

Драгиша Божић

Црвени ЈАРАМ

Драгиша Божић
ЦРВЕНИ ЈАРАМ

Драгиша Божић
ЦРВЕНИ ЈАРАМ
III издање

Издавач

Драгиша Божић
Моравци, 14240 Љиг
Тел. +38114/344-34-87
+38164/294-28-21
dragisabozic@hotmail.rs

Тираж
500 примерака

Штампа
„Топаловић”, Ваљево

Драгиша Божић

ЦРВЕНИ ЈАРАМ

Треће издање

Моравци, 2017.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
КАД СУ КРАВЕ ИШЛЕ У АДУКЕ	11
ДУГА ЊИВА, КУКУРУЗИ МАЛИ...	39
ПЉАЧКА ДУГА СЕДАМ ГОДИНА	51
БОГ ЗА ИРИГ И ОКОЛИНУ	63
КРМАЧУ СУ НА ТАВАН ПОПЕЛИ	74
РУСИ СУ СВОЈЕ ПОБИЛИ	78
КУЛАЦИ КАО ПУРЕЊАЦИ	92
ПОЈЕЛИ ПА ЗАБОРАВИЛИ.....	122
ЖИВ НЕЋУ У ЗАДРУГУ	133
НЕСРЕЋНО СЕЛО БА	140
ДАЛИ У ЗАДРУГУ ЗЕМЉУ И ЖЕНЕ	147
НЕПРИЈАТЕЉИ ПО ДОГОВОРУ	152
УБИТИ КУЛАКА БРАНКА	158
ОД УСТАШЕ ДО ОДБОРНИКА	167
ЉУДИ БЕЗ КУЋНОГ ПРАГА	173
СМРТ КОЗАМА И КУЛАЦИМА	193
ДИКТАТОР ИЗ КОВИЉА	199
ЂАВОЛОВА ПЕТОРКА	213
ДЕСЕТ РЕЧИ – ПЕТ ГОДИНА РОБИЈЕ	233
ДОЛОВАЧКА ТРАГЕДИЈА	258
ЖИГОСАНИ КАО ГОВЕДА	286
ЈАДИ ГОСПОДИНА УЧЕНОГ СЕЉАКА	299
НЕПРИЈАТЕЉ У ПРЕДРАТНИМ ЦОКУЛАМА	315
ДОШЛО ЈЕ, КУМЕ, МОЈЕ ВРЕМЕ	322
ДВА БЕЗ ДУШЕ ТРЕЋИ БЕЗ ГЛАВЕ	335
УКЛЕТА ЦРЕПАНА БАБЕ ЛЕПОСАВЕ	342
МЕТРОВКА НА ТАМНАВСКИ НАЧИН	353
ГРЕСИ ПОБОЖНОГ ДРАГИВОЈА	365
ГЛАД И СУЗЕ У ДЕЧЛИМ ОЧИМА	371
КУЛАЧЕ, ОПРАСИ СЕ!	377
ИМОВИНУ УЗИМАЈУ, ДУШУ ЧУПАЈУ	383
ЗЛО РАЂЕЊЕ, ГОТОВО СУЂЕЊЕ	389
ИМА ЛИ СРБИЈА ДУШУ	395
БЕЛЕШКА О ПИСЦУ	399

ПРЕДГОВОР

Путујући као новинар овом нашом напаћеном замљом, а нарочито њеним још напаћенијим селима, осећао сам да постоји једна велика неправда: зла времена принудног откупа, провођеног од завршетка рата па све до 1953. године, као и насилног утеривања у сељачке радне задруге, како смо ми називали колхозе, нико документарно да исприча за новине или књиге. Међутим, у селима постоји један набој да се то наопако време, („кад је Тито откупљиво жито“) исприча једноставно, из срца и душе, онако како је било. Годинама сам покушавао да ту сељачку муку са „генине“ душе пребацим у „средства јавног информисања“, али безуспешно. Нико није хтео, боље речено – смео да „чачка“ такву тему. Тек у јануару 1989. године „пробијамо лед“ у месечној ревији „Село“. Али када се фелтон распласао са жестоким причама, „одозго“ је дошла порука у смислу – зашто нам треба да се расплакујемо над сељацима. И тако, уместо да из тог сељачког „плача“ извучемо наук, како не треба радити, „правоверни“ су се расплакали над большевизмом – и укинули фелтон.

Захваљујући храбости „Борбе“ у 1990. години је настављено са тужним сведочанствима о том злом времену откупа и сељачких радних задруга.

Пре него што почнемо са исповестима преживелих „кулака“ или њихових потомака, покушаћемо, укратко, да млађе читаоце уведемо у оно време, које они, срећом, не памте.

У ратним временима Другог светског рата постојале су такозване реквизиције, којим су окупаторске и „домаће“ војске сељацима одузимале жито, стоку, дрва... Чинили су то и партизани, за исхрану бораца. Делимично одузимање „вишкова“ пљоопривредних производа за армију и „радни народ“ трајало је до 1947. када влада Федеративне Народне Републике Југославије доноси Уредбу о обавезној испоруци вишкова житарица и меса по такозваним везаним ценама,

које су биле и по неколико пута ниže од оне на пијаци. Те године почиње и оснивање домаћих колхоза, називаних нашим именом: сељачке радне задруге. У њих већином улазе сиромашнији сељаци, а у Војводини углавном колонисти – „наследници“ земље избеглих Немаца, Фолксдојчера. (Занимљиво је да у сељачке радне задруге нису радо улазили они „тањи“ сељаци који су годину дана раније – 1946. као „агарни интересенти“ бесплатно добили земљу одузету аграрном реформом од оних који су имали посед већи од 20 хектара. Касније ће се видети да су ти „интересенти“, мањом, ту поклоњену земљу продали).

За спровођење „планског откупна“, како су га називале власти, или „принудног“ како су га осећали сељаци, створени су читави тимови од врха државе па све до најмањег засеока. Формално, по Уредби, откуп је на терену требало да спроведу срески и месни народни одбори, али, у пракси, то је спроводила машинерија среских комитета Комунистичке партије и Удбе. Тачније, припадници и сарађници обе ове власти, који су називани активистима.

Количине које је требало „откупити“ планиране су горе, у влади ФНРЈ, и дељене по народним републикама. Републичке владе су то распоређивале по срезовима, а онда је „колач“ дељен по месним одборима у селима. Још у првој расподели обавеза долазило је до неправди: највише је оптерећивана НР Србија, а у њој АП Војводина, која је на пример, у сезони откупа 1948/1949. дала држави 61 одсто од укупно откупљеног жита. Често се догађало да се приликом разреза по срезовима, а нарочито по селима, активисти утрукају чије ће подручје пребацити план, што им је касније служило да се пењу на више положаје.

Комунистички врховни властодржци у Југославији су поделили сељаке (и класно их завадили) по категоријама. Изних категорија су регрутовани „активисти“, а у вишим су откривани „кулаци“. Први су другима отимали жито, стоку, вуну, масти – све, од белог лука до волова и имања. А кад више нису имали шта да им узимају, терали су их у апс, тукли, давили, осуђивали на вишегодишњу робију, са које се многи нису вратили ни живи, ни мртви.

Власт је сељаке поделила од I до VIII категорије. У првој су били они са поседом до 3 хектара, а у осмој они са тадашњим максимумом од 20 хектара. Мања категорија је имала епитет пролетерске, а како се ишло ка осмој, постајало се све већи кулак, (што на руском значи богат сељак). Ако се у III или IV категорији (од 5 до 10 хектара) и могло наћи и „активиста“ и „кулака“, то горе и доле није могло да се деси – били су:

или једни, или други. Сви доле су били подобни за активисте, а они изнад IV категорије могли су да конкуришу искључиво за кулаке.

Принудни откуп је правдан пред нашом и светском јавношћу потребама Југословенске армије, градског становништва и сиромашних крајева. (Банаћанима су, рецимо, говорили да народ у околини Зајечара умире гладан, а Зајечарцима да је помоћ неопходна Црној Гори). Пошто је Југославија у то време била позната светска пролетерско-антимперијалистичко-интернационална „звезда“, то није ни скривано да смо у храни помагали „братске“ и „демократске“ земље. Танjug је 1947. године објавио званичну изјаву да је следовање хлеба код нас веће него у Француској, Чехословачкој, Польској и Швајцарској, и да смо те године у виду поклона пружили помоћ Румунији 20.000 и Албанији 10.000 тона житарица.

Те 1947. су месни народни одбори разрезивали колико ће који газда да преда држави обавезе. Већ следеће године систем откупа је „унапређен“. Комисије су ишли од њиве до њиве и помоћу „метровке“ (квадратног метра од четири летве), која је спуштана на неколико места у житу, бројале класје и у њему зревље, и тако одређивале принос. Касније од 1949. се правио план сетве, жетве, приноса и „вишкова“ за државу. Поред свега тога, уз вршалицу је ишао и службени пописивач чији су подаци најчешће служили активистима ради корекције, ако би се десило да је метровком одређен мањи принос.

Из бројних разговора са бившим „кулацима“, њиховим наследницима, као и некадашњим „активистима“, неминовно се долази до закључка: пре Резолуције Информбира – 1948. – „плански“ откуп и „добровољно“ учлањивање у сељачке радне задруге били су колико-толико подношљиви, бар у подручјима изван Војводине. Али, после свађе са Совјетима, југословенске власти су се свим силама обрушиле на село и сељаке, који су, како је то једном приликом тада рекао Душан Петровић-Шане, главни кривци што су Руси лјути на нас. Постоји више изјава Тита, Темпа и Дедијера из којих произилази да су наши сељаци свесно жртвованы Стаљиновом олтару, као доказ да нисмо прешли у табор империјалиста, да и ми проводимо политику према селу као и Комунистичка партија Совјетског Савеза. Резултат је познат. Стаљина нису разнежили, а наше село је упропашћено.

Што су оптужбе са Истока биле жешће да смо постали америчке слуге, КПЈ је пооштравала терор над сељацима, који је достигао кулминацију 1949/1950. Отимачином жита и стоке хтело се „утицати“ на богате сељаке да се „добровољно“ упишу у СРЗ. Када и после тога

нису хтели, „почистили“ би им и задње зрно из амбара и одвели по-следње говече из штале, а онда допунским нарезом тражили још. Ако би неко и докупио, само да би испунио обавезу, оптуживан је да је то раније скривао. На све кукњаве активисти су саветовали: „Уђите у сељачку радну задругу и нећете имати проблема!“

Неки су улазили, али већина није хтела, па су оптуживани за „привредну саботажу“ и осуђивани на вишегодишњу робију. Уз то је, као споредна казна, следила конфискација целокупне имовине. Тако су Казнено-поправна градилишта добијала бесплатну радну снагу, а СРЗ бесплатну земљу и польoprivредни инвентар. Владимир Дедијер у својој књизи „Изгубљена битка Јосифа Висарионовича Стаљина“ каже: „На дан 1. 1. 1949. у Југославији је било 1.318 сељачких радних задруга, а већ децембра исте године 6.492 или 328.849 домаћинстава“. Може се замислiti како је, и на који начин, постигнут тај „успех“.

Светозар Вукмановић-Темпо, у једној изјави 1989. године, говорећи о сељачким радним задругама, каже: „Био је то несрећан потез којим смо хтели да докажемо да смо већи стаљинисти од других земаља реалног социјализма“.

И Јосип Броз, у разговору са Дедијером 1. 7. 1952., каже: „Ми смо капиталну грешку направили што смо пошли руским путем у стварању задруга, друго име, а метод исти“. На Дедијерову примедбу да у Југославији није било Сибира, Тито каже: „Било је, доле, на терену, свашта. Да смо имали Сибир, слали бисмо људе тамо“. („Кулаци“ су вероватно „криви“ што су попунили све затворе и робијашнице, па су другови морали да сmisле за ибеовце Голи оток.)

Можда као крунски доказ да су појачане репресије према селу и сељацима биле првенствено у циљу додворавања разгневљеном „другу“ Стаљину, говори и следећи податак: Стаљин је умро 4. марта 1953., а само осам дана после његове смрти, 12. марта, Савезно извршно веће је усвојило предлог Закона о амнистiji „привредних саботера“. Тај закон је Скупштина Југославије усвојила већ 21. марта. Амнистирани су сви „кулаци“ од даљег издржавања казне, али им није враћена конфискована имовина. Државне власти ни тада нису хтели да признају да су људи у 99 посто случајева невино робијали, него је испало да им је великородно опроштен део казне. Само су два посланика, Радован Мијушковић и Милош Московљевић, били за то да се амнистиранима врати конфискована земља. Колика је то, тада, у то време, била посланичка храброст нека укаже податак да је тек сада, после 37 година, то питање дошло на дневни ред. „Аргумент“ за нев-

рађање земље је био, да су „кулаци“ били криви и да би то била штета за сељачке радне задруге, које су добиле ту одузету земљу.

Међутим, без обзира на „мираз“, СРЗ нису могле да преживе, па је убрзо и тај стаљинистички изум отишао у „музеј глупости и несрће“. Али је земља, уместо да буде враћена власницима, „удата“ у такозвани друштвени сектор. А „кулаци“, чак и њихови унуци, и до дан данас вуку „реп“ и догоди се, рецимо, да неком младићу, када конкурише за војну школу или ону за унутрашње послове, ДБ прикачи „завичајну карактеристику“ – да му је деда осуђиван као „привредни саботер“.

Највеће репресије према сељацима вршене су, без сумње, у Војводини. Нешто „боље“ је прошла „ужа“ Србија и Славонија. Казивања сведока говоре да је репресија била и на Косову и Метохији, без обзира да ли су тамошњи сељаци носили кече, шајкачу или црногорску капу. Нарочит цинизам; од Шиптара је, рецимо тражено да предају одређену количину свињске масти.

Поред свих недаћа и обавеза у Црној Гори је, као „приде“, спровођено уништавање коза.

Истраживања „зеленог терора“ над сељацима у Славонији показују да су репресије биле „етнички чисте“: Хрвате су малтретирали Хрвати, а Србе Срби. Знатно блаже репресије спроведене су у Словенији.

У нашим причањима и исповедањима „кулака“ и „активиста“ види-ће се да је, стварно, „доле рађено свашта“. Почек од ноћног узнемирања, преко батинања, чупања бркова, гушења у прегрејаним просторијама (кључаонице су заптивали воском да не уђе ни дах кисеоника), држања људи голих у леденим подрумима... све до пржења „кулачака“ вратова врелим гвожђем и дављења у бунарима. На робију је ишло истовремено и по троје из куће. Доста „кулака“ није изашло живо из руку Удбе, а скоро нико неоштећеног здравља. Они који су умрли у робијашницама, тамо су и остали, а да им се најчешће ни гроб не зна.

Према једном податку, само кроз КПД Забелу прошло је, до средине 1951. године, 86.000 „житара“. Одатле су они распоређивани на разна казнено-поправна градилишта: Костолац, Дечане, Пећ, Нови Београд, Славковицу, Бульес, Книћанин... Довођени су чак у Славонски Брод, на изградњу аутопута „Братство и јединство“. А где су КПД Ниш и Сремска Митровица, и сијасет „ситних“ логора, које ће помињати наши саговорници!

У Моравцима,
јуна 1991.

Д. Божић

КАД СУ КРАВЕ ИШЛЕ У АЈДУКЕ

Јабучје, колубарско село надомак Лajковца и његови ме-штани, зимских дана 1989, сећају се злих времена од пре 40-ак година.

Вићентије Живановић, деда од 96 годи-на, стари ратник, један од најстаријих жи-теља питомог Јабучја, сваљује камен са срца:

— Дете моје, 40 година ја носим то бреме на срцу и души. Хвала добрим људима и милом Богу, да је дошло време да сме да се каже шта су нељуди чинили са људима. Не оптужујем никог, али нека се зна, нека знају млађи какво је зло било. Можда ће се и данашња ситуација лакше ра-зумети...

— Узели су ми, после ослобођења, осам хектара и подели-ли „аграрним интересентима“. Тешко је човеку сељаку када му земљу узимају, па ни мени није било право. Али тада ни-сам много марио за земљом, био сам у жалости за сином Пе-тром који је погинуо у народнослободилачкој борби, на Плетерници, у Славонији. Не прође дugo, почеше нарези: жита, меса, вуне, масти, сланине, пасуља... Све што има и што нема. Могу казати било је страшно. По пет позива дневно, а не вреди говорити да немаш. Нарежу 65 метара

пшенице, предам 34, више нисам имао. Пошаљу ме на Уб. Тамо обећам да ћу да предам остатак, да ме пусте. Не успем да нађем и купим жито, а они из Месног одбора Јабучје даду ми акт, па опет – правац Уб. Одмакнем мало и отворим писмо, а оно пише: да се затворим у затвор! Бацим писмо и вратим се кући, па шта буде. Спаси ме Сима, адвокат из Ваљева. Прођем само са пет дана затвора...

Деда Вићентије је био веома сналажљив и храбар човек. У првом светском рату, 1915, био је у заштитници српске војске у повлачењу. Све под борбом одступао је до Албаније. Ту им пресеку одступницу. Заробе их у Андријевици, па их Швабе спроведу до Ваљева. Пошто је био у цивилном оделу, заварао је стражара – спроводника, пришао му је с леђа, ван строја, и замолио да га пусти да види „брата заробљеника“.

„Марш одавде!“ – дрекну Шваба и Вићентије клисне кући.

За време другог светског рата одреде њега и Војислава Вучетића да буду таоци у затвору на Убу, да им оду главе ако Јабучје не преда Немцима нарез жита. Спасао их је неки Живорад Милић, звани „Жупан“, родом из Јабучја, који је имао везе са Немцима.

Када су послератне власти од 14-оро говеда њему оставили само краву и теле, од 18 оваца – само четири, отерали све свиње из обора, видео је Вићентије да је „са овим изгледа теже“. Краву „јединицу“, звану „Лабуда“, одвео је у шуму „Круглицу“ и ту су је кришом солили и музли. То што „Лабуда“ није подивљала и постала „’ајдук-крава“, треба захвалити Јуци – мајци Животе Негића, председника Месног народног одбора Јабучја. Сећа се деда Вићентије:

– Каже мени Јуца: „Немој да чује мој Жија, али он је при чао да имају наређење да се не сме одузети последња крава.

Зато ћути, музи и не дај!“ Тако је и било. Хвала јој, Бог да јој душу прости, била је с милим Богом жена.

Деда Вићентије неће да помене ниједно име одборника који су им чуда правили:

– Знају се они сами који су и нека им је просто од мене. Срећан сам што је дошло време да и овога смем да кажем. Други ће причати више, више су и трпели.

Живко Јаковљевић, сада чика од 77 година, живи у Јабучју у засеоку „Доњи крај“. Јабучје је, иначе, село са око 1.000 домаца и скоро 14 километара у пречнику. Од Живкова 33 хектара земље, што ораће, што шуме, аграрна реформа му је узела 14 (касније у Земљишни фонд још шест хектара). Сећа се Живко злих времена:

– Када су ми одузели тих 14 хектара, од чега хектар и по најбоље шуме зване „Вељинац“ и „Ђокинац“, где су били храстови и јасење по 20 метара без грана, и дали дубравским Циганима и још неким „интересентима“, наљутим се и продам још два хектара. У ствари, морао сам, јер требало је куповати жито. Земља је тада била скоро цабе, а жито скупо. Овршем 27 метара пшенице, а Месни одбор ми нареже да предам 50. Само за државу морао сам да докупим 23 метра жита, скупог као восак. За само 200 кила морао сам једном човеку да дам нова кола, с точковима окованим шинама.

– Нисмо били с миром ни дању ни ноћу. Одборници и њихови симпатизери наоружани пиштолима, узели власт у шаке, иду дању кроз село и певају: „Одборници месо једу, а кулаци само гледу /Кулак амбар метлом брише све предао, нема више. / Низ браду му суза лије још му траже тоне двије / Одборници вино пију, а кулаци на робију“. Ноћу, често у

поноћ, лупају на врата. Не знаш више шта ће. Терају нас усред ноћи у Месни одбор. Седе, грицкају пршту, а ја стојим, гледам и чекам „пресуду“ – колико још да предам. Најчешће оно што већ немам.

– И неки одборници су имали доста земље. На пример, Бранислав Павловић. Другима је нарезивао, чак и свом оцу, а себи није... Мени је он са још двојицом-тројицом долазио усред ноћи. Једне ноћи наредио да сутра предам троје свиња да ниједна не буде лакша од 30 кила. Ја имао само једног белог вепра. Кад сам га сутрадан потерао у Лајковац, црче од врућине на „Лабудовом брду“. После ме председник Месног одбора, Живота Негић, упути са актом на Уб. У акту зна се – затвор. Само не знаш колико.

– Мене западне седам дана. Било је грозно: у једном одељењу око 50 затвореника. Нема из собе никуд, сем на саслушање. Ту су и киبلе. Лежимо један преко другог. Сећам се добро, било је неколико старијих људи из Такова код Уба, двојица су били шлогирани. Морао сам да обећам да ћу да предам све што траже, само главу да извучем, да не поплудим у оном јаду и смраду. У убском затвору највише нас је малтретирао командир Пажиновић, родом из суседног села Лајковаца. Ту сам чуо од људи да жито може да се купи код његове браће у селу. И куповао сам жито од њих. И ја и још неки мученици...

– У то време – наставља своју причу Живко – добрим домаћинима су узимали све, а давали најчешће нерадницима. Неколико дубравских Цигана продавало је земљу добијену од аграрне на поклон, будзашто – хектар за краву и теле. Једна моја шума дата је неком Драгомиру, званом „Мајмун“, и он ју је продао Даници Радивојевић која је и дан-данас живиша и ужива шуму.

Живко нам потврђује нешто што сви у Јабучју и околини тврде:

– Кад је грађен Задружни дом у Лајковцу, главни активиста Драгослав Негић, председник општине, родом одавде, посекао је људима толико шуме и одвукao дрвета да је било доволно за све лајковачке кровове. Нико није смео да пита куд се деде толика грађа. Слично и кад је прављен дом у Јабучју. Само што су тада никле и неке куће сеоских активиста. У то време нико од домаћина није имао доволно хлеба да једе. Мом буразеру, Животи, одузели су чак и кошнице, клупе, столице, астале....

Живкова супруга Зорка каже да јој се проја из тог доба толико згадила, да је ни данас никада не окуша. Била је у то време удата за Мишу Мишића, чију су фамилију такође мучили и давили;

– Кад је мој Миша чуо на сремском фронту да су нам одвели ждребицу, коју је много волео, писао ми је... Преклињао ме да ждребицу вратим како знам и умем.

– Одем у Лајковац, а она, јадница, свезана пред одбором. Њишти, препознала ме, а ја њу једва, толико је била омршавела и изгладнела. Уђем у одбор, покажем Мишино писмо са сремског фронта. Рачунам: он тамо гине, а они овде... Неће ни да чују, смеју се и истерају ме напоље. Одмакнем мало да их заварам, па се повратим и одрешим ждребицу. Побеже, јадница, у Јабучје! Скривала сам је у шуму, у „Требежима“. Колико је то тада било расуло и колико им је ждребица била потребна, види се по томе што је нису ни тражили. Тако сам испунила последњу Мишину жељу. Није веселник дочекао да је види, погинуо је на сремском фронту.

„Чувам овце крај зелене зове, Месни одбор све кулаке зове. Сви кулаци жито да предате, ак' немате, ви се повешијте“...

Кад у засеку Виш, у Јабучју, дању или ноћу запевају Војислав Марковић и Благоје Ташић ову или, рецимо, ону „Партијаши жито мере и вешају саботере...“, па још припуштају из пиштола, сеоским домаћинима се ледила крв у жилама. А како и не би, када су њима двојици још при крају рата дали сву власт над тим крајем Јабучја. Од пиштола и од власти нису се раздвајали годинама. Доста кућа су начисто упропастили, а неке и у црно завили. Жртва је био покојни Сава Поповић, солунац. Савина трегедија, и његове супруге покојне Росе, и целог дома, почела је већ у зиму 1944/5, када су им на Илоку погинули: син Славољуб и синовац Радослав. Савин други син Живко тада је имао 17 година и данас, после толико времена, сећа се са тугом тих трагичних дана, месеци, година:

– Завршио се рат, на кући црни барјак за двојицом погинулих, а прича се о још заосталим четницима, о неком Андресу на граници... Немаштина, туга и страх. У том јаду, једне ноћи у кућу упадоше два наоружана човека. Не дају да се пали лампа. Говоре пригушено као туђим гласом. У мраку разазнајемо да на грудима имају укрштене реденике, брадата лица, на глави шубара са кокардом. Кажу да су Калабићевци, да су запалили млин у Степојевцу и убили Драгомира Негића у Јабучју. Од покојне мајке Росе траже да им спреми јело, а оца Саву питају какав је који човек у селу, који нас то комуниста злоставља да га они убију... Питају да ли ту ноћ да закољу Станислава Пантелића, који је, чини ми се, тада био неки благајник.

Мајка каже:

– „Децо, за нас су сви људи добри... Нас је зла судбина за-десила, у жалости смо, погинули су нам син и синовац“.

– Затражише да им отац покаже пут за Рукладе. Исту ноћ отац је обавестио власт о посети. По томе како су власти реаговале, оцу је било сумњиво да су то четници. После се испоставило да су то били Војислав и Благоје... Дошли, у оној муци и јаду, да нас кушају и провоцирају.

По казивању Савиног сина Живка и још неких комшија, на Саву Поповића се, поред Војислава и Благоја, највише био окомио Светозар–Цвеја Живојиновић. Што поменута двојица предложе, Цвеја претвори у позив и решење месног одбора, а Војислав и Благоје се постарају да се то сто посто изврши. Једно време у штали су му остали само један во и једна крава, које су заједно презали у јарам. Брзо су одузели и краву, тако да нити су имали млека, нити су од самог вола имали користи. Селом се разлегала Војислављева и Благојева песма: „Месни одбор позива скојевце код кулака да преbroје овце. Ако нађу неку овцу више, таквом газди затвор да се пише“.

Сави Поповићу нису нашли „овцу више“, нити нешто друго преко броја и мере, јер су већ били све одузели и отерали.

– Ни са скривањем жита нисмо имали среће – прича Живко.

– Један наш близки род, да га сад не помињем, иначе помагач и симпатизер Месног одбора, понудио нам да код њега сакријемо десет метара жита. Преваримо се и тако урадимо. Од тога ни зрно нисмо добили натраг. Причали су људи да је то жито продато за добре паре. Нека се зна и за то – додаје Живко – да сам ја тада био момак, а да нисам имао гаће. Кошуља и панталоне у закрпама...

Ожалошћеног, огольеног, упропашћеног домаћина Саву Поповића позову по ко зна који пут у Месни народни одбор

Јабучје. По уобичајеном сценарију Цвеја му тутне у шаке акт и нареди да се хитно јави на Уб. По још хитнијем поступку, исти дан, Народни суд му прочита већ раније написану пресуду – три године робије. Главни доказ: акт Месног одбора Јабучје, у којем је писало да Сава „није за данашњицу“.

Сећа се Живко казивања покојног оца:

– Било их је у затвору пуно солунаца као и старих и болесних. Били су, затворени у неку кафанду. Командир затвора Јова Пажиновић био је, каже, наопак. Имао је своје шпијуне који су показивали шта је ко рекао или, још горе, ако је неком нешто кришом дотурено од хране. Упадао је тада у просторију и тукао онако по гомили. Благо оном, причао је отац, који први падне па га други покрију и заклоне, али зато њих „Пажин“ наскроз испребија.

Једног дана дотерају их у Лајковац, био их је пун воз и отерају у Пожаревац.

И пре него што исприча стравичну очеву причу из Забеле, Живко се присећа шта је јадна мајка Роса преживљавала док јој је муж био на робији.

– Чим је отац Сава отишао да робија, Цвеја пошаље мајци позив. Оде она у Месни одбор, а Цвеја извади пиштолј па мајци Роси у уста. Псовао јој мајку кулачку што не предаје жито. Напише акт и упути мајку на Уб. Ми, код куће, кукамо што ће нам и мајка на робију. Срећом, тамо на Убу, наиђе на Радомира Станковића, Циганина из Польува, борца од 41. и пожали му се. Кад је изашао из канцеларије, каже мајци:

– „Росо, за оно што је, Чоловрнта“ (тако су звали Цвеју) написао у акту требало би да те одмах стрељамо, овде на ходнику. Али знамо ми њега. Иди кући, па кад те Цвеја позове и пита „зар те нису убили, ти му кажи да за једно дело не може двоје да одговара.“

– После три дана добије мајка позив са Цвејиним потписом подвучен са три црвени црте. Чим је ушла у Месни одбор, бојећи се Цвејиног пиштола, још с врата је рекла: „Цвејо, сине, у Удби су ми рекли да не може за једно те исто дело и Сава и ја да одговарамо!“ То је Цвеју погодило и само је одбрусио: „Здраво!“

– Треба казати и то да је тај Радомир спасао многе људе. Када је недавно умро, на сахрани у Польувама било је много света. Нису људи заборавили његову доброту.

– Да опрости покојна мајка, али морам и ово да испричам – наставља даље причу Живко: – Радим једном на њиви, гледам, нисмо имали хлеба, кад ето ти мајке носи парче проје. Питам је откуд јој, а она се заплака и каже: „Украда сам од Момчила Поповића, из његовог цегера, ено га доле копа у њиви“. Једем ону проју и обое плачемо.

Сава Поповић је провео на робији, у Забели код Пожаревца, годину дана. Живко прича: – Кад је отеран, био је здрав, снажан и способан човек. Кад је дошао, само кожа и кости, био је озбиљно болестан. У ствари, пустили су га кући да умре. Тако је и било, одмах је пао у кревет, није саставио ни пола године, умро је веселник.

О томе како му је било на робији казивао је укућанима. Причао је да су у његовој групи били углавном солунци. Дању су по цео дан радили, правили неке каре и увече их као коњи вукли на железничку станицу. Сећао се како су се поједини стражари иживљавали над затвореницима. Рецимо, баце камен у неку бару, па по зими терају затворенике да их траже у хладној води. Ујутру свако добије неку чорбичу и парче жуте хладне проје за цео дан. Увече су им давали бистру и хладну каву, без хлеба. У баракама ретке, необложене даске кроз које ноћу увејава снег на кревете. Таман се човек мало загреје, причао је Сава, а од оне ретке каве мора у клоzet на малу нужду. После целу ноћ не можеш да се згрејеш.

Имало је људи који су се због тога свесно упишавали у кревет па су их сутра ујутру тукли пендрецима. Од два зла бирали су мање.

Ујутру долази шпедитер у пратњи наоружаног стражара а живи робијаши иду од кревета до кревета и скупљају мртве од прошле ноћи. Двојица ухватају за руке и ноге и као грање бацају на кола. Било је слушајева, причао је Сава, да још неки мрдају, дају знаке живота, али су их стражари терали да и њих бацају на шпедитер. Сећао се да једно јутро нису сви мртви могли да стану на један шпедитер, па су дотерили други.

Савин брат од стрица, чика Спасоје Поповић, се сећа како му је покојни Сава причао да су их једном по цичи зими, по мразу, све „житаре“ – њих на хиљаде, отерали у неку шуму и тамо држали ноћ и дан. Касније су дознали да су их ту били сакрили од Комисије Међународног црвеног крста, која је посетила робијашницу у Пожаревцу.

И Спасоју су били наменили исту судбину као и брату Сави, али је он ипак био боље „среће“ – бар је сачувао живу главу.

Али то је већ следећа прича.

Једног дана 1951. године, на лајковачкој прузи сретну се један човек и једна жена:

– Здраво, Дунда!

– Здраво, Живота!

– Оде твој девер Сава на робију, а?

– Оде!

– Није требало Сава да иде, него твој Спасоје!

„Дунда“ је била покојна Стјака – супруга Спасоја Поповића, брата од стрица поменутог Саве, а Живота је био – Живота Негић, чувени активиста и један од ондашњих власнодржаца у селу Јабучју код Лajковца.

Сада, после скоро 40 година, Дундин муж Спасоје, добро држећи деда од 84 године, прича:

– Кад су мог буразера Саву отерали на робију зато што није предао нарез жита, које није ни имао, Живота Негић је био неко време одсутан из Јабучја. То ме је спасло сигурне робије и, вероватно бих, као и мој брат Сава, био већ одавно покојник...

– После рата имао сам око 50 хектара земље. Отац ми је погинуо 1915. Нас је у кући било седморо. Ја, мајка Даринка, жена Стјака, коју смо звали „Дунда“, и четири сина.

– Аграрна реформа 1946. узела ми је 20 хектара и поделила другима. Већину су узели дубравски Цигани, али они људи нису научили да обрађују земљу, па су то касније испродавали пошто-пото. Њиву звану „Бобовица“ дали су мом имењаку Спасоју Грчићу, коју и данас ужива. Ја га стално од тада зовем „брат“ Спасоје, јер је са мном поделио имање – „брат по њиви“.

– Кад су почеле оне проклете предаје (принудни откуп), за мене су били задужени; „Брат“ Спасоје и покојни Милутин Милосављевић. Тада Милутин је био од Партије задужен да ме утера у сељачку радну задругу. Ја сам се стално одговарао да ми не да мајка Даринка. Али, то што нисам ушао у СРЗ, скупо сам платио. Покупили су ми све што сам имао и тражили још.

– Сећам се једном, у само свануће, ваби неко моје свиње у воћњаку. Устанем, кад тамо Војислав Марковић и Благоје

Ташић, наоружани, броје свиње. Веле, „добићеш решење да предаш свих 25-оро“. Одем да се жалим у Месни одбор, а Живота Негић (тада је био ту) каже: „Све што ти је пописано, сместа да си отерао у Лajковац да предаш“. Моја жена Дунда била паметна, па кад сам се вратио кући, видим она сакрила две крмаче, а уместо њих позајмила у комшилуку двоје назимади, да буде на броју за предају. У „Јелића“ воћњаку, у Лajковцу, било је више од хиљаду свиња. Нико их не храни, па цркавају, једу једна другу...

– У наше шуме упадали су као да су њихове, или државне. Када се правио Задружни дом у Лajковцу, Драгослав Негић је довео 20 кола да из моје шуме терају грађу. Да ли је то баш све отишло за дом, ја не знам. Терали су и од других људи, сачувай боже колико!

Они одборници и активисти који су били задужени за одређене домаћине могли су, ако су хтели, да их упропасте, али и да их спасавају, колико-толико. Код Спасоја је било и једно и друго:

– Једно вече упадоше у авлију „брат“ Спасоје и Милутин. Ударише катанац на моју магазу. Ту ми је Спасоје учинио нешто доброте, по мраку ми је дао кључ од катанца, кришом од Милутина. „Ево, вели, па сакри нешто жита да имаш за народ у кући, па ми ноћас донеси кључ“. Тако и урадим. Ето их сутрадан ујутру, рано, али само стоје к’о господа, неће да се прихватае, него ја све морам да купим оно жито. Кажу, да ја то и отерам у магацин па ће, веле, да ми плате превоз, ако већ неће жито. Касније чујем да су њих двојица наплатила вучу, а мени нису дали ништа...

– Стоку сам сву био испредавао и беше ми једно време остао во и крава. Да има деци млека, а и јарам да ми се не „осуши“, да има чиме да орем... Те јесени орем поред пута са воловом и кравом, зауставим их у бразди, па узео торбу те насејам пшеницу по орању, касније да повлачим.

– Кад, ето ти, путем иде тај Милутин Милосављевић, па виче: „Сејеш, сејеш, Спасоје, а!?” „Сејем,” велим му ја. „А откуд ти семе, Спасоје?“ „Парола, снађи се“, одговорим. Зна он да сам купио семе за скупе паре, па ме и даље зајебава: „Дао бих ти ја Спасоје 200-300 кила за семе, али одакле да ми вратиш кад ћемо и догодине све да ти одузмемо“. Ето, уживао је да ти вади душу и ако до тада нисмо имали никакве закачке нити зађевице...

– А и у „брата“ Спасоја никад ниси био сигуран кад ће да ти помогне, а кад да одмогне. Гледао је своје интересе. Кад су ми нарезивали да предам и ту последњу краву, он удеси па преда његову лошију – мршаву. Мене раздужи, а себи узе моју бољу краву. Шта ћеш, ћутиш и трпиш. Волео је имењак да се додворава својим наредбодавцима.

– Једном на вршају био пописивач неки Живан Ђатић, а „брат“ Спасоје ме посаветова: „Води Живана на ручак и заговарај га, а ја ћу да га заменим и да забушимо једну вагу жита, да ти не попишемо све, нек и твоја деца окусе лепиње“. Ја тако и урадим, остале ми Бога ми седам цакова пшенице непописано и непредато – склоњено. Али после два дана добијем позив од Цвеје из Месног одбора да терам и тих 500 кила. После ме зајебавају, „како би“, веле, „друкчије дао Живану да једе“.

– У почетку, одмах неку годину после рата, могло се нешто и сакрити. Ја сам сипао жито у буре и закопавао у земљу. Једне године сам 25 метара пшенице зазидао испод чардака. Али при крају, негде од 1949. до 1951., били су чврсто решили да ме отерају на робију. Како ће друкчије, него да предам свега више него што сам имао... Пошаље ме Цвеја Живојиновић из Месног одбора на Уб са решењем о неизмирењу 18 артикала – пшеница, кукуруз, јечам, зоб, месо, маст, вуна, пасуль, кромпир... Рок предаје – 24 сата. Тако

намерно да не могу да стигнем да купим и набавим и ако има где. Само да би ме прогласили за саботера и затворили.

Одем на Уб, али не у Удбу нити у Сеоски одбор, него право у главни магацин. Магационер био покојни Жика звани „Проја“, са којим сам се помало познавао од раније. Ставим оно решење пред њега на астал и кажем: „Жико, брате, ти једини можеш да ме спасиш да не робијам“. Узе он оно решење и неки његов блок, писа нешто дуго, писа, ја стрепим шта ће да уради. Пружи ми неколико цедуља и каже: „Ево ти Спасоје, па се раздужи. Али да не би уместо тебе отишао ја на робију, ти ми све ово наредних дана догони онако како будеш стигао да набавиш.“

– Тада ми је било најтеже. Продавали смо из куће све што смо стigli... Продао сам на Каленића пијаци, у Београду, осам ћилима, дванаест јастука и десет кила перја. Све перје смо извадили из јоргана и пребрали, перо по перо. Никад нећу заборавити како је било мојој покојној Дунди, кад је кућа остала без женског ручног рада и без њене бивше девојачке спреме.

– Магационеру Жики „Проји“ сам све намирио. Никад му то нећу заборавити. Моје млађе сам заклео да се довека сећају и покојног Жике и његових потомака, по добру у злом времену. Срећа да је било таквих добрих људи. Не само да ти помогну, него да знаш да можеш у неког да се поуздаш, да не изгубиш појам на живот, а то је у оним временима било, чини ми се, најважније.

„Друг“ Спасоје Грчић, рођен 1911., члан партије постао у рату у Шестој личкој. Одмах после демобилизације постао је једна од активних „полуга народне власти“, коју су тада и још дуго у Јабучју чинили: Цвеја Живојиновић и нeroђена браћа Негићи – Живота, Аца, Драгосав.

Све што се о њему – Спасоју Грчићу, може сазнати у Јабучју и сам не крије, мисли – „онда је тако морало да буде“. За Војислава Марковића и Благоја Тashiћа, истина, каже да су били мало незгодни, волели су да бију и тероришу људе. За своје главне наредбодавце – Цвеју и Негиће има само речи похвале: „Добри су то и честити људи, дали су све од себе, за народ, за партију, а били су против газда и кулака“. „Друг“ Спасоје воли да прича о тим данима: – И ја нисам волео газде. Ти тамо Поповићи су били богаташи, пре рата сам код њих надничио и узимао земљу у наполицу и под кирију. Био је ред да ми то мало врате. Било ми је мало незгодно због покојног кума Саве Поповића, њега су отерали на робију. Ја ту нисам имао удела, ипак кум је – кум.

– Једном ме кум Сава замолио да код мене сакрије три метра пшенице, и ја кажем нека довуче. После одем и пријавим партији. Одузму жито и даду Циганима. Шта ћу; јесте кум – кум, али партија је – партија!... Јесте, партија је знала да сам ја предао своју мршаву краву држави и раздужио имењака Спасоја Поповића и да сам ја узео његову больу краву. („Друг“ Спасоје не прича да га имењак зове „брат“ по њиви.) Ред је био да и ја имам добру краву, била му је, брате, добра, питома и боља на млеку од моје... Имала је тада партија разумевање за своје. Сваки члан партије имао је своје људе које су спашавали... Био сам две године пописивач на вршалици Радомира Смиљанића и Миладина Бајића. Кад код неког газде видим малу децу, ја се сажалим, сетим се моје деце, па не попишишем све, иначе осталоше деца без погаче...

– Пробали су и мене пар пута да преваре на вршају. На гумну Драгољуба Милановића кришом одврну шраф у дре-

шу како би један део пшенице – прве класе, ишао у клачину која је била сам крш, нисмо је ни пописивали. Ја ћутим, правим се луд, па увече одем и све пријавим партији. Они мени после даду похвалу, мени мило...

Тако прича, и мисли, „друг“ Спасоје Грчић, и сада и тада пре 40 година када је добијао похвале. Сада је и нама јасно зашто су у то време сеоске скојевке певале:

„*Мој је Миле свуда завириво,
ђде је кулак кукуруз сакриво.
А као нађе, он газду пребије,
после иде да орден добије.
Златан орден ставио на ѡруди,
куд გод иде клањају се људи.
Па штитају чији је йотомак,
блађо оној чији буде момак.*“

У незаборавним годинама, од 1946. па све тамо негде до 1951., „напредне револуционарне снаге“ по српским селима највише су прогањале старе домаћине, солунце. Ако су још „грешници“ били почетком другог светског рата у старој југословенској војсци – били су дупло криви: прво што су 1918. основали Југославију, а после – 1941. што је нису одбрали. Али, ако је кућа била домаћинска а није било старијих „криваца“, кидисали су на најстарију мушку главу, па нека је често и непунолетна.

У Јабучју је, тако, на мети била непунолетна глава Витомира Бајића, рођеног 1930. године, јер је без оца остао 1941. У почетку су га „народне власти“ често држале по цео дан у Месном одбору да разноси хитне позиве по селу. А тих дана, за време принудног откупа, сви позиви су били хи-

тни. Главна власт у Јабучју била је добро позната група: Цвеја Живојиновић и рођаци Негићи – Драгосав, Живота, Аца. Почели су и Витомиру да товаре нарезе жита, меса, вуне... У почетку могло се и поднети, али касније Бајићима скоро ништа, држави скоро све. Сећа се Витомир:

– Како да нам остане кад Живота Негић оде на Уб, на састанак, и каже како Јабучје може да преда свега више него што је срез одредио. После су овде, у селу, својим одборничима, скојевцима и члановима партије „нарезивали“ колико ће који да сруби домаћина. Од ових је често зависило како ћемо проћи.

– За нашу кућу био је, једно време, задужен одборник Живорад Милутиновић. Кад сам једном изашао из Месног одбора, он ми кришом каже: „Сакри ноћас нешто жита, ето мене сутра ујутру, морам све да ти покупим“. Када сам дошао кући, мајка Милева беше већ сакрила пшеницу више куће у купе од шаровине Драгослава Павловића. Оставила само два цака зоби. Знају они да смо имали и жита па ми из Месног одбора пошаљу позив са три црвене црте. Вичу на мене: „Ако не предаш жито, сву земљу ће да ти узмемо а тебе да затворимо у затвор!“

– Ја мислио неки затвор, а мене послужитељ Недељко Марковић одведе и затвори у црквену звонару. Тамо је већ био затворен покојни Велимир Милиновић, а мало касније ето ти терају и покојног Милоша Ђатића. Сва тројица због жита. Сећам се баш је било увече на Покладе, уочи „Беле недеље“. Паде мрак, не пуштају нас. Милош, изгледа да се био мало „поквасио“ шљивовицом па кад виде да ови мисле озбиљно да нас држе да преноћимо, узе за конопац и поче звонити црквеним звонима. Људи у селу мисле мобилизација.

– Послужитељ Недељко дотрча, а био је веома побожан, поче да се крсти... моли се Богу и Милошу, само да престане

звоњава. Тек кад рече да ће ови тамо у Месном одбору њега да бију, Милош престаде да звони. И стварно, ту преноћимо.

Сутрадан „Бела недеља“, напољу дрма вашар а ја младић од 17-18 година згрчио се у „затвору“. Увече су нас пустили кући...

– Било је то време када су се рашчишћавали и неки стари рачуни и међу најрођенијим – наставља причу Витомир. На пример, Чика Драгослав Павловић није баш најбоље живео у слози са својим сином Браниславом. И почне домаћина Драгослава да прогони, нико други него његов рођени син, активиста Бранислав. Ми смо имали вршаћу гарнитуру, парњачу, па сам једном вршио жито код чика Драгослава. Пописивач је био његов Бранислав. Некако га замандрљамо и укријемо, Бога ми, две пуне ваге жита, – ’иљаду кила. Приметио је то био Бранислав па се изгледа правио луд, јер то је била шанса да мене и свог оца отера у апс.

– Дођоше увече „у проширеном саставу“ и запечатише амбар, сутра кад сване да премере жито. Ја умро жив, а Драгослав само ћути и намигује ми. Пошто је амбар подигнут на камене стубове Драгослав је у току ноћи са поверљивим људима сврдлом провртио дно пресека (окнета) одоздо, и исцурио онолико жита колико је укривено на попису. Сакрио је то на сигурно место. Сутрадан је комисија два пута премеравала и остала кратких рукава.

– Иако је Драгослав био старији човек и болешљив, није им сметало да га једног дана упуне на Уб у затвор. Није могао да иде пешке, па је упрегао волове у кола а мене замолио да пођем с њим, да вратим кући волове. Тада сам први пут видео „прави“ затвор. Оно што сам видео, било је да се човек најежи, смрад да угуши човека. Звонара у Јабучју је била „апартман“! У таквом затвору болесни чика Драгослав остао је десетак дана. Пустили су га, али да измири обавезе.

Једном је „народна“ власт казнила Витомира да ради 15 дана на изградњи Задружног дома, обашка од оних обавезних.

Иако млад, Витомир је био веома сналажљив младић.

– Море, и паметна говеда су тада морала да се сналазе и спасавају – каже Вита. Имали смо, једне од тих проклетих година, неку јуницу, звали смо је „Руменка“. Кад је дошло да се преда две стотине килограма меса, моја млађа браћа; Тома, Андрија и Момчило ме моле да предам баш њу. Тешко је било чувати, била је немирна и пусташна, за њу није било ограде, зачас оде у штету. Послушам их и одведем „Руменку“ на Уб, те предам.

– Кући сам се вратио по подне. Кад увече – ето ти „Руменке“ са парчетом откинуте штранке. Још сам је два пута „предавао“ … али, признајем, и везао слабом штранком. Радужила ме богами „Руменка“ за једно 700 килограма меса, за два одрасла говечета.

Прича Витомир Бајић како се у то време бавио и „фалсификатом“: – Предам, рецимо округло 200 килограма жита и ако случајно магационер ту количину не упише „и словима“, ја пажљиво додам нулу па се раздужим за 20 метара.

– Али, миц по миц, ја све старији, већ пунолетан, они у Месном одбору све гори и искусији, па дотераше „пара до дувара“. Немамо више, а они траже још да се предаје. Позову ме у Месни одбор и скоро без речи утрпаше ми акт у руке и да се сутра ујутру имам јавити УДБ-и на Убу. Дођем кући и решим да отворим акт, па шта ми Бог да. Угрејем лончић воде па изнад напарим мало оно писмо, те пажљиво оловком отворим. Видим по садржају не гине ми затвор. Ако умрем у затвору, и на то сам одмах помишљао, нека се бар зна ко ме је упропастио и сахранио. И урадим тада нешто за шта ћу сам себи бити захвалан довека. Откинем лист од

свеске и цело писмо, које је Месни народни одбор Јабучја упутио УДБ-и на Уб, препишем од речи до речи са свим правописним грешкама, онако како су ти паметњаковићи били написали.

Пошто Витомир и дан-данас чува тај „историјски“ препис, то нека и сада буде по други пут преписан, у књигу – како се то каже – „препис веран оригиналу“.

Па пише Месни народни одбор Јабучје УДБ-и у Уб следеће и овако:

„Бајић Витомир из села Јабучја дужан је да преда држави 2246 кг куруза ог што је предао 718 кг куруза остало још да преда 1328 кг именовање дужан два кг мас-ти коју суму до данас није хтпео да преда истије задужен да преда 50 кг кромпира и 80 кг говеђине именовање ономињан више шта ог стране овој одбора а што на њега ништа није деловало именован је ушицао на целу околину именованы йознаати као йољбивредни Саботић Сељаци из њиховој засека вичу зар он има добру земљу и Вришалицу па неће да је своје обавезе ондак ни ми нећемо дајемо именованы има 8 ха Земље и Вришачу Гарнијтуру и као шаквој М.Н.О. мишљења да се казни стражом казном и конфискацијом 100% које ће горе наведено йозздравиши сви ђрађани села Јабучја с молбом даљој надлежној власти да њосствуји што овоме. 27.II. 1950. год.

секрећар
А Нехић

С.Ф.С.Н.

Претседник
С Живојиновић

Са таквом „препоруком“ од стране власти Витомир је стао пред шефа УДБ-е Жику Шукића. Без обзира на Витомирову спретност у поновном лепљењу акта и намерном пресавијању баш на саставку, преко печата, икусни удбаш се није дао преварити.

– Е, тад је ствар била доста опасна – каже Витомир. Ништа Шукића не интересује шта пише у акту већ што сам

отворио, и ко ме је наговорио да то урадим. Сумњао је у мого стрица, Живка Бајића. Истина, чича Живко је знао а и дао ми је добар савет: „Не признај ни за живу главу, оде на робију!“ И нећу ја да призnam. Окреће Шукић на сто начина, али ја „нисам“ па „нисам“.

– Нећу да кажем криво, није ме тукао, али је било претњи напретек. Пусте ме кући, али да дођем опет сутрадан. Три пута сам за три дана ишао на Уб у УДБ-у и стално ја „нисам“, Шукић – „јеси“. На томе се завршило. И за дивно чудо, водећи поступак да призnam за отварање писма, „забораве“ зашто је акт писан. Ваљда, су и они тада у УДБ-и мислили: „Кад је ѡаво појео питу, нек једе и тепсију“.

У октобру исте године, 1950., Витомир је отишао у војску, у Брчко.

– Почетком 1951. добијем писмо од куће да су сад опет почели терор над нашом кућом, хоће сад мајку Милеву да затворе. Јавим се командиру чете капетану Стојановићу на рапорт и покажем му писмо и молим краће одсуство. Прочита командир писмо па каже: „На одсуство нећеш ићи, а ово ћу ја средити“. И, стварно, добијем касније друго писмо од куће, где пишу да су их оставили на миру. После је, ваљда, дошло друго време, престала су прогањања.

– Очигледно да је јабучким силницима било довољно да им неко јачи и утицајнији и посредно „лупи шаком о сто“ па да се умире као бубице, што је честа одлика већине моћника.

Миливоје Бајић из Јабучја имао је 1946., када му је умро отац, 39 година. Рат је провео у заробљеништву у Немачкој. Чим је отац умро постао је глава куће у којој их је било осамнаесторо. Та 1946. била је почетна година петогот-

дишње хajке на „кулаке-саботере“, како су, углавном, називани најугледнији и најраднији домаћини у селу.

– Било, не повратило се! – почиње чика Миливоје причу о својој „петолетки“. – Нас четири брата са породицама и мајком, живели смо заједно на преко 40 хектара земље...

– У јесен 1946. упадоше у наш воћњак Бранислав Павловић и Милорад Милиновић, треснуше шљиву и почеше вабити наше свиње, као да су њихове. Када сам ја стигао, они су већ били избројали и пресудили да све на броју, њих 90, од којих је било само девет крмача, одмах предам у Лајковац. Иако нису имали право да одузимају свиње лакше од 25 килограма, није вредело. „Мрзи нас да меримо“ говорили су.

– У „Јелића“ воћњаку у Лајковцу је било тушта и тма свиња, догонили су људи са свих страна. од глади су јадне гризле једна другу, многе су ту поцркале.

– После неколико дана одем у њиву зв. „Петлара“ и видим једна моја крмача побегла из Лајковаца и ту опрасила 10 прасића. Од тих десет прасади идуће године смо осморо ухрањених морали предати држави. Те, 1947., смо још предали шесторо говеда, шест оваца, 50 килограма масти, 120 метара пшенице, 130 метара кукуруза, зоб, јечам... све до последњег зрна. У јесен поврх свега последњу јуницу. Осамнаесторо душа у кући, а кошеви, амбари, обори и штале празне. Продајемо и што нам се не продаје, да купујемо помало, да се прехранимо. Не смејмо много ни да купимо, јер, ето их, и то да узму.

– Иако су знали да немамо више ни зрна, у фебруару 1948. нарежу још 30 метара пшенице. Купим и позајмим некако шест метара и отерам на Уб. Сутрадан дође са Уба ми-

лиционер, неки Боривоје Петровић, родом баш одавде из Јабучја, поведе мене и успут још неке људе из Руклада, па право пред судију Братислава Јаковљевића.

– Мене уведу првог и представе ме. Сећам се добро, судија Братислав цара ватру у фуруници и не гледајући у мене пита: „А јеси ли испунио нарез?“ Ја велим да немам више, он се смеје и каже: „Е, зато смо те звали.“ Обриса руке од пепела и позва „пороту“. Сећам се било је 3-4 поротника, међу њима и неки Славко Јовић из Шарбана. Ништа ме више нису питали, нити су шта тада писали. Пресуда је већ била написана пре саслушања и у стојећем ставу поче Братислав читати: „У име народа... Миливоје Бајић... против народа и државе... три и по године принудног рада...“

– Мене изведу, уведу следећег – Радосава Вучетића из Брезовице. После пар минута улази и трећи – Петроније Весић из Кожура. Гледам и не могу да дођем себи; мени је бар 41 година, а стари Петроније, био би ми деда, имао је тада 95 година. Не сећам се колико је он тада осуђен.

– Били смо после заједно у једној малој собици нас десет, преко ноћи. Преко дана у нашој соби била је и једна жена – Милојка Милијановић из Руклада, имала је тада близу 60 година. Како да верујем да је та жена била непријатељ – против народа, када сам и ја једва убедио истражника Удбе да нисам за време рата сарађивао са четницима, јер сам био у заробљеништву у Немачкој. А тај оптужујући материјал је написала „народна“ власт из Јабучја и њој се веровало...

– Фебруар месец, а ми, иако је мраз, лежимо на даскама без сламе. Ту вршимо нужду. Јадну Милојку заклоне двојица-тројица у ћошку. Преко ноћи су је терали у самицу... Хранили су нас неком плавом водом из казана. Да нам нису доносили од куће, поцркали бисмо од глади.

– У затвору на Убу остао сам месец дана. Нису ме отерали на досуђену робију, пустили су ме кући. Када сам дошао, нашао сам само празне зграде и укућане. Све друго беху покупили, отерили, однели... Тада су нас и мишеви напустили.

– Помагали су нас и позајмљивали нам рођаци и пријатељи. Опустошену кућу активисти и одборници нису наредне године посећивали. Засејали смо 1949. позајмљено жито. 1950. ето их опет, најежу 120 метара. Била је велика суши, па ми опет мало зафалило.

– И због тога „мало“, што није имало да се преда, поново сам стао пред народни суд. „У име народа“... против народа... три године принудног рада.

– Провео сам осам месеци у Осмом павиљону пожаревачког затвора, са још неколико хиљада „житара“. У Пожаревцу је било страшно: прљаво, тескобно, вашке, буве, болжештине... Ујутру добијемо парче жуте проје, умешене пре три дана. То нам је хлеба до сутра ујутру. За доручак смо имали некакву чорбицу, у којој је понекад пливала понека мрва меса. То је било за нас који смо могли да радимо. Кад ми одемо на рад, у оно што остане у казану долију воде и то дају онима болеснима и чичама који нису могли на рад. Умирали су јадници сваки дан на десетине. Умирали су на креветима, по ћошковима, на ходнику, налазили смо их пале и умрле по клозетима... Сећам се једном, баш сам читao неко писмо заједно са мојим течом Љубом Сандићем, а један старац, слаб као сенка, прође поред нас, затетура се и паде. Умро је од изнемогlostи и глади.

– Једном су и мене одредили да закопавам мртве. Сахрањивани су голи у неким склепаним сандуцима. Ја мислио да копамо нормалну раку – дубоку метар и по, а стражар каже да је доста пола метра. Онај други затвореник ми шапуће: „Чуо сам да их ноћу откопавају и терају некуда.“

– После осам месеци проведених у пожаревачком затвору одабрали су једну групу, махом Војвођана – „житара“, да иду на рад у каменолом Словац, ту између Лajковца и Ваљева. Некако сам успео да се угурим у ту групу и примакнем ближе кући.

– Ту је већ било боље и лакше, мање смо гладовали, доносили нам од куће. Ту сам имао два добра друга, добра пријатеља осуђеника – „житара“ из Бачког Брестовца – Обрада Ђорђевића и Милана Бељанског. Ту су нас држали три месеца. Затим ме врате у Пожаревац и после пар дана пусте кући, с тим да се јављам станици милиције сваких месец дана.

– То је већ била 1951., пета и последња година жестоких прогона нас невиних сељака. Са тим годинама не може се ништа упоредити. Можда је било нешто слично у неким другим земљама, у неким другим годинама, што тада нисмо знали.

– Попустило је у целој Југославији, морало је и у Јабучју. Мирили су се другови из „народне“ власти са „кулацима“ и „саботерима“. Они први су се и даље јагмили за власт и привилегије. Ми други нисмо имали времена, морали смо поново да кућимо кућу. Престала је и у Јабучју да се пева она претећа песма сеоских скојевки: „Мој ће драги кући да се врне, задњи кулак ћебе кад огрне.“

Од око хиљаду домаћинстава у селу Јабучје у Сељачку радну задругу је ушло, што милом што силом, око 40 кућа – тек сваки 25. порески обvezник. Међу првима је био и Станимир Даниловић који је у колектив унео све што је имао – земљу, стоку, пољопривредни алат.

Али Станимир је и међу првима осетио да од задруге нема вајде па је на једном састанку узвикнуо: „Људи, од овог

посла нема ништа! Пропаде нам – испости се земља, сва стока оде, упропастисмо пољопривредни алат, на штети смо и себи и држави! Него, да се ми лепо расформираамо!“

Пошто петао који најраније закукуриче, обично први у лонцу заглави, боље среће није био ни Станимир. Оптуже га, па одмах пробуде и ухапсе.

У затвору на Убу био је око два месеца, до оног дана када је у новинама изашао чланак са Кардељевом изјавом да се сељачке радне задруге, које не раде добро и не могу да опстану, могу да се расформирају. Исти дан је Станимир, напречац, пуштен из апса. Љут, али још више срећан, Станимир је одмах купио новине, махао њима и викао низ Уб: „Ево, оно што сам ја говорио, то говори и друг Кардељ! Живео друг Кардељ који мисли што и ја!“

Колико су и чланови Сељачке радне задруге у Јабучју били на ивици преживљавања најбоље сведочи један „обичан“ случај, који је тада задесио задругара Љубисава Блажића:

Елем, Љубисав је оно мало кукуруза, што му је припало за трудодане, потерао у воденицу да самеље. Успут му се одреши цак и кукуруз проспе у блато. И Љубисав и његови укућани су из блата вадили свако зрно а жена и деца су плачали и кукали као да се, не дај боже, не знам шта догодило.

Покојни Владимир Бајић из Јабучја рођен 1889. године оставио је иза себе свој животопис у коме описује и „кулачке“ муке. Тај део Владимиrove „књиге о себи“ преписаћемо баш онако како ју је и он сам написао:

... Поред паорског ћосла бавио сам се мерењем земље, био сам у 120 изборних судова по вештачењима преог судом, научим и крмаче да чистим. Иде све добро: земље кујим, зграде најправим – прави сељачки домаћин! Све иде добро до 1937. ȝ.

Те године умре ми отац, а 1938. г. Јошуче ћраг 100%, па 1939., па 1940 – све три године сруби све! Узаманце! Године 1940. оде ми син у војску, имање велико, радна снага мала, рађа на западу пламти! Ја се мучим са Циганима. Цигани ка' Цигани, али боље и с њима нега без њих, па је оитети ишло добро. Јануара 1941. г. умре ми маји. Син у војсци, једна се ћер удала, друѓа на школама – сами ја и жена! Али држим кућу још добро, каштитал цео. Почека 1941. г. Немац окућира, поче да узима, осу се каштитал; оде стоке, оде жито. Ја нема да дам житоа колико прајже, а они мене у ајс! Три пута. Почеке и партизански покрећи, па чим партизани убију Немца, они терерију из затвора и убијају! Страшини дани! Све те страже превивим и оитети до 1944. г. затим доспаја стоке и кућа буде пуне свега, без обзира што су ме Немци 1942. оставили без стоке и без зрна житоа. Долази Ослобођење концем 1944. г. настаја Слобода, па да се пребројим како стајим: син на фронту, жив. Три наеста ђоведа, 30 свиња, кукуруза и пишенице око два и по ваđона, 31,50 'ектара земље. Све је добро ишло. Али поче нарез меса, те ђовече по ђовече – оставоше два вола и два коња. Удари Аграрна реформа, узе ми земљу, остави један максимум, нареди велики, не могу да измирам, – они мене у затвор, па ме 1947. г. осуде на три године, али мало издржим, па дођем кући. Али сам и 1949. г. кажњен новчано са 49.000. Године 1950. била је незапамћена суша и нисам могао да измирам жито, а нисам имао у каштиталу да купим па да предам, јер сам био исцрпљен: посљедњу краву за првилог узели су у децембру 1949. г. Продао сам парче земље, три зграде и фијакер, тако да сам у 1950. г. ушао поштитуно ђо и нисам могао да измирам нарез. Затворе ме, и осуде годину дана и строведу у Забелу у Пожаревац, те издржим осуду. Док сам био тамо моји продају 3 'ектара земље. Имао би још млоћа да пишием, али сматрам да је и ово сувише, само ћу молити читаоце да ме извину и ово још мало прочитају, а то је да набројим оне који су били са мном, моји

пријатељи: Драгосав Ковачевић, Обрен Грчић, Миливоје Бајић, Живко Милосављевић, Сава Пойовић, Добривоје Радованчевић, сви из Јабучја. Никола Милинковић, Милутин, Чедомир и Љубомир Санџић, Живојта Јеремић, Здравко Мићић, сви из Ђелија. Радоје Јелић, Јеремија Јеремић и Мирко Пејтровић из Лajковца. Душан и Светислав – Бека Радовановић из Малој Борка и са нама је био славни човек, који је оставио стомен и славу целом Јоколењу, јер је све наше животе он сачувао, од сиђурне смрти отпео, а то је Михаило Михаиловић из Борка. Михаило сада живи у Брđулама. Ја остављам мојима у аманет: ко год се називао Михаиловић да му дају почасни и поштовање. Још су са мном били: Пурко Леонтијевић, Сима Марковић и Драга Радовановић из Стубленице, Божа Леонтијевић из Такова, Михаило Буквић из Врела, Милутин Аиковић из Бањана, Буџимир Неџић из Радушија, Драгослав Митровић и Обрен Младеновић из Новака, Михаило Ракић из Стубленице, Светислав Ђурђевић из Рукладе, Божидар Томић из Бајалога, Рајомир Станић, Живојта Сарић, Филиј Брисић из Тулара, Милош, Светислав и Миломир Чанчаревић из Рубребрезе, Мијаило Стошић и Живојин Марковић из Пејке, Живорај Лазић из Звиљара, Рајко Зебић и његов син Никодин из Гвозденовића, Драгомир Тешић из Звиљара, Станко Ђотуновић из Ушћа, Мисиа Влајковић из Дрена, Љубисав Марковић из Дрена, Срећен Радосављевић из Дрена (Лазаревац), Мирко Стојанац из Извора, Банат, Драгомир Бркић из Долова, Банат, Владислав Макевић из Каоне код Владимираца, Мирко и Лека Јовановић – Стојнићи из Паљува и још многи којих се сећам.

Прву књиџу написао сам 1943. године као нисам могао рачунати на сиђуран живот, а сада је дођућујем 1952. године и свој доживљај завршавам данас, 19. фебруара 1952. године у 11. сати.

ДУГА ЊИВА, КУКУРУЗИ МАЛИ...

Зима, јануар 1950. У једној од соба Среског затвора на Убу више од 30 затвореника у сељачком сукну, обувени у опанке и цуруле гумењаке. Једва дишу од тескобе, влаге, задаха зноја и сопственог измета у киблама. У клозет их не пуштају. Врата им откључавају једино кад их изводе на саслушање. Повремено с поља чују како „свесна“ и „револуционарна“ омладина пева: „Дуга њива, кукурузи мали, ој кулаци ал’ сте најебали.“ Онда узвици: „Доле народни непријатељи! Доле кулаци! Доле саботери!“ Е, то су они, и на њих се то односи – песма и пароле. Њима, сељацима, колико до јуче угледним домаћинима из села око Колубаре и Тамнаве, рекли су то истидници Удбе.

Међу „саботерима“ је и 55-годишњи Милијан Томић солунац, носилац Албанске споменице, из Рубрибрзеле код Лајковаца. Као и остали чека да буде осуђен. Те јесени предао је држави 50 троваца пшенице и исто толико кукуруза, све што је родило. Фали му тачно још толико као и хиљаду килограма меса, па да намири државу. Југославију, државу, мисли Милијан, за коју носи пет ожилјака: од три ране са Солунског фронта и од две задобијене 1941. од немачких „штука“.

Прошло је од тада скоро 40 година и Милијан ја сада де-да од 93 године. Још се сећа тих наопаких 50-их година за које каже: „Никад се не повратиле и да их не доживи ни најгори непријатељ“.

– У почетку народне власти, крајем 1944. није изгледало да ће поћи све како не треба. Био сам пре рата опозиција, гласао за демократе, па ми није било криво што сам, док се још у Срему пущало, морао Народноослободилачкој војсци да дам први нарез: две краве, једног јунца, пет оваца, пет комада свиња (једно било дебело скоро 200 кила) чабар сира, 100 килограма сланине и масти. Нећу да кажем криво, имало се, нису ни Немци однели све. Имали смо тада пар волова пар коња, још 12-15 грла говеда, тридесетак оваца и тако толико свиња. Знам, рат је, војска мора да jede. Мобилисана су многа деца а и мој 19-годишњи син Ђорђе. Није лако, а ни право, да ратују гладни као што сам ја морао кроз Албанију. Знао сам да ћемо када добро запнемо, поново заимати са 37 хектара земље, колико сам имао, што ја, што мираза моје жене Десанке.

Пошто је деда Милијан још 1913. завршио пољопривредно-ратарску школу то је одмах по ослобођењу. 1945. запао народној власти за око као подесан за управника неког напуштеног имања у Срему. Није пристао јер ко ће да ради и руководи са толиком његовом земљом. Остало би му у кући само њих троје: супруга Десанка, кћер Љубица и син Раденко, тек стасао за ђака.

Милијан тада још није знао да су „напредне снаге“ у селу већ говориле: „направићемо колхоз од имања Томића, Чанчаревића, Живковића...“ Осуде га на три месеца принудног рада у руднику или да плати новчано. Продао је краву и платио казну. Прогласе га за реакционара као и све друге који су били добри домаћини.

Сумњиви су били и они који нису хтели да се изјашњавају против „реакције“. На омладинским састанцима показивало се прстом на оне девојке и младиће ако су којим случајем виђени да се друже са момцима и цурама из „реакционарских“ кућа. „Момак из реакционарске куће“ био је и Милијанов син Ђорђе када је, као болестан отпуштен из Народне милиције. Пошто није „хтео“ да иде „на добровољну“ радну акцију, позову га у срез.

Сећа се Ђорђе:

– Позову ме на Уб. Пуна авлија Среског одбора. Питају ко хоће на добровољни рад. Не јавља се скоро нико. Када пропаде и убеђивање, опколи нас милиција.

– Пред мрак потрпаše нас у три камиона. У сваком по двојица наоружаних пратилаца. Нико не говори где ће нас. У неко доба стигосмо до неких барака. Они милиционери нестадоше у мраку и ми „добровољно“ ћосмо на одредиште. Било је то државно имање у Скели, код Обреновца. Терали су нас да радимо и певамо. Ту сам зарадио и проширење срца. Нису ме више терали да радим, али ме не пустише ни кући. Љуштио сам куварима кромпире. После два месеца „добровољног рада“ дођем кући у Рубибрезу још болеснији него када сам отишао.

Биле су то године када се сматрало да је приватни земљишни посед главна препрека да крочимо у комунизам.

Одборници месних сеоских одбора заседали су, углавном, ноћу и „нарезивали“ колико ће ко да преда држави: жита, меса, масти, вуне... Квоту добијену од среза разрезивали су „поштено, братски“ – себи да се не познаје, газдама да не остане. Било је то време када су скојевци ноћу кришом газдама бројали овце и свиње. А бројали су најчешће тако да домаћинима не остане вуне ни за чарапе, ни прасе за Божић или славу.

У међувремену спроведена је аграрна реформа и земља подељена „аграрним интересентима“. Десанка, Милијанова супруга, остала је без 11 хектара мираза у родном селу Степање. О томе Ђорђе прича:

– Сиромашни Степањци били су образнији, па нису хтели да узму земљу моје мајке Десанке. Узели су је неки Ранковићи из Непричаве. Касније, чим су стекли право, продали су ту земљу, мом брату од ујака, Милораду Станојевићу. Тако је земља дошла поново у исту фамилију. Један од тих Ранковића, кад је продао ту туђу земљу, добијену цабе, лумповао је и тим парама китио свирачима ћемане...

Тешку јесен 1948. Томићи су дочекали као „црквени мишеви“. Нигде ништа: празни кошеви, свињци, амбари, тавани, млекар... У штали само два вола и једно мршаво теле. Последње две свиње, приплодне крмаче, Ђорђе је кришом склонио у Непричаву, код Душана Јовановића, Вратио их је тек после три године.

У тако очерупану кућу Томића удала се Љубинка, кћи Настаса Грујичића из Ђурђевца код Ваљева, за Милијановог сина Ђорђа.

– Тихо, без сватова – сећа се Љубинка. – Кад сам дошла за Ђорђа, покојна свекрва Десанка плаче, па ми вели: „Ћеро, да је среће да смо те у ову кућу довели са сватовима и са свирачима, а јок овако, нема шта да закољемо, нити да умесимо... Нас су, вели, опустели.“ Било је, јадну, срамота да изађе међу народ. Довела снају, а да се нико не почести!

Они, који су највише допринели Томића немаштини, јавно су се подсмејивали како су газда Милијан и његова Десанка оженили сина, а да „ни прасе није скикнуло“. Зато су се сви запањили кад је после 3-4 месеца Милијан упртио шарену торбу – буклију и почeo позивати на свадбу. Позвао је и оне одборнике који су му ударали нарез и кућу опустели.

Појели су свадбари и оно једно теле. За свадбу Десанкин братић Милорад Стanoјeviћ је поклонио једну дебелу свињу а Љубинкин отац Настас дао је брашно, ракију, вино...

У пролеће 1949. на Томиће и осталу „реакцију“ су кидисали још јаче. Милијану су наредили да засеје пет хектара шећерне репе на земљи, на којој једва успева и зоб. У јесен није родило ни килограма. Нарежу да преда вагон кукуруза и вагон пшенице. Намирио је некако пола од тога. Кад је и последње зрно пшенице бацио као семе на десет хектара, колико су му наредили да мора засејати, Томићима су затражили да предају „остatak“ од 50 товара пшенице и исто толико кукуруза. Знали су да они немају више ни зрна. Нарежу још да преда хиљаду килограма меса иако су знали да у штали имају само волове, а где ће толико имање без јарма. Није имало начина да се докупи толика количина жита и меса. Ђорђе се сећа да му је неки Розмир Недељковић из Непричаве за хиљаду килограма жита тражио два хектара земље.

Поведе Срески народни одбор Уб поступак против Милијана Томића. Почну са упозорењем па претњом народним судом. Није вредело говорити да нема. „Верују“ сеоским одборницима и активистима који тврде да Томићи имају оно што стварно немају. (Да ли у срезу нису знали?).

Тих дана у Томића кућу дошла је принова. Љубинка је родила ћерку Ружицу.

– Почетком јануара 1950. сећа се Милијан – скупи се нешто родбине на бабине. Неко је донео и печено прасе. И баш на тај дан дође нам у кућу један од тих сеоских одборника активиста – Момир Стефановић, и каже ми: „Дај, понеси то печено прасе па да идемо на Уб, код тужиоца и средимо ствар да обустави тужбу против тебе!“ Ја једва дочекам. Из оних стопа одемо у срез, а Момир узео оно прасе и унесе у једну канцеларију. Мени каже да сачекам. Више ни-

сам видео ни Момира, ни прасе. Дошла је милиција и одвела ме у затвор.

Сутрадан Ђорђу нису дали да се састане са оцем. Кад је успео, трећи дан, отац Милијан му је кришом рекао: „Сеци дрвеће по њивама да бар не скапате од зиме, сву ће земљу да нам узму.“ Ђорђе је послушао оца и дрвеће секao и довлачио кући.

А када су собе среског затвора на Убу постале премале, „кулаке-саботере“ су пребацили у кафанду Милована Чолића, натакли катанац на врата и поставили стражу. Сећа се деда Милијан:

– Зимско време, а ми лежимо на голом, влажном поду. Преко дана изводе нас у „мртву шетњу“. То ти је: идеш укруг, скинуте капе, ни с ким не смеш ни реч да проговориш. Хладно. Ја једном ставим руке у цепове, а стражар, неки Цвеја, удари ме по рукама, не дозвољава. Нећу да кажем криво, нису нас тукли. Али је било безброј саслушавања, претњи, малтретирања, псовања, вређања, понижавања... Комшија Миломир Чанчаревић је причао да га је командир затвора, неки Пажиновић из села Лajковца, терао да олиже дувар, где је неко био нешто нажврљао.

Убрзо Милијан је изведен пред „народни суд“, где му је саопштена пресуда: за неиспуњавање обавеза према држави, као саботера, кажњава се са три године принудног рада и конфискацију имовине. Судија је касније рекао Ђорђу: „Немој младићу да се љутиш на мене, нисам ти ја осудио оца, него ваши одборници.“

У Забели код Пожаревца Милијан се сећа да их је највише било због откупа:

– Сељане из Војводине истоваривали су из камиона везане у конопце и штранке. Ми мислили да су неки злочинци, а оно исто као и ми због обавезног откупа.

– Кад нам дође посета, изведу нас пет-шест, станемо у ред, и ми и они што нас посећују, али на два метра одстојања. Између нас два реда конопаца и – стражари. Не дају нам ни да се поздравимо. Довикујемо се преко оних стражара и конопаца, дрека, као пси кад се посвађају... Најгоре је кад је неки осуђеник тешко болестан, а дође му посета. Дешавало се да понеки јак затвореник узме болесног друга на леђа, на кркаче, и држи га тако док овај разговара са родбином преко оних конопаца.

Док је „саботер“ Милијан робијао и његови укућани су преживљавали тешке дане. Жалба на Милијанову осуду је одбијена. У међувремену село Рубибрзене је територијално припало Месном народном одбору Лајковац и срезу Колубарском.

Председник МНО Лајковац, Драгослав Негић, је пожурио да Срески суд из Лазаревца дође што пре на лице места, код куће Томића. Присутни су били и Негић и тужилац. Пресуда је донета одмах, на лицу места. Томићима се одузима 18 хектара земље, а оставља само хектар и по кућевног плаца и још 40 ари обрадиве површине од њиве зв. „Границе“. Такође им се одузимају још: штала са шупом, чардак, качњак од ћерпича, млекара од цигле и магаза од брвна. Оставили су им само кућу са четири одељења. Одузимају се и сва дрва (грађа и огревна), маст, сланина, пасуљ, кромпир, као и „цела“ количина жита и брашна. Спорно је било око волова и 50 ари шуме. Председник Негић и тужилац су тражили да се и то конфискује, али судија је досудио другачије са разлогом: да им се морају оставити волови за обраду оно мало земље и нешто шуме за огрев. Судија је још досудио да Томићи, од оних десет хектара посејане пшенице, пожањуједан хектар за себе.

Већ сутрадан сеоски одборници Гроздан Ивковић и Љубисав Спасојевић, са сеоским куриром Милинком Ми-

рићем и једним милиционером, дошли су у претрес и одузимање. Ђорђе, који је тих дана доживео нервни слом (од кога се и дан данас лечи), прича:

– У магази, у оних шест преграда (окнeta), растурио сам у сваки помало, највише два-три цака жита, које смо добили од рођака и пријатеља. Рачунао сам да то неће дирати. Међутим, наши одборници су све покупили и још свако зрно метлом побрисали. Једино је сеоски курир Милинко намерно забушио да једно окно не обрише и тако нам остало једно десетак кила... Кукуруза сам био набавио и сакрио једно две корпе на таван, под греде. Био је у клипу и мислио сам да га сачувам за сетву на пролеће, И то су пронашли и све до једног клипа однели!

Ђорђева супруга Љубинка је била боље „среће“: – Напунила сам три земљана ћупа брашном и преврнула. Кад су из млекара све друго покупили, то нису дирали. Мислили су да су ћупаци празни... Из млекара су дошли у кућу, пронашли и однели осам 'лебова из наћви, које смо дан раније испекли у фуруни. Кад је то видела, јадна свекрва Десанка је закукала, чини ми се, до неба се чуло. Остао само један лебац, који сам стигла да сакријем у дечји креветац, испод мале Ружице... Неколико вечери смо ја и свекрва стављале ћилим на прозор јер смо приметили да има неко око куће. Мотрили су шта ћемо јести и одакле ћемо узимати.

– После неколико дана, ујутру, налазили смо на шљиви обешену торбу са 'лебом. То су нам ноћу, кришом, остављале комшије Михаило Пауновић и Дафина Ивановић.

Дафина се још добро сећа тих тешких „и опасних“ дана:

– Мој свекар је био врло сналажљив човек. Сакрије жито у кацу и на њу садене сено. Тако смо имали и ми, а нешто и да дамо угроженим комшијама. Али мотрили су и на нас, поготово на мене. Једног дана комшија одборник ми каже:

„Дафина, не играј се са животом!“ Уплашила сам се и више нисам смела. После сам понекад, дању, носила брашно у недрима, па се као случајно сртнем са Десанком тamo у пољу.

Али председник Месног народног одбора у Јајковцу, Драгослав Негић, није био задовољан, па се жалио на прву пресуду.

Довели су другог судију који је такође пресудио као и први, да се Томићима оставе волови. Али успео је Негић да се Томићима узме оних пола хектара шуме, што им је на првом суђењу остављено за огрев.

– Џапа се Негић са судијом да ми узму волове, више него ја да ми остану – сећа се Ђорђе.

– Кад су нам одмеравали онај хектар пшенице што ми треба да пожњемо, одборник Драга Стефановић узео па мери корацима. Уситнио корак, а људи вичу: „Пушти, Драго, корак, знаш ли колики је метар!“ Драга се смешка и каже: „Нека, нека, доста им је.“

– Намерно су, заинат, после организовали омладинску мобу, па су са заставама, паролама и песмом пожели оних девет хектара пшенице „за државу“, иако смо је ми засејали. Трупце грађе и дрва успели су да нам одузму и отерају, на превару. Мене позову у Лазаревац, у Удбу, и тамо задрже, а овамо мобилишу 17 сеоских воловских запрега те отерају све до последњег огранка.

Али око волова се отегла парница.

– Једног дана дође ми одборник Миодраг Пауновић и каже: „Ђорђе, немој ме одати, али мени су наредили из Јајковца и Лазаревца да ти без твог знања отерам волове из штале. Удари катанац на шталу, а ја ћу Негићу да кажем да нисам смео да одваљивам“. Тако и урадим.

– Али не прође два-три дана зову мене у Удбу у Лазаревац. Пита ме истедник зашто сам закључао волове, а ја кажем да су моји и да могу да их држим како хоћу. Предај нам волове, каже, па се после суди. Ако добијеш, ми ћемо ти их вратити. Ја кажем: „Кад ви добијете судски, ви терајте“. Зовне он стражара па ме стрпа у затвор. После два сата – исто. Навалио истедник хоће волове. Ја не дам. Опет у затвор, до увече. Пусте ме уз претњу да ће их сутрадан силом узети. Нису долазили.

Сећа се Ђорђе и трећег суђења у jesен:

– Довели новог, трећег судију, а тужилац исти, дошао опет и Негић, – не може без њега. И ту, на трећем суђењу, мени и трећи судија досуди волове. Негић од беса не зна шта ће више. Поведе судију и тужиоца код качњака па виче: „Ово ћу да им уредим за становаше, а из куће да их истерам и уселим управника на њиховом одузетом имању“. Додуше тада се и тужилац успротиви и каже: „Па, овде би зими цркао и коњ!“

– И ко зна шта било са тим – сећа се Љубинка, – да ни-sam узела у наручје малу Ружицу и показивајући стомак до зуба, запретила да ћу овако, са дететом на рукама и другим у стомаку, ићи да се жалим код Тита.

Председник Негић их и даље није остављао на миру. Попшаље Томићима акт да испразне собу и кујну и да се ту има сместити управник њиховог бившег имања. Пошто није било права жалбе, ето једног дана Властимира Лазаревића, солунца из села, како под кулук вози управника и његов „намештај“.

– Бога ми, мислили смо да долази неки стручњак – сећа се Ђорђе – кад оно неки Ратко Радојчић, сељак из Јабуџа. Води и неку женску са собом. Од намештаја Месни одбор му дао један кревет са сламарицом. Кад виде да је сламарица

пуна вашију, чика Властимир се развика, свали оно на земљу и оде псујући.

– Да нам не би упропастио кућу, предложио сам да онај кревет бацимо у воћњак, сламарицу запалимо а да дамо нашу постельину и кревет. Ратко је прихватио.

– Сутрадан одемо заједно да му покажемо нашу бившу земљу, којом ће он да управља. Када смо се вратили, она женска га беше напустила.

– Није био лош човек. Добијао је следовање из Лajковца па смо заједно готовили јело. Он је имао право да на нашем имању сече дрвеће, па смо се и ми тако уз њега грејали – нашим дрвима.

– Нареди после Негић и нама и Ратку да се имају користити наши волови за обраду одузете земље. Тако ја ноћу храмим волове и орем нашу њиву, а Ратко дању „његову“.

Тешко да људи могу да помогну, колико нељуди могу да напакосте. Томићима су људи, углавном, помагали кришом. Ђорђев брат од ујака, Милорад Стanoјeviћ, имао је воденицу на Колубари, у Словцу. Своје рођаке је помагао највише брашном које је Ђорђе ноћу, кријући се, односио у Рубибрезу. И остали рођаци и пријатељи помагали су што у намирницама, што у новцу, јер грдне паре су даване адвокатима, вештацима, суду...

Кад је Милијан одробијао годину дана, стигло је решење Скупштине Србије да није саботер и да нема кривице што није предао жито и месо које није имао. Кући је дошао 1951. Није у стању да говори како се осећао кад је видео како је све упропаштено, све што је тешким радом стицало деценијама. Само он зна како му је било када је отишао у потес и видео да су му посекли скоро хектар храстове шуме – „свако дрво метар преко пања“.

Покојна Десанка, Милијанова супруга, је касније судски успела да докаже да јој је њена земља у Степању одузета незаконито. Пошто је била већ раздељена „аграрним интересентима“, сада је извршено „пребијање“. За толико је враћено Милијану претходно одузето у Рубибрези. Тек тада се „управник“ Ратко одселио из Томића куће...

Кад је почетком шездесетих година држава схватила да се у комунизам не може преко ноћи, ни са сељацима, ни без њих, поготову, попустила је. Попутио је и Негић, и сеоски одборници и активисти, они што су хтели колхоз у Рубибрези. Срећа да нису основали ни сељачку радну задругу.

Томићи су опет својски запели да куће. Данас 1989. их је у кући десеторо. Двоје запослено. Двориште пуно зграда, нова штала пуна говеда, воћњак пун свиња. Имање – 10 хектара.

ПЉАЧКА ДУГА СЕДАМ ГОДИНА

У једној од ових тужних прича говорили су људи како је Миломир Чанчаревић из колубарског села Рубибрзела морао у затвору да лиже дувар. Миломир је умро 1963. године у свом дому, у коме сада живи његов 59-годишњи син Радисав са женом Росом и сином Живаном. Радисав је на почетку седмогодишње голготе, те 1944., имао само 14 година,

Све добро памти, а каже да би му било лакше да може да заборави.

– Терор над нашом кућом почeo је у јесен 1944., непун месец дана од ослобођења нашег краја. Били смо велика породична задруга. Деда Живан – солунац имао је тада 66 година, баба Пауна нешто мање а покојни отац Миломир и мајка Мара по четрдесет једну. Брат Величко имао је 24 године, био је сакат у једну ногу. Ту су још били: сестра Гроздана и породице стричева – пуна кућа. Имали смо 60 хектара земље, два пара волова, пар коња, једног паствува за јахање, 10 крава, 45 оваца, преко 50 свиња. Деда је био неписмен и припрост човек, углавном је одржавао воденицу. Стварни домаћин куће је био мој отац.

– Био је октобар 1944. године. Дође Мија Марић из Лajковца и са њим партизански командант. Вели Мија мом де-

ди: „Живане, овај друг командант не може пешке, треба му коњ! Мораш нам дати паствува да терамо!“ Сећам се добро, извели „Звездана“ он рже, деда га седла и плаче.

– После три дана ето ти „Звездана“ галопом, запенио од зноја. Збацио команданта кад је из Лajковца ишао у Лазаревац и „дезертирао“ у Рубибрезу. Деда га узјаше и одмах склони у Рукладе код Владислава и Светислава Ивановића. После две недеље деда га доведе, али је неко „откуцао“, па га сутрадан одведоше заувек.

– У рано пролеће 1945. године – упадоше у нашу авлију: Никола Пажиновић из Лajковца са још њих пет-шест, сви наоружани, и још три сељака са запрежним колима. Већ смо били чули: коме Пажиновић баве пред кућу да му се црно пише. Извади ти он списак и одмах, по кратком поступку, чита шта се одузима у корист власти: шесторо говеда, девет оваца... свиње и жито тада нису дирали.

– То је било према списку. Али кад почеше после без списка, одока, у кући настаде кукињава. Прво покупише сву вуну, брашно, масти, сланину, суво месо, кромпир, пасуљ, лук.. Затражише чисте чаршаве и у њих изручише сир из чајброва и то натоварише. Затим покупише ћупове и флаше са туршијом, кисели купус... Пажиновић само пружа прст а они његови пајташи купе и товаре на она сељачка кола. Не би им то доста, па кидисаше на кућне ствари: узеше две шиваче машине – „сингерице“ – једна била бабе Пауне, а друга стрине Обреније. Настаде пљачка по орманима: носе трубе са тканим платном, сукно, шаренице, чарапе...

– Жене удариле у лелек, дотрчава народ, мисле неко умро. Пажиновић претура по орманима и сандуцима, отвара кутијице од помаде, тражи дукате... Најпосле покупише лонце, шерпе, чиније, тањире... Узеше и металне кашике, које смо ми користили једино о Михољдану, на дан славе. На-ма оставише дрвене.

– Кад све опљачкаше, беше већ пао и мрак, натоварише пуна троја кола а за једна закачише и отераše наш фијакер. Узеше и нове, никлом оковане амове, седло... Повезали јадне краве за кола, оне ричу, овце, повезане и пообаране на колима, блеје, ми кукамо по кући.

– Они сељаци што су то под кулук отерили, сутрадан нам јавише да су ствари стоварене у двориште суда и затвора на Убу. После неколико дана отац Миломир оде на Уб и види у судском дворишту наш фијакер без точкова, са шиваћих машина скинути делови. Од амова и седла ни трага ни гласа, као ни од посуђа. Успео отац некако, преко неких људи, да нам бар то врате, те натовари на кола онај фијакер и машине и дотера кући. Како су нам плакале стрина и баба кад су виделе упропаштене „сингерице!“

– Миломир Чанчаревић, као веома бистар и писмен сељак, осетио је да опасност тек долази, па је предложио да се у кући изделе са стричевима. Деда остане са нама, преполовимо земљу – припадне нам 30 хектара и пар волова. На део нам дође и њива звана „Буџаци“ у Лажковцу, скоро три хектара. Та њива нас је касније спасавала, јер смо продавали плацеве и тако успели да преживимо муку. Сећам се један плац, рецимо, за једно ухрањено свињче. Најскупље смо продали Спасоју Андрићу из Руклада – за једну црну кравицу, нисмо имали шта да музemo.

– Кад су почели нарези, није вредело говорити да немаш. Ми овршемо вагон, они траже вагон и по. Сналазиш се и купујеш. Знам да је мајка ишла у Степање, носила руком ткане пешкире, а отуд доносила брашно. Ноћу је дugo седела и плела којекоме ćемпере за 3-4 кила брашна или кило масти. За брашно је прела вуну Мици Лазаревић, само да се отхранимо. И то све да не зна нико, јер сеоски одборници су по-преко гледали на све, који су помагали „кулаке“. И нама су, као и Милијану Томићу, Дафина Ивановић и Михаило Па-

уновић, ноћу кришом остављали на шљиви обешену торбу са хлебом. Ту доброту нећемо им никада заборавити.

– Мени је у прво време било најтеже кад су нам наредили да за државу засејемо шећерну репу. Свет пролази на вашар, а ја момчић, гладан, ращчупавам репу и плачем.

– У јесен 1946. године мој отац сакрије једног вепрића у подрум и ту смо га кришом хранили. Али како га заклати, 'оће да скичи, а сви су знали да немамо свиња.

– Позове отац неког Живојина Лазаревића да нам уреди свињче. Све је морало да се обави у мрклој ноћи, па на прозор ставимо ћилиме. Ја и брат Величко изнесемо оног вепрића, стегли му њушку да не скичи. У оном мраку Живојин га не закоље како треба, па вепрић скочи и поче шеледати између шљива. Јадна мајка је чекала да изгреје месец да би видела да опере неколико окрвављених шљива а оно где је била попрскана земља, посули смо прашину. Као да смо украдли, као да није наше. Истопили смо седам кила масти јер смо оставили мало више сланине да се нађе на пролеће, кад стигне копање, да има шта да се убаци у пасуль.

– Нисмо имали среће са нашом „угојницом“ јер неко је ноћу мотрио на нашу муку и пријавио нас. Већ сутрадан отац добије позив да се јави у Месни одбор у Лajковац. „Ти си, кажу, ноћас клао свињу“. Отац нема куд, призна и вели да је било само седам кила масти. Смеју се и нареде му да преда 25 кила. Знам да смо претворили сву ону сланину и није имало доста, па је мајка вешто у ону маст, док се још хладила, умешала неко кило кукурузног брашна. А и то брашно је била „испрела“ код Мице Лазаревић.

– У зиму 1947, када су нам покупили сву пшеницу и кукуруз и нису оставили ни за мишеве а камоли за семе, отац оде у Рукладе код Борисава Вучетића и каже: „Пријатељу, спасавај ако Бога знаш, мени су све побрисали“ Борисав нам ту

ноћ кришом дотера два цака жита. После опет, све ноћу, торбицу по торбицу, и то у туђу воденицу, нисмо смели у нашу, 'оће да примете, а неки су то једва чекали, да нас туже и да се удобре властима.

Није било лако отхранити шесторо народа у кући. Уз велику сналажљивост, продајући плац по плац у Лајковцу и идући чак у Банат за жито, Миломир је даноноћно био на ногама и често је говорио: „Само да ме здравље послужи.“

О слободи није ни размишљао, рачунајући да је све што ради по закону. Али преварио се тешко. Радисаву је тада било 17 година:

– Кад су ми оца отерали први пут у затвор, био је 21. март 1947. тај дан никада нећу заборавити. Дошли су усред ноћи, као 'ајдуци и отерали га у Лајковац, па одмах исте ноћи на Уб. Затворили су га са још њих двадесетак у једну тесну собицу и држали их ту горе него свиње у свињцу. Море још горе, свиње човек бар не бије и малтретира, а њима су свашта радили. Ту га је тај Јова Пажиновић, командир затвора, терао да олиже дувар, који је неко ко зна кад ишврљао. Гадан је био тај „Пажин!“ Тих двадесетак дана што је отац провео на Убу, ниједном није дао мојој мајци да га види. Ако мајка однесе погачу, „Пажин“ је испрелама на ситне парчиће да се не би, вели, нешто кришом дотурало. Осуде га као „саботера“ на четири године робије са принудним радом и то за само 21 метар пшенице што није имао да преда, нити да се на брзину снађе да купи. Поврх тога конфисковали су нам шест хектара најбоље земље око куће. Вероватно, по налогу неких наших одборника у селу, конфисковали су нам и дрвену магазу – девет са шест метара. То је био нечији план да је се домогнє, шта ће држави брвнара.

– Негде пред полазак у Пожаревац, на издржавање казне, кад му је мајка однела преобуку, отац је успео да у порубу рукава од прљаве кошуље сакрије писамце. Писао нам је

ко нам је све нешто дужан и коме ми имамо нешто. Како нам је било страшно кад смо читали то писмо. Мислили смо, као и отац, да се отуд неће никад вратити жив. Још нас је у писму научио да једну металну кашику – њену дршку наоштримо као нож и да му је у комплету са виљушком спремимо да понесе у Пожаревац, нису давали ножеве да имају робијаши код себе.

Чанчаревићи су тада мислили да је дошло време да горе не може бити. Међутим, још гору судбину нису дugo чекали. Сеоска власт је одредила да се кућа отада води на старијег Радисављевог брата Величка. Био је то паклени план да их дотуку до краја, јер Величко је био ташко инвалидан у ногу и болестан. Само месец дана пошто су му оца отерали на робију, нарежу на име Величка Чанчаревића да преда 450 килограма меса, а знали су да нема у штали ништа. После дан-два отерају га на Уб у затвор. Мајци Мари је тада почело да пуца срце: муж Миломир на робији, болесни син Величко у затвору, свекар и свекрва стари људи, млађи син Радисав тек му 17 година, а кућа, штала и обори – све празно.

Радисав тешко уздише и наставља тужну причу:

– Е, у тој ситуацији дошао сам коначно и ја на ред. Најтеже ми је пао што је за мене био задужен, нико други него брат од стрица, Милорад, који је до само пре две године био са нама у кући. Био се већ угурao за неког „ћату“ у Месном одбору у Лajковцу. Ето ти га једног дана и каже: „Радисаве, мораш са колима и воловима да идеш у Срем – у Купиново, да 15 дана извлачиш дрва из шуме и вучеш на Саву – на скелу“. Одговарам се ја да су нам кола слаба, што је и он знао, те он оде. Али, ето после два дана опет: „Нашао сам ти кола код Радисава Ивановића, узми и правац Срем!“ Немам куд, спремам се за пут, а мајка се затворила у собу и кука.

– Кад сам пролазио кроз Уб сетим се да ми је ту болестан брат у затвору, да ми је отац у Забели на робији, какво је

стање код куће, да дотле никада нисам ишао даље од Уба, па почнем да плачем. Плачући упутим се преко Бањана. Волови иду полако а ја заспим на колима.

– Кад сам се пробудио, волови стоје насрет пута, превијавју. Окренем се, неко украо торбу са 'лебом, сигурно неки мученик гори од мене. Кренем даље и опет плачем.

– У Грабовцу човек коси детелину и пита ме шта ми је, ја плачем. Даде ми хлеба и сланине и нарамак детелине за волове. Хвала му довека!

– Кад сам стигао на скеле, ови моји што су отишли пре два дана од мене, враћају се и кажу да тамо има дрва, али нема ко да им каже шта да раде – где да вуку. Скупа се вратимо у Рубибрезу.

– После три дана све нас поново отерају у Купиново. Поншто смо дрва возили све кроз шуму укруг од шест километара, кад год сам могао да забушим ја нисам стоварао већ кружио са истим трупцима. Спасавао сам се бар тешког товарења, био сам млад и нејак. (А и онако сам „саботер“). Спавао сам у једном великом шупљем бресту, кога сам звао „мој вајат“. Стално сам мислио како је јадна мајка сама са бабом и дедом. Издржимо ту тих 15 дана о свом трошку и вратимо се кући.

– Брат Величко је раније лежао у болници две године и знам да смо дали два пара волова да бисмо га излечили, да му се не сече нога... А њега тако обогаљеног и болесног држе у затвору. Шта ће, мајка Мара оде у Ваљево код доктора Микића који је лечио нашег Величка, те он човек даде уверење о стању болести и накако искобељамо мучног Величка из затвора.

– Више њега јадника нису дирили, али су мени почели да накачињу омчу. Почели су то, у ствари, још на почетку године. Ево, сад бих рекао, да сам ја угасио светло на игранци

13. јануара. Стварно нисам, нити се и дан-данас зна ко је то онда урадио. Међутим, њима је то било довољно и одборник Живорад Јовановић ме оптужи да сам ја то намерно, ко-бајаги да дочекујем православну Нову годину. Терали су ме на Уб у УДБ-у, шамарали да призnam, иако нисам. А тај исти Живорад је, већ тада, кришом пекао печеницу за Божић.

– У лето 1948. за време жетве, кад не знаш куд ћеш пре од радова, одреде нац 14 да идемо на рад у Шабац, не пише у решењу колико дана. Не одазове се нико. Ја на вршају, а одборници са милицијом разлетели се по Рубибрези и лове сељаке као зечеве. Био сам баш на стогу жита кад видим иду, воде, ухватили Танасија Чанчаревића и Миливоја Ивановића. Знам шта је, па скочим и сакријем се у вреже од дулека. Ухватише ме. Сместа нас отерају у Лајковац и ту натоваре на сваког по балу од 10 шињела да пешке, по летњој же-ги, 14 километара носимо до Уба. То нам је, кажу, била казна, неки ће мученици те шињеле отуд исто по казни морати враћати.

Тамо на Убу, чим смо стигли са још пуно њих из других села, будемо на силу потрпани у камионе. Не знамо куда ће нас па кукамо, а стражар наоружан спроводи нас. Ипак, нас отерају само у Шабац. Тамо смо 15 дана истоварали неку руду из шлепова. Дођемо кући на преобуку и више се не вратимо. Нико не вели ништа. После чујемо да је наш рад наплатио друг Марић, а нама шипак.

То је било о вршају усред лета 1948. године. Али већ у јесен исте године опет потегну Радисава на трећи „добровољни“ рад. Овог пута мало даље – на Хомоље код Кучева. С њим оду још: Тома Живковић и Живојин Лазаревић. Али брже отуд него одовуд.

– Кад сам видео да треба да силазим и радим у ѡами, ја побегнем. Све до Лајковаца сам се шверцовао теретним возовима. После три дана ево и оне двојице – побегли. Али ја и

Живојин смо тај бег платили са „каматом“. Усред зиме одреде да три месеца туцамо камен у Ђелијама, све ручним чекићима. Сваки дан норма од пет колица и да одвезеш на камару. То је било на пет километара од куће, пешке тамо и овамо о својој храни, бесплатно. Прави „добровољни“ рад!

Таман се туцање камена у Ђелијама завршило, дошло је већ пролеће 1949., а Радисав опет „на руду“. Како каже, „овог пута својом грешком“.

– Ту своју пету „радну акцију“ заслужим наивно. Нâc седам момака из села: Ивко Пауновић, Славољуб Петровић, Мија Милановић, не сећам се који беху још тројица, поранимо на Ђурђевдан, на уранак и на путу запалимо нарамак сламе. Казне нас по 45 дана принудног рада на Убу. Садили смо бели лук у Богдановици и, за инат, смо га трпали у земљу наопачке. Али он, јебо га отац, за инат никao и родио као никад дотле!

Те године умро је деда Живан Чанчаревић а са робије је дошао Миломир, пошто је издржао пола четврогодишње казне. Али, у тој мутној 1949. Миломира нису могли дugo да гледају на слободи. Наместе му лажног сведока неког „Кулачу“. А „Кулача“, да би био враћен на посао, са којег је био истеран због неке крађе из вагона, „посведочи“ да Миломир Чанчаревић, Спасоје Андрић и Олга Петровић одржавају тајне састанке против државе. Девет месеци су их држали у чачанском затвору, да би их касније пустили као невине. У међувремену су изгубили здравље у каменим самицама, где је на главу капала вода. Ко зна колико сати су провели пред истражницима који су се, свако на свој начин, иживљавали.

Само што је пуштен из затвора у Чачку, Миломира осуде да три месеца ради у Џрљенима. (Сувише би било напомињати да су му опет наместили већи нарез жита и меса него што је у том моменту могао на брзину да купи.)

Дође 1950. године и време да Радисав Чанчаревић пође у војску. После два месеца стиже у његову јединицу, у Черномељ у Словенији, писмо за војника Радисава, али не од куће него из Метохије. Отвори, кад оно отац опет на робији у руднику „Јуник“, код Пећи. Зна се зашто. Отац га у писму посебно моли да од куће не тражи пакете јер су, вели, и они тамо голи као црквени мишеви.

Радисав је био одличан војник и рочни млађи водникравно три године и 17 дана. (Тако се онда служила војска.) Али зашто је једном ноћу саслушаван од стране официра КОС-а (Контраобавештајна служба) и због чега се двапут напио у војсци, нека нам он сам каже:

– Неко је једне ноћи нашврљао неку паролу у војничком клозету и „косовац“ тап, па мене буди усред ноћи. Вели: „Све се зна и ко си и шта си, пише ти у карактеристикама из цивилства“, Знао сам да нисам крив, али ме је отада стално копкало какве су ми „ћаге“ послали ови из Рубибрзене и Лајковца. И једне вечери пишем ја заповест у командировој канцеларији, а тек ће ти мени командир Гојко Павловић, родом из Котешице код Ваљева: „Радисаве, ја тебе посматрам већ месецима и видим да си одличан војник и старешина, па ме чуди да тако имаш лоше карактеристике из цивилства?!“ И открије ми човек тајну да је моју „морално-политичку (не)подобност“ потписао секретар омладине из Рубибрзене Живота Ивановић. Између осталог и ово: "... Политички није наклоњен данашњици... треба обратити пажњу да не окупља људе око себе, јер је опасан по државу". То ми је пало посебно тешко, јер тај Живота се од'ранио од наше куће. Колико ли је само пута долазила нашој кући његова мајка Милојка и говорила: „Дај ми, Маро, мало мрса за мог Животу“. А мајка је давала некад и кришом од осталих укупана. Све ми се смучило. Па зар, стварно, у селу влада такав

олош? И са њима ја сутра треба, кад дођем из војске, да се дружим и изграђујем село...

Тих дана се Радисаву намести још нешто:

– Стално ми се по памети врти та моја „карактеристика“ кад приђе ми једном друг Милан Усорац, Словенац, и каже поверљиво, да сам предвиђен да ћем у Партију. Нађем се на муци. Не смем да одбијем, онда је то било опасно, а шта опет да радим као члан Партије кад се вратим у село? С ким да будем у организацији? Са онима који су ми кућу упропастили и даље пропасте, што ми онако пишу, да сам непријатељ...?

– На сличној муци нашао се и мој друг из Велике Дрено-ве, неки Верольуб Недић. И скујемо нас двојица мангупски план. Први пут кад смо добили излаз у град, напијемо се као стока воде и намерно се потучемо са неким цивилима Словенцима. Сутрадан на рапорту прођемо са малом казном, али нас нису примили у Партију.

Али када се и зашто у војсци по други пут напио Радисав Чанчаревић из Рубибрзезе?

– Напио сам се, и то у касарни, када је објављено да се укида принудни обавезни плански откуп пољопивредних производа и да ће се помиловати сви, који су због тога осуђивани, међу којима је тада по трећи пут био и мој отац, Миломир. Када сам на рапорту испричао разлог и своју „историју“, нису ме казнили. Ваљда, су и официри једва дочекали да се укине тај проклети откуп, да не морају више, противно својој савести, да нас убеђују како је то правилно.

Иако су Чанчаревићима касније одузели још 12 хектара у корист Земљишног фонда, данас се Радисав не жали и рекло би се као да су прешли преко свега тога.

– Једино ми је често криво, сетим се кад год ложим ватру угљем, да сам имао онолико шуме доле поред пруге, али све

исекоше кад је прављен Задружни дом у Лajковцу. Да су ми сад бар они овршци и органци, али ни тада ми нису дали него отераше комшије одборници... Неки од њих сада уживају пензије. Упропастили људе и пољопривреду, па још на-грађени!

БОГ ЗА ИРИГ И ОКОЛИНУ

Ириг, у подножју Фрушке Горе према Руми, био је после ослобођења, у време обнове опустошене земље и оснивања сељачких радних задруга, и варош и село. Скоро као и данас. Био је и општина, и месни одбор.

У Ириг су се тада вратили бивши заробљеници и интернирци из Немачке. Касније су почеле демобилизације па је у овој вароши – селу било све више мушких глава које су овде биле више него неопходне, јер су усташе 1942. стрељали преко стотину првих и највиђенијих људи. Али било је то и време великих „престројавања маса“.

Сем добрих домаћина – сељака, нешто радничке класе и „поштене интелигенције“ код осталих је настајало једно опште померање, у коме је било и грабежи за утицајна и важна места уз нову власт. „Активиста“ за оснивање сељачких радних задруга и обавезни откуп никад није било довољно, па су, уз праве борце из рата и револуције, у ту братију улазили и разни каријеристи, осветници, ко зна кога и чега... Државну политику која се тада водила према селу, они су спроводили сто посто, онако како су је они схватили. А разумели су је, отприлике, онако како је њима одговарало: да њима буде лепо, да напредују у каријери, а другима – нарочито такозваним „кулацима“ – како буде.

Прво је 1946. извршена аграрна реформа – богатијим сељацима је одузимано подоста земље и давана онима са

мање или нимало поседа. Онда је почeo обавезан откуп жита, меса, вуне, као увод у акцију „добровољног“ учлањавања у сељачке радне задруге.

Лазар Тимотијевић – Лалица, сада 80-годишњак, прошао је кроз све те „фазе“ и добро се сећа свега:

– Те 1946. имао сам 37 година и био сам глава куће, јер су ми оца Јеврема стрељале усташе у познатој иришкој рацији 1942. године, када је дошло до провале – издаје скоро свих оних који су помагали народнослободилачки покрет. У кући смо живели: матер Зора, сестра Љубица, брат Лука и ја. Имали смо 123 јутра земље, доста стоке, вршалицу, трактор још од 1933. године.

– Аграрна реформа нам је оставила 35 јутара, а 88 одузела и дала другоме. Добар део тих „агарних интересената“ били су, руку на срце, нерадници. Чим су се огаздили, постали су и расипници. Ту некад нашу земљу распродавали су којекоме. Или касније, када су пошли у чиновнике, поклањали својој браћи и сестрама. Ако су је и обрађивали, чинили су то онако како то нерадници чине... Мислим да је и то доста допринело да се тада појавила глад у нашој земљи. Преко деведесет одсто те земље није више у власништву тих који су је добили цабе.

– Иригом и околним селима тада су највише дрмали Стева Мићашевић, сељак који је догорао до министарства, али и до Голог отока (касније је пао с трешње и погинуо), затим Бошко Зечевић зв. „Зец“, па Сава Станковић – „Горча“, онда Јошка Хуминај (касније се обесио). Од млађих активиста је био и Павле Балаћ који је још на власти – председник је месне заједнице, и још доста других, можда, тада мање важних, али ништа больших од ових.

– Почеше приче како ће у Иригу да се образује колхоз. Али пре тога кретоше у нарез кукуруза, жита, стоке... Виђе-

није људе прогласише „кулацима“ и натурише обавезу, углавном, већу него што је на њиви родило. О томе да треба нешто да једемо, није их било брига. Тешко ми је што морам да кажем да су и усташе одузимале, али су и остављале на сваку главу по 250 килограма жита, колико је било потребно за живот. А ови, наши, што смо их за време рата и окупације хранили од оног што нам је за голи живот остављено, и због којих су многи платили главом, узеше нам све, до задњег зрна! Ја сам ишао и у Илинце и Хртковце да купујем жито и кукуруз, на црној берзи, да би се некако прехранили. Али, и то што купиш, мораш добро да сакријеш, јер ноћу прескоче капију и врше претрес. А ко зна шта је рађено и са тим житом, које су нам односили? Можда је било као и са оним свињама, које су у целој земљи покупљене истога дана. Знамо да су овде, у Срему, теране у неке шуме, где су многе поцркале од глади...

– Кретоше и у оснивање сељачке радне задруге. Мислили су и говорили да ће од државе да направе злато. Ја кад сам видео шта раде са појединим људима и шта се тек спрема, кажем укућанима:

„Боље у задругу, него у затвор! Јер, кад ме отерају на робију, конфисковаће и имовину!“

– Што је најгоре, морао сам још и да пишем молбу да би ме примили у СРЗ! звала се лепо – „Нови живот“... На мене су били специјално бацили око, јер сам још тада поседовао вршалицу и трактор. Унесем сву имовину, сем два хектара окућнице, остављене мени и брату Луки. То и пет хектара материне земље су нас касније спасили, јер по оном што би зарадили у задрузи – „трудоданима“, поцркали би од глади као оне свиње у сремским шумама. У сељачкој радној задрузи се, ем слабо радило, ем се развлачило и упропашћивало. Они који су руководили и били као неке пословође, радили су што су хтели. Ко зна колико је тада задружних дебелих

свиња и прасића завршило у кућама месних и среских руководилаца. Наши подрепаши су давали и шаком и капом, само да би се додворили онима горе и постали неки већи фактор. И тако, од „Новог живота“ настаде нова пропаст...

– Али та братија, која нас упропастила, кад је излазила из задруге, изнала је више него што је унела. Били су опасно повезани међу собом, чували један другог. Касније су, мање-више, успели да се дочепају неких чиновничких или руководећих места, брзо су се обогатили и данас уживају добре пензије. Поштеним радом се код нас мало ко обогатио. Ја знам, пре рата, да бих био богат човек, мора да ми је стицао деда, па отац, па ја, и то таквим радом да пукну леђа. А ови, који су упропастили и село и пољопривреду, обогатише се скоро преко ноћи, јер је држава вазда била на њиховој страни.

Никола Мићевић из Ирига имао је 20 година 1942. када су усташе покупиле све младиће његовог годишта и у сточним вагонима интернирале у Беч, на присилни рад. Преживео је и дочекао слободу. Дошао је кући да одслужи војску и доживео очеву робију, због откупа, а затим и конфискације. Прича Никола:

– Мом оцу Сави су аграрном реформом од 115 оставили 31 јутро земље. Кад су почеле обавезе, њему су ударили највеће. Пошто смо коње изгубили за време рата, држали смо волове, али су нам за обавезу меса узели једног и тако „осушили“ јарам. Однели су и свих 16 свиња, а чим се која крава отели, ето их. Траже да предаш теле... Све су то радили ови наши активисти из Ирига, у сарадњи са неким „делегатима“. У ствари, исти такви само из другог места. Најчешће,

ови наши их ноћу доведу до капије, а онда „странци“ упадају у кућу и терају на саслушавање. У тим даноноћним саслушавањима било је свашт... Ко је имао бркове, чупали су, а ко није – вукли су за уши, шамарали...

– Отац Сава је свесно задржао пет твара жита – није предао само да би укућани имали шта јести, иако је знао да му због тога не гине затвор. И заиста, ухапсили су га. Спровели га у Руму и после две недеље осудили, као саботера, на четири и по године робије и 150.000 оних динара глобе. Одмах су га отерали у Дечане на принудни рад. Са њим, у Дечанима, одавде из Ирига, били су још тројица: Ђурица Ешкићевић-Цивра, Гавра Милошевић – Ђерман и Ђока Бајић – Грков. Отац је причао да је у Дечанима, било страшно тешко; тежак рад, лоша храна, још гори смештај, болештине, малтретирања... За њега можда и није било толико тешко, био је млад иjak – 48 година, али за оне старце који су имали и преко 70 година, није било спаса. Терани су да носе неке кладе и камење. Доста старијих је тамо умрло од изнемогlostи. Неки су, причао је отац, сахрањивани ту у порти цркве, касније су их њихови откопавали и одвозили кућама. Колико је у Дечанима било тешко најбоље говори то да је отац, кад је отеран, имао 98 килограма, а када је отуд пуштен после годину и по дана, мање од 50!

– Отац Сава, када је оставио оно мало жита да нас пре храни, није рачунао да ће „активисти“ после и то да покупе, а поготову да ће нам конфисковати целокупну покретну и непокретну имовину. Оставили нам само два хектара. Није поштеђена ни стока. Све су отерали, почев од оног преосталог вола, до кокошака. Отерили су нам и све столове, столице, ормане, кревете, фуруне, постельину, шерпе, лонце, канте, чиније, тањире, кашике, виљушке, ножеве, буриће, каце, троја кола, фијакер, плугове, дрљаче, сејалицу, мотике, ашов... И да не набрајамо даље, све однеше сем голих зидо-

ва и зиданог шпорета. Ето, то су све урадили наши људи – нашим људима, Срби – Србима!

– Када су оснивали Сельачку радну задругу, нашу кућу нису ни дирали нити тражили, јер нисмо имали нигде ништа. Спасило нас је нешто мало земље баба Кате, очеве мајке, којој нису конфисковали, а није ушла ни у задругу. Земља нам никада није враћена. Ово данас што имамо – 17 јутара – то је оно од бабе Кате и што су нам поклониле тетке – Милена и Мира. Отац се никада није опоравио од робије, стално је побољевао и, мислим, да му је то помогло умрети... Били су немилосрдни ти који су тада били на власти у Иригу. Само су своје чували, а све остале упропастили до kraja. Лако им је било неког прогласити за народног непријатеља или саботера.

Отац је, за време рата, као и многи одавде, илегално помагао партизане у новцу и храни. Илегалку Јелицу Мићашевић увек је молио да његову помоћ партизанима нигде не записује. И, стварно, када је дошло до провале и заплене спискова, њега у њима није било, те је тако избегао да га усташе са многим другим Ирижанима стрељају...

– Замислите, у месни одбор позвали су због откупа и појачну Персиду Мишкићевић, чији је муж стрељан због помагања НОП-а а два сина, Лаза и Тоја, били су партизани. И кад и она каже:

„Зар је за ово, што се сад ради, мој Стева изгубио главу!“

– Један овдашњи активиста, који није ни омирисао барут, одврати јој:

„Матора, немој да галамиш! Ћути и изнеси што ти се тражи, снађи се како знаш!“

– Било је ту разних малтретирања и изигравања и тужних анегдота. Нека Смиља Ристић, иначе крупна и начита жена, чека на ред да буде саслушана због тога што не

изнесе оно што нема, а један „делегат“ из Јаска, неки ситан – мали каже:

– „Види како се ова најела обавезе, опустила стомачину, а овамо народ гладује!“

– Смиља се смркне, па му пред свима скреше у брк:

– „Ћути, шмокљане један, мене није родила згеба као тебе, него права жена!“

Љубица Мићашевић, Николина супруга, дошла је у нову кућу доста година после муке које су овде преживљене. За време оснивања СРЗ била је још девојчица – ћерка Јоце Маринковића из Богња, код Руме. И њени су морали у задругу, каже Љубица:

– За мог оца се пре рата у Богњу говорило да је сиротињска мајка. Био је богат – око 60 јутара земље – па је оне најсиромашније помагао без икакве накнаде. За време окупације помагао је партизане. Имали смо виноград у Малој Ремети, код села Јаска, па смо то користили кад идемо тамо да партизанима носимо храну. Кад је дошло ослобођење, дошли они које смо хранили, загрлили тату и веле:

„Ево, ослободили смо вас. Сада ће бити добро.“ Е то „добро“ нисмо дugo чекали: више од пола земље су нам одузели и поделили беземљашима. На то се отац и није много љутио, говорио је: „Остало је и нама довољно... Само кад се рат завршио и дошла слобода.“

– Али поче се говорити о оснивању сељачких радних задруга – поче и откуп. Траже и што има и што нема, све више и више. Људи се противе, неће да дају баш све, остављају себи за исхрану, за семе, а ови који су тада били на власти, их

купе по селу и терају на саслушање. Једног дана отац је дошао сав сломљен и каже нама да су га ови наши из Богња убеђивали да уђе у задругу, а ови из Руме су му претили шта га све чека ако не пристане да напише молбу за пријем. Да би га уплашили, истресали су се на њега и вукли га за бркове. Сећам се кад је казао: „Ово се не може издржати, боље да уђемо у задругу, да бар главе спасимо. Од имања нам иона-ко нема ништа.“

– Мој старији брат Јовица неће ни да чује, жао му земље и толике стоке. Нарочито му било жао стада од преко 150 оваца, које смо држали на салашу званом „Ливаде“. Ја и матери Вата удариле у плач. Молимо Јовицу да попусти, бојале смо се да нам оца не отерају на робију или чак убију, те брат тешка срца пристаде.

– Ушли смо у сељачку радну задругу и унели све што смо поседовали. Али тамо, у задрузи, био је такав неред, расуло и развлачење, да се није могло живети. Брат Јовица је био велики радник. Сећам се да је у време шишања оваца за један дан истерирао норму од седам „трудодана“. А ко је опет од тих бригадира – пословођа и знао како се шишају овце и колико се може за дан ошишати, кад они то никада нису радили. За време вршаја, Јовица је преносио одједном по два цака, само да би пре забацио норму, да би смо се прехранили.

– Кад смо после три године излазили из задруге, вратили су нам само половину замље и неколико оваца. Све друго је пропало.

У време „добровољног“ уласка у сељачку радну задругу и обавезног откупа који је тамо претходио, у Иригу је страдала и фамилија тада већ покojног Tome Ђурића. Нису нове власти имале милости и обзира што су деда-Тому, његовог сина Васу и унуке, два Васина сина, Томицу и Душка,

стрељале усташе у иришкој рацији 1942. Њихова се кућа нашла на откривеном списку помагача народноослободилачког покрета, а поврх свега млади Душко је био скојевац. Истина, опште је мишљење у Иригу, да би Тома Ђурић био стрељан и без тога, јер је био један од највиђенијих људи у месту. Пре рата је био председник општине, председник читаонице, председник Воћарско-виноградарске задруге... Био је, као мудар човек, познат и по томе што је мирио завађене људе, комшије, браћу... А усташе су прво такве убијали.

Олга Ђурић, Томина унука, Васина кћи и рођена сестра Томиће и Душка, живи данас у Иригу и памти све те муке:

– За нашу кућу се рат завршио трагично – изгубили смо четири мушки главе за један дан. Усташе ми стрељале деду, оца и два брата. Ми, који смо остали, пресвисли од туге. Мати Вида, стриц Тодор, ја и остали укућани мислили смо да ћемо у слободи, која је дошла, моћи на миру годинама да жалимо и тугујемо за најближим којих више нема. Али, у Иригу је тада настала јагма за власт. Поред правих бораца, појавише се и лажни. Умешаше се и неки тек дошли из заробљеништва. Прво кретоше са аграрном реформом, па онда ударише у онај проклети откуп, као увод у оснивање сељачке радне задруге. На стрица Тодора навалили несносне обавезе, па и на мајку Виду. Иако смо били одвојени од стрица, земља се још формално водила на покојног деду, па су нас власти водиле као заједничко домаћинство, само да бисмо изгледали богатији, да би могли све да нам узму.

– Мајка Вида је 1942. молила председника преког суда НДХ, злогласног Виктора Томића да јој пусти синове, а стреља њу. Рекао јој да то не може, јер „они ће после бити опаснији него што јесу“... Сада је доживела да је нова власт води у затвор зато што не може да испуни обавезу. Мати, којој су усташе убиле два сина, мужа и свекра, морала је да тада каже: „Зар све да нам узмете, а усташе су нам нешто ос-

тављале?“ Добила је одговор од једног овдашњег, да га сад не спомињем: „Ако устреба, бићемо гори од усташа!“ Страшно! Били су такви да се то не може лако објаснити. Неки Јошка Хуминај је имао обичај да каже: „Ја сам бог за Ириг!“ (Касније се обесио – прим. Д. Б.)

– Тешко је то објаснити, али то је радио и један наш даљњи рођак, Јоца Марић. Био је тада, вальда, секретар месног одбора или општине, тако нешто. После много година, вероватно, због гриже савести, пришао ми и каже: „Ви сте свакако лјути на мене, због оног са кукурузом, али је онда било такво време. Морао сам.“ Нисам га питала зашто је морао, само сам му рекла да је то било па прошло. И зашто то сад спомињати. А било је тешко, јер од вагона кукуруза мати није задржала ни пиле да отхрани.

Једне ноћи су матери претили: „Проћи ћеш као и твој девер“ мислећи на стрица Тодора. А њега су стварно начисто упропастили. Кад су му све покупили и кад није више имао чиме да докупљује, отерили су га на робију. Конфисковали су му све: земљу, неке зграде, све пољопривредне машине, покућство... Оставили само голе зидове. Стрина Љуба ми је причала да су чак и прекидаче за струју поскидали и однели. Пошто је нешто нашег пољопривредног инвентара било код стрица Тодора, то смо и ми штетовали...

– Многи од тих тадашњих активиста, који су зачетак пропasti села, сељака, и пољопривреде уопште, у својим биографијама увек прескачу тај период – откупа и утеривања у сељачке радне задруге. Овде то најбоље сведочи монографија Ирига названа „Олујне године“, која врви од нетачности и која је сигурно прошла цензуру моћника, али где се принудни откуп и методи утеривања у сељачке радне за-

друге не помињу, као да нису ни били. Зар и то није доказ да се радило злo и наопако? А најгоре од свега је сазнање да смо то радили сами себи – свој своме.

– Ово што сам испричала није никаква освета већ жеља да нови нараштаји виде како не ваља радити, да им буде за наук.

КРМАЧУ СУ НА ТАВАН ПОПЕЛИ

Између Ирига и Врдника налази се брежуљкасто село Ривице. Од око две стотине домаћина, у своје време, у сељачку радну задругу ушла је тек свака десета кућа. Као и све друге и њихова СРЗ је завршила своје у расулу, мада, по причању мештана, није ни стартовала много боље јер, у њу није хтео

ниједан добар домаћин. А то што нису хтели у радну задругу, скупо су платили. Најгоре је прошла кућа оца и сина – Лазара и Стевана Бркића. Лазар је на робији добио рану, која му је касније помогла умрети, а његов син Стеван није ни преживео присилни рад. Очеве и братовљеве трагедије сећа се Бошко Бркић, данас старији од 75 година.

– Прво да кажем да смо ми, Бркићи, познати и шире од овог нашег краја по чувеној великој партизанској земуници, званој „Бркића база“. Налазила се, доле, према Руми, у „Киповима“ и која није откривена до краја рата, а била је цело време активна – стециште и заклон овдашњих припадника НОП-а. База је била на имању мог оца Лазара. Ми смо доле имали бунар, шупу, а из ње подземни тунел до базе, испод једног дуда, који је послужио да се кроз његове жиле провуку цеви за одушку. База је била велика. Вод бораца је могао да стане у њу.

– Мој отац Лазар и стриц Ђока су радили за комунисте још од пре рата, под утицајем муг ујака, Живана Радовића из Шашинаца, и Небојше Милетића из Сремске Митровице. Ја сам као млад „поштарио“ – носио разне поверљиве и тајне материјале од њих до Светозара – Цвеје Милошевића и Томе Штиглића у Иригу. Били су ми дали и пиштолј, да не дозволим да материјал падне у руке полицији и са напоменом да последњи метак оставим за себе.

– Али, 1944. пред ослобођење, нестадоше стриц Ђока и стрина Живка. Кажу, стрељали их партизани због неке пропавле – издаје. Кога су и шта издали, каква је провала у питању и где је гроб, није ми познато. После ослобођења, кад је била аграрна реформа и почињао откуп, једне ноћи отерају оца Лазара у Руму и одатле право у Дечане, на присилни рад. Осуђен је тако и претеран неограничено, а да нисмо знали због чега.

– Кад сам дошао из војске, одем у Дечане. Тамо га нема. Кажу да је у Нишу, у затвору. Одем у Ниш. Била је то 1947. година. Нађемо га тамо, али ни ту нико неће да ми каже зашто је затворен и прогнан. Тада је у Нишу, као официр, био мој млађи брат, Игњат, али није смео ни да се интересује за оца... Такво је то било време.

– Што у Дечанима, што у Нишу, отац је издржao 19 месеци. Пустили су га кући без икаквог решења, зашто је осуђиван, нити зашто је пуштен кући. Дошао је сав орону и разбијене јабучице на образу. Ударио га стражар у Дечанима пушком кад су преносили камење за неку цесту. Од тог убоја на јабучици касније се створио рак, па је и умро 1962. године...

– Кад је била 1948., почело је велико чишћење сеоских магаза од стране наших одборника и неких који су долазили са стране, као што су ови наши ишли код њих. Овде су најопаснији били Цвеја Цвејић и Крста Јовичић. Затварали су и

тукли и оца Лазара и брата Стевана због жита, које нису имали јер су им претходно све покупили. Било им је криво што ова двојица неће у сељачку радну задругу јер су знали кад би они ушли, да би повукли лако и друге добре домаћине. У задругу су ушли само они што не воле да раде а воле да заповедају, па није ни чудо што су морали брзо да пропадну. На пример, данас имају на коњима кајасе, а сутра их нема – краду између себе и продају. – Само зато што нису хтели у сељачку радну задругу, а као бајаги што не предају жито које су им већ претходно покупили, робијали су одавде из Ривица, поред мог оца и брата још: Стеван Бајић и Теодор Петричевић.

– Најгора је била 1949. година када су брата Стевана осудили на три године принудног рада у Буљкесу, у Бачкој. Пошто је оглашен и осуђен као „саботер и народни непријатељ“, то је извршена потпуна конфискација целокупног иметка. Ја сам тада од њих био одељен, али смо имали заједнички два вола, који су се као телићи 1943. спасили усташке паљевине бекством у воћњак. Поред њиховог отерали су и мог вола. А каква је то била конфискација довољно говори пример да су однели чак и плехани валов за свиње, који је стајао бачен на ћубришту. Мобилисали су одавде неке сељаке са запрегама, све потоварили и отерали. Гроздно је било гледати и слушати како жене запевају и плачу за покућством, постельином...

– Ипак, најтеже је било брату Стевану. Тамо у Буљкесу, где је био на принудном раду, лудаци су били замислили да гаје пиринач. Замислите, пиринач у Бачкој! Пошто се пиринач сади у води, брат је по цели дан проводио у њој бос па се брзо и разболео. Тамо је и умро 2. маја 1950. године.

– Када смо га довезли кући, на сахрани је било цело село. Сви сем оних, који су га тамо отерали и који су криви за

његову прерану смрт. Било му је тек 39 година. Човек у најбољем добу.

У време чишћења магаза у Ривици, као припрема за оснивање сељачке радне задруге, на мети су били и Паја и Јелена Теодоровић. Њима су све покупили, сем пет цакова пшенице, које су закопали у ђубре. А савршенство у скривању су постигли када су крмачу помоћу конопца дигли на таван стаје, коју су активисти већ били раније „инвентарисали“. Кришом су је на тавану хранили пуна два месеца.

Али комшије, нарочито комшинице, не би биле оно што јесу када све не би сазнале. Госпава Ђирић и њена кћи Злата, – омладински активиста, су Теодоровиће оптужиле за тајанствену свињу. Међутим, тада неко „провали“ ове две тужибабе, па Паја и Јелена смакну свињу на време и однесу месо и маст у Нерадин, код неких рођака.

Тако се Паја и Јелена Теодоровић колико–толико омасте, а другарице Ђирић остану без заслуга за општу ствар.

РУСИ СУ СВОЈЕ ПОБИЛИ

„Срем, Банат и Бачка – три краја кулачка“! Тако су неки руководећи људи Југославије говорили у време принудног откупа пољопривредних производа и оснивања сељачких радних задруга, (1947-1951). А то је било доволно па да се на нивоу државе направи такав разрез у житарицама да 61 посто дâ Војводина, а ресто, „остatak“, Југославија. У срезовима ове наше покрајине није било већих проблема око удела у овом „колачу“ јер срески активисти су се утвршивали који ће од њих сељацима више одузети жита. Тада „успех“ им је био пропусница за више положаје. Тако је било и по сремским селима, где су се активисти додворавали онима у срезу, а цех су плаћали, углавном, добри и честити домаћини.

У Голубинцима, код Старе Пазове, најгоре је прошла кућа тада већ покојног Милана Станковића. Али најпре треба чути и причу Живана, Жикице Лазића, чије је домаћинство прошло „нешто боље“ од несрећних Станковића:

– Када су почеле те дажбине у житу, кукурозу и месу, ја сам био омладинац – рођен сам 1929. године. У кући нас је било четворо: отац Павле, мати Нада, брат Душан и ја. Били смо наклоњени новој власти – отац је за време рата био чак председник и члан

илегалног Народноослободилачког одбора у Голубинцима. Учествовао је и у оној чувеној акцији прикупљања на-мирница за „Велики транспорт“. Но, и тада је долазило до неслоге и борби око власти у НОО. Била је у Одбору и једна струја на челу са Живаном Босанчићем која је хтела, под изговором „чишћења сопствених редова“, да се обрачунава и са правим патриотима.

– И дан-данас се овде људи питају зашто су, пре ослобођења, овде ликвидирани такви помагачи НОП-а као што су Милан Станковић и Андрија Ковачевић.

– У Голубинцима се сматра: да није било Душана Видовића, Душка Опачића и мог оца Павла Лазића, да би овде било још доста жртава, да тако кажем, од сопствене руке.

– Ето, са таквим међусобним односима међу симпатизерима народноослободилачког покрета, наставило се и касније – у време откупа и сељачких радних задруга. Због тих неправди и злобе отац Павле се већ био пасивизирао политички и сматрао је да после рата превасходно треба више радити, а мање се бавити политиком. Али, оцу није ништа вредело што је био помагач НОП-а, касније и борац на сремском фронту, кад није хтео да се укључи у тзв. „раскулачивање“, или боље речено упропашћивање сељака најбољих раденика и домаћина. Тако је и сам дошао на црну листу „кулака“ које треба опљачкати, утерати на силу у сељачку радну задругу или отерати на робију. Већ у зиму 1947/1948. су нам покупили све, жито што смо имали, као и кукуруз. Писмено траже још, а ми немамо ни за нас!

– Омладинска организација из села ме позива и тражи од мене да убеђујем оца да изнесе тражену обавезу. Ја кажем да не могу да убедим да изнесе нешто што и сам знам да нема, да су раније већ све покупили.

– Прође неко време и ја једног дана, као момак, нађем се тамо у центру села, кад ето ти једног омладинског руково-диоца, зове ме унутра, у месни одбор. Тамо неки наши акти-висти, омладинке и међу њима Милан Стефановић Матроз, био, ваљда, тада неки велики фактор у Сремској Митрови-ци. Каже мени Матроз: „Ти друже, да убедиш оца да не са-ботира, да изнесе обавезу!“ Ја кажем да у нашој кући нема више ни зрна жита, ни кашика брашна, све је већ одузето, да се сналазимо и купујемо шта ћemo јести, а он ће мени: „Ти си сад момак кога још неко гледа док имаш јутара земље, али и то ће ускоро престати!“

– Не знам шта више да кажем, видим нешто се опасно спрема, а они ме онако збуњеног и уплашеног ставише у цип па правац нашој кући. Претресоше сваки ћошак и лјути што ништа не нађоше, опет ме угураше у цип па натраг у месни одбор. Ту ме је тада спасао Милорад Босанчић, каже: „Ако је неко у овом случају крив, то није он него његов отац!“ Уто долази и отац Павле и сећам се обраћа се председнику Ђоки Сурдучком: „Ако се мом Жикици нешто деси, ја ћу тебе да задавим“. И пусте ме кући.

– У јесен 1948. године била је велика најезда пољских ми-шева па изједоше усеве под пшеницом. Оде сав труд, пропаде и семе које смо кришом куповали на црној берзи. У току зиме 1949. разрезују обавезу за наредну жетву као да мише-ва није ни било. Нама нарез 86 метарских центи.

– Оде отац код секретара месног одбора Јоје Ковачевића и предложи да нам промене решење – уместо 86 метара пшенице да предамо у јесен два и по вагона кукуруза. Био је ре-шио отац да у пролеће преоре од мишева поједену пшеницу. Виде они да смо у шкрипцу, па баш зато неће ни да чују. Предлажу да се упише у сељачку радну задругу, па ће, веле, све отписати. Није се вредело вадити мишевима, јер су они тада били на њиховој страни – и једни и други су ударили на

сељаке. А отац да је хтео у задругу он би то урадио раније. Није желео да ради за другога – све су у задрузи били бригадири и руководиоци они који или ништа раније нису имали или су волели само да се другом попну на грбачу.

– Иде лето, жетва и вршидба, а ми знамо и не знамо шта нас све чека. Чујемо како већ говоре како ће у јесен све „кулаке“ да поберу као крушке.

– Ми овршемо 18 метара пшенице и све исти дан предамо у магацин држави. На вршају је био и званични пописивач, одређен од власти, и уписао све до последњег килограма. Шта вреди, фали још „само“ 68 метричких центи. Опет отац Павле моли ове у месном одбору да му то отпишу, да накнади дупло у кукурузу, у јесен кад стигне, а они се само смешикају и кажу му да ни кукуруза нећемо имати доволно. Они су већ били направили план: Павле Лазић или ће ући у сељачку радну задругу, или ће ићи на робију, сам нека бира. Да је зафалило, рецимо, 5-6 товара, па да се некако снађемо, али те 1949. купити 68 метара жита није било могуће, па да смо продали свих 26 јутара земље, колико смо имали.

– Добије отац позив да се јави у Удбу у Стару Пазову. Слушавао га његов познаник, удбаш познат по надимку „Кум“. Био је пажљив према оцу, каже му: „Пајо, зашто не уђеш у задругу?!“ А отац ће њему: „Како да уђем у задругу кад су тамо ушли све сами нерадници, тек свака двадесета кућа у селу, све они који би хтели да заповедају, а не да раде? Друго – рекао му је отац – мени је један син у школи, други ускоро иде у армију, па ко ће да ми заради трудодане?“ Отац је касније причао да му је на све то „Кум“ одговорио: „Све је то, Пајо, тако, али ти ја ипак саветујем да се упишеш у сељачку радну задругу!“ Држали су га у затвору 2-3 дана као и још пуно људи, за исту ствар, из нашег села и околине Пазове.

– Пусте их кући. Било је то, можда, крајем септембра 1949. Не прође ни недељу дана, у сред ноћи бану у кућу милиција. Не дозволише да се честито ни обуче, нити понесе неко ћебе, него га из оних стопа отераше у Пазову, оца и још њих двадесетак из Голубинаца. Све су их стрпали на једна запрежна кола као похватану дивљач. Тамо су их, опет у Удби, претњама убеђивали да уђу у задругу. Отворено су им говорили да могу да бирају између сељачке радне задруге и робије. Отац је изабрао робију као и већина других.

– Суђење је одржано 9. октобра 1949. године. Осуђено је тада само из Голубинаца 28 људи; Бошко Милићевић, Душан Пандуровић, Ђура Жанић, Мата Пачић, Пера Ђаћић... Сви од 2 до 4 године лишења слободе, са принудним радом, као непријатељи и привредни саботери. Оца осуде на три године и четири месеца принудног рада и конфискацију имовине. Све су их одмах отерали у Костолац и Пожаревац.

– По селима је тада завладао страх и туга. Радовали су се једино активисти који су били решили да на сремској земљи, од сељачких радних задруга, направе „комунистички рај“. Мислили су да је доволно отерати домаћине на робију, узети земљу у колектив, заборавили су да земља тражи поште-не и жуљевите руке.

– Не прође дан-два од очеве осуде, ето их из месног одбора и сељачке радне задруге, дођоше са колима и изврши-тельима, да нам терају имовину. Нити су најавили долазак, нити су нам донели неко решење. Из куће, осталих зграда, шупа, амбара, штале, обора, тора, све су покупили – од бу-ради са вином до сена и сламе. Отераше две кобиле, два ждребета, једну краву, овце, свиње... све што је остало од ра-није, што нису већ били покупили. Узеше плугове, кола, фи-јакер... Главни извршиоци су били Борко Пекић и неки Си-гета из Уdbe.

– Кад су излазили на сокак, комшија преко пута – Гавра Љубинковић, који се већ био уписао у СРЗ, гледа шта су све покупили, загледа и у фијакер и каже: „А где су вам ћебад што се простиру на сицеве!“ Повратише се двојица, нађоше и та два ћебета те однеше, комшији Гаври на радост. Све су то отерали у сельачку радну задругу, овде у Голубинцима, у њихов магацин звани „Шлос“. После су моју мајку зафркавали, као – шта ће нама 400 литара вина, а један од задругара јој је чак рекао: „Није то вино за тебе, него за нас задругаре да ми пијемо!“

– Конфисковали су нам и свих 26 јутара земље. Обраше и сав наш кукуруз, а то што смо ми сејали и радили, ништа не вреди. Нису нам дали никакву надокнаду, све узеше наши задругари. За недељу дана остале кућа скроз празна а ја треба да идем у војску. Ето, кажем, отац је осуђен 9. октобра, а ја треба да се јавим у војну команду 18. За тих девет дана су нас опустели.

– Отишао ја у војску у Загреб, кида ми се срце кад помислим; отац на робији, ја у униформи, брат у школи, мајка сама остала у празној кући. Њутим, печем се у себи, ником ништа не говорим. Не прође ни петнаестак дана, већ почетком новембра, зову ме у четну канцеларију. Тамо поручник Раде Кнежевић, омладински руководилац, командир вода Јован Видовић и командант батаљона Чеда Милошевић. Питају ме да ли је којој хапшен а ја кажем да јесте отац. Питају ме зашто, ја велим због неиспоруке жита. Тада ми је било много тешко, нарочито кад сам помислио да ми је отац Павле био сарадник НОП-а. Каже ми поручник Кнежевић: „За тебе су стигле веома лоше карактеристике, па би било добро да овде у војсци пазиш шта радиш, па ти се неће ништа лоше десити!“ Тако је и било, био сам одличан војник и нису ме ништа кињили.

– Идуће године, 1950. у јесен, дођем на одсуство. Мајку сам једва познао – толико је јадница била пропатила од ра-

да, јада и секираџије. А како и не би: муж на робији, један син у армији, други отишао у болницу. (Душко се тада био разболео на плућима).

– Ко зна шта би и са мајком било да је није, колико-толико, тешила и друштво јој правила њена стара мајка, Јулка Ђукић, чији пар јутара нас је спасло беде и глади тих година.

– Одем у Пожаревац, оцу у посету. И те посете су биле тужне и мучне. Ми родбина – стојимо у реду, а наспрам нас, на три метра, стоје постројени осуђеници, а између нас стражари – милиционери. Не дају нам да се једни другима приближимо, да се поздравимо и поразговарамо као људи. Шта да разговараш на три метра када сви говоре у исти мах, надвикујемо се као у млину. Углавном плачемо и ми и осуђеници. (Овде Жикица Лазић накратко прекида причу, плаче као и тада пре 40 година.)

– Док је отац био на робији а ја у армији, брата Душка осуде условно на годину дана. Иако болестан, стално је грешник морао да стрепи да не направи неку „грешку“, боље речено да му не наместе и отерају га на робију. Отац је остао на робији 15 месеци, па га ослободе.

– Ја сам из војске изашао као резервни водник и члан партије. Касније се раствурише и сељачке радне задруге. Ка-ко почели, још горе су завршили. Нама су вратили само једног коња и упропашћена кола.

– Из партије су ме истерали већ 1953., када сам подржао Момира Ђукића на изборима за председника месног одобра. Остали чланови партије су подржали Љубишу Костића који је на изборима изгубио. Ко зна, можда би тада и добио, да га партија није предложила и подржала .

Слушајући ову тужну причу Живана, Жикице Лазића из Голубинаца и гледајући његово данашње домаћинство, чо-

век просто сам себи да не поверије. Од потпуно упропашћеног и опљачканог домазлуга његовог оца Павла Лазића данас стоји права мала фарма, за углед: земље пун максимум; машине такође комплет; четири трактора, пет приколица, комбајн за жито, два берача за кукуруз, комплетна агромашинска линија за шећерну репу... У гаражи најновији „мерцедес 190“ и „лада 1600“. И све то без иједног динара кредита – „кеш лова“. Раде много и паметно, за пример. Он – Жикица, супруга му Весела, син Миодраг, снаха Драгица и „главни“ међу њима, унук имењак – „мали Жикица“.

На ко зна које по реду позитивно чуђење, домаћин „открива Америку“: – Попу црква нек је кади, земља оном ко је ради!“

Када су 1947. године почела страдања сељака од стране своје рођене државе, Ђорђе Станковић из сремског села Голубинаца је имао 15 година, његова мати Драга 42, а бака Пела – очева мајка, 70. Ђорђева сестра Живка била је тада запослена у Београду. Без оца Милана, Ђорђе и Живка су остали 9. августа 1944. године када је усред дана нађен убијен на својој њиви, званој „Ељда“. Коме је сметао Милан Станковић прича његов син Ђорђе:

– То сви знају, а нико не сме да каже, нити може да докаже. Мој отац је био главни илегални помагач народноослободилачког покрета у Голубинцима све до 1944. до погибије. Некоме је унапред сметало да по завршетку рата главни помагач партизанског покрета у Голубинцима буде истовремено и један од најбољих домаћина у селу. Сви који су били имућни, самим тим, морали су бити и непријатељи народа. О томе не бих више причао јер се узбудим, дође ми тешко....

— Мени је 1941. године било девет година и мислио сам да су сви они људи што су данима били у нашој кући, били наши радници – надничари, мада ми је и тада било сумњиво и чудно да двојица од њих ретко кад нешто раде, више са оцем насамо разговарају. Били су то: Јован Веселинов и Јаћим Груловић – покретачи устанка у Срему.

Сећам се када је Веселинов отишао из наше куће. Отац је остао дома а мене је послао да са запрегом одвезем раднике, преко пруге, у виноград. На пружној рампи стоји стражар – наоружани Немац. Види дечкића, вози пуна кола радника, пусти нас без проблема. Чим смо стигли у виноград, радници се прихватише посла, одоше у редове, а Веселинов подиже сиц у колима и извади аутомат. Ја зинуо од чуда, као и свако дете, а он ме помилова по глави и каже: „Ђоле, ником ни речи, одох ја!“ И оде кроз кукурузе.

— Касније сам тек дознао ко је он и да је то отац све тако организовао. Више Веселинова нисам видео до 1946. Долазио је тада нашој кући и, сећам се, да се мајка Драга споречкала с њим око очеве погибије. После њега долазио је и онај други бивши илегалац – Јаћим Груловић, али њега мајка није ни хтела примити – говорила је „де је био раније!“

— Дође аграрна реформа, узеше нам 28 јутара земље и поделише тзв. „аграрним интересентима“. Бака Пела, коју смо звали „мајка“, и мати Драга нису се ни буниле, рачунале су остало је и нама доста – 35 јутара. Али идуће, 1947. дођоше наше нове народне власти и, онако по „народски“, покупише нам све жито из амбара, котобање кукуруза, узеше нешто сланине, масти, отераше и неколико свиња. Кажу да смо „богата кућа, а народ је у земљи гладан, треба помагати и браћу у Румунији и Албанији.“

— Сећам се, међу онима који су нам почистили амбаре и кошеве био је Лаза Петрикоња и наш кум Бошко Кекица, отац га је венчao. Али бака Пела је била вешта и храбра же-

на. Кад је осетила шта се спрема, сипала је око 20 метара кукуруза у оне чокање, па то тако у зрну прође доле, не види се. Нешто пшенице смо сипали у буре и закопали у башту, исто тако и маст.

– У пролеће оремо, моји коњи дебели, сија им се длака, види се да једу жито. Ето их једне ноћи, отераше мати Драгу у месни одбор, терају је да призна откуда нам кукуруз. Претрпела је сва малтретирања и није одала.

– Другу ноћ отерају мене, дечка од 15 година. Врећају ме, псују, прете, истресају се, сви ови наши из Голубинаца. Траже да изнесем још пет товара жита. Ја кажем: „Како могу да предам кад сте нам све ви лично опајали“, а Јоја Ковачевић и Лаза Петрикоња мени у исти глас: „Откуда коњи дебели и сјајни?“ Обећам да ћу да изнесем тих пет товара, наравно, кажем да ћу да купим и они ме пусте кући. Предамо то и некако тада легне ствар.

– Наредне, 1948. дођоше и отераше скоро све свиње, како од нас тако и од свих добрих домаћина из села. Оставили су нам само једну крмачу и пет прасића. Нису хтели да нам оставе другу крмачу, која је била мајка од оних прасића, те и они јадни поцркаше ускоро.

– Било је тада у општинском дворишту најмање две хиљаде свиња, држали су их ту без хране око недељу дана. То је била туга гледати како јадне свиње гладне кидишу једна на другу, оне слабије биле су поједене од оних јачих и већих. После су их некуда отерали, мислим оно што је остало живо.

– Долази 1949. година, терају нас да се упишемо у сељачку радну задругу. Врше притисак и на мати Драгу, јер се кућа водила на њу. Ја сам био малолетан, тек 17 година. Нисмо хтели у задругу, јер су тамо све они који су нам кућу зацрнили.

– Долази лето – вршидба. Овршемо 120 метара жита, а они нама нарежу да предамо 160. Докупимо некако 26 товара али останемо дужни још 14. Видели смо да не вреди докупљивати више: ем трошимо капитал, ем ти траже још. Њима тада није био циљ да измириш обавезу, већ да не можеш да измириш, да поклекнеш, да те силом натерају да се упишеш у задругу.

– Почеше људе, који неће у задругу, сваку ноћ терати у месни одбор. По целу ноћ њих по педесетак држе у једној просторији, у тескоби да се угуше. Међу ухапшеним „кулацима“ била је и моја мати Драга.

– Једне ноћи су одвели и мене. Стојим у ходнику и слушам како се удбаш из Старе Пазове, кога су сви звали „Кум“, издире на сељаке: „Мајку вам јебем кулачку, у Русији су све побили, а ми још вас држимо!“

– Сутрадан их све отерају у Удбу, у Стару Пазову. Останемо само бака и ја код куће. Али у току ноћи ето милиције, траже мене. Бака Пела их лаже да нисам ту, али не вреди. Улетеше у кућу, дигоше ме из кревета и отераše у одбор. Тамо опет дошао онај „Кум“ из Пазове, а од наших најгори је био Јоја. Иду од једног до другог сељака, псују мајку кулачку, мајку саботерску, прете шта ће да нам раде ако не изнесемо што нам траже, или се не упишемо у задругу.

Целу ноћ нас малтретираше а ујутру, нас двадесетак, потрпаše на једна запрежна кола и правац Пазова. Већина старији и зрели људи, само ја дечак од 17 година. Тада још нисам знао да су ту ноћ затварали и баку Пелу, старицу од преко 70 година, остала нам била кућа сама.

Лежали смо у Удби, у Старој Пазови, седам-осам дана. Једанпут сам кроз прозор видео мати Драгу како корача укруг по затворском дворишту. Мене нису тукли, али са неким од ових старијих су чуда правили. Слушам једном кад

„Кум“ виче на Мила Милетића: „Мајку ти милу, ја ћу тебе да обесим за јаја!“, а Миле, не може више да трпи, одвраћа: „А ја кад одавде изађем, има да те закољем као певца!“

– Пусте ме кући. Бака Пела ме сачека плачући. Вели да су отерали сву стоку, што нам је била остало и сав пољопривредни алат.

– Сутрадан 'ајде ја опет у Пазову, шаље ме бака да видим шта је са мајком Драгом. Понео сам јој нешто преобуке јер када су је отерали нису дали ништа да понесе. Чини ми се да је био баш 23. октобар 1949. године. Дошло било пуно народа из разних сремских села, траже своје у затвору. Нису нам дали да се састанемо, нити су хтели да нам кажу шта је са ухапшенима.

– Вратим се бициклом према Голубинцима. Уз пут срећном камион, препознам на њему наше ствари из куће. Возим ка кући, а дрхћем као прут. Кад стигох, пуно двориште милиције, врзмају се по кући. Не знам шта ћу од муке, питам за баку. Уместо одговора узеше ми бицикл, ухапсише ме и истог дана спроведоше у Пазову.

– Три недеље сам лежао у затвору у Пазови а да нисам знао зашто, нити је ко хтео да ми каже шта ми је са мајком и баком. Било је пуно старијих људи. Хранили су нас неком чорбицом и терали повремено да шетамо укруг по затворском дворишту. Кад је прошло 20 дана, изведу ме пред испедника и сећам се да ми је само рекао: „Иди сад у свет!“

– Био сам толико ослабио од нејела, од муке и секираџије, да сам пошао у Голубинце као у трансу, као да сам луд.

– Тада сам био начисто поремећен, нисам ишао путем, него све са оне стране јарка, крајем, поред кукуруза, као зајутало псето. Стигне ме неки човек, зове ме у кола, ја не смем, идем и даље пешке изван пута.

– Уђем у Голубинце као у сну, у полуслости. Кога год нешто питам, кажу да не идем кући већ код тетка Ђуре Бошњаковића. Тамо нађем „мајку“ Пелу, страшно смо обожеје плакали. Тада дознадох да ми је мати Драга осуђена на годину и по дана затвора и да је отерана у Пожаревац. Причамо и плачемо. Баку су једноставно избацили из куће, без икаквог решења и објашњења, а у наше двориште и куће уселила се милиција а у један део и ови из сељачке радне задруге. Одузели су нам сву земљу, као и род од кукуруза, ми сејали – задругари обрали. Пошто су нас оставили без и где ичега, адвокат Лука Петошевић направи жалбу. Убрзо је стигло решење да нам врате кућу, два јутра земље, један кревет и један астал.

– Кад смо се вратили у нашу кућу, сећам се баш био је католички Божић – 25. децембар 1949., са нама је био и судски извршилац. Ми стојимо, милиција и задругари одлазе, носе своје ствари, архиву, воде коње. Остају само празни зидови јер су раније већ све наше били отерали. Једино што је одраније било остало, то смо тад видели, била је урамљена слика мог покојног оца Милана. Видимо и њу износи Ђорђе Шикоња, милиционер из Путинца. Молимо бака и ја да нам остави слику, а он не хтеде, однесе је због рама.

– Уђем у шталу, тамо разбацан кукуруз у клипу, ђубре није чишћено данима. Један део куће су били такође претворили у шталу за коње. Зимско време а ја и бака дошли међу хладне зидове. Срећа, имали смо зидани шпорет па њега нису могли отерати, те ја почнем цепати диреке од ограде, ложимо ватру. Било је ужасно хладно, прљаво и тужно.

– Помагала нам је родбина, те како-тако наставимо бака и ја да живимо. Пошто више нису могли да нам траже обавезу, они из сеоског одбора оптуже мене и баку да смо непријатељи те нас суд осуди условно – мене на две а њу на годину дана затвора. Чували смо се да не направимо „грешку“

те срећом не одлежасмо. Био је то грозан план да нам кућу сатру начисто.

– Мајка је издржала на робији нешто више од пола године, разболела се, изгубила калцијум па су је пустили. Била је, иначе, веома крупна жена – 130 килограма, а кад је дошла само кожа и кости. Никада се више није опоравила и, мислим, да јој је то помогло умрети – у 67. години.

– Дуго година смо били прави сиромаси, ја сам чувао свиње по пољу а да ни обуће нисам имао. Да нисам био овако делија и добар раденик, ниједна девојка не би пошла за мене како нисам имао никде ништа. Овако оженим се Ружом 1952. Запели смо и радили као и раније до пропasti. Син Милан ми је машински техничар, али је остао код куће на именју. Ђерка Вера ради као машински инжењер у Новом Саду.

Од потпуно упропашћеног домаћинства покојног Милана Станковића данас је поново израсло једно модерно и богато приватно газдинство, како и доликује добром раднику. И Ђорђе има четири трактора, линију за репу, берач... два аутомобила.

На крају ове тужне исповести Ђорђе Станковић каже:

– Они, за које је мој отац Милан стављао главу у торбу, и који су му „успешно“ радили о тој истој глави, пре пар година су се сетили да би на нашу кућу требало поставити спомен-плочу као обележје припреме устанка. А не сећају се да треба истражити зашто је убијен мој отац, Милан Станковић и због чега смо ми његови све оно после доживели.

– Зато на овој кући неће стајати спомен-плоча, јер би то био невиђени цинизам!

КУЛАЦИ КАО ПУРЕЊАЦИ

Сељаци села Батајница, у бившем срезу Земун, у време принудног откупа и формирања сељачких радних задруга били су, углавном, подељени у три групе: на оне у чијим рукама је био „и нож и погача“, на њима „супротстављену“ групу оних који „нож“ нису имали, а погачу су им узели ови први, и на оне треће, који нису били ни власт, ни „кулаци“, већ су кроз тај период нашег социјализма „протрчали“ готово неприметно.

У тих пет драматичних година (1947-1952) све и сваја у Батајници били су: Миле Обрешки, Бранко Михаиловић – Брезнић, Алекса и Глиша Марковић, Трива и Нова Мојсиловић, Сава Војиновић-Чича, Влада Бунош, Мића Јосимовић, Перика Новаковић, Душа Венечки... Међу онима који су „најбоље“ запамтили напред поменуте су; Максим, Радисав, Сава, Бора и Мила Керечки, Гара Бунош, Рада Бачвански, Новак и Љуба Вукадиновић, Златан Станковић, Пера Крушедолац, Бранко Вилић, Миленко Пражић, Богольуб Страживук, Сава Будимировић... Све „непријатељ“ до „непријатеља“ кога је требало туђи политички, економски, а понекад и мотком, само да би се остварила генијална замисао да се и у Батајници створи колхоз под називом – „Сељачка радна задруга“.

Пошто је то ишло доста тешко, „активисти“ су, како рече један мештанин, употребљавали два метода: сиромашне су

у сељачку радну задругу привукли лажима, а оне богатије – „кулаке“ пљачкашким откупом, малтретирањем и робијом. На пример, Новака и Љубу Вукадиновића су водили код гробља „на стрељање“ и тукли их као марву. Перу Крушедолца су једне вечери чекали у заседи, у бившој Новосадској улици, и пущали. Спасао га један велики дуд и сопствена кукњава на коју су истрчали људи из шора, те су „атентатори“ морали побеђи. „Опасни непријатељ“ био је и Мила Керечки, иначе потпуно слеп човек. Њега су активисти стављали на врућу каљеву пећ и изживљавали се тако што су му пред очи потурали лик краља Петра, смејали се и викали: „Гледај, гледај, нагледај се твог краља!“ Посебан „специјалитет“ батајничких активиста у борби против „кулака“ и „привредних саборета“ био је и тај што су их набијали као сардине у неку просторију, а онда ложили фуруну „као луди“, док не почну да „цврче“ и да се гуше. О томе најбоље сведоче тужне приче бивших „кулака“.

Максим Керечки, као војник бивше Југословенске војске, провео је рат у заробљеништву у Немачкој. Код куће су му остали отац Славко, мати Милица, супруга Живка, кћи Јильана. („Имала је мало више од годину дана“) и тек рођени син Влада. Доста земље су давали у наполицу, па је жита некако имало и за њих, и за Немце, а и за партизане. О томе Живка каже:

– Илегална база за прикупљање помоћи за партизане била је у комшилуку, код Десе Тешић. Помагали су готово сви па и наша кућа. Ја сам тада помишљала како партизани немају своје магацине па иду и зими боси, било ми је жао те сам дала ћилиме, веша, пешкире, чарапе. Давали смо и масти,

сланину... чак смо им правили и резанце... Нисам тада могла ни помислити да ће доћи време да ће неки, у име тих бораца које смо помагали, да нас начисто упропасте, да ће мој свекар Славко умрети на робији осуђен од власти, коју смо са вером и љубављу дочекивали.

А зашто је Славко отеран да умре на робији – прича његов син Максим:

– Када сам 1945. дошао из заробљеништва, доживљавао сам да ме нове власти гледају попреко, као и све бивше заробљенике. Добро, мислио сам, и то ће проћи, нисам ја крив што је стара Југославија пропала, мада сам се често питао и чудио зашто им је то сметало када су се и они борили против ње.

– Дође 1946. узе нам аграрна реформа пет јутара земље и подели Циганима и сиромасима. (Касније су је они све до задње стопе продали). Остаде нама 35 јутара, имадосмо 4-5 коња, 2-3 краве, доста свиња. Кренули ми на сељачки посао као некад. Нарези дођоше 1947. али подношљиви, остаде нешто жита и кукуруза и за нас и за стоку. Али наредне 1948. учестваше, не прође ни недеља дана, ето их из Месног одбора само траже и купе: жито, кукуруз, брашно, масти, пасуљ, вуну, стоку за месо... Мало помало, па све више, док не покупиши све. Продамо нешто од стоке, купујемо да измиримо што траже и нама за јело. Не вреди ништа, ето их у претрес па ако нађу – однесу, не вреди говорити да је то купљено, да треба нешто јести, деца мала, отац Славко болестан, треба и за семе.

– Дај новац за порез, дај за ово, дај за оно, па нема више чиме ни да купиш, жито скупо као отров.

– У лето 1948. овршемо 60 метара жита и предамо све до задњег зрна у државни магацин. Иако је био њихов поверијеник уз вршаћу машину и толико уписао, они траже још да

предам две хиљаде килограма. Питам како, а они мени: „Снађи се!“ Видим не вреди, није им да испуниш обавезу него да не испуниш, па се помиримо са судбином, чекамо шта ће нас снађи.

– Ноћу чујеш чизме и цокуле улицом и само стрепиш кад ће на капију.

– Ипак су дошли дању. Отац Славко је био на улици када су га покупила два милиционера. Нису му дали да уђе у кућу и узме неке преобуке, већ су га отерали у оном што се нашло на њему. Мислим да је то било прво хапшење у вези с откупом. Отетали су тада браћу Керечки – Радисава и Саву, Перицу Ђулума...десетине њих. Сутрадан је мати Милица ишла у срески затвор у Земуну и однела оцу ћебе и преобуку. Кроз десетак дана је било суђење због тзв. „привредне саботаже“ – неизмирене обавезе за предају жита. Одрежу оцу три године лишења слободе са принудним радом и одмах га отерају у Метохију, у Дечане. Било је то септембра 1948. Оцу је тада било 65 година, био је доста слаб, јер је пре тога боловао на плућима.

– Без обзира на све то, отац Славко је тамо у Дечанима носио камење на леђима, у колони, по два-три километра, градио се накакав пут. Кад би заварали милиционере, ови млађи и мало здравији осуђеници, нарочито наши – Радисав и Сава, узимали су и онај очев камен те носили, јер ко под теретом падне – лоше му се пише.

– Ишао сам оцу у посету у Дечане. Дошао сам до логора, било је 7-8 барака, око све бодљикава жица. Отац се већ раније био разболео, лежао је у бараки са још неколико старијих, болесних и изнемоглих осуђеника. Када га је стражар извео, била је на њему само кожа и кост. Не дају нам да се поздравимо, да пријемо један другом. На метар од нас стоји милиционер, а између мене и оца мотка – пречага, као она за везивање коња. Нису нам дали да се бар гледамо више од

десет минута, а и шта бисмо више када не смеш ништа да разговараш, сем оног „Како сте, како деца...“ Био је тамо тежак рад, а храна слаба. Кажу, давали су им неки сув купус и кувану репу. Отац је добио дизентерију, па су га после отерили у Ниш, у логор за болесне.

– У Ниш сам ишао три пута. Било му је све горе, био је све слабији. Трећи пут сам отишао да посетим оца у децембру. Нажалост, њега тамо више није било, рекоше ми да је умро пре осам дана. Кажу ми да су они јавили у наш Месни одбор, а зашто ови нису нас обавестили то се њих, веле, не тиче. Онај пакет, што сам однео, оставим болесним затвореницима и вратим се кући у Батајницу.

– Још су неки из овог краја умрли тамо на робији и ником нису дали да их дотерају и сахране код своје куће, док не изађе време осуде. После, кад је и то време истекло, за гробове се није сазнalo где су. Веле, ударила вода и однела. Пре ће бити да су намерно сатирани трагови многобројних невиних жртава.

– Иако је отац отеран на робију да умре, мени су ови из Месног одбора и даље тражили да морам да предам оних 20 метара жита – „дуга“. Шта ћу него да упргнем коње у кола и онако полукришом кренем широм. Тражим од људи, молим, просим. Сакупим, ваљда 7-8 метара, немају ни остали. Предам то држави, фали још више од хиљаду кила. Продам краву и једног коња па кренем у нека србијанска села код Ваљева. Ту од воденице до воденице купим и тих 12-13 метара, платим да ми се то превезе до Ваљева, ту предам и донесем потврду у Месни одбор у Батајницу.

– Пред пролеће 1949. дођоше опет у претрес, нађоше мало брашна, побрисаше све и још однеше месо и масти. Сећам се, мој син, мали Влада, било му је тек осам година, слабо јео и увек смо га терали да једе више хлеба. Тада, када су нам

све узели, плакао је и каже: „Терали сте ме да једем хлеб, а ја сад кад хоћу – нема“.

– Долази пролеће, нема се ни шта јести, нити има семена за сетьву. Они из сеоске и среске власти прете, ако се не упишемо у сељачку радну задругу, веле, да ће нам на јесен тражити да предамо жито и кукуруз иако га нисмо имали чиме засејати.

– Немадосмо куд, упишемо се у задругу. Не само ми, више од пола села. Можда ја и не бих, али кад сам видео да отераše на робију Радисава Керечког, па мало после и његову супругу Катицу, па су онда хтели и његовог сина, да се не уписа у задругу, то и ја положим оружје. Остане ми само пола јутра окућнице. Дао сам и оно мало стоке што је било још остало, све пољопривредне машине и алат.

Како је било у сељачкој радиој задрузи – прича Максимова супруга Живка:

– У задрузи је било „медено“: нерадници и бивши цаболебароши постали бригадири, обули чизме и само командују. А дангубе – колико желиш! Прво, ујутру дангубимо док се распоредимо, па док стигнемо на ъиву. Ником се не ради, чим падну две капи кише, мотику на раме па беж’ из ъиве. За нас који смо научили радити, било је колико-толико подношљиво – зарађивали смо више трудодана и имали смо таман толико да не гладујемо. Тада нам више није ни требало, јер и оно мало робе што стигне у сеоски магацин да се расподели, они из Месног одбора и Партије поделе међу собом, нама ништа.

– Сељачке радне задруге су морале да пропадну – прича даље Максим – кад нико није водио рачуна ни о чему. Коњи су слабо храњени, не покривају се кад стоје на ъиви, плугови остају да презиме у бразди, кола се ломе, краду амови, развлачи алат. Када смо се расформирали, нигде ништа. Од

свега покретног – стоке, машина и алата, натраг сам добио само једна поломљена кола. Земља је била начисто упропашћена, није ђубрена годинама и на њој се залегла толика пиревина – зубача, да после пет година нисмо могли да је излечимо.

– Дође закон о земљишном максимуму, оставише нам 17 јутара, 18 узеше за друштво. Све се морало кућити изнова. Чим падне неки динар, ’ајд купи лопату, мотику... Купим једног коња, једног купи Радисав, па спарујемо. Да све није било тако како је било, ја никада не бих дао Владу на школе, јер ми Керечки смо волели земљу више од свега. Такви су овде људи, готово сви. Пре рата смо се такмичили ко ће имати боље и сјајније коње, чија ће њива бити без иједне травке и корова. Син Влада се ишколовао, запослио, ћерка Љиља се удала.

– Продамо већи део земље и решимо нека стамбена питања. Сад је ипак све добро, деца и унучад нас посећују, нек’ је само мир и слобода а то што је некад било – да се не поноси ником, ни највећем непријатељу.

Бора Керечки, који сада има 76 година, и његова супруга Златина упамтили су добро откуп, конфискацију и робију. А то, као сам Бора каже: „Зато што нису могли да ме одвоје од моје земље и натерају на силу у сељачку радну задругу. Мене су само Немци пушком одвојили од моје земље и отерали за време рата да као заробљеник радим у Немачкој код једног Швабе на његовом имању“.

Кад су месне власти Батајнице и среске из Земуна у јесен 1949. отерале Бору на робију и конфисковале му имовину, код куће су му остали стара мајка Јелена, супруга Златина,

две кћери – 17-годишња Љубица, 16-годишња Јелена и 14-годишњи син Радисав.

– Имао сам око 20 јутара земље, што моје, што жениног мираза – сећа се Бора – и још два винограда на Дунаву, две првокласне кобиле, краве, свиње. Али 1948. дођоше једног летњег дана и покупише све свиње у селу, мени преко 50 комада. Кад смо чули хајку у селу, стигнемо те једну крмачу сакријемо под магацин. Али шта вреди кад нас неко оптужи, па после два дана ето их, дођоше Миле Обрешки и Сава Чича и натераше да и њу предам.

– Наредне 1949. измирим сву обавезу у кукурузу, тако што сам нешто докупио у Инђији код оних што су били мало тањег стања. Али, запне ми за обавезу неколико метара пшенице, а пара нисам имао да бих купио. Ноћу у 12 сати дође милиционер. Ја га питам: „Зар у ово доба“, а он мени прича да мора и да је до тада већ три пута давао отказ, не може да гледа шта се све ради са људима, али не вреди, неће да га пусте из милиције.

– У Месни одбор дотерали још петнаестак људи. Наши сеоски активисти ме изведу пред неког капетана а он ме убеђује да код куће имам „базу“. Ја слежем раменима и кажем да ја не знам шта је то. Они су мислили на базу где се крије жито. А сад бих рекао да сам је имао, као оно за крмачу. Целу ноћ су нас испитивали, претили, ложили јаку ватру да се погушимо од врућине, али не вреди – не можеш да обећаш да ће да изнесеш оно што немаш у амбару. Ујутру, нас пусте кући.

– Прође 7-8 дана, зову ме опет у Месни одбор. Уз пут срећнег Саву Чичу (био ми је рођак) и питам га: „Човече, шта то радите са мном!?", а он онако „рођачки": „Што ниси изнео да те не терамо на робију!" Није им било дosta што сам робовао четири године у Немачкој.

– Тамо, у Месном одбору, беше већ дотерано неколико „кулака“, међу њима и удовица Гара Бунош. Ноћила ту ноћ у затвору Месног одбора.

– Сутрадан, ујутру, рано, спроведу нас на железничку станицу, на воз до Земуна. Тамо, у срском затвору, беше дотерано пуно људи из разних села око. И тамо исто, са слушавање, малтретирање и све оно: „Што нећеш у задругу?“ Кад ми је дозлогрдило, кажем истеднику: „Ја у задругу нећу, ја сам се и са братом тукао када смо били у заједници“.

– На суђењу као привредном саботеру била ми је супруга Златина и кћери – Љубица и Јелена. Мати није могла због болести и старости. Ето Златине, нека каже како је било:

– Нас четири су позвали у суд, не као неке сведоке него исто као окривљене, вальда за помагање у „саботажи“. Није ништа вредело што сам за време окупације помагала партизане, као и многе жене из Батајнице. Једном сам дала два ћилима, ћебе, неколико метара платна, двоје-троје чарапе... Све сам то дала преко Живане Смиљанић и Зоре Станковић. Бору осудише на две године присилног рада, мене и малолетне ћери казнише са по пет месеци условно, и конфисковаше имовину.

– Одмах ме отерају у Пожаревац – наставља Бора. – Не знам шта им би, али већ после четири дана врате ме у Земун да ту робијам, мешајући малтер на грађевинама. Ту, у мојој групи, било је 97 робијаша тзв. „житара“ а још више бивших четника и усташа. Имали смо исти третман: тежак рад, лошу исхрану, лош смештај, дисциплину робијашку... Златина нека исприча како су нам конфисковали имовину по осуди и преко осуде:

– Онај дан када је Бора осуђен и кад смо се ја и моје кћери вратиле кући као сиње кукавице, уствари, ту исту ноћ, су до-

шли ови наши из Месног одбора и партије и, не јављајући се, провалили у зграде и покупили оно мало брашна што смо добили од рођака, масти, сланину, јаја, пасуљ, лук, кромпир... Сигурно да то није било обухваћено конфискацијом, зашто би нам однели тако.

– Сутрадан ето их по дану, без решења и пресуде, упадоше у двориште и кажу: „Ово је сад наше!“ Сећам се да су од наше сеоске власти били: Душа Венечки, Сава Чича, Перипца Новаковић... Тај Венечки је одмах ушао у шталу и почeo да дреши ону болу кобилу. Мој покојни син, Радисав, било му је 14 година, плаче и моли: „Немој, чика Душо, терати Зору, њу посебно волим, узмите Вилму.“ Венечки се смеје и каже цинично: „Е, кад је волиш, волимо је и ми.“

– И отераше баш њу, а била је јако лепа – зелена. Син Радисав плаче а ја и кћери не смемо да писнемо, виси нам она условна осуда над главом. Однеше нам вагу, крунаћу машину, сејаћу машину, плугове, све, све, сав алат. Пошто претходне ноћи нису улазили у кућу то уђоше тада и пронађоше четири хлеба и, верујте, однеше и њих. Тад сам мислила да је дошао смак света, кукала бих да се чује до неба. А питање је да ли су баш тако све смели да нам покупе и где су све то однели.

– Знамо, на пример, да је наше даске, које смо били спремили за патос, отерао Трива Мојсиловић својој кући и патосао своју собу. (Овде у реч упада Бора: „Зато Трива кад је умирао, није лако могао да се растави са душом, викао је: „Шта сам ја радио са људима”, а мени мирна савест, спавам као јагње).

– Конфисковали су нам 17 јутара земље и пола јутра винограда. Све што су нам узели, дали су ови наши у сељачку радну задругу: земљу, стоку, машине... Бора на робији, свекрва стара, деца нејака, кућа празна. Помагале су ми доста моје сестре, Милица и Анђа. Да бисмо некако преживели,

морао је и син Радисав у својих 14 година да иде на кулук, да ради за паре. А колико је онда требало за кило хлеба! Било је страшно, сад кад се сетим, чудим се, па зар сам ја то све издржала.

Бора Керечки је робијао у свом срезу у Земуну целу јесен 1949., зиму и пролеће 1950.

– Издржао сам тачно 9 месеци и мање 6 дана. Кући сам дошао на Видовдан. Кућа празна, народ у кући гладан, у селу мук. Увакао се био страх у људе. Многима све конфисковано, (само у мојој „тури“ било нас је 12), неки још на робији, неке тек отерали, неки тамо и умрли. У сељачкој радној задрузи, оној у коју ја нисам хтео ни по живу главу, прави хаос, нерад, немаштина, расуло. Једино су активисти и даље живели добро, само шпацирају кроз село – чизме, кожни капут, пиштоль за појасом. Ведре и облаче. Сећам се, тих првих дана пошто сам дошао са робије, изађемо мало на сеоски сокак, по нашем сремском обичају, те диванимо. Дође подне, жене вичу на ручак. Свак својој кући, идем, кобајаги, и ја, иако у мојој нема шта да се једе. Трпим, срамота ме као да сам ја крив.

– Подносио сам и молбу да ми се врати земља. Добио сам одговор у коме стоји да је молба разматрана и донета одлука да се не усвоји. „Смрт фашизму – слобода народу!“, у потпису Моша Пијаде. Никад нам није ништа враћено, нити плаћено, што значи да се и ја даље водим као „непријатељ“ и „привредни саботер“. Гре’ота велика. Шта ћу него запнем радити и куповати земљу. Јутро по јутро, догурям до девет.

– Као одговор на све те наше сељачке муке и страдања најбоље говори чињеница да нико од млађих неће да остане на пољопривреди, беже сви као од шуге. Ето, обадва моја унука, Борисав и Сава, завршили занате и раде своју струку. Ако и није паметно, рецимо, нису они криви, него они који

су ову земљу упропастили и упропашћују је и даље – примају дебеле пензије, опет са наше грбаче. А колико је таквих, их!

Сава Керечки из Батајнице је тих несрећних година после рата био на „црној листи“ код чланова партије и власти у Батајници. Власти су за то „имале“ најмање три разлога: прво, зато што је био имућан и угледан домаћин, друго, брат му је Лазар био предратни мајор Краљеве гарде, па није хтео да се врати из заробљеништва, остао на Западу, и треће, син Бора је као пилот у шестоаприлском рату побеђао са владом и краљем у Каиро и тамо се у Африци борио као пилот ратне авијације Велике Британије до 1943., када је погинуо.

О страдању свог оца Саве прича његов син Миле који је 1949. имао 30 година.

– Отац Сава није хтео у сељачку радну задругу, па према томе није ни могао испунити све обавезе у житу и кукурузу јер властима није био главни циљ да измириш дажбине него да не можеш да испуниш, да легнеш на руду – уђеш у СРЗ, или да тај разлог искористе да те оптуже као привредног саботера. Једном су оца затворили, баш на Светог Саву – 27. јануара 1947., и држали у хладном подруму поповске куће. Отац је говорио да му је хладно, а активиста Трива му каже: „Ако, ако, овде ћеш да цркнеш!“ Ништа није вредело што је отац био болешљив, ако већ невиност није вредело доказивати.

– Касније, наредне године, због немогућности да измире обавезе у житу, затварали су сељаке по групама у тесне просторије, овде у Батајници, а у фурууну ложили ватру као лудаци. Једном таквом приликом, када је отац лежао болес-

тан у кревету, на позив одем ја међу „кулаке“. Било нас је тада тамо око 50. Гушимо се, чекамо, кад ето их, дођоше у ципу и кожним капутима. Била су двојица, вероватно, из среза Земуна. Издиру се на нас, псују мајку сељачку, мајку кулачку, терају људе да потписују празан лист хартије. Људи дрхћу, неки потписују, не знају више шта ће од страха и од муке. Гледао сам чика Славка Керечког како дрхће и потписује. Терају и мене да потпишем на бланко, ја нећу, питам: „Шта да потпишем?“ а он ће мени: „Ако не окруниш кукуруз и не измириш обавезу, потписао си смртну пресуду!“ А како да измирам и шта да окруним, када нисмо имали више ни зрна, тада су ми и троје мале деце (од једне до шест година), јели „хлеб“ од мекиња.

– Касније, једног дана покупе оца Саву, стрица Радисава, Славка и још десетак људи из села и отерају у срески затвор у Земун, у Гајевој улици. Лежали су тамо на хладном голом бетону.

– Тамо се тада десио и један инцидент. Кад су тако лежали на бетону, улази неки капетан Уdbe па чизмом удари у ребра деда -Раду Бачванског. Деда се и не помери. Онда га овај удари још једном и опсује: „Мајку ти јебем кулачку, шта мислиш, сад ћу да те убијем!“ Опет се деда Рада не помери, него каже: „Ако, убиј ме, шта ће ми овакав живот.“ Капетан се наљути, дигне га и отера у своју канцеларију, унесе му се у очи и каже: „Сад ћу, овде да те закољем.“ Деда Рада ће њему опет хладно: „Ако, синко, ако, само ти колји!“ То је капетана толико разбеснело да је узео онај канцеларијски нож за сечење хартије и полетео према деда Ради. Дактилографкиња, која је била присутна, уплаши се, цикне и кукајући излете напоље. Створи се гужва око тога. Да ли је та службеница спасла главу деда-Ради не знамо, али се причало да је тај капетан кажњен, или је можда само пребачен на неко друго место.

– Да бих некако спасао оца, да га не осуде, пођем од куће до куће да просим: коју мерицу жита овде, коју онде, сакупим, бога ми, за неколико дана близу 10 метара. Све предам држави. Али ништа није вредело, осуде оца. Кад му је прочитao пресуду, две и по године лишења слободе са принудним радом, судија га је цинично упитао да ли је „можда много“, на шта је отац одговорио: „Није!“ Налутио се судија, па као из топа: „Ево ти још година, да имаш три и по!“ И дода му још годину робије, онда је то могло тако – „по савести“.

– Отерали су и њега и све тада осуђене у Дечане, у Метохију, да граде неки пут према Албанији. Како је тамо било, чули сте од других. После стрица Радисава, отерали су и осудили и његову супругу – стрину Катицу, али њу су спровели, не у Дечане него у Пожаревац. Хтели су после и његовог сина да осуде, па је он морао да се упише у сељачку радну задругу. Њихова кућа је била скроз упропаштена. У задругу су унели све што су имали, а отуд нису изнели ништа сем голе, испошћене и закоровљене земље.

– Све у свему, у Батајници је за време откупна и сељачких радних задруга најгоре прошла наша фамилија Керечки. Али ми смо били и остали Керечки, честити и радни. Опет нимало не заостајемо за онима који су у то време добро прошли, а богами, неки се и обогатили на нашој муци и несрћи!

Настављајући тужне и суворе приче о страдањима батајничких „кулака“ и „привредних саботера“ у време „планског“ откупна и утеривања у сељачке радне задруге, дођосмо

и до фамилије Страживук. Страдале су две њихове куће, два рођена брата – Жарко и Богољуб. Жарко је умро 1958. у својој 59. години, а причу ће испричати његов син, 65-годишњи Мирко:

– У то време у кући смо живели нас петоро: отац Жарко, мати Милица, брат Живан, његова супруга Смиља и ја. Имали смо 26 јутара земље. Дошли смо били нас двојица из војске. Брат је био у партизанима од лета 1944., а мене су мобилисали касније у јесен. Рањен сам у Славонији и касније ми је због тога извађен један бубрег. Искрен да будем, отац Жарко никад није желео власт, нити је за коју навијао, како пре рата, тако за време рата и после ослобођења. Знао је само да ради као критица. То се после рата није свиђало овдашњим, назови „комунистима“, као што су Душа Венечки, Влада Бунош и други који су рат провели „под јорган планином“. А после, да би се доказали пред новом влашћу, ударише на радне и поштене људе. Већ 1946. терали су оца заједно са Момиром Ђулумом и Савом Богдановићем у затвор због неиспуњења предаје жита за државу. У затвору су их мучили на разне начине. Био сам тада курир војне Озне па уредим да одем у Сремску Митровицу, те их пусте из затвора.

– Почели су сеоски активисти и штету да нам праве. Неколико ноћи су нам дренили коње и осталу стоку и пуштали у башту.

– Када сам ја дошао из армије 1947., по селу је била велика акција сакупљања жита. Веле, гладан народ у Албанији. Сећам се кад Сава Богдановић каже: „Ми хранимо Албанце, а они ће нама кад-тад забити нож у леђа“.

– Наредне 1948. отерају нам 130 комада свиња, нису нам оставили ни једно прасе. После су те свиње помајкале тамо негде по сремским шумама, од глади и болештина. Жито купујемо за себе и за државу.

– Касније оснивају сељачку радну задругу, нико од бољих неће, а они 1949. ударише у „офањизву“ на нас. Овршемо 75 метара пшенице, они траже вагон. Био њихов пописивач, али не вреди. Оца мало, мало па ноћу дижу и терају у Месни одбор, овде у Батајници. Опет онај систем: пуна просторија „кулака“, а ватру наложе дивљачки, гуше их. Алекса Марковић и Влада Бунош су слепог Милу Керечког и Живана Обрадовића стављали на оне зидане пећи, а ложили ватру. Чупали су људима бркове.

– Почнемо да продајемо и што нам није мило, само да бисмо докупили и предали обавезу. Тад си морао да даш коња за 4 – 5 метара жита. Али, ни то није имало сврхе. Они траже све дотле док те не оголе начисто, да више немаш чиме ни да купујеш. У августу 1949. нема више ни жита, ни паре, а они траже још и још. Последњи динар смо дали и тада докупили 15 твара жита те предали. Шта ћемо јести – нисмо ни могли мислити.

– Отерају оца у Земун у срески затвор, у септембру. После пар дана, 28. септембра 1949. изведу га на суд пред судију Ратка Бокуна, иначе родом одавде, из Батајнице.

У Среском земунском суду је „у име народа“ донета следећа пресуда коју ћемо, изузев формалног „заглавља“, цитирати у целости, без икаквих правописних исправки:

„Отишужени Страживук Жарко рођ. 1899. г. у Батајници од оца Саве и мајке Даринке рођ. Ојачић ожењен, отац двоје деце, Србин, држављанин ФНРЈ, писмен, спршио 4 разреда основне школе, поседује кућу и 26.j. земље не прими инвалиднину неосуђиван у притвору од 20. IX 1949. г.“

KРИВ ЈЕ

Што је пропуштио да преда држави на откуп у одређеном року за економску годину 1949/50. г. 1091 кг. пиће и 14 кг. зоби, па је таквим чињењем, неизвршењем

својих обавеза у циљу оштрећења интреса народне привреде одрешио се о чл. 5 ст. I закона о сузбијању недојуташене прв. ипд. недојуташене штакулације и привредне саботаже, па да суд због точињеноћа дела ОСУЂУЈЕ НА КАЗНУ ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ СА ПРИНУДНИМ РАДОМ У ТРАЈАЊУ ОД ТРИ ГОДИНЕ као главном казном а као сопоредном на конфискацију целокућне имовине, као сопоредном казном. Надаље је дужан снашати трошкове кривичноћа поступка док је на име паушала дужан платити износ од 200 дин. Време проведено у истражном затвору од 20. IX. 49. има му се урачунати у казну.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

На оштукницију јавног стручноца за срез земунски бр. 110/49 од 27.IX. 49 оштукени изјављује да није модао држави предати на оштуку у оштукници наведене количине житарица јер му није било рођено да је процена била превисока. Правда се да се није жалио на решење процене МНО из разлога јер није знао да има право жалбе.

Након изложеноћ чињеничноћ стања ше на основу признања оштукеног суд је установио кривичну одговорност оштукеног. При изрицању казне суд је водио рачуна о друштвеној опасности како точињоца дела тако и точињеног дела са којим се угрожава Јланска привреда наше земље и изградња социјализма. Одбрану оштукеног суд није модао уважити јер неизнавање законских прописа никога неправдава. При изрицању казне суд је оштукеном узео као олакшајућу околност до сада некажњив предживот а од оштукавајући што оштукени ни другим економским мерама неудовољава са којом народне власти задужују његово домаћинство.

Казну конфискације суд је изрекао из разлога јер земља као средство материјалнога доходка у рукама оштукене

*и оној служи на штапу оштапе народних интереса па је
стога ваљало у свему изрећи пресуду као у доказитиву.*

C.F.C.H.

Срески суд за срез земунски у Земуну дана 28.IX. 49.

*записничар
Н. Филип*

*председник већа
Бокун Радико*

*Против ове пресуде има месета жалби у року од 8 дана од
саопштења на Окружни суд у Н. Саду, утишем овога суда.”*

Ефикасност суда је свакако била на висини јер претрес и пресуда су били готови већ сутрадан после уручења оптужнице а да не би било „дангубе“, казна је саопштена одмах на лицу места и од тог дана одређено је свега осам дана „луфта“ за жалбу. Али ни тих осам дана се није чекало да се пресуда, донета „у име народа“ спроведе, а камоли да постане извршна, већ је сутрадан Жарко Страживук отеран у Забелу, а у двориште су банули сеоски активисти са колима сељачке радне задруге. Прича Мирко:

— Код куће је била само мати Милица. Брат Живан и санаја Смиља били су код стрица Митра, на брању кукуруза. Мене је опет то јутро позвао к себи стриц Милан. Он је тачно осећао шта ће да буде а знајући моју нарав, лукаво ме удаљио да неког не убијем. Сем неколико кокошак, које су се разбежале по башти, и ствари у кући где смо становали, све друго, било стока, намирнице или имовина — ствари које су могле да се мичу и помичу отерили су. Нису оставили ни будачић којим се праши лук. Сва радила која смо имали, све сено, шашу, сламу, остали само зидови од штале, амбара, шупа... Са овим нашим из села — Душом Венечким и компанијом био је и један из среза, неки Курта родом из Добановаца. Он је чак пуцао на петла који је био побегао на дуд.

– Мати се сећа да су Перица Новаковић и Бранко Михаиловић пронашли и кантицу са пет литара гаса за осветљење и то однели. Претурали су и по кући и питали: „Где је спрема и нови јастуци Степановића јединице?“ (То је била братова супруга Смиља, јединица у оца, која је, срећом, на време склонила нове ствари своје спреме). Повадили су и кромпир из трапа, отерали 1.500 литара вина са бурдима. Врхунац је био када су брата Живана и снаху Смиљу предвече пресрели на улици, кад су се враћали са бербе, сјурили их са кола и отели и коње и кола. То су урадили њих тројица: Рада и Милан Станковић, „Шустер“ и Ђула Михаиловић „Кела“. Увече, кад смо се састали, било је страшно. Тада сам размишљао: да ли да се убијем или да ја почнем да убијам. Ноћу смо примећивали да нас „чувају“, вальда, да не дигнемо „контрареволуцију“. А знали су још и да нас зајебавају. Мени су активисти говорили: „Ти се борио на фронту, а ми овде носимо што нам вольја, шта нам можеш!“

– После три недеље од очеве осуде и пљачкашког похода кроз наше двориште, „сете“ се, да не могу све да нам конфискују а само отац „крив“, па 20. октобра пред земљака судију Бокуна изведу и нас троје: мајку Милицу, брата Живана и мене.

Опет „у име народа“... суд је донео следећу

ПРЕСУДУ

I ойтакжена Страживук Милица, домаћица из Бајићиће, рођ. 1900. године, ог оца Андрије и мајке Евице, рођ. Зорић, удаја, мајка двоје деце, Србкиња, држављанин ФНРЈ, писмена... неосуђивана.

II ойтакжени Страживук Живан рођ. 1923... ожењен, без деце, Србин... писмен неосуђиван.

III оштуксени Страживук Мирко... рођ. 1925... неожењен, Србин, ... писмен... неосуђиван.

КРИВИ СУ

Што су пропустили да предају држави жито на окупацији још 1091 кг. штенице и 14. кг. зоби за економску годину 1949/50, те су таквим чињењем, неизвршењем својих обавеза у циљу оштећења интереса народне привреде извршили кривично дело привредне саботаже из чл. 5. ст. л. закона о сузбијању недодушићи. Претпостављено је да их суд због точињеног дела уз примену чл. 62 кривичној закону ОСУЂУЈЕ НА КАЗНУ ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ У ТРАЈАЊУ ПЕТ МЕСЕЦИ условно на 13 месеци, као главном казном а споредном на постапну конфискацију имовине.

Надаље су дужни снашати прашкове кривичној поступањука док су на име паушала дужни платити износ од 100 дин.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

На оштуксенију јавног тужиоца за срез земунски бр. 110/49. од 20.X. 49. оштуксени признају у целости дело правдајући се да обавези нису могли удавољити из разлога јер им није било рођено, и да је процена била превисока. Суд одбрану оштуксених није могао уважити нити се упутити у правилност процене МНО у Батајници, јер оштуксени су имали право жалбе проплив процене рода, а што су пропустили.

Изречену казну суд је условио уз примену чл. 62. Кз., из разлога јер оштуксени нису главни кривци за неизвршење обавезе, него су ту играли споредну улогу док је главни кривац Страживук Жарко већ кажњен другом врстом казне, правомоћном пресудом овога суда. Казну конфискације суд је изрекао из разлога јер земља као средство за промет је у рукама оштуксених служила је проплив ин-

штереса друштвене заједнице ја је стигао ваљало их у штоме онемогућиши и примениши ову врсту казне на оштужене.

C.F.C.H..."

Како су даље живели? Мирко наставља причу:

– И тако кад су „озаконили“ потпуну конфискацију, узе-ли су нам сву земљу, сем три јутра. Ми посејали кукуруз, они из СРЗ беру. Морали смо преко Дунава да идемо у шуму да сакупљамо дрва и продајемо пекарима у Земуну за мало брашна и хлеба. Једном се отуд враћам јадан, уморан и гла-дан, пролазим поред наше њиве, зв. „Беларице“, била табла од 6 јутара под кукурузом, а задружна омладина бере ли бе-ре. Жарко Страживук посејао, окопао, отеран на робију, а они беру. Кад су ме угледали, ударише у песму: „Чика Жаре црна ти је брада, кукуруз ти обрала бригада.“ Сад се чудим како сам могао да издржим да ...

– Мучили смо се као Јуде. Радили смо у наполицу, касни-је и у аренду. Док је отац робијао, 2 – 3 месеца пошто је оти-шао, породила се снаја Смиља, мушко дете. Нисмо били си-гурни да ће се отац жив вратити па кум детету дао дедино име – Жарко. Жалбе и молбе нису помагале, а немаш од че-га да плаћаш трошкове и адвоката. Слали смо жалбу и мол-бу директно маршалу Титу. Било је то крајем 1949. а одго-вор је стигао „брзо“ – концем 1950., и то не од Тита, него од АП Војводине. Пише: „... не уважава се, јер је конфискација правилно извршена...“ Не смеш ништа да кажеш, не смеш да псујеш, поготову. Причало се да је тада Новак Вукадино-вић, зв. „Јоја“, псовао Тита и Партију па су га овдашњи пар-тијаши водили на батајничко гробље, терали га да копа сам себи раку, пуцали преко њега, тукли га као стоку.

– Земља нам никада није враћена, нити ишта плаћено. И даље смо на њиховој „црној листи“. Иако сам рањен на фронту, извађен ми бубрег, не могу никако да остварим не-

ку војну инвалиднину, не дају ови из села који нису ни омирили барут. Докупио сам земље, само ја без брата Живана, који је одељен, око 20 јутара. Али моји синови, Слободан и Петар, кад су као деца чули шта су са нама сељацима радили, побегоше на занате. Овде станују, раде и на земљи, али што је сигурно, сигурно.

А како је прошла кућа Жарковог брата Богольуба Страживука зв. „Лубе“? Богольуб је умро 1973., у 73. години живота, а причу ће испричати његов син Душан, коме је у то зло време било 30 година:

— Оца Богольуба, уствари нашу кућу, су почели прогањати још раније, али се све некако могло трпети до 1948., када је овде оснивана сељачка радна задруга „Победа“. Најгоре је било око предавања жита. Нама одреде да предамо вагон пшенице, а ми оврли 60 метара. Докупимо те предамо. Одоше паре и за жито, и за порез, па више нема. А кад више нисмо имали ни паре ни жита, ни кукуруза, онда оца дижу ноћу из кревета и терају доле у месни одбор у апс. Свашта су им доле радили. Замисли кад те комшија грди, псује, пљује, вади пиштолј, прети. Најгоре је, кажу, било кад их по 20-30 набију у тесну просторију и јако наложе ватру у пећи, да изгоре људи. Кад скочи температура, кад нестане свежег ваздуха, људи се гуше, вриште, падају у несвест. Онда их изводе и терају да потписују да ће да изнесу обавезу. Било је онда и досада провокација, само да те изазову и отерају у затвор, покупе земљу и све остало. Нама су слали гуравог покојног Саву Страживука те нам штапом лупао прозоре са улице. Отац је знао да је то наговор, па је мене и брата Саву отерао у двориште и рекао да не изговоримо ни реч. Свеједно, робија

није могла да се избегне јер тако су они у Месном одбору и Партији одлучили.

– У јесен 1949. једно веће дођоше и отераше оца Богољуба у земунски затвор. После недељу дана осуде га на три године лишења слободе са принудним радом и потпуној конфискацијом имовине. После месец дана, за исто „кривично“ дело, осуде још нас петоро из куће: У „образложењу пресуде стоји (цитирам): „... осуђени су због истог кривичног дела поред условне главне казне и споредном казном потпуне конфискације имовине, чланови његовог домаћинства и породице: Страживук Даринка, Душан, Сава, Катица – Лепосава рођ. Степановић и Катица рођ. Бешлић. У току конфискационог поступка установљено је да поред конфиската у њиховом домаћинству живи још малодобна Вера која није осуђена..“ Осудили су, значи нас шесторо; оца, мајку, брата и мене и наше две супруге. „Великодушно“ нису осудили „малодобну Веру“, т.ј. моју ћерку Верицу која је тада имала три месеца и лежала у колевци.

Читајући пресуде и решење, човеку се учини да је све имало, колико-толико, нормалан судски ток и поступак: суђење једно, па друго, попис ствари, па решење – шта узима држава, а шта остаје. Међутим, то је у пракси било другачије. Прво све однесу, па онда попишу. Онда стигне решење шта припада њима, шта држави. Уствари држава је то већ узела – уступила – у конкретном случају сељачкој радној задрузи, а „кулацима“ остаје то и то, али на папиру. Прича Душан:

– Сутрадан по очевој осуди, много пре него што смо ми суђени, дошли су ови из Месног одбора и СРЗ да терају што се терати може. Све наши људи одавде из Батајнице. Мајка Дара плаче, куне, они се церекају и носе ли носе. Молимо Мићу Јосимовића да нам остави што било, а он каже: „За вас нема милости!“ (У разговор упада Душанова супруга

Катица: „Успела сам да сакријем само неколико оних сељачких сапуна, и њега су углавном однели.“) Само нам је остала једна крава, један коњ, две свиње и три јутра земље – наставља Душан.

– Да цитирамо малко још делове решења о конфискацији које се односи на покретну имовину која припада држави и ону која је(није) припадала нама. Опет: „У име народа... се преносе у својину државе ФНРЈ као опште народна имовина и предаје у посед и управу извршном одбору СНО у Земуну... од покретнина: 1 коњ вран, стар 9 г. 1 кобила зелена стара 3 г. 6 комада оваца, 1 крмача, гвоздени плуг двообразни, 1 машина косачица, 1 сејачица за кукуруз у 1/3 дела, 1 сејачица за жито у 1/4 дела, сва коњска опрема сем једног... једна гвоздена брана, једна крунаћа машина, 4 комада храстових трупаца од 30 до 40 см... 1 кожни сиц за кола, 5000 комада цигала малог формата, 4000 комада цигала већег формата, 1 буре за вино од 400 лит. једно буре за вино од 300 лит. 1 валов за исхрану стоке, 1 кубикашка колица, 1 метар врбових дрва у моткама, 7 кола житне плеве, 50 кг. пасуља, 500 кг. кромпира, 100 комада кола за виноград, целокупна количина сена од граорице, житне и зобне сламе, по одбитку дела потребног за исхрану изузете стоке одн. за простијку, и целокупна количина вина и ракије добијене из бербе 1949. г. из винограда конфиската Страживук Богольуба, као и 2/3 из винограда конфиската Страживук Саве и Душана...“

– А ево сада да наведемо и део некретнина које су нама припале, али само на папиру, јер су нам и то однели: „... Из конфискације се излучује... од покретнина: 1 кобила бела стара 13 до 14 г. са целокупном коњском опремом, 1 крава жута стара 10 г. једна свиња, 4 прасета, 3 овце, сва живина, 1 сељачка кола, 1 плуг ораћи једнобразни, 1 плуг прашаћи, 1

дрљача дрвена, 1 сиц дрвени, 1 буре од 300 лит. за вино, 1 буре за купус од 200 лит. 1 пар помоћница и чатлова, 1 дугачке лотре за кола, 4 вреће за пшеницу од кудеље, 1 валов за свиње, 8 комада храстових трупаца од 11 до 15 см. 28 трупаца храстових од 10 до 20 см. 1 багремов трупац од 4 метра за бунар, 1 соја за бунар, 2 комада вила, 1 лопата, 1 ашов, 2 ведра за воду, 4 мотике, 1 ручна коса, 1 секира за дрва, 1 велика тестера, 1 лестве дуге од 5 до 6 метара, 1 чекић, 1 корпа за кукуруз, 2 коњске зобнице, 1 ланпов, 1 сат – векерица, прскалица за виноград, маказе за резање винограда, квач за вино, 1 буре за ракију од 50 лит... 4 просторна метра дрва врбових у моткама, 100 комада кола за виноград, 6 кг. масти, 3 суве шунке, 15 кг. суве сланине, 50 кг. пасуља, 300 кг. кромпира, 50 кг. хлебног брашна, 15 кг. белог брашна... “

– Упућени знају да је већи део овога што пише да припада нама, на папиру, припао појединцима који су нам то и отели. У СРЗ је, изгледа, отишло само оно што пише да припада држави. За отимаче тада није било суда, био је на њиховој страни. Како се надати да буде неких изузетих ствари за нас из конфискације код људи као што су били, рецимо, Бранко Михаиловић-Брезнић, који је на неку оптужбу уобразио да сам сакрио неки нови ам за коња, па ме је после гањао као Бог ћавола да и то предам, једва се спасих, поготову што сам био условно осуђен. Кад су терали наше вино и ракију, пукну им кола уз пут, па су буре вина од 700 литара одваљали у двориште њиховог човека Илије Радишића. Ту су се после данима сакупљали те банчили. Кад их виде пијане на улици, људи су говорили: „Бекрије, напили се Лубетовог вина!“ Да су ми бар оставили чекић или клешта, неки ексер, парче жице... Све се зна, ко је на пример, однео пет кубика сувих очишћених дасака и патосао своје собе...

– Кад се отац Богољуб вратио са робије навалили смо на рад још јаче него раније, требало се подићи од нуле. Узима-

ли смо земљу у наполицу и под аренду. Узимали смо и од оних којима је држава дала од нашег, али они нису хтели да раде. Ето, њих је држава помагала, а нас упропашћавала.

Данас у кући Душана Страживука има троје: Душан, Катица и њихов син Илија. Све троје се баве чистом пољопривредом. Накуповали су доста земље, имају два комбајна, три трактора, 4 приколице, три силоса... У штали 10 расних крава, у тову 200 свиња, пред кућом „пежо“. Како све то?

— Све имамо, само одмора немамо! Радимо од сванућа до неко доба ноћи. Земља тражи ђубре и доброг радника.

У кући бившег „кулака“, покојног Саве Будимировића из Батајнице, живи данас његов син Бранко са супругом Љубицом и сином Стеваном (ради у „Змају“). Домаћини за пример. Близу 30 јутара земље, два комбајна, три трактора, две приколице, „лада“ и „кец“, 14 расних крава, 60 свиња у тову. Код куће их човек може наћи „само ноћу и кад пада киша“. А за време откупа упропашћени су били до kraја – сведени на нулу. Тада, 1949., када су сеоски активисти мислили да су им занавек запечатили судбину, Бранко је имао 13 година а сестре Душица и Деса 2 – 3 године старије од њега. Бранко памти све:

— Морам памтити кад сам од те године ја постао „глава“ куће, оца су отерали на робију. Мој отац Сава и мати Вида били су луди радници. Мало им било наше земље и паšњака, него био закупио цео аеродром у изградњи, држали смо тамо 130 оваца. Нама, поред жита, почеше нарезивати и много меса. Четри пута по хиљаду килограма. Оно што остале од стада отац продаде, али узеше нам и тај новац за порез, а давали смо и за жито да бисмо измирили обавезу.

– Отац није хтео ни за живу главу у задругу. Вели: „Међу пропалице и нераднике не идем“. Овде у Месном одбору су га затварали 7 – 8 пута, малтретирали и држали до поноћи, или до јутра. Није му то било необично јер су га, због сарадње са партизанима затварале и усташе, 45 дана је био под њиховом истрагом. Једва је спасао главу. На мог оца су се били нешто посебно испизмили. Не знам, можда зато што је, једном приликом, рекао овде главном буци у селу – Милу Обрешком: „Где си ти био у партизанима? У Белегишу, свирао у хармонику!“ А тај Миле је био годинама бог и батина, његова се важила у селу и у срезу.

– Једно јесење вече 1949. дође цип и отераше оца у Земун. Кроз две недеље суђење. Доби годину и по дана принудног рада и конфискацију целокупне имовине. По правилу морало се чекати да пресуда постане правоснажна па да се дође у попис имовине, да се тачка по тачка, прецизира шта узима држава, а шта остаје нама. Али кршен је и тај наопаки закон о конфискацији. Сећам се, отац је осуђен у два сата по подне, а сеоски одборници и чланови партије и ови из сељачке радне задруге већ су нам у четири сата дошли у авлију. Ја нисам имао појма, био сам онако мали у Угриновачком пољу на орању. Кад сам увече дошао кући, пуно двориште људи, товаре, носе, мајка и сестра плачи.

– Утеривам коње у авлију као у клопку. СтАО јА као укочан, прилази ми Паја Зарић, чини ми се да је био неки тужилац у срезу и пита ме: „Којег коња да ти оставим?“ ЈА кажем: „Овог левог, млађег.“ Смеје се Паја и каже: „Е, баш њега ћемо да узмемо ми, за нас.“ И узеше њега. Силазим са кола, не знам где се налазим, ипак сам ја био дете, узимам смотан штрик – конопац, а један од њих ми га оте из руку. Оставили су ми само једног коња и кола. Однели су осам возова сена, сламу, шашу... Молим, онако мали, Алексу Марковића, био је секретар Месног одбора, да ми остави мало сена за коња,

а он вели онима што товаре: „Све, све до земље, ја ћу доћи да видим и да прегледам!“ Дошао и наш рођени кум, Душа Венечки. Молимо да нам оставе мало кукуруза у клипу, а кум не да. Сећам се добро, мајка Вида га куне и каже: „Ти си кер, ниси кум!“

– Имали смо 50 кошница. Први дан нису стигли све да отерају, па сам ја у току ноћи сакрио три канте меда у гомилу поломљене цигле. Почеше товарити и ту циглу, пронађоше мед. Боже, како су се радовали и смејали! Однеше све. Нису нам оставили ниједну алатку, ниједан ексер, ниједан сељачки сапун да се оперемо, ниједно дрво да се грејемо. О ћутковима за грађу да и не говоримо.

– Пошто су све отерили ко зна куда, већма у СРЗ, позову мајку и сестре, осуде их условно, као главном, и конфискацијом, као споредном казном. А већ су били све однели. Нијакада нам нису ништа вратили. Земље су нам оставили само два јутра.

– Док је отац Сава био на робији, ми смо се много мучили. Ја сам у својих 13–14 година узимао земљу у наполицу, вукао посластичару Ђериму лед из Земуна, који динар да узмем. Водили су после и мене у Месни одбор, плашили ме неким заосталим порезом. Нико од наше фамилије није смео да нам притечне у помоћ. Бојали су се оних који су најсредили. Касније смо куповали, чак и нешто наше бивше земље. Волели смо да радимо и имамо. Ја сам већ после 3–4 године, када су престали откупи и ми се малко коварнули, купио коње и фијакер и, за инат, терао кроз село. И тад су ме mrзeli, али ми нису могли ништа.

Има данас у Батајници, ове 1990. године, још живих „активиста“ поменутих и напоменутих. Они о том времену, коме су делимично и судбину кројили, углавном не желе да говоре. („Пропуштају прилику да се исповеде, можда би им било лакше, мање би их гризла савест“ – каже један бивши

,,кулак“). Алекса Марковић, на пример, каже: „То за ложење ватре и стављање људи на пећ, није истина, није било дрва ни за огрев, а камоли...“ Каже да је све то била директива партије, одозго, и то се морало спроводити. Слично говори и Злата Душић илегални помагач НОП-а и после ослобођења у Батајници дуго времена прва омладинка. Једно време касније била је, како сама каже, „по задатку Партије“ и дактилографкиња у суду баш код Ратка Бокуна, судили су „кулацима“. „Често, пошто би неко био осуђен због обавеза, ми смо – Бокун, поротници и ја – констатовали да човек није крив. Али, морало се, била је то директива Партије, планови су се морали извршавати. Ја сам и лично ишла у акцију сакупљања жита тамо у сремска села, близу Саве. Било је случајева да су тражили жито од мајки чија су два сина погинула у партизанима и у кући нису имали ни зрна. Што сам могла, враћала сам се са капије. Зар од њих тражити?“

Једино 80-годишњи Лазар Страживук, илегални помагач НОВ-а од 1941. и сам партизан од 1943. године, једно време и „активиста“ у помињано време откупа и сељачких радних задруга, каже, да је рађено „сто посто наопако и неправедно“. „Банда је то била – креше ли креше деда Лаза – рецимо ја тебе мрзим, па шчепам власт. Могу да ти радим што хоћу. Ја сам се тада борио, и сада се борим против неправди. Зато, можда, никако не могу да добијем неку борачку пензију или помоћ, а не дају ови одавде из села са којима сам на ратној нохи. Напиши слободно: Миле Обрешки је тада био главни у селу и добио је разних плакета и одликовања да и сам не зна колико!“

А Миле Обрешки, који је неспорни по причању и „кула-ка“, и „активиста“, био дugo у селу „бог и батина“, прихвати само једну чињеницу; да има силна („али заслужена“) одликовања и плакете. О откупу, сељачкој радној задрузи и конфискацијама не жели да каже ни једну једину реч.

А лепо смо му пружили прилику.

ПОЈЕЛИ ПА ЗАБОРАВИЛИ

„Ракари је село мало, ал' задругу основало.“

Тако се у овом маленом селу, смештеном између Љига и Мионице, поред саме бање Врујци, певало у јесен 1948. када је 16 домаћинстава основало сељачку радну задругу „Андра Савчић“.

Када су се после пет година расформирали, није им било до певања. (Оно што су о њима тада певали они из стотинак ракарских кућа које нису хтели у задругу, није за штампање.) Бивши задругари, изузев земље, нису натраг могли добити ни близу онолико колико су унели; стоке, пољопривредног инвентара... Имали су мањак чак и у домаћинствима; од њих 16 колико је у задругу ушло, изашло је 15. Једног су у међувремену, мање-више сложно, жртвовали за „општу ствар“ и послали на робију. То је Чедомир-Чеда Гавriloviћ, рођен 1915., син Миливоја, предратног демократе и опозиционара.

Пре него што чика Чеда и његови „саборци“ испричају ту жалосну причу, нека буде забележено и ово. У својој књизи „На илегалним стазама“ Сретен Читаковић, првоборца, има цело поглавље под насловом „Наши сарадници Чеда и Роса“, које почиње ре-

чима: „За време НОБ-а Чеда и Роса Гавriloviћ из Ракара били су врло активни у политичком раду. Поред тога што смо данили у њиховој штали и малој кући у Ракарима, чинили смо то и у њиховој штали на имању у Јајчићу...“

– А у тој „малој кући“ смо још 1941. копали бункер! – почиње своју причу Чеда. – Ту је за цело време рата био радио апарат, где су партизани и илегалци Ваљевског одреда слушали Москву и Лондон... Батинан од стране четника, нисам ништа признао и тако сам спасао и базу, а, истина, и свој живот. Базу на нашем имању у селу Јајчићу смо зналачки користили за одмор и скривање партизана. У току зиме ту су готово боси и искрвављени долазили поред Сретена Читаковића и Мике Милосављевића и партизански руководиоци из Шумадије – Кика Марковић, на пример. Ратне зиме 1942. заклао сам и свог вола да би имали и месо да једу. Да не би комшијама било сумњиво зашто колјем вола орача и храниоца, партизани су ме научили да волу натрљам уста сапуном те он лижући се запени као да је болестан. Ја онда отрчим код Светолика Лазића да га прекоље. Носио сам им и по две фуруне хлеба – требало је исхранити 26 партизана, колико је тада било у склоништу у Јајчићу. Тада су и мене примили у Партију. Иако сам био имућан, 13 хектара земље, заволео сам комунистичку идеологију, искрено сам веровао да ћemo бити сви једнаки, да нећe бити неправде, пореза, експлоатације...

– Чим дође ослобођење, мене поставе за председника општине Горња Топлица – на шест села. У Ракарима сам био секретар партијске организације. Моја супруга Роса такође активиста АФЖ-а иде, држи говоре.

– Пређосмо из среза Мионица у срез Љиг. Почеше откупни и гуцкање како треба оснивати сељачке радне задруге. Мало који дан, или вече, ето ти их из Љига – из Комитета, Среског одбора, Уdbe. Износе планове, обећавају, убеђују,

ови из Уdbe помало и прете. Ми из Месног одбора дању идемо по њивама, меримо оно јадно жито неким ракљама, бројимо класје по једном квадратном метру, множимо – предвиђамо принос, вршимо разрез. Ноћу чланови Партије и скојевци кришом иду те броје овце и свиње због обавезе у вуни, месу, масти... Позову ћак секретаре у Комитет, у Љиг, па траже да се коначно крене у оснивање радних задруга. Обећавају да ће држава да помогне, даће, веле, тракторе, комбајне, кредите, грађевински материјал за штале... За Ракаре су знали да нема проблема ако мене убеде. Тако и буде. Пристанем па сад ја кренем да убеђујем друге.

– Образовасмо сељачку радну задругу нас 16, углавном чланови Партије. Од мене беше са више земље једино покојни Петар Јефтић, звани „Ћика“. Он је у задрузи веома лоше пролазио јер је био стар, није могао да ради за трудодане, а кћи му Радмила, бивша газдинска ћерка, а после члан Партије, није волела да ради. То што је претходно обећавано да ће се поред трудодана исплаћивати и нешто ренте према унетој земљи није било ништа, па је то и мене погодило. Можа Роса, која ми је у почетку пробила главу да оснујемо задругу, поче се полако кајати. Ради за трудодане и кука... А шта смо имали – свега око педесетак хектара обрадиве земље. Кад на крају године одбијемо расход па чист приход делимо са трудоданима, испадне слабо. А и слабо се радило тако, да смо више имали користи од оно мало окућнице што смо били оставили. Од државе слаба помоћ, само и даље обећавају. У почетку догонимо волове својим кућама, па кренемо да правимо задружну штalu. Нема материјала, а ми онда разрушимо камене зидове започете сеоске цркве и тај материјал искористимо.

– Кад сам видео да слабо иде, да од неке државне помоћи нема ништа, ја се нагло повучем у себе – радим и ћутим. Чујемо, растурила се сељачка радна задруга у Кадиној Луци,

па неки наши задругари, као што је Миле Павловић, ишли тамо и отуда донели мустру како се пише молба за излазак. Видим, половина хоће из задруге, хоће и моја Роса. Ја ни чути, не смем, осећам да ће бити последица јер они из Љига знају – чим ја изађем, и сви ће остали. Био сам на великим мукама. Бојим се, а Роса хоће очи да ископа, донела и формулар да попуним. Преварим се, уједе ме гуја, напишем молбу. Она одмах шчепа и право код Ратка Ускоковића да заведе у књиге. Ратко и неки други су већ били поднели молбе за излазак.

– После три дана зову само мене у Удбу, у Љиг, право пред шефа Станка Никића. Вели: „Где си ти, тицо, ти си нашао да разбијаш задругу!“ Ја се правдам, али не вреди. Оно младо, лудо, вулгарно и горопадно хоће нос да ми изгризе. Одмах ме баце у затвор – у подрум Стеве Марковића. Сутрадан, чујем, доводе остале из Ракара, али њих не затварају. На другом саслушању речено ми је да други нису затворени, јер нису криви пошто сам их ја наводно, наговорио, да сам причао да СРЗ треба растурити, да смо ми већ прешли у империјалистички табор и сл.

– Тако остали задругари повукоше захтеве за излазак из задруге, а мене оставише на цедилу – да платим цех. А платио сам га добро. Осуде ме на три године робије као народног непријатеља и на конфискацију имања. Судија, неки Тане, пита сведоке – моје „саборце“ из СРЗ, да ли остају при изјавама које су дали пред шефом Уdbe. Они одговарају да се слажу. А шта су рекли, то Бог свети зна и да ли је јавни тужилац написао онако како су они рекли, то се на суду није понављало нити упоређивало. Ја предлажем сведоке, суд не прихвата. Мој адвокат, неки Кажле Јефтић из Ваљева, као бајаги мало брани, али уствари, не сме ни да писне јер суђењу, поред мог стражара, присуствује и командир милиције. Тада је било оно мутно време и онај Информбиро, нико

није смео да стане на моју страну. Чак ни првоборци Сретен Читаковић и Милинко Топаловић као да су били заборавили да сам им још у мају 1941. дао пушку, да су ми појели вола у Јајчићу, да сам целе четири године рата због њих носио главу у торби. Конфисковали су ми 11 хектара најбоље земље. Све око куће у Ракарима, па оде и оно имање у Јајчићу, пет хектара са кућом, магазом, вајатом чак и лебном фуруном. Оставили су само шталу и колибу, вальда да се сећам где сам их чувао и хранио.

– Издржао сам две године, нешто у Забели, а остатак у Рамском риту код Великог Градишта, у друштву са седам-осам стотина „житара“ из Војводине. Кад сам пуштен кући 1953., сељачке радне задруге се већ растириле, и она наша у Ракарима, и то од оних истих што су мене отерали на робију због наводног покушаја рушења. Они што су се извукли на мој рачун, већ повратили своју земљу, а моје остало конфисковано и већ прешло у посед Земљорадничке задруге Горња Топлица.. У општем грабежу неки су узели моје каце и бурад.

– Долазим у опустошену кућу – звечи од празнине. Деца – два сина и ћерка стигли на школе, а ми голи ко пиштоль, без имовине. Гледамо како Земљорадничка задруга тресе шљиве у воћњаку који сам ја садио поред куће. После топличкој задрузи и то беше тешко, па искрчише воћњак. Као ми је било када сам то гледао није тешко замислити. Постоји и то беше нерентабилно, па почеше њиву по њиву продавати. Од те Земљорадничке задруге Топлица купио сам 1960. три хектара и 20 ара своје земље. Платио сам пуну цену, мада на лицитацији нико од мештана није хтео да ми конкурише. Жалбе нису уважене, ни до дан-данас, нити сам рехабилитован, нити ми је земља враћена. Пуних десет година сам доказивао да сам био активни сарадник НОП-а и на једвите јаде, тек 1985. сам добио неку борачку пензију. У

међувремену сам се грдно мучио, радио са воловима и колима на мајдану у Кадиној Луци, те ми све троје деце завршило факултете.

– Знам ко ми је и зашто тако одредио судбину, али готово да се не љутим. Били су примитивни, борили се за власт – од оне сеоске па даље, а и била су наопака времена кад и добри људи окрену ћурак наопако.

У Ракарима живи сам 82-годишњи Ратко Ускоковић, један од органа народне власти из времена откупа и сељачких радних задруга. Ратко је у партизане ступио септембра 1941. пуцао је, каже, на немачке „штуке“ када су бомбардовале Љиг. Био је борац све до прве офанзиве када је на Бачевцима „изгубио контакт“ са устаницима и, не смејући да се врати у Ракаре, окупацију провео кријући се у околини Чачка, код предратних пријатеља. У НОБ је поново ступио „кад су дошли партизани“, 17. септембра 1944. Члан је Партије од 1945. Од демобилизације до 1948. ради у Главном задружном савезу у Београду. „По задатку“ вратио се у Ракаре и буде постављен за председника општине Горња Топлица. Прича чика Ратко:

– Биле су оне обавезе па смо се ми из непосредне власти нашли између сељака, који једва имају да испуне обавезу (јер претходна 1947. беше неродна) и среске власти, која врши притисак. Позову нас, председнике, у Љиг, у срез, и кажу да мора толико и толико да се преда жита и меса. Сви ћутимо. Ја први пробијем лед и обећам да мојих шест села општине Горња Топлица могу да испуне план. После мене морају и други да прихвате.

– А кад се вратим овде, ја целу Гуњицу ослободим, као пасивно село, а ударим на ове богатије, као на пример на тог „Ћику“, одавде из Ракара. Ми смо, у ствари, тим наредном ишли да они сами одустану од своје земље. Ту сам грдно погрешио и огрешио се, мислио сам да тиме помажем заједници. То је био начин да у сељачке радне задруге уђу и они имућнији, не вреди од сиротиње ако нема земље. После смо ја и Чеда Гавриловић дали обавезу за „Ћику“, да не иде у затвор, али је зато морао да нам се прикључи да буде иницијатор оснивања СРЗ.

– Што се тиче Чедине робије, мислим да је цабе награис’о. Уствари, подлегао је жени Роси, која је, кад је видела да боље живе и мање раде оне жене што нису у радној задрузи, вршила притисак да се испишу. То и још неки међуљудски односи, с опроштењем и неке швалерације у задрузи, до принеле су да Чеда доживи такву судбину.

Тако чика Ратко говори о Чединој пропасти, али зашто пропаде Сељачка радна задруга „Андра Савчић“ у Ракарима?

– Кардель је највећи кривац за то. Кад је друг Тито отишао на пут у страну земљу, Кардель је рекао да задруге могу да се расформирају. Сећам се, ја отишао у Љиг и сртнем Михаила Радисављевића, био је тада у комитету, и он ми каже: „Мора и ваша задруга да се расформира као и ове у Кадиној Луци, Велишевцима...“ Мени тешко и кажем: „Значи да смо изгубили битку!“ За мене је сељачка радна задруга била исто што и народноослободилачка борба, рачунао сам да ћемо кроз задруге да се афирмишемо и да ћемо тако доћи до социјализма. Само ми Ускоковићи, као и Петар Савић и Драгослав Јанковић, хтели смо да останемо, сви хоће да изађу из задруге. И раствуримо се. А радило би се добро само да нам је од државе стигла механизација на време, да није било лоповлuka, Информбирао, неслоге на врху.

Милић-Миле Павловић рођен је 1917., а изгледа, да куцнемо у дрво, бар десет година млађи. Члан је Партије од 1945, нема пензију а са прекидима је председник Месне заједнице у Ракарима око 20 година. И сада, кад некуд пође од своје веома срећене куће, обуче се као за свадбу. Миле се шеретски смеје и каже:

– Такав сам био и у сељачкој радној задрузи. Ја сам везао снопље у новим панталонама. Због тога су ме попреко гледали. Пре тога био сам секретар месног одбора. У задрузи сам био бригадир. Кад се ујутру скупимо, ја кажем да прво доручкујемо, шта је ко понео, па онда сити на посао.

– Притисак да се оснује сељачка радна задруга био је највећи после прве резолуције ИБ-а. Зашто баш тада – није могоје да расправљам. Када је почело оно љуљање, задруге слабо раде, људи би тражили да изађу или не смеју, мени се деси један баналан кикс случајно претурим кола пуна снопља! Није то била нека штета, можда се просуло и искрунило највише 5-6 кила жита, али мене Душан Ускоковић нападне као да сам ја то урадио намерно, као непријатељ. Видим ја да ће приватне нетрпељивости да изађу на велико.

– Прође неко време, идем из Кадине Луке, кад на аутобуској станици у Љигу Владан Ускоковић куца на прозор и каже: „Сиђи, траже те у Удби!“ Шеф Уdbe, Станко Никић, онако лудоглав и вулгаран, ни пет ни шест него: „Ти, Павловићу, растураш задругу у Ракарима, а?! Кола са житом претураш намерно!“ Тај Станко је био такав, не вреди ти да се браниш. Отера ме одмах у затвор, па опет на саслушање, пита: „Да ли ти је нешто лоше о задрузи говорио Чеда Гавриловић?“ Присетим се и кажем да ме је Чеда једном питао како ми је у задрузи, и када сам му ја рекао – добро, он вели:

,„Како добро кад ја знам да није!“ Да ли због претурања кола или због Чеде, мене су, углавном, држали у затвору равно 22 дана. На суђењу, Чеди, као сведок остао сам при исказу.

Кола су се ипак сломила на Чеди...

— Да, на жалост. Џаба је робијао, узеше му и земљу, а био је најјачи сарадник партизана за време рата из овог краја. А поштен и добар радник у задрузи. За њега није било проблема да увек буде у некој власти, а то је другима сметало. Сметао је тим Ускоковићима који су се борили да заузму његово заслужно место. И успели су да га се отарасе. Ти Ускоковићи су, као и ја, пре Чеде поднели молбе за излазак из задруге, али чим је Чеда отишао на робију, ми се сви повучемо — да не буде и са нама као са њим. Било је то шашаво време, кад је цела надница вредела једно кило кукуруза за проју. Драгиша Стојановић је ишао у затвор јер није имао да измири сто кила жита. Његови су докупили и за то дали краву. Било је то време када је била довољна једна реч, лажна или истинита — није важно, па да идеш у затвор. А тада није судио суд, него комитет.

Миленко Миловановић Брка родом из Польаница, првоборац из качерског краја, после ослобођења био је неко време заменик шефа Уdbe у Љигу. У почетку се носио са заосталим четницима, а после, по задатку, ишао у села због откупа, сељачких радних задруга... О страдању Чеде Гавриловића из Ракара категорички каже:

— Чеда је један апсолутно поштен и правичан човек. Сећам се, у време откупа кад сви одборници оду увече кућама, он и ја останемо а он се из петних жила труди да што прави-

чиње изврши разрез. За време истраге против Чеде био сам у школи, у Новом Саду. Касније, кад сам се вратио у Љиг, дознао сам да су му то све напаковали Ускоковићи који нију бирали средства да га, као најјачег помагача НОП-а из овог краја, склоне и они дођу на његово место. А тада су Ускоковићи имали највећи утицај у Среском комитету. А Комитет је тада био највећа власт. Могао је, рецимо, да се меша у рад Удбе, а ми нисмо могли у њихов. Да наведем само два примера. Држали смо састанак горе на Рајцу, непосредно два-три дана пошто смо ухапсили једног члана Партије због неког кривичног дела. Устаје секретар Среског комитета и претећи прстом каже: „Ко сме да хапси моју војску – чланове Партије?!“ Није вредело што је дотични био крив. Комитет је, вели, тај који о томе одлучује.

– Нисмо попустили па су они обавестили ЦК Србије, те отуд долазио друг да испита ствар. Кад се уверио да смо у праву, натрљао им нос, па нас у том случају оставише на миру. Али, докле нетрпеливост може да иде нека послужи и други пример: руководилац у комитету, један од тих Ускоковића, писао је за мене, заменика шефа Удбе, карактеристику, коју сам ја видео тек доста касније, када сам се пре сељавао у Београд. А писало је да нисам доследно испуњавао обавезе у послератном хватању четника. То сам хтео да кажем, Комитет је био све и сва, а мале сеоске власти су знале да ураде свашта само да би се овима додвориле. Овде се подразумева кад су упитању лоши људи и у селу и у Среском комитету. Иначе, мислим да су сељачке радне задруге од првог дана биле наш велики промашај. Око откупа је било такође доста неправди, нарочито од стране баш те непосредне сеоске власти која је хтела да се покаже. Али било је и оних сељака којима ни они нису могли ништа, па су звали нас из среза. Сећам се једне жене из Боговађе, беше по-

опасна а ја јој кажем: „Ти има да дубиш на глави, али ово мораш да предаш, јер ови људи што изграђују земљу, морају нешто јести!“ А она ће мени: „Ја ћу да се обесим!“ – „Ако“, кажем ја, „ко те буде наследио, он ће да преда!“ Није се обесила а жито је предала.

ЖИВ НЕЋУ У ЗАДРУГУ

Село Бошњановић у бившем Љишком срезу, малено село од 86 кућа, имало је од 1949. до 1953. сељачку радну задругу са 12 задругара. Тадј дванаести, Драган Милосављевић, уписао се годину дана касније од осталих. О томе зашто је ипак „легао на руду“, прича:

— Као 19-годишњак ратовао сам на сремском фронту, у Шестој личкој. Постао сам скојевац, а 1947. и члан Партије. Тада сам и демобилисан, па ме одмах поставе у селу за књиговођу земљорадничке задруге.

— Крајем 1948. поче акција оснивања сељачких радних задруга. Падне партијска одлука да се сви Бошњановци, који су напустили село и запослили се, врате и укључе у колектив. Одлуку испоштује једино Веља Милосављевић. Поделим се са братом Милојком, мајка остане са мном – отац није био жив. Милојко уђе у задругу, ја нећу, мајка и супруга поготову. А на мене су посебно били бацили око да им водим књиговодство. Дође Сретен Читаковић, првоборца, па убеђује мајку, а она му каже: „Ја сам вама дала једног сина, овог ми оставите! Један с вама, један с мном!“ Издржим некако притисак до марта 1950. Тада на мене ударе са три

фронта. Прво: или у задругу или из Партије. Друго, чујем спремају ми да ме мобилишу и пошаљу три месеца на „добровољни“ рад на изградњу неке фабрике, што је тада веома често рађено са сељацима. Треће је било нешто најбедније чиме су се послужили и о мене огрешили. А, ево, шта је било: Тог пролећа садио сам лук, кад ето ти једне Циганке са Милавца, носи килограм семена од лука „влашца“ и каже: „Куме, кућа ти певала, дај да посејем ово лука овде у твојој башти, па да Бог поживи тебе и твоје укућане!“ Узгрнем мени две леје и њој једну, а она припомогне мојој мајци и супрузи те засеју све три. Е, то је мојим комшијама било довољно, те ме оптуже да „експлоатишем туђу радну снагу и сиротињу“. Осуди ме судија за прекршаје 30 дана затвора или да платим новчано. Жалим се, али се пресуда оснажи. И сад ја контам: значи, ови су решили да ме среде. Добро, то што ће да ме истерају из Партије, нек им буде, али како да одем три месеца на рад кад код куће само стара мајка од 74 године и жена са троје мале деце од једне до три године? Двоје мојих и једно од сестре – сироче, без оца. Нема ко да посеје њиве, а ударили обавезе. Плус она казна затвора. Немадох куд, легнем на руду – упишем се у задругу.

– Одмах ме поставе за књиговођу за 25 трудодана месечно. Радио сам у пољу за још петнаестак трудодана, па се некако излазило на крај. Када дође да одлежим онај затвор, ја се направио луд, нећу да платим, хоћу у апс, а задруга нема рачуна да губи књиговођу, па се са мном погоди те ми дају 400 килограма кукуруза а да ја, уместо затвора, платим новчано. Они су направили тај затвор, нека и плате.

– Сељачке радне задруге су биле привилеговане од стране државе. Нисмо плаћали порез а цела задруга давала је обавезе у житу и месу мање него, рецимо, Тихомир Крстић, који је и лежао осам месеци затвора због тога што није имао да преда још 400 килограма пшенице. Када смо градили за-

дружну шталу, секли смо грађу и по приватним шумама, нико није смео да писне, одмах ради Удба. Али кад је задругар Радован Јовановић хтео да сече у шуми извесног Драгише, његов таст Владимир Секулић, такође задругар, побио се са Радованом. Куповали смо овце те клали за мајсторе кад смо шталу правили, а после поче нестајати вуна, па неке кокошке, сир – краду задругари један од другог. Искрено да кажем, од нас 12, колико нас је било у СРЗ, једино је сто посто био поштен само покојни Веља Милосављевић. Био је председник задруге и сточар. Он није хтео ни конац око прста, ако му не припада. А био је страшно разочаран у све друге. Био је кршна људина и без длаке на језику. Сећам се, дође овде шеф Уdbe Станко Никић, а Веља оре па, онако смркнут, намерно, мало-мало, па виче на задружне волове: „Ајд' Шарга, јебо те газда!“ Мене онда Станко пита: „Је ли овај непријатељ?“. Био је Веља члан Среског комитета у Љигу па кад је једном на дневном реду била тачка о неморалу једног руководиоца – швалерисао се са женом неког другог функционера – он лупи руком о сто и викне: „Зар Партија нема преча после у овако тешким временима, него да расправља о курвама. Срам да нас буде!“ И напусти састанак. Али умalo после тога да заглави на Голи оток – због туђе швалерације. Веља је до краја живота остао поштен, али и разочаран.

– А радила су већ разна подмићивања. На пример, посао чека а директор банке, неки Ђурановић, дрзак, компликује намерно издавање новца – исплате. Пошто ме намучио тако два-три пута, каже: „Дотерајте ми, бре, једно триста килограма кукуруза за свиње и понесите једну проју и мало кајмака.“ Изнесем ствар на Управном одбору и они реше те му Момчило Милосављевић отера кукуруз а моја мајка Милојка умеси проју и спреми килограм кајмака. Иде после ко по лоју. Ухвате га да је и са другима тако поступао, па оде пет година на робију.

– После смрти Стаљина дође оно да могу задруге да се расформирају. Сем Момчила Милосављевића сви једва чекамо. Пошто је доста алата било упропашћено и стоке изгубљено, настаде општа грабеж међу бившим задругарима. Мене и брата Милојка оптуже што смо узели извалајена врата са задружне штале те привремено, док не прође зима, оптињили нашу воденицу. Дођоше из Уdbe, па код Милојка још пронађоше да је покрио топлу леју светларником бивше задружне штале. А и то је брат узео само привремено. Да не беше Свете Ускоковића, из Среза, одосмо у бајбок.

– Ето, тако је било: почињали смо, као бајаги, другарски, са песмом, завршавали грабежом, осудама и мржњом.

Приликом оснивања сељачке радне задруге у Бошњановићу долазило је и до веома немилих ситуација. Делио се отац од сина, жена од мужа. Тако је било са кућом Момира Павловића који је за време окупације активно помагао партизане. Њихов син Бранислав, скојевац и члан партије од 1945. до 1947., прича:

– Био сам у војсци када су ми 1945. четници убили брата и испребијали оца. Пусте ме кући као храниоца. Идуће године оженим се Љубицом. Био сам активиста у селу, по свим питањима. Почнем да радим са комунистима око обавезног откупа, али од првог дана видим – не ваља работа. Ударимо велики нарез онима који нису у Партији, а себе чувамо. Сећам се, вршај у лето 1947. код наше куће, а неки Драгослав „Кујта“ из Цветановаца пописивач. Добар човек, разуме ствар, направи се да спава а ми не упишемо 12 цакова - око 600 килограма. Тако је рађено и код осталих мојих другова чланова Партије.

Не прође три дана, партијски састанак са једном тачком дневног реда: „Вршaj код Момира Павловића“. Дошао друг из Среског комитета па удари на мене критику и наређује да мора све да се преда до задњег зрна. Ови око мене ћуте. Установам и питам ове моје другаре где су они били када се преносило моје непописано жито, а они сви кажу да не знају. Видим ја с ким имам послана, смркне ми се пред очима, опсуштјем дебело, пошаљем све у материну па излетим напоље – и из Партије. Жито сам предао све до последњег зрнца. Због те моје дрскости нису ме гањали пошто су се бојали да и њих не одам – што избегавају обавезу.

– Али највећи ударац за мене и нашу кућу је био када смо дознали да нас је за непописано жито пријавила, нико други, него Ковина, моја рођена снаја, удовица покојног брата Селимира. Хтела је, вальда, да се вине у веће заслуге, да добије „чин“.

– Одем на дослужење војног рока. Почетком 1949. отац Момир пише од куће да тражим одсуство и дођем у Бошњановић да оснивамо сељачку радну задругу. Ја му одмах одговорим: „Ја жив нећу у задругу, а ти ако хоћеш, ти ми остави нешто земље. Ако нећеш – и не мораш, тамо међу оним мангупима ми није место.“ Онда Сретен Читаковић, предратни комуниста, сарађивао је отац са њим за време окупације, почне да утиче на мене преко мог команданта пуковника Чачку. Ја, опет, нећу, али ми командант написа објаву и посла на одсуство.

– Дођем кући и одбијем све могуће притиске како од активиста, тако и од оца Момира. Одвоји отац мени нешто земље, а оно све друго, као и комплетан инвентар; волове, кола, плуг, дрљачу, сејалицу... унесе у задругу. Мајка није хтела, па се од оца одвојила и остала са мном. Иако је ушао у задругу, отац је и даље имао проблема, све су ноћу уходили да ли се састаје са супругом, да ли случајно вечерaju заје-

дно и сл. Одслужим оно још војног рока што ми је остало, па почнемо кућити кућу готово ни из чега – од почетка.

– Срећа, родила година па има. Они у задрузи све поорали, такав им вальда био план. Дошло пролеће а они немају сена за стоку. Ја, опет, имам сена, али немам волове да узорем. Тражим волове, бивше моје и очеве, не дају, за инат. Онда ја кажем: „У реду, ја имам сена а не дам, нек‘, вала, поцркају од глади“. Онда они немају куд, дају ми волове, ја их храмим па узорем и засејем.

– У задрузи је било глупости и неправди колико хоћеш. На пример, нормирају плетења ужета за снопље тако да ови старији људи који то умеју да раде не могу цео летњи дан да зараде пола трудодана, а налагање руковети, што раде ђаци, вуче по три пута више. Ми, приватници, када жањемо па када моба изађе на крај њиве, ударимо у песму и вриску, а задругари кад изађу, мере појасевима ко је више пожео – свађају се коме ће бригадир више да убележи.

– Због мене и мајке, зато што није успео да и нас привуче у задругу, у пролеће 1952. истерају они оца Момира отуда – из задруге. Примимо га к себи, шта би друго! Направили су били опасан план да нам ударе велику обавезу у житу, коју не можемо да измиримо, па да Момира отерају на робију и конфискују имање.

– То су све урадили крајем маја пошто је прошао нормалан рок сетве, а на јесен мора да се преда кукуруз. Сећам се добро, то се не заборавља, обратимо се ми људима за помоћ – сазовемо мобу. Дошло је пола села са воловима, плуговима, дрљачама. Заоравали смо траву до колена. За дан узоремо, подрљамо и посејемо кукуруз. Инат, на инат! Послужи нас и срећа, роди позни кукуруз као и онај рани, те имаде и за нас, и за обавезу. Тако им пропаде план да сруше Момира Павловића и његову кућу. А само после годину дана пропадоше они – пуче задруга као трула диња.

После ослобођења, све до резолуције Информбираа, по селима су одржавани тзв. „кружоци“ – где су се читале књиге, новине, прорађивали разни материјали, а најчешће је неко од активиста говорио о новом срећном добу као оном, који је већ остварен, у Совјетском савезу. У Бошњановићу су ти кружоци одржавани на седељкама и прелима. Жене и девојке би плеле и преле, а мушкарци придржавали вртена и клупчад и сви пажљиво слушали оног који чита или говори.

Живота Крстић је тада био омладинац и добро је утувио шта се тада све говорило:

– Читали су неке ствари, које сад видимо да су биле лажне и преувеличане. Али неким активистима је и то било мало, па су још досољавали. Сећам се један од тих, коме су можда и неки други о томе напунили уши, везе ли везе; како у Русији не сеју пшеницу као ми него је калеме на пиревину, па парадајз калеме на врбу и тако то рађа седам година, не мора ништа више да се ради, или поново сеје и сади. Па онда како у Совјетском савезу има комбајн који истовремено жање, врше, меље, меси и пече лепиње. Онда су нам, рецимо, причали како су Руси изумели систем како да на једном квадратном метру роди тоне кромпира. Веле; ископа се рупа метар дугачка, метар широка, толико исто дубока, па се на дно поређају кромпири. Сипа се малко земље па кад избију клице онда се земља додаје. Клице опет избију и поново се сипа земља. Све тако до врха рупе кад се пуште вреже. И тако се, кажу, цела рупа једноставно претвори у трап кромпира.

НЕСРЕЋНО СЕЛО БА

Село Ба, у бившем љишком срезу, једно је од најбрдовитијих у овом крају. Било је то некад село шљивара, овчара, кречара, каменорезаца, воденичара... Низводно од врела речице Љиг па до Палежнице, на само два километра, било је, одмах после рата, више од 30 воденица и неколико ваљарица за сукно... Оно мало плодне земље што вреди, разштркано је по Рајцу.

Још од првог дана ослобођења од Башана се тражило да се доказују више од осталих. Требало је, како су говорили срески руководиоци, „спрати љагу“, јер је у селу Ба одржан познати четнички конгрес. (Као да су Башани конкурисали да буду организатори тог скупа или као да су могли да га спрече а нису хтели!). У време „планског“, то јест принудног откупа, давали су Башани новој држави све – од јајета до дрва. У време Информбира – 1949. године извршен је велики притисак да и врлетно село Ба крене у „светлу будућности“ – да се цело упише у сељачку радну задругу и тако, говорили су, докаже „другу Титу да са четничким конгресом немају ништа а другу Стаљину да нисмо прешли у империјалистички табор.“

Под таквим оптерећењем је радила и живела тадашња партијска и народна власт у селу Ба и поврх свега данонишње је страховала од заосталих четника који су се често врзмали око овог „конгресног“ места. Главна власт у селу

су били Видосав Драгојевић и Момчило Поповић – водили су готово на смену Партију и Месни одбор. Момчило је и дан-данас жив и добро памти како је то било налазити се између „два воденична камена“ – с једне стране Срез, а с друге сељаци, плус сваке године му запале сено! Момчило је рођен 1921. и већ у 13. години, као члан пољопривредне подружнице у Горњем Милановцу, постао је „питомац“ соколског друштва у Чачку а да није ни знао да је то под покровитељством КПЈ. Уписао га је познати комуниста Драган Јефтић-Кепа. Момчилу је признат борачки стаж од 1943. Демобилисан је 1948. као хранилац куће у којој су тада живели још супруга, маћеха, снаха од брата и петоро мале деце од 4 до 11 година. Почиње Момчило своју причу:

– Чим сам дошао из војске, поставе ме за секретара партијске организације у селу, у којој је тада било 39 чланова што је за Ба, село од 200 кућа, поприличан број. Не знам куд ћу пре, дању радим код куће, ноћу састанци. Нарези су били у највећем јеку.

Одмах видим да највећи терет носи неколико људи у селу. Главни цех је плаћао Милан Живановић коме су, између осталог, били одредили да у својој шуми сам исече, иструже и својим колима и воловима превуче до Љига 120 кубних метара дрва. Све се радило ручно па му је за то требало најмање 120 људских и око 60 воловских надница. Од првог дана ми је било јасно да чланови Партије и одборници углавном чувају себе, своје рођаке и пријатеље, а сав терет пребацују на друге. Неки Драгомир Ђурђевић, дошао жени на мираз, кад је било да се преда месо, дошло било до јунета, његова жена Добринка не да, вели њена имовина, стока и све. Онда Драгољуба ухапсе као саботера, те му онда супруга немаде куд, пристаде, те јој отераше јуне а вратише Драгољуба.

– Једног дана позову све секретаре партијских организација из села у Љиг, на конференцију са једном тачком дневног реда – оснивање сељачких радних задруга. Секретар Среског комитета, Павле Блажић, убеђује, обећава златна брда и долине – како ће држава да помаже, да треба да докажемо Русима да нисмо капиталисти и западни империјалисти, како су нас тада Руси називали. Поче изјашњавање секретара; од четрдесетак, за задругу се изјаснише њих шест: Липље, Бошњановић, Ракари, Планиница, Велишевци и Кадина Лука. Мора, веле, свако село без разлике, а нарочито Ба.

– Поче прозвивка по абедеци – прво па Ба. Кажу – „Ово село мора цело у задругу, да се докаже да са четничким конгресом нема ништа заједничко – да је цело за данашњицу“. Ја устанем и кажем да је то код нас врло тешко јер село је разштркано, брдовито, а Блажић устаје и вели: „То није разлог јер, ево, друг Грујица Петковић прихватат, а његова Планиница је кудикамо врлетнија од села Ба!“ Успем некако да не обећам „док се не договорим са осталим члановима Партије“.

– Чим сам дошао у Ба, позовем ужи круг главни чланова Партије: ја, Видосав Драгојевић, Гојко Загорчић и Жарко Лазић. Видим Видосав је за задругу, Жарко неутралан а ја и Гојко нисмо баш били расположени јер имали смо повише земље, а мало радне снаге. Чукнем Гојка испод стола, дам му знак да изађемо напоље, да простиш, као да пишамо. Вељим: „Гојко, сунце ти јебем, шта ти мислиш!? Ја нећу у задругу, а ако ми нешто фали, знам да си ме ти издао!“ Ту се закунемо један другоме да не прихвататмо по цену живота, загрлимо се, изљубимо и вратимо из мрака. Видосав нема куд – два према један, Жарко уздржан.

– Сутрадан партијски састанак, дошао активиста из Среза – Драгиша Јешић. Почекање, али срећом мањина хоће и већина неће у задругу. Хоће они што имају мало земље или не воле да раде, хтели би да упадну да командују. Већина се изговара на разне начине, најчешће како им не дају родитељи и слично. Ја предложим Јешићу да село Ба остане до јесени па да онда ту ствар решимо. Тако и буде. Имали смо мало среће јер већ те јесени се показа да су они који су основали задруге, незадовољни, показале се биле већ прве слабости.

– Решим да побегнем од села, од неправди и притисака, па нађем посао културног референта у радној бригади на Новом Београду. Али супруга Живка удари у кукњаву те се попишманим и вратим на стоструке муке.

– У јесен 1. децембра 1949. године примим дужност председника Месног народног одбора од Видосава Драгојевића. Као старији човек, са већим искуством у власти, а узгред буди речено и ујак, (био ми је стари сват када сам се женио) давао ми је савете како да се праведно ради, да се ником не гледа кроз прсте и сл.

– А ја, чим сам примио дужност председника, решим да проинвентаришем документа две-три године уназад. Знао сам и до тада да је рађено непоштено, али спискови су пре-вазишли сва моја предвиђања. На пример, баш тај Видосав, тадашњи председник, није плаћао држави порез пуне две године, као и још неки чланови Партије и неколико њихових пријатеља. Напишем позив Видосаву и пошаљем Михаила Митровића, солунца, као курира да му однесе. Видосав се не одазове. Ја онда пошаљем дежурног сеоског милиционера Миодрага Митровића те га стражарно приведе. Чим је ушао у канцеларију, почeo је да виче, да псује – вели: „Зар сам ја заслужио да ме милиција приводи!“ А ја њему кратко и јасно: „Видосаве, све ово радим онако како си ми ти дао

упутства када си ми предавао дужност“. Немаде куд, обећа да ће да плати. Био је помало врдалама и то умало да му се тада освети. Једног дана, када је требало да буде са још двојицом на стражи при Месном одбору, замоли ме да га пустим да оде до Ваљева. Каже, да се са неким човеком погоди и узме капару за израду споменика, да би, као бајаги, од тих пар-а платио заостале порезе. Ја га, нађавола, пустим. Ту ноћ дође четник, неки „Шуљага“ од Чачка, разоружа ову двојицу стражара, покупи пушке, муницију, дуван, неке кошуље и све однесе. Посумњало се да је Видосав унапред знао па је, бога ми, одлежао једно 40 дана у истражном затвору.

– Тако сам се ја замерио и онима у Срезу и овим мојим сарадницима у селу. Почекше ме подржавати они људи у селу, који су носили највеће обавезе према срезу и држави. Они ми подржаше и кандидатуру за наредне изборе. Али ми се то освети гадно: кандидација беше увече у 9 сати, а већ у 11 плану моје сено на Рајцу. Изгоре ми тада штала и кућа, које су ми служиле преко лета. За четири године имао сам три намерне паљевине сена и сламе, а једном су ми сипали гас у кацу од 40 казана цибре па сам и ту штетовао. Ако се у почетку можда сумњало да су те паљевине подметнули четници, ко ми је то радио касније када четника више није било?! Сеоски домаћини тзв. „кулаци“, то свакако нису радили, јер су ме они тада највише помогли сеном и шашом како бих исхранио стоку. Не могу сто посто да тврдим да су ми то радили ови „моји“, али неке чињенице су, рецимо, чудне. Ниједан пут надлежне власти из Уdbe, из Љига, нису хтели да дођу и изврше увиђај, нити се водила било каква истрага. Једном је Гојко Загорчић отишао у Љиг да пријави паљевину а извесни друг Рајко, један од тадашњих моћника у Љигу, каже му: „Нека је запаљено, овде у сељачкој радној задрузи, у Кадиној Луци, стока мајкава гладна, а Момчило мисли да само његова говеда треба да једу сено!“ Као да сам ја крив, а

не они, што је основана задруга у Кадиној Луци и што нема сена. То што сам ја на свим изборима имао највећи број гласова, није, вальда, био мој проблем него оних који су на тим гласањима губили и оних који су их подржавали.

– Не знадох тада куд ћу, помиšљао сам и да се некуд селим из Ба. Одлучим да се жалим Титу. Одем у Београд и нађем Велисава Станковића, првоборца одавде, из Палежнице, радио је тада, чини ми се, као један од начелника у Републичком министарству унутрашњих послова. Он ми предложи да се жалим Милу Милатовићу јер до Тита је, вели, тешко доћи. Тако и урадим. Милатовић ме пошаље свом заменику, а овај одмах позове Удбу у Љигу и пита зашто не утврде у чему је ствар око тих мојих паљевина. Тек су после тога довели полицијског кера из Ваљева да онјуши траг. Ка-кав црни траг после толико времена, терали су, у ствари, спрдачину са мном. На томе је и остало. Видим ја да немам с ким више да радим, па напустим и Партију и све функције. Партијску књижицу им нисам дао јер ми је они нису дали, већ они у војсци кад сам био.

– Последњи ударац од „својих“ претрпео сам 1953. Те године ми неправедно одузму два хектара земље у корист земљишног фонда. Било је у Ба још неколико сличних намерних грешака, па се и могло очекивати да ћу ја да се жалим, да ћу да успем како за себе тако и за ове друге људе, па ми наместе „мицу“; – Иако сам још био срески одборник, мобилишу ме на војну вежбу а, уствари отерају ме у радну јединицу на просецање пута Ђурђевића Тара – Мојковац. Био сам два месеца, таман толико да прође рок жалбе за одузету земљу.

– И да не дуљим много причу, видим ја да од села и пољопривреде нема ништа, да су сви против сељака, као да они њега хране а не он њих, па се и ја запослим као магационер у Земљорадничкој задрузи. Сада, као пензионер, радуцкам

помало, колико ми треба и гледам како одузета земља пропада. Од око 60 хектара најбоље башке земље из земљишног фонда трећина је потпуно зарасла у коров и шибље, а оно друго Основна организација коопераната из Кадине Луке даје сељацима у закуп. Често је узимају и они сељаци, чија је некада и била.

ДАЛИ У ЗАДРУГУ ЗЕМЉУ И ЖЕНЕ

Момир Тодоровић из Кадине Луке код Љига из рата се вратио као 50-процентни инвалид. Тада, у јулу 1945. одмах су га као члана Партије, кооптирали у Народноослободилачки одбор пошто су претходно избацили једног старијег члана, Влајка Тодоровића.

Момир се сећа свега и свачега – и откупа и сељачких радних задруга:

– Плански откуп је све живо и неживо био обухватио: пшеницу, кукуруз, кромпир, пасуљ, масти, месо, стоку, јаја, дрва, вуну – предавало се кило вуне по овци. Све је контролисано на разне начине – јавно и тајно. Овце су бројане и дању и ноћу, јер су људи покушавали на разне начине да укрију. Било је ту смешних и глупих ситуација. Како ноћу по мраку тачно изброжати чопор оваца а да те домаћин и кучићи не осете? Код Будимира Ђирјанића су тако ноћу бројали и набројали 12 овaca. А у ствари Будимир је имао 11 овaca и једну козу. Али они то у мраку нису разликовали. Ништа није вредела Будимирова жалба, морао је и на козу да преда килограм вуне јер куд би активисти од бруке.

Тада је у Кадиној Луци настала и ова „врабац“ – песма:

*„Партија је йозвала скојевце
кулацима да преброје овце.
Торове су ноћу йоходили,
месић овце козу избројили.
Иде кулак и државу куне,
и ишћо на козу узе кило вуне.“*

– А све што се одузимало, плаћало се симболично тако да доста људи није хтело ни да наплаћује. Сећам се, мој отац Љубомир је посекао и предао 16 храстова за тадашњих 16 банки – није желео да наплати, из ината.

– Ми смо пасивно село па је доста људи радило по каменоломима. Али, 1949. дође директива да се оснивају сељачке радне задруге. Ја добијем партијски задатак да првенствено убедим оца и брата. Успем некако. Неки су због тога напустили Партију, а неке смо истеривали јер су се, углавном, изговарали на живе родитеље. Неколико Кадилучана је у задругу дало не само земљу него и жене. Жене су радиле у задрузи, а они и даље остајали у предузећу.

– Ја сам био и у комисији за разрез обавеза а и за доделу помоћи, коју смо добијали од Унре. Иако је у СРЗ ушло 12 кућа, план откупа није на Кадину Луку смањиван. Ако нису хтели у задругу, морали су да дају обавезу и за нас, јер ми задругари, ни као појединци ни као задруга, нисмо плаћали држави ни порез, нити било какве друге дажбине. Било је врло тешко нарезивати и разрезивати, поготову што није имало довољно чак и да није било обавеза.

– Али, чини ми се, да је најтеже било када у село стигне десетак пари старих војничких цокула, толико кондуре, 15-20 метара неког платна или цица, а неколико стотина мештана голо и босо јер је претходно и вуна узета. Онај циц и платно смо обично давали девојчицама – омладинкама да

имају да се, како-тако, обуку за вашар или игранку, а оно мало обућа, оним најсиромашнијима.

– Био је тада велики проблем што се поред свих обавеза тражила и радна снага за градњу фабрика. То се све водило као да је добровољно – те такозване „фронтовске“ бригаде, састављене од старијих људи, а уствари, то је био присилни рад. Одавде се највише ишло на изградњу фабрике „Иво Лола Рибар“ у Железнику. Ја сам, као задругар, ишао на бригадирски курс на Опленац. Пошто смо ми пасивно село, то су нам ови из среза дали 12 хектара земље одузете од неких Перишића у Латковићу и исто толико манастирске земље у Боговађи, све удаљено до 15 километара од Кадине Луке. Кад одемо тамо да оремо и сејемо, немамо рачуна да увече долазимо кући него ноћивамо на њиви. У то време ја се оженио, па ја и моја млада Надежда проводимо медени месец на њиви, под колима. („Тада нам је било лепо!“ – смејући се додаје Надежда.)

– Искрено речено, сад видим да је било ван памети оснивати сељачке радне задруге у таквим селима као што је Кадина Лука и слична – врлетан терен, мале њиве, куће разтркане. А каква је то била задруга која је имала само четири краве, три паре волова и два коња?! Оно мало млека што бисмо намузли, делили бисмо између себе. Нема ником и ничег довољно, па почеше поткрадања и подваљивања. А и ми, на пример, поред све љубави за заједничко, за задругу, за идеју, остависмо нешто земље као окућницу и две краве, само смо једну дали у колектив. Отац Љубомир је био задружни свињар на тридесетак свиња у нашем бившем воћњаку. А терала нас је нека идеологија, неко слепо веровање да ће бити све боље, нарочито кад сви уђу у задругу. Зато смо у почетку били кивни на све оне који су остали

изван СРЗ. Тек после смо схватили да су они били у праву, а не ми.

– Било је и задругара, да тако кажемо – трагичара. У СРЗ Кадина Лука то је био Живота Миловановић, звани Гавран. Код Животе, као комунисте, није било компромиса. Био је задојен комунистичком идеологијом до крајности. Давао је све од себе, није штедео своје домаћинство, па је често долазио у сукоб са својима у кући, нарочито са мајком Стаником и супругом Љубинком. Али, морало је бити како он каже. Кад је било оно одузимање вуне, ми смо у Кадиној Луци скupili доста, било је доста оваца. Живота је све то лепо натоварио на своја кола, пуно као сена, ставио заставу, на волове ударио меденице а јарам накитио цвећем, као кад се вози девојачка спрема за свадбу. На све то ставио велику паролу на којој је писало „НАРОД ДАО ДОБРОВОЉНО“ и, парадно, отерао у Љиг.

– Живота Гавран је у сељачкој радној задрузи био највећи и најпоштенији радник и, мислим, да је њему најтеже пало када смо се расформирали и што задруге нису успеле. Али, да би било све у наопаком стилу, да би се нашао жртвени јарац за промашај око СРЗ, спрегом неких моћника из среза и одавде из села, оптуже баш Гаврана да је био разбијач колективса. А, ако ћемо право, Живота би ту етикету морао задњи од нас да заслужи. Готово исти случај као са Чедом Гавриловићем из Ракара који је као најпоштенији задругар робијао на правди бога. И овде је био сличан план – да Животу оптуже за саботажу – разбијање задруге, да сперу љагу са себе, да му конфискују земљу и уступе тек основању економији земљорадничке задруге у Кадиној Луци, замишљеној у неким главама, као неки нови модел друштвене пољопривреде. Срећом, Животу је спасла околност што се земља није водила на њега него на мајку Станику – удовицу,

па некако, на једвите јаде, успеше да се искобељају из беде, да не остану без земље за џаб-џабе.

– У суштини радило се све по директиви из комитета и Удбе. Да наведем само један мали пример како се то радило, по кратком поступку – по војнички, преко колена. Крајем јуна 1950. одвео ја бригаду да жањемо пшеницу у Латковићу кад дође курир и каже да се хитно јавим у Удбу у Љигу. Знам да ништа нисам крив, али ноге клецнуше. Тада није требало много – а често и нимало – па да те стрпају где не треба.

– Одем, јавим се, а они се смеју и веле: „По предлогу Комитета треба да предаш бригаду Ђури Ђурићу, а ти да будеш у селу матичар и војни референт“. Лакну ми и одмах прихватим, лакши је и лепши посао. Од тада ја практично и нисам био у сељачкој радној задрузи. Остане земља, жена, отац и брат Веселин.

– Убрзо и брат напусти задругу и запосли се у „Граниту“. Било је то опште бекство од села и пољопривреде. Једва смо дочекали дан кад су нам наредили да се расформирамо, иако смо знали да се сиромашнији растајемо него што смо се састајали.

НЕПРИЈАТЕЉИ ПО ДОГОВОРУ

Село Врачевић је највеће и најбогатије село у бившем Љишком срезу. Подносило је највеће обавезе и из њега је највише „кулака“ и „саботера“ било на робији: Мита, Будимир и Живко Обрадовић, Миленко Нешковић, Чеда Жујовић, Драгић Кеџић, Миливоје Ивановић, Драгољуб Новаковић, Петар Бркић... И данас, после четрдесетак година, сваки Врачевчанин ће рећи да су у то време „раскулачивања“ главна власт у селу били Радиша Матић и Никола Протић.

Радиша, добро држећи 70-годишњак се готово слаже са онима који кажу да је био један од главних активиста – „нарезивача“ (и „подрезивача“) врачевачких „кулака“. Пре његове приче, ево и његове „почетне“ биографије: био је 1941. десет дана у партизанима па се вратио кући. Септембра 1944. је мобилисан, био у борбама за Београд и на Сремском фронту. Демобилисан је 1946. и запослио се као шумар у Боговађи, а био је и одборник Месног народног одбора Врачевић. Председник је био Исаило Тешић. Даље наставља сам Радиша:

– Тај Исаило је био пијаница а волео је и да се потуче. Једно вече ето ти из Среза Раденка Симића и још двојице, да

држе са нама партијски састанак. Сменише Исаила и поставише мене за председника. Остао сам председник седам година, што значи најгоре године за село и сељаке. Али ни нама, у власти, није било лакше. Ови из Среза, из Љига, ако неки дан и промаше и не дођу у село, ето их по ноћи. А најмање два-три пута седмично смо ишли у Љиг на разне састанке. Враћамо се ноћу, често по киши и блату, и само чекаш кад ће неки незадовољан сељак да те лупи коцем по глави.

– Навалили на Врачевић веће обавезе него на сва брдовита села заједно изнад Љига. Ја једном устанем у Срском одбору и кажем: „Добро, жито и месо нека буде толико на Врачевић, али дајте да мало смањимо бар обавезе у вуни. Нека буде по врачевачкој овци 800 грама а нек остане килограм на ове из Славковице, Ба, Палежнице... јер горе је висина, овце су веће и здравије, дају више вуне!“ Устаје Миша Марковић, председник Срског одбора и каже: „Друже Матићу, дођи у петак у Љиг на пијацу да видиш ко носи сукно а ко шајкано одело. Сиротиња, море, брђанска носи сукно, а твоји – све газда до газде, чоју и шајак, њима вуна и не треба!“ Скупим шипке и ћутим, ако још нешто кажеш, одмах, ти прилепе етикету да штитиш кулаке, да си исти као и они – саботираш, а онда ти не гине истерибање из Партије а после... бери кожу на шиљак!

– Искрено да кажем, Месни одбор је само формално вршио разрез обавеза. Прво заседа партијска организација и разреже колико ће који сељак да преда жита, меса, масти, вуне, дрва... а после или се нешто у Месном одбору промени, или не промени, најчешће остане како смо ми партијаши решили. Али, како год окренеш, Врачевић стално дужан. Они из Београда ударили на ове из Среза они на нас, а ми на најбоље домаћине. Али не вреди, никако доста! Веле: народ

гладан, треба за војску, у почетку смо и Албанији давали, сад видим како нам „братски“ враћају.

– Једно вече ето ти опет Раденка Симића са још двојицом-тројицом среских буџа и траже да се сазове хитан партијски састанак. Шта ће сад? Почнемо састанак а Раденко ће као из топа: „Другови, ми у Врачевићу морамо за пример да двојици-тројици сељака – кулака конфискујемо целокупну имовину а њих отерамо у затвор, да заплашимо остале. На вама је да донесете одлуку који ће то бити!“

– То је било тешко решити, јер сви зnamо да ниједан човек у Врачевићу то није заслужио али не вреди, неко мора да се жртвује. Одлучимо да то буду Мита Обрадовић и Љубисав Жујовић. Пре тога Митиног унука одстранимо са партијског састанка. Мити и Љубисаву нађосмо и „кривицу“; Мита што је наводно у Првом светском рату за 100 килограма пшенице купио два хектара од једне удовице, значи „ратни богаташ“, а Љубисаву смо узели за грех то што је његов отац Божа Жујовић пре рата био председник Општине у Боговађи и у то време купио вршалицу. Био је то прави руски систем. Ако би се неко чак и супротставио овој одлуци, не би вредело, ови из Љига би му ископали очи.

– Одоше они са састанка, а ми кући. Грешни Мита и Љубисав ту ноћ нису ни сањали шта их сутрадан чека. Дођоше милиционари и обадвојицу отераше у Љиг, у затвор. После пар дана све их конфисковасмо – покретно и непокретно. Касније смо некако успели да избегнемо да им оно покретно, пописано за конфискацију, не отерају све. Једино Љубисављева вршалица оде Сељачкој радној задрузи у Кадиној Луци.

– Поред откупа овде, у Врачевићу, био је још један велики проблем, ако не и већи од осталих. Терање сељака на тзв. „добровољни рад, на изградњу земље“ – фабрика, путева, пруга. То је била велика и тешка неправда. Тражиш сељаку

обавезу, а тераш га од куће, да ради на силу, а као бајаги добровољно. Овде и у Горњем Мушићу, колико ја знам, било је у вези с тим тешко стање. Никола Протић одавде, из Врачевића, активиста, био је једно време шеф – референт Радног одсека лјишког среза, па су он и Миломир Миловановић-Шуца терали сељаке као Бог ђавола. Због тога што су избегавали тај „добровољни“ рад, Никола и Шуца су у Горњем Мушићу затварали људе у подрум, тамо у Читаковићима. Шуца је и у Врачевићу био страх и трепет, не смеш да писнеш, одмах хоће да вади пиштолј.

– Било је покушаја да се и у Врачевићу оснује сељачка радна задруга. Одавде је нас седамнаесторо ишло чак у Качарево код Панчева да се увери како они лепо живе у задрузи. Водили су нас тамо и по кућама, код људи, да видимо како једу бели 'лебац.

– Решимо и ми овде да оснујемо колектив. Срећа наша те позовемо на састанак генерала Петра Илића да нам да савет. Дође он на наш збор и каже: „Другови, ако ви имате љубави према таквој организацији, ви је оснујте, али ако немате, него вас неко други тера, онда немојте“. Само човек што нам не каже да то не радимо. Одустанемо – спасе нас човек.

– А и мој отац Милојко није желео да улазимо у сељачку радну задругу јер је куповао и волео земљу. И стварно, после неку годину, ови што су у другим селима основали задруге кажу нам – благо вама!

У Врачевићу људи нису баш меки, па је само било питање дана када ће доћи до контраудара. Први циљ је био – који би други – него и први „активиста“ Радиша Матић. О томе он сам прича:

– На Духове – на прве Тројице, уочи преславе, мислим 1950., усред ноћи лупа отац на врата: „Устај, Радиша, изго-

ресмо!“ Скочим, кад оно гори кош, магаза и шупа – све под једним кровом. Стигнем те извучем кола, па се вратим за плут, кад припушташе из потока. Жене удариле у кукњаву, народ се искупио, гаси. Спасли смо нешто жита и буриће са ракијом. А за сутрадан сам био позвао ове из Унутрашњег одсека из Љига на преславу – хтео сам теле да закољем.

– Истрага није ништа могла да утврди. Касније, када је откривена илегална четничка организација Живка Урошевића, из Уdbe су ме убеђивали да окривим неке чланове ове организације да су подметнули паљевину. Нисам хтео да грешим душу, нисам имао никаквих трагова да су ми они то урадили. И био сам у праву. После око 25 година дође мени кући син Миленка Нешковића – Милан и каже: „Радиша, пекао сам се у себи више од 20 година, не могу више ноћу да спавам, дошао сам да ти рекнем: твоју магазу су запалили мој отац Миленко и Чеда Жујовић... Једно вече су те чекали на Велимировића брду да те убију мацолом, али си срећом ту ноћ из Љига ишао возом до Боговађе и кући си дошао другим путем“. Окружни јавни тужилац у Ваљеву није покретао поступак, иако су тада и Миленко и Чеда били живи, због застарелости.

– После те паљевине мој отац Милојко је навалио свим силама на мене да се оканем власти и политици. Нисам смео, јер секретар Српског комитета Ђирић хоће да ме ухапси. У таквим затегнутим односима дође код мог оца Станиша Крговић да се жали на мене што сам одредио да преда седам кубика дрва. Ја га питам да ли зна „да пола кубика предаје Пућа Жујовић а нема где ни притку да одсече, а ти можеш седам кубика да насечеш по врзинама и обалама“. Још се наљутим и скррешем му да су такви као он и запалили моју магазу, и да ћу на тих седам кубика да додам нулу па има да преда седамдесет. Онда Станиша клекне пред мог оца, скрсти руке и каже: „Милојко, да се исповедимо, ако су не-

kad неки моји стари нешто код тебе и твојих старих за-
служили!?” То је тада оца много погодило и на мене се
грдно наљутио и истерао ме из куће. Једва смо се помирили.

— Све у свему, то што смо радили није било својствено со-
цијализму. То није била демократија, већ праве репресалије.
Сељак је на својим плећима изнео револуцију и народно-
слободилачку борбу а одмах, кад се из рата вратио кући, са-
чекали су га његови „саборци“ да му покупе све оно што му
је од рата и окупаторастало. Међутим, на срећу наш сељак
је то све преживео. Ко је био добар радник имао је, много му
је и узето, али они, опет, данас имају највише јер су најбољи
радници. На пример, Милорад Дрезгић. Његовом деди оду-
зета су 32 хектара, а он данас има максимум, десет крава му-
зара, 50 бикова у тову, комбајн, берач, силосе, два аутомо-
била, све пољопривредне машине. А унук Мите Обрадови-
ћа, коме смо вршили конфискацију, спада опет међу најјаче
домаћине у Врачевићу. Узето им је и опет су најбогатији.

УБИТИ КУЛАКА БРАНКА

Капелна је славонско село између Доњег Михољца и Подравске Слатине. Насељено је српским православним живљем као староседеоцима. Куће поређане по славонски – једна до друге, једна као и друге. И трећа кућа личи на прву и другу само што је та свака трећа празна – без чељади. Млађи отишли у град, старији отишли „Богу на истину“. Тако у стотинак кућа. А у других стотинак понека баба или деда, ређе обоје. Тек за сваки трећи димњак у селу се може рећи да ће се још дugo димити – имаће ко да одржава огњиште.

У дворишту једног, некада најјачег домаћинства у Капелни, још само 83-годишњи деда Јовица Стојчевић, рођен далеке 1906. године. Накривио зидарска колица – импровизовао „фотељ“ и хвата слабашно позно јесење сунце – „треба зиму презимити“. Некада, још пре рата, кад је имао 20 јутара земље и више од 40 говеда, Јовица није ни знао како му кућа и двориште изгледају на сунцу.

– На њиву сам полазио пре сванућа – прича нам – док још звезде сијају, а враћао се дому кад поново засветле на небу. Радило се од звезда до звезда... Тежак и несигуран живот сељака и вечита прогањања учинили су своје – млађи су по-

бегли у град, у лакши живот. Моји синови, Стева и Миле, отишли су трбухом за варошким крухом. Сељак се мучио и пре рата, али му није бар отимано и није прогањан. Одузимање жита и стоке почели су Немци 1941. После су наставиле усташе до краја рата. Чим се рат завршио одузимање су наставили партизани, они исти у којима сам и ја био од 1943. Немци су нам остављали да можемо да живимо, усташе су често узимале све што имаш, а моји другови – партизани, тражили су и оно што немаш. А то све зато да би нас, на силу, натерали у сељачку радну задругу. А како да уђеш у радну задругу, кад су њени покретачи све сами нерадници и бивши надничари. Дођу у претрес, купе задње зрно жита и последњу кашику брашна и масти и кажу ми: „Ето, дошло је време да не копамо код тебе, него ћеш ти да уђеш у сељачку радну задругу па ћеш ти да копаш код нас“.

– Био је овде активиста, неки Стојан Косић из Боцковца, који је имао обичај да каже: „Нема више да се код гâзда цео дан копа за теглу сурутке“. И ако лаже, не вреди, његова је старија. Лично сам имао прилике да чујем једног од тих активиста, што су људима отимали жито и терали нас у радну задругу како каже: „Газди само треба пуштати у потиљак.“

– Без обзира на све муке које сам од њих преживео, ја и данас кажем да им треба оправдати, јер нису знали шта ради. Једном су ми покупили све што је могло да се једе. Син ми је Стева тада ишао у школу и тражи да намаже масти на хлеб. Ја га одведем у оставу да види празне чаброве где су били масти и сир и голе мотке где су биле шунке и сланине, али не вреди, дете као дете, не схвата, опет тражи. Морала је мати Тинка да га истуче, плакали су обоје.

– Мене су готово сваку ноћ позивали у Месни одбор и теријали по ноћи да идем позивати једног по једног домаћина на саслушање. Тај Стојан Косић је био најгори. Псује људе, бије, затвара, прети пиштолjem, тера да се испуни обавеза

или да се уђе у сељачку радну задругу. Често је мени наређивао да идем „спавати“, али за пола сата да сам опет пред њим. Једне ноћи ми нареди да позовем и доведем Мата Јакића. Одем тамо, човек болестан, не може на ноге. Вратим се, а Косић ми каже: "Иди и донеси га!" Спаси ме Јакићева супруга Савета, дође она место њега те тај пут прођох без батина.

– Поред обавеза у житу, масти и месу, почеше нас давити и великим порезом. Пошто не можеш да измириш, не знаш куд ћеш а они то знају, тако у ствари и хоће, па обећавају да ће све наводно отписати ако уђеш у сељачку радну задругу. Видео сам да нема другог излаза, као и многи други, па сам некако измирио све обавезе и уђем у СРЗ. Ја навикао да радим код куће па тако и у задрузи од јутра до мрака, а они који су ме тамо натерали ставили сат на руку па само погледају кад ће два, да оду из њиве. Поред недеље неће да раде ни суботом. Дође вршај, нико неће на камару! Ја све организујем, ко ће шта да ради, па се попнем на камару, пакујем сламу, а оно нерадници само забушавају. Неке двије женске сакриле се иза вршалице па ћућоре: „Ето, нашао се лудак да ради!“

– И нормално, задруга је морала да пропадне. Исти они који су је на силу формирали, сад су је и расформирали. Ја сам, поред осталог, у СРЗ унео два коња, а натраг само добио једног. Некако сам купио још једног и почeo опет да радим од звезде до звезде. Али поново нема мира, траже, наводно, заостали порез још од пре оснивања задруге, а ја био бацио признаницу. Опет ти исти који су ми једном наплатили и код којих су и даље биле књиге задужења и раздужења, који су ме терали у задругу и из задруге, сада траже да се поново плати.

– Одем да се жалим у Извршно веће, у Загреб, а они питају код кога су књиге – архива, а ја не смем да кажем, напра-

вићу још већи белај. После ми запленили обадва коња те продали за „дуг“.

– Али, опет кажем: опрости им Боже јер нису знали шта раде. Мада, кад год видим ове пусте куће по селу, не могу а да се не сетим са тугом, када су усташе 1942. запалиле пола села, и моју кућу, и ових мојих другова партизана који су нас после ослобођења оголили и због којих су млади већ тада почели напуштати село и њиву. Тада одлазак још траје, и дан-данас.

У Капелни живи данас, ове 1989., 81-годишњи Бранко Грозданић, човек који је од свих мештана несумњиво најгоре прошао у време присилне колективизације и свега осталог што је ишло уз то „усрећење“. Довољно је познавати методе којима се тадашња „народна“ власт у Капелни служила, као и чињеницу да од око 300 домаћина само Бранко и њих још 5-6 није ушло у СРЗ, па схватити што га је све могло снаћи. Од тога се Бранко никад није опоравио. Са тугом прича:

– Овде, у Капелни, за време окупације, у самом почетку, су прво владали Немци, па после преузеше власт усташе. Због терора одемо у партизане: ја, супруга Даринка и брат Милан. Ја сам отишао 14. априла 1943., горе у „брда“ – на Папук. Био сам у Осамнаестој бригади, командир ми био Никола Каравула из Лисичине. Борио сам се све до задњег дана рата до 15. маја 1945. године. Брат Милан је погинуо 1944. Супруга Даринка је ухваћена и отерана у логор у Лaj-пциг, одакле је дошла тек после ослобођења. Неки моји другови одавде из села и околине, такође бивши партизани, и још неки који им се приклjuчише после завршетка рата, заја-

шише власт као свог приватног коња и почеше се понашати као окупатори. Не скидајући опасаче и пиштоле ударише терор на све сем на њих саме. Дођоше оне реквизиције у житу, кукурузу, месу, па они нарезују колико коме хоће, а не колико ко може да преда. То им је био почетак притиска да се у Капелни оснује сељачка радна задруга. Већина људи не-ће да чује за задругу, јер су једва чекали да дође слобода па да се сити, на миру, нараде на својој земљи. Почеше активисти прво убеђивати, па претити а кад видеше да опет не иде, почеше отимати и оно мало што је остајало за исхрану укућана. На мене ударише одмах у почетку. Ја кажем да немам, а они мени: „Снађи се, иди у Кабанду па купи!“ А како да купим када су и тамо њима њихови одузели све?! Онда они мени кажу да ако не могу да се снађем, нека уђем у сељачку радну задругу. А то све ови наши из села: Pero Радошевић, Владо Бранковић, мој рођак Стево Бранковић и још неки. Главни над њима, а над нама – Бог за Капелну, био је неки Стојан Косић из оближњег села Боцковац.

– Тада Косић се понашао, сачував боже! Био је страшан и кад га погледаш, тежак преко сто кила, а камоли кад се на-костреши и извади пиштоль. Ја се буним и кажем: „Зар сам се ја за ово борио и брат ми погинуо“, а он мени: „Да си неки партизан, ти би ушао у Партију и у сељачку радну задругу“.

– Једно јутро чујем неку буку, устанем и видим наши активисти опколили мој свињац и хватају свиње. Отераше све: вепра, крмачу, шест прасића и 13 оваца. Жито су ми већ раније отерали, све до последњег зрна. Покупише све остало. Да ли верујете да су узели перушку од кокошијег крила како би побрисали и последњу кашику брашна из сандука; масти узеше, такође, све до задње кашике. А знало се тада, засигурно, да себи и својим пајташима нису тако чистили, него су остављали и више него што треба, па су они, ти исти, преко других веза продавали то на црној берзи. А дај Боже да

нису продавали и нешто од онога што су нама отели! Нити си смео да питаш, нити да се буниш, нити коме да се жалиш. Ко се жалио даљим властима од ове наше у Капелни, још горе ствари је после доживљавао.

– Они из „Независне Државе Хрватске“ нису најправославце признавали, нисмо ни ми њих као усташе. Борили су се против нас, а ми против њих, два пута су нам палили село. Ипак, су нам остављали помало и за живот, а ови моји другари, са којима сам се борио раме уз раме, окренуше се против свих који нису хтели да им се покоре и отеше све, да немаш парче хлеба да даш детету. Али ја нисам ни хтео, нити могао да будем са њима, прво што су радили зло, а друго, мене је само интересовао рад, политику никад нисам волео, а ни пре рата кад су биле странке нисам гласао, ни за једну.

– Отимање су правдали на разне начине. Сећам се да су на зборовима говорили како народ у Албанији умире гладан и да им треба слати братску помоћ. Али ја мислим да им је главни циљ био – сељачка радна задруга. Многи попустише, уписаше се у задругу, ја и даље нећу па нека буде како је пошло. А пошло је не може бити горе.

– Почеше нас позивати у месни одбор на ноћна саслушања. Мене терају да идем и друге позивам и доводим, ја нећу. Прете да ће ме пребити, па шаљу друге, искупе стотину људи па целу ноћ једног по једног малтретирају, понеког и шутну, ошамаре. Ми остали гледамо шта нас чека тако све до јутра. Цео дан радиш на њиви, а ноћу, ето их опет зову, па све исто – упиши се у СРЗ или предај и оно што немаш. Знам да су тукли Николу Радошевића и Стојана Војиновића, чини ми се онда када су нас 14 дана и 14 ноћи узастопице саслушавали.

– По мене једном дођоше ови наши из села и тај Косић. Везаше ме коњским кајасима и потераше кроз село као разбојника.

– Уведу ме у канцеларију на „убеђивање“. Косић ставио пиштоль на сто, на руку метну „боксер“, унео ми се у лице и виче: „Или у задругу, или да предаш жито, месо и масти!“ Ја заустим да кажем да нити имам да предам, нити хоћу да уђем у задругу, кад ме он удари оним „боксером“ по сред левог ува. Ја паднем и онесвестим се.

– Када сам се освестио, осећам страшан бол, ухо ми крвари. Тада још нисам знао да ми је пукла бубна опна, због чега и дан-данас не чујем ништа на лево уво. Око мене мрак и нема никде никога. Напипам неки високи прозор и уз страшне муке и болове некако се испентрим и изађем у ноћ. Не смем кући, него се, онако изубијан, упутим у Доњи Михољац, петнаестак километара пешке.

– Закуцам на врата стана једног лекара, пита ме шта сам то урадио, зове ме унутра. Кад му ја рекох он ме поче молити да не улазим да не сме да ме прими, јер се боји, имао је, вели, лоша искуства после са властима. Онако крвав и ојаћен, под несносним боловима, осванем у Михољцу па ујутру право у Комитет да се жалим. Можда би, чини ми се, тада имали бар сат-два за мене разумевања да не упаде Гавро Стојчевић, родом одавде, из Капелне, радио је он тада у Михољцу, био све и свја тамо, и тако, не уважи се моја жалба. Каже још Гавра: „И треба тако, јер наседа банди, неће у сељачку радну задругу, па неће ни други, виде од њега...“

– Кратко време су ме оставили на миру. Али, коначно, кад су видели да нећу да попустим и уђем у задругу, донесу тајну одлуку да ме ликвидирају. Тај задатак је требало да изврши Милан Стојчевић-Милуша који је тада био са њима, али још није био упрљао руке. Хтели су од једног метка два зеца; мене да убију и од Милуше да направе зликовца, као што су они. Милуша то није могао да уради, повери се Јоји Пачарићу и поручи ми да бежим. Дуго нисам смео да се

сам крећем изван насеља а ноћу сам све спавао у камарама сламе у пољу, далеко од куће.

— Прође неко време па ми, изгледа, скидоше казну, али ме почеше изводити пред суд. Више се не сећам да ли су ме пет или шест пута осуђивали и терали на присилни рад. Најчешће сам на Папуку секao и ватио дрва. Било је ту дosta сличних страдалника из целе Славоније, осуђених за исте „грехове“. Ринтам тако горе на Папуку и присећам се када сам овде био партизан, а сада осуђеник – њихов или свој – не знам како да схватим. Једну од осуда провео сам и у тој њиховој сељачкој радној задрузи у Капелни, био сам чордаш и кравар. Нисам хтео у задругу ни када су ми конфисковали све сем куће и баште. Отац Андрија није могао да издржи, уписао се са његовим делом земље. После, кад је прошао тај терор, купио сам јутро и фртаљ од Томе Јокића за 32.000 динара. Касније, кад су биле неке арондације и када су од бивше сељачке радне задруге правили пољопривредно предузеће, узеше ми ту њиву и платише 19.000. Све су чинили само да нас упропасте.

На крају разговора Бранко је желео да каже још и ово:

— Милушина ћерка, тога што је био одређен да ме ликвидира и који ми је, уствари, поклонио живот, сада је моја снаја, удала се за мого сина. Ето, што ти је живот.

Село Кућанци у општини Доњи Михољац је такође имало своју сељачку радну задругу, своје „кулаке“ и „активисте“. У задругу су „добровољно“ ушли и Радивоје и Ката Мijатовић. Радивоје није више жив, а тета Ката (сада Стојановић) се после 40 година добро сећа како се у задрузи радило:

— Одборници, задужени за откуп и терање у сељачку радну задругу, били су Стева Жукић-„Бургија“, Душан Стоја-

новић-“Кучинар”, Пера Божичанин-“Беба” и још неки други. Кад је Марјан Милић био председник месног одбора, лично нам је метлом почистио задње зрно из магазе. А не би се рекло да су баш најугледнији људи у селу били у власти. Не бих сад помињала име једног од њих, због његових млађих, али тај на пример, није смео од своје жене прстом да мрдне. Цело село зна да га је жена јурила по дворишту и гађала тигањом. И, ето, тај, назови мушки, постао одборник и истре-сао гађе на друге.

– Кад смо, кончано, поклекли и ушли у СРЗ, онда смо опет морали да радимо, а они да нам командују. На пример, неки Остоја Тадић, познати сеоски нерадник, постаде у задрузи неки пословођа – бригадир. Не ради ништа, као нешто нас распоређује, а један његов радни дан вуче два трудодана. Кад има неки лакши посао, где је лако пребацити норму, руководиоци задруге прогласе ударничке дане, па позову само своје те истерају и дупле трудодане.

– А ја сам хтела радити, нисам фушерила, нисам знала другачије, али већина само врда, изгубила вољу на рад и живот. А како и не би, брате рођени, кад смо у задрузи били толико пропали, да сам ја цело лето радила за два цака кукуруза. Сунцокрета беше тако слабо родило да смо, сећам се, по једном трудодану добили по сто грама зејтина. Ја сам те јесени имала зарађених 70 трудодана и за то добијем три литра уља и три метра кукуруза у клипу. Мој муж Радивоје се био толико наљутио да је бацио и уље и кукуруз – вели: „Кад је беда, нек је беда“.

– После се, стварно, ни мени није радило. Али поцркали бисмо од глади да није било земље од мог очуха Антуна који се некако спасао па није ушао у задругу, те смо некако од те земље преживели и ми и он.

ОД УСТАШЕ ДО ОДБОРНИКА

Село Ракитовица, надомак Доњег Михољца, имало је тих дана у време откупа и оснивања сељачких радних задруга око 300 домаћина насељених Хрватима – Шокцима. И у Ракитовици су успели да оснују СРЗ у коју је ушло, што милом, што силом, пола села. Није лако било онима који су ушли, а ни онима који нису хтели. Није хтео у задругу ни Антун Склизовић који је тада имао 30 година. Прича:

– Кад је било то убеђивање да се оснује задруга, прво су ударили велике обавезе у житу, кукурузу, месу, масти... У неким селима око већ је било радних задруга, па почеше из Михољца долазити да и нас убеђују. Увече држе састанке, на које мора да идеш.

– Једно вече, било је зимско време, скupили цело село па ударили у убеђивање, помало и прете, обећавају бруда и долине. Не смеш много ни да се буниш, гледаш некако да се и тај збор заврши, да останеш неуписан. Али беху ту и неке жене – Маришка Шимуновић и Франца Матијевић. Жене као жене, брзе на језику, па кажу: „Зашто да ми оснивамо задругу кад се и ове околе распадају?“ После све те „гласније“ отерају у Удбу, у Михољац, и те две такође, и држали их, боѓа ми, шест дана у затвору. Притећните, дале су изјаву како нису само оне говориле како околе задруге пропадају, па помену и мене. А нисам говорио, сада бих рекао, мада сам, истина, климао главом.

– Отерају ме једно вече у Удбу и терете за изјаву. Ја не могу да призnam нешто што није, а они ме питају зашто нећу у задругу. Ја им кажем: „Кад уђу други, и ја ћу“. Онда ме они натерају да се изујем па ме стражар кундаком изгura напоље на снег. Онај што ислеђује каже: „Буди малко тамо бос на снегу – на промишљању“. Хладне ноге, али хладна и глава, па ја нећу у задругу па на што испадне. Врате ме опет на снег, па опет: „Зашто нећеш у задругу“, ја опет исти одговор. Онда опет кундачење, па бос на снег „на промишљање“. Тако два дана и две ноћи. После, у селу, питали Маришку што оно рече и за мене, а она вели: „Морала сам, мислила сам да ће нам бити лакше кад нас има више у затвору.“

– Кад видеше да ја нећу у задругу, повећаше обавезе. Ја не износим, рачунам не могу ми узети оно што ми је остало за укућане, а они упадоше једном и покупише све: свиње, жито, брашно, маст, грах – све што су нашли. Али, срећа, не пронађоше баш све, јер смо нешто били и сакрили. Направили смо били дупли таван на свињцу и ту држали вређу са брашном. А ишли су од камаре до камаре сламе и све шипкама боли да нађу. Свињског тавана се нису сетили.

Антунова супруга Јела се такође сећа свега:

– Једном ја узела сито, сејем брашно, кад бануше одборници у претрес, ухватише ме, што се каже, на лицу места. Навалили да кажем откуда ми брашно а ја само дајем један те исти одговор:

„Ово је последње што је остало“. Ударише у детаљан претрес, али опет не нађоше тајни „бункер“ на свињцу.

– Били су решили да ме пошто-пото испровоцирају, да ме стрпају у затвор – наставља даље причу Антун. – Кад су вршили претрес код мог сестрића Стеве Ковача и кад су му на тавану пронашли брашно, дођу по мене да идем ја да то

брашно скидам одозго. Хоће да ме понизе и изазову. Ја ни да чујем. Онда Имро Колесарић извади пиштољ, па мени у уста цев. Игра у мени срце, скочим да га задавим, али знам да он то и тражи, па отрпим. Али, верујте, да је мој сестрић Стево скочио на њих, и ја бих – мислим да би тада било погибије. Морадоше, ипак, они сами да скидају брашно. Отац од тог Имре, Мијо Колесарић, био је главни „коловођа“ у селу по питању откупа и задруга. Био је ту још Стјепан Лебинац, Игњо Паламић и други.

Винко Ласловић, такође из Ракитовице, рођен 1922. године у сиромашној породици. Био је у животу слуга, усташа, „робијаш“, одборник – „активиста“, члан управе сељачке радне задруге... Како се провукао кроз живот:

– Када сам завршио основну школу, то је било 1933., моји су ме дали да будем слуга код једног богатог Швабе у селу. Са 11 година ја сам чувао и музao краве за месечну плаћу од 30 динара. За те паре могао сам да купим једне панталоне. За метар жита радио сам два и по мјесеца, а две и по године за један бицикл. Наравно, о бициклу и новим панталонама могао сам само да сањам, тамо, на Швабиној пустари где сам спавао, хранио себе и стоку 9 година.

– У лето 1942. регрутован сам у усташку војну, овде, у Доњем Михољцу и упућен у Загреб на тромесечну обуку. Средином десетог месеца врате нас на службу у Михољац. Наредне године ме пусте кући као храниоца, отац ми није био жив. Али, враг ми није дао мира, па се крајем 1943., баш на наш католички Божић, оженим. Е, онда моја супруга Мара буде хранилац породице, па мене узму натраг у усташку

војску. И све тако до краја рата, 1945., до уочи Ускрса, до Велике недеље.

— Сам се пријавим новој власти, јер су били обећали да нам неће ништа. Било нас је око 60-ак из ове околине, које су нас већ после два дана похапсили и спровели у Нашице, у Озну број 3. Тамо су нам „равњали ребра како треба“.

— После 27 дана мене изведу пред суд и осуде на 15 година тешког присилног рада. Теретили су ме за учешће у једној рацији у Радиковцима. Био сам тада у коњичком крстарећем воду код командира Ивана Галошевића, чували смо село од партизана да не запале вршалицу и жито. У тој рацији покупимо пет сеоских младића, који нису бежали и предамо их у Осијек. Касније се показало да су остали у животу – пуститили су их после два дана. Иначе, Радиковци су шокачко село.

— Пошто је мој зет Марјан Јуркић, (муж моје сестре Кате,) био партизански политички комесар, то ми он предложи да се жалим на осуду јер, вели „други који су добровољно били у усташама, су мање осуђени“. И стварно, успео те ми скину 10 година – остане пет. Требало је да буде строги затвор ту, у Михољцу. Али, већ после 15 дана партизански подофицир – Имро Коров из Радиковаца некако среди, узме ме из затвора и одведе његовој кући, на своје имање. Било је то некако пред вршидбу. Ту, код његове куће у Радиковцима, практично сам био на слободи. Код куће су биле све same жене: Имрова мајка, сестра и две снахе од рођене браће који су били у затвору – један као усташа, други као домобран. Ја и њих четири жене смо радили у пољу, сређивали летину. Био сам као члан породице. Останем све до kraja 1945.

— Онда ме отерају у затвор у Орловњак. Будем тамо само 15 дана па нाच младе „демобилишу“ тј. пререгрутују – упунте у њихову војску (!) почетком 1946. године. Пошто су ми

признали усташку војну 14 месеци (то пише и у војној књижици, прим. Д.Б.), то сам дослужио још осам, у Деветом коњичком пуку у Смедеревској Паланци. Био сам одличан војник.

– Кад сам дошао дома у Ракитовицу, кандидују ме за одборника месног народног одбора. На листи било нас дванаест, бирало се шест. Добијем највећи број гласова. Председник је тада био Никола Колесарић. Почеше оне обавезе у житу, стоци, масти... Ми одборници и други активисти идемо по селу и скупљамо. Сећам се, наше село измирило шест вагона жита, а они из Михољца траже још три. Ми опет нарез, али људи слабо износе. Ми онда у претрес па где нађемо, све пограбимо! Ја, Стјепан Лебинац, био неки Илија из Гложђа, а главни беше дошао из Мославине, неки Растија Мато. Нарочито смо купили код оних који су били пета категорија – више од 10 хектара земље. Један од њих беше и Јозо Фаламић, који није измирио као обавезу једну дебелу свињу. Али туже га да је заклао, да има и меса и масти, те ми кренемо у акцију. Био је тада са нама и Албаћ Јозо.

– Било је то баш на Мариње – (Света Марија) а пред црквом се искупило сilan свет, а ми ту, преко пута упутили се Фаламића кући. Њихови су сви били отишли цркви, остало само тетка Јозика, стара и шепава. Затекнемо је, кува ручак. Пита је Растија где им је месо и маст, а Јозика каже да нема. Онда он подигне поклопац на лонцу а оно се кува купус са месом. Немаде тетка Јозика куд, одведе нас у клет кад тамо, а оно месо и канта масти! Дрекне Растија: „Кад има меса, а где су кобасице!?” а јадна Јозика каже: „Код Зеленике Ивана“.

– Упутимо се код Зеленике, нађемо кобасице. Тада Растија је био много гадан човек, терао нас тада да носимо кобасице натраг до Фаламића да би цео свет пред црквом видео да су били скрили и да смо ми нашли. Било је страшно, народ

испред цркве, гледа шта ми радимо, а жене куну: „Дабогда вам деца ослепела!“

– Ја одбијем да носим месо и кажем Растији да ме народ бирао у одбор да га штитим а не да га глобим. Већ тај дан је дошао удбаш из Михољца да ме саслушава, мало је фалило да ме туче. Одмах ме смени са места одборника, а на моје место дође Иван Ковач.

– Почеше да врше све већи притисак да се у Ракитовици оснује сељачка радна задруга. Људи се опиру, а они удри обавезу!

– Немадох ни ја куд, упишем се у сељачку радну задругу. Пошто сам и у усташкој војни и овој данашњој војсци био у коњици, то ме у задрузи одреде да будем кочијаш. Тада се све радило са коњима. Био сам и у управи задруге. У задрузи се јако слабо радило, а добро расипало и развлачило. Сећам се, када се врше жито, ови наши руководици, па и они из опћине и среза, само вуку себи – приватно. После нема, мало жита за трудодане. Сејемо шећерну репу, нема шећера, други се сладе који не раде.

– Задруга је постојала само три године, али довољно да пропадну и она и задругари. Ја сам, например, у задругу унео два ждребета, а натраг нисам добио ништа од стоке. Али, зато су ми узели 16.000 динара јер је враћена земља била посејана и пођубрена. Ја се борио да ми урачунају ждребад, али не вреди – појео вук магарца. Уствари, задружни нерад појео моју ждребад...

– Ето, такве сам ти био среће – од детињства до 1953.

ЉУДИ БЕЗ КУЋНОГ ПРАГА

Причајући, нажалост, истините приче како смо после рата упропастили село и пољопривреду уопште, дођоше на ред Метохија и Црна Гора. У наредним приповедањима преплитаће се сведочанства људи из ова два краја наше земље будући да су жртве и виновници често селили своја огњишта из Црне Горе у Метохију, и обратно. Милом или силом, преко Чакора, никада није било ни лако ни весело.

Драшко Вулевић, сада 65-годишњи пензионер, живи у Пећи. Рођен је у црногорској породици, у метохијском селу Лабљане. Као предратни скојевац, одмах после окупације, избегао је са својима у Црну Гору, у село Трешњево код Андријевице, у родно место свога деде, који се одатле био насељио у Метохију, одмах после „оног“ рата. Драшко је као 17-годишњак отишао у партизане, 17. јула 1941. године. Рат је провео као борац Четврте црногорске бригаде. Девети мај, „Дан победе“, затекао је Драшку код Куманова, где је гонио побуњеничке банде Шабана Полуже. После рата, у свом родном крају, у Пећи, добија нова задужења и нова одликовања, све до 1957. године, када га, по задатку, постављају за директора Пољопривредно-воћарског предузећа у изградњи Захаћ.

– Некоме је пало на памет, сећа се Драшко, а тек сад видимо коме и зашто, да на позахаћко-крушевачком потесу, у бившем пећком срезу, створи комплекс друштвене земље, од близу 3.000 хектара. Да би се тај циљ остварио, требало је да се расели петнаестак села: Захаћ, Лабљане, Ромун, Набрђе, Главичица, Клинчина, Љешане, Јабланица, Петрч, Дреновац, Сврке, Љутоглаве, Будисавци... У ствари, касније се показало да је било обрнуто. Циљ је био иселити и претерати преко седам стотина породица, око пет хиљада становника, углавном Црногорца и нешто Срба, а да би се то остварило, измишљено је оснивање тог великог социјалистичког газдинства.

– Од 2.800 хектара одузете земље, само седам и по хектара је било власништво Шиптара. Поједини делови од тих села, који су се нашли на равничарском, наводњаваном земљишту, где су махом живеле шиптарске фамилије, нису обухваћени овим планом. Међу њима, доле, био је незнатајан број црногорских и српских кућа. Пошто су она горња насеља била сва „нешиптарска“, то су иста, за време рата, била готово сва спаљена, становништво избегло или претерано у Црну Гору и Србију, а нешто и побијено. Људи су се после рата делимично вратили на згаришта и почели се изнова кућити. Таман се мало скучили, кад ето ти опет прогон! Овог пута од стране државе за коју су се борили. Притисак је био жесток од стране Покрајинског комитета Косова, као и од Среског комитета и Одбора у Пећи. Тада је секретар Покрајинског комитета био Душан Мугоша, а председник Среског одбора Аљуш Гаши. Можда ће неком изгледати невероватно, али ни једном од ових седамсто-осамсто домаћинстава није понуђена нити дата стопа земље за одузето имање! Све друге методе и обећања били су дозвољени. Сваком домаћину је јасно стављено до знања да ће бити исељен, милиом или силом. Сем земље, све је остало нуђено, али на па-

пиру, као бајаги: правична накнада, запослење у новооснованом предузећу, посао у граду, стипендије за децу... Људи нису пристајали, али булдожери су рушили све пред собом: ограде, шуме, воћњаке, баште, усеве... Несрећни сељаци су потезали секире, пиштоле, легали пред машине. Милиција их је одводила док булдожери и тешки трактори не заврше посао. Онда се други поколебају, па прихватату било шта, иако само на папиру. На пример, човеку се да уговор на потпис, а у њему стоји да „власник задржава право накнаде за узету земљу уколико се иста буде исплаћивала“. Булдожери су бивали све ближе, па су људи, с муком стечене, куће и зграде продавали у бесцење или их сами рушили због материјала. У почетку су неки и добили посао у граду, неко стипендију или неку мизерну новчану надокнаду, само док се људи нису поколебали. Већина је, нажалост, остала изиграна до kraja – посао нису добили нити стипендије нити новац. Људи су се сналазили како је ко знао и умео. Од оно мало новца што су добијали за продати материјал од срушених кућа, амбара и штала, изнајмљивали су стан у граду, подмићивали за било какв посао, селили се у Србију, неки и у Црну Гору. У почетку су се жалили на разне стране – од среза у Пећи, преко Покрајине, до врха у Београду. Одговара, разумевања, а камоли помоћи, није било ниоткуда.

– Посао око исељавања је обављала власт, а на нас, руководиоце Пољопривредног предузећа, вршен је, такође, страховит притисак да се посао око рушења и крчења убрза. Најмање два пута недељно позивали су нас у Приштину, у Покрајински секретаријат за пољопривреду. Секретар је била Ана Симић, а њен заменик Блажо Радоњић. Нападали су нас да и ми пружамо отпор, а не само сељаци, да се то мора по сваку цену спровести, да је то став Партије... Тако они на нас, ми на булдожеристе, они на сељаке, а ови - беж' у Србију.

– На целом том комплексу одузете земље засађено је 36 хектара бресака, 504 хектара винограда, а остало ратарске културе – кукуруз, пшеница, јечам, сунцокрет... На целом једном брежуљкастом крају више нема ниједне црногорске или српске породице и куће. После тога смо дошли ми на ред – руководиоци предузећа. Требало је довести своје људе – Албанце. Почеше разне инспекције, контроле, саслушавања, писање изјава, партијске критике... Најзад, напаковаше ми 1960. нека кривична дела и радње, те ме сменише са места директора Пољопривредног предузећа. Да не би испало да је на моје место одмах дошао Албанац, поставе Мирка Раичевића, који је био на том месту само пет месеци, па га смене и поставе свог човека – Албанца.

– Оптужбе против мене су на суду, нормално, пале у воду, али остварили су што су хтели – смакли руководиоца Црногорца и поставили Албанца. Тако је рађено у већини предузећа.

– Данас, од тих силних хектара бресака и винограда нема ништа јер је нестручно одржавано и обрађивано, па је све пропало. Оно мало наших што је било остало у равници, која није била обухваћена овим лукавим планом, касније је притеzano са свих страна, па су један по један продавали, будзашто, земљу и куће, и одлазили. Како год окренеш, на ма у градовима је, ипак, лакше, а сељаци, у својој кризи, први награбусе.

*

Покојни Милија Бабић, из Шекулара у Црној Гори, прешао је са породицом 1925. године у Метохију. Три године је надничио и наполично да би тек 1928, као колониста-насељеник, добио од Краљевине Југославије пет хектара земље – два обрадиве и три шумског земљишта, све то у селу Љутоглаве, код Пећи. Кад је умро 1970. у 95. години, Мили-

ја није сахрањен ни у Љутоглави ни у родном Шекулару, већ у селу Ждраљица, надомак Крагујевца. Прича Милијин син Милан Бабић:

— Ја сам осмо од деветоро деце Милије и Јасне Бабић. Мене су родили у Љутоглави, код Пећи, 1932. године. За време рата склонили смо се били у Црну Гору, али нас касније Италијани отерају у логор у Бар. Одатле браћа Рајко и Вељко и сестра Душка побегну у партизане. Кад смо се 1945. поново скупили у Љутоглави, све наше је било спаљено, а материјал, спремљен за нову кућу, опљачкан. Морало се кућити све изнова. Мучисмо се, кућисмо 18 година, све до 1963. Тада дође ново зло, коме се нисмо надали. Коначно, завршавало се формирање пољопривредног предузећа на територији око петнаест села, насељених претежно Црногорцима. Морају и последњи да се иселе. Борили смо се до последњег дана да нам не узму земљу, да останемо у Љутоглави, али није вредело. Булдожери, што крче шуме, воћњаке и међе, били су све ближе. Или да им уступиш земљу у бесцење или да ти узму бадава. Одлучисмо се на „боље ишта него ништа“ и напустимо огњиште. Узели су нам у том комплексу, где су садили винограде, три хектара и 80 ари и исплатили минималну суму од 65.000 динара по хектару.

— Морали смо да продамо будзашто и ресто земље – два хектара изван овог комплекса, кућу, друге зграде, јер нисмо имали куд, морали смо се селити. Када се све сабере, тих готово шест хектара, кућа, зграде, пар коња, три краве, кола, плуг, једва смо узели милион и по. За те паре смо купили овде, у Ждраљици, 20 ари и стару кућу, у којој се није могло становати, била је неупотребљива. Још смо морали додати за општинске и друге таксе за пренос власништва. Овде, око

Крагујевца, јесте скупа земља, али и она наша у Метохији је тада била најмање 5-6 пута скупља него што су је нама исплатили. Видели смо да нам нема опстанка и спасавали смо што се могло.

– И кренемо, нас деветоро, пут Шумадије: отац Милија, стар 88 година, ја, жена ми Персида и шесторо наше деце – од једне до једанаест година. Мајка Јасна је умрла раније и остала је сахрањена у Метохији. Без посла, и, готово, без и где ичега, нас деветоро на 20 ари земље. Има нас таквих много са сличном судбином око Крагујевца. Само ја познајем око петнаестак оних који су доживели овакву „правду“.

*

Тако прича Милан, осмо дете Милије и Јасне Бабић. А шта да нам исприча њихово треће дете Јелица Ивановић? Одакле је Јелица? Да ли из Шекулара, у Црној Гори, где је рођена или из Метохије, где је провела највећи део свог живота и где јој је сахрањена мајка или из Ждralице, код Крагујевца, где јој је сахрањен отац или, пак, из Љига, где сада живи са својим мужем Вукадином и синовима Бором, Милом и Иваном? Прича Јелица:

– Желела бих да се нико не сели против своје воље и не мучи и пати, као што се с нама забило. Као да нас је неко проклетство пратило још од детињства. Запамтила сам своју прву сеобу кад ми је било пет година. Било је то 1925. Отац Милија, мајка Јасна, баба Дуња, имала је тада више од 80 година, и нас петоро деце, кренули смо из Црне Горе у Метохију. Нас осморо и све оно ствари што је могло да стане на два коња: дрвена софра – трпеза, сач, црепуља, карлице за млеко, дрвени чанци, дрвене кашике, сланица, неколико поњава, као бајаги постельина... Све остало што је

имао отац је продао и кренуо у плодну Метохију, где му је обећана земља. Сви су ишли пешке. Мајка је носила брата Вељка од годину дана, а ја и брат Рајко, млађи од мене две године, били смо на коњу. Путовали смо два дана и две ноћи. И дан-данас памтим како смо силазили низ Ругово и кад коњ није хтео у бару, него прескочио, а нас двоје деце попадали у блато.

— Дошли смо у село Гораждевац, баш када се обуставило додељивање земље насељеницима-колонистима. Три године је отац морао да ради наполицу код Мира Протића, који је био државни поверијеник за колонизацију, па је претходно себи био узео колико му треба, да он не мора да ради. Све осморо нас је примио у своју кућу председник општине Гораждевац Манојло Манојловић. Три године смо бесплатно провели у једној његовој соби. Спавали смо сви на поду, на слами. Ту је умрла и баба Дуња. Коначно, после три године надничења, оцу Милији су дали земљу – два хектара обрадиве и три шумске у Љутоглави.

— Сећам се као данас – отац искрчио део шуме и ту направио кућу од прућа, облепљену блатом и покривену ражаном сламом. Била су два одељења. Отац, кад је крчио дрвеће, намерно је оставио један велики пањ на среду одељења где је било огњиште, па је он огоревао скро целу зиму. Опет нас је било осморо јер се родила сестра Душка. Сећам се да у почетку нисмо имали ни шарке на вратима, него смо их онако наслањали, па једно вече наиђоше случајно жандари, гурнуше врата, а она падоше на нас у кући.

— Идуће, 1929. године, веома хладна зима, снег до крова, ноћу око куће завијају вукови. Једино у дрвима нисмо оскудевали, било је шума свуда око куће. Запатили смо били и мало стоке. А и деца су се рађала сваке друге године – 1930. мајка роди Росу, 1932. Милана, 1936. Милисава, а годину дана касније, ја се удам у Лабљане, за Вукадина Ивановића.

Вукадин и Јелица Ивановић имају петоро деце – три сина и две кћери, Борку и Милку. За време рата бежали су од Шиптара у Пећ, па одатле преко Чакора у Црну Гору, па опет натраг у Метохију. Све је зависило од зле судбине и још горих господара. После рата, обоје су били активисти – Вукадин разрезивао колико ће ко да преда држави жита, меса, масти, вуне, јаја, руководио акцијом уништавања коза, а Јелица је, између осталог, била у акцији скидања фереџа. Али, пре тога, да нам 77-годишњи Вукадин „претрчи“ укратко своју биографију.

– Било ми је тек пет месеци када ми је 1912. године отац Мило погинуо код Плава, у турском рату. Сестри Даринки су биле тек две године. Кад ми је било 11 година, 1923., мајка Драгиња добија пет хектара земље од државног аграра у Лабљану, код Пећи. Све што смо имали у нашем селу Трепчи код Андријевиће, у Црној Гори,

пренели смо на самару једног коња. Платили смо човека који је у повратку носио жито из Метохије у Андријевицу.

– Нас троје и још две породице добили смо имање и кућу Ђема Вокше, који се био одметнуо у Албанију. Тада није било конфликата између Црногорца и Шиптара. Комшије Шиптари су долазили код нас о Божићу, на честитање, на кафу, а ми код њих на њихов Бајрам. Нарочито су њихова деца волела доћи код нас на Ускрс због шарених јаја.

– Ишао сам у Пећ у гимназију. Заједно, у истом одељењу, били су још и Боро Вукмировић и Рамиз Садику. Били смо добри другари. Са Рамизом сам две године био у истој клупи. Од око три стотине ученика било је највише десетак шиптарске деце. (У селу Главичићи, где је била основна

школа за 6-7 околних села, није било ниједног ученика из шиптарске куће.)

– После завршене гимназије вратим се у село на пољо-привреду, направим кућу, оженим се, почну се деца рађати... Кад је 1941. капитулирала стара Југославија, затекнем се у Скопљу. У оном расулу, нисам хтео да предам и бацим пушку, него је после 13 дана и 13 ноћи, преко шуме и беспућа, донесем у Метохију. Имам шта и да видим – готово све куће у чисто црногорским насељима опљачкане и попаљене, становништво пртерано од стране Шиптара из суседних села.

Како је Ивановића кућа остала поштеђена у том првом налету, прича Јелица:

– Наша кућа није била горе, у чисто црногорском делу села, већ ниже, поред шиптарских. Нас је тих неколико дана пљачкања, паљења и пртеривања чувао и спасавао комшија Шиптар Цено Рамо. Но, ни он није могао дуже да нас штити, па нам каже да се спасавамо како знамо и умемо, а он ће нам помоћи да безбедно одемо до Пећи. Вукадин је био већ стигао, па ону пушку, што је донео из рата и таман је био закопао, даде Раму, што нас својим воловима и колима спроведе до Пећи.

– У Пећи останемо само седам дана. Због терора од стране шиптарске полиције, кренемо у сеобу у Црну Гору. Треба рећи да све нас, који смо из Метохије бежали у Црну Гору, преко Ругова, Шиптари Руговци нису дирили нити ометали. Такав је био њихов договор, само што пре да одемо.

И тако се Вукадин Ивановић поново, после 18 година, обрео у свом родном селу Трепчи код Андријевице, у дому свог стрица Ђола.

– У Црној Гори тада беше мирно, некакви, као бајаги, добри односи између Црне Горе и окупатора Италијана – наставља причу Вукадин. – И сад, пошто су и на Косову и у

Метохији Италијани, нама кажу да се Црногорци могу слободно вратити својим кућама, одакле су само пре неколико недеља пртерани. Већ почетком јуна платим човека да ме, са оно мало сиротиње, пресели натраг у Лабљане. Опет све на једном коњу, два дана преко Чакора, низ Ругово.

– Дођосмо у Лабљане, видимо кућа стоји, није спаљена, али њива, коју сам пред бекство узорao, засејана, и расту кукурузи. Чујемо, вратио се Ђемо Вокша из Албаније, само не у своју бившу кућу него у другу, и веле да је он засејао тај кукуруз. Али, сад се ствар окренула у нашу корист – код Италијана су на већој цени Црногорци од Шиптара. Били смо толико „повлашћени“ да су и Шиптари куповали црногорске капе и носили уместо њихове беле. Без проблема окопам „своје“ кукурузе. Али не беше тако задуго, око месец дана свега, дође 13. јул, плану устанак у Црној Гори, па се очас све промени. Сада смо ми, Црногорци и Срби, остављали капе и шајкаче, те куповали бело кече јер су код окупатора Италијана сад „у моди“ били Шиптари, а ми смо постали непријатељи. Склонимо се поново код рођака у Пећ. Жена и деца, трогодишњи Боро и тек рођена Борка, остану ту, а ја опет, крајем јула, преко Чакора у Црну Гору.

Да би се некако преживело, Јелица је у Пећи надничила код беговских жена – носила дрва из шуме, прела, плела, прала... Вукадин у Црној Гори није знао куда ће и шта ће:

– Село се почело делити – једни иду у четнике, други у партизане, мени се не иде ни у једне ни у друге, а ту сам у Црној Гори без објаве, без докумената. Угушише Италијани устанак у Црној Гри, па заведоше опасан терор и контролу становништва, ништа од старог „пријатељства“. Проценимо да је сад у Метохији мање опасно него у Андријевици, па опет преко Чакора у Пећ. Тада је и у Пећи за мушке одрасле српске и црногорске главе било опасно, па се нас неколико избеглица пријавимо на рад код италијанских власти. Уpute

нас у Албанију, на изградњу пута у Ђафрушу и Кукс. Плату смо примали, албанске леке.

— Кад је 1943. капитулирала Италија, у Пећ дођоше Немци. Шиптари опет уз окупатора. За Србе и Црногорце још горе него за време Италијана. Шиптарска полиција је нас опањкавала код Немаца да смо некакав разбојнички народ, па су они наређивали рације, које су опет спроводили Шиптари. И мене су ухватили и затворили. Тукли су нас кундацима и чекијама од укубичених дрва. Терали су нас да поздрављамо албанску заставу са двоглавим орлом. Кад сам изашао из затвора, месец дана нисам могао у кревету да се окренем од болова, све сам се увијао у овчије коже да се излечим од убоја. У јесен 1944, нас педесетак илегално одемо у партизане, у Прву косовску бригаду.

— Истерајмо Немце, ослободисмо Метохију, 17. новембра ослободисмо Пећ, кад у зиму 1945. дигоше се Шиптари на тзв. Дренички устанак. Борио сам се против банди Шабана Полуже до 1. априла 1945, кад ме повуку из борби и упуте у Београд, у официрску школу. Јелица и троје деце (Мило се родио 1943) остану у Пећи.

Зашто се, одмах по ослобођењу, у јесен 1944, нису вратили својој кући у Лабљане, прича Јелица:

— Још док је Вукадин био у борбама против Шабанове банде, хтела сам да се вратим у село, али нова власт није дала. Говорили су да морамо чекати јер се, вели, још не зна да ли ћемо се ми вратити у своје домове или ће тамо остати Шиптари који су се за време рата уселили у све неспаљене српске и црногорске куће. Ипак, средином априла 1945, пет месеци после ослобођења Метохије, кретосмо из Пећи на своје огњиште, у Лабљане. За мене и троје деце и оно мало ствари што смо имали дође са воловском запрегом Шиптар Ибиш, који се са братом и родитељима већ поодавно настанио у нашој кући у Лабљанима. Била је то већ онда лукава

политика да баш њега одреде да нас вози, да докажу „братство и јединство“. Сместисмо се у једну собу нас четворо, у другу моји родитељи, јер је њихова кућа у Љутоглави била спаљена, а у трећој соби стари Шиптар Таир Бајрам, са женом и синовима. Од Ђеме Вокше нам није претила опасност јер је поново побегао у Албанију. Али, Таир и његови неће да се иселе из наше куће, а и нове власти их не гоне. Каже мени Таир: „Шок Тито је рекао да ће свак' да живи тамо где се родио.“ Не можеш им ништа. Пролазе месеци. Моја деца тресу наше крушке, Таирова жена узме, па их купи. Деца оду да уберу пурењак у кукурузу, баба не да, отима им и каже: „Ми смо сијали.“ Видим ја да смо ми и после ослобођења под окупацијом, па крајем јула одем у Срески комитет у Пећи, код секретара Имера Пульје, да се жалим. Слуша он мене, па каже: „Мора још да се сачека јер се и даље не зна шта ће да буде“, и све тако... Значи, још тада се нама црно писало.

*

После завршеног официрског курса у Београду, у августу 1945, у Лабљане је стигао официр Вукадин. О рамену му руска пушка, о опасачу „гасер“ – немачки пиштољ.

– Видим, још ми кућа није ослобођена, па се обратим Таиру, а он ће мени самоуверено оно исто, што су, вероватно, њему рекли његови у Пећи: „Нама су Партија, Комитет и Тито рекли да ће сви ви да идете у Црну Гору, а ово нама да остане!“ Окрени-обрни, не вреди убеђивање. Видим ја да Таир и синови неће из моје куће милом, па узмем један кољац и кренем на њих да их бијем. Таиров син узме гвоздене виле. Немадох куд, латим се пушке, те они побегоше. Онако љутит, покупим све њихове ствари и однесем, те бацим у један поток, те вода однесе. Сутрадан дође курир по мене да се хитно јавим у Срески комитет у Пећи. Пита ме Имер

Пуља шта сам то урадио, а ја њему: „Урадио сам оно што си ти морао да урадиш, јер је моја жена већ била код тебе!“ Онда он удари у убеђивање како то не може тако, да треба да кујемо братство и јединство, и све тако неке пароле. Кад виде да не вреди, поче да прети, чак, и хапшењем. Залупим врата и кренем кући. Кад сам пролазио поред Станице милиције, позва ме командир Милан Влаховић, мој познаник, и каже да је Пуља звао телефоном и тражио да ме ови ухапсе. Од тога није било ништа јер сам био војно лице. После три дана добијем позив да се јавим у Окружни суд под истрагу, по тужби секретара комитета Имера Пуље. И тамо, у Окружном суду, убеђивао ме мој познаник, судија Исо Омерагић, да не треба тако, да треба да вратим Шиптаре у кућу. Ја ни опепелити! Пропаде Пуљина тужба и на овом другом месту... Кад сам отишао у војну јединицу, зове ме политички комесар Милан Митровић и каже да је из Среског комитета у Пећи стигла оптужница против мене. И ту је било малко убеђивања „да се треба претрпети, такво је сада време“ и сл, али се на томе све и завршило.

У пролеће 1946. године Вукадин Ивановић је демобилисан. Као школованог човека и члана Партије поставе га, по задатку, за секретара Месног народног одбора Захаћ, коме је припадало још пет села, међу њима и Лабљане. Долазило је време „планског“ тј. принудног откупна, од кога нису били поштеђени ни Косово и Метохија. Како је вршен принудни откуп у Месном одбору Захаћ, где је председник био Селим Дема, а секретар Вукадин Ивановић, памти Вукадин:

– Добијемо план из Среза колико наших шест села треба да испоручи држави жита, меса, млека, масти, вуне... Онда ми распоредимо то по селима – то и то село толико и толико. Одборници се, грешници, упиру свим силама да терет пребаце на друго село, али не вреди, на крају свак добије задужење па крене у акцију. Тада и тај домаћин толико и толико

ко. Села мала, приноси још мањи, нема стоке, а нарези велики. Нарежу, на пример, да наш месни одбор преда три и по вагона кукуруза, а нама треба још толико да се све становништво прехрани.

— Али не вреди се бунити, кажу мора се, народ у градовима и фабрикама гладује, војска гладна, треба, веле, помагати и нашу „браћу у Албанији“ са којима ћемо једног дана, говорили су тада, бити једна држава. Онда кад „Америка и Енглеска буду земља пролетерска!“ Извршимо притисак на сељаке и некако на једвите јаде скупимо два и по вагона, треба још један. Нема више од кога да узмеш.

— Ето их, њих троје, из Обласног одбора из Приштине. Главни међу њима мој друг из школе, неки Симоновић. Каже ми дрско: „Немој да будеш опортуниста! Дај сеоску милицију да идемо у претрес!“ Немамо куд, кренемо од куће до куће. Где нађемо купимо све до зрна, иако у кући има и више од 20 гладних душа. Узимамо и од Шиптара и од Црногорца. Нико не сме ни да писне. Свратимо и код Ахмета Мона. У кући око тридесеторо чељади, а ми претре-само, тражимо жито. Они милиционари траже околне и по тавану, а ја видим у ходнику један сандук пун сунцокрета. Завучем руку пре него што то уради Симоновић а доле кукуруз. Ахмет побелео као дувар. „Нема овде ништа“, кажем и изађемо. То ми Ахмет Мон никада није заборавио.

Слушајући приповедање Вукадина и Јелице Ивановић о мукама метохијских сељака у време принудног откупова, уништавања коза и утеривања у сељачке радне задруге, стиче се утисак да је у то време, што се међунационалних односа тиче, било „правде“ – подједнако су патили и Шиптари, и Црногорци и Срби. А патили су због нове власти која је, такође, била шиптарска, црногорска, српска...

Потврђује то и Вукадинова прича:

– У властима и међу одборницима су били подједнако и Шиптари и Црногорци и Срби. Тамо, на Косову и Метохији, није било неких богаташа, назови „кулака“ па да се, рецимо, обавезе ударе само на њих, већ је гњављена и сиротиња ма које да је била националности. Купили смо свима све. То је имало за последицу да људи у пролеће нису имали за семе. Онда сељаци оду да се жале у Приштину да им је узето и семе, па опет ето ти Симоновића. Виче на мене, а он им, у ствари, узео. Ако се десило да је неко и сакрио нешто мало жита, терали су га у Удбу, малтретирали и кажњавали.

У разговор „упада“ Јелица:

– Било је у тим инструкцијама за откуп и таквих сирових глупости да ти памет стане. На пример, донесу одлуку да свака кућа, без изузетка, мора да преда, између осталог, и по три килограма масти. А како Шиптар да преда маст, кад му вера не дозвољава да држи свиње. Ми, Срби и Црногорци, ако немамо онда некако и купимо па се раздужимо, али Шиптар не сме маст да узме у руке па да му је даш цабе. Мени је комшија Сульо Бајрам дао паре да купим и за њега три килограма масти и да га раздужим, што сам и урадила.

Да ли због успешног или неуспешног откупа, али после две године секретарисања у месном одбору Вукадина 1948. „унапреде“ за управника снабдевања среза Пећ.

– Примали смо робу од државе, често и оно што је одузимано од сељака – каже Вукадин. – Тада је било важније, чини ми се, да се од сељака одузме него дати оном у граду. Куда ћеш већег јада и неправде кад се сељацима одузимају и живе кокошке и носе у Пећ. Летње време па, што од врућине, што од куге, живина цркава. У магацин убацујемо живе, а избацујемо цркнуте. То лето је цела Пећ смрдela од кокошака бачених у Бистрицу и остале градске потоке и канале.

– Имали смо „СРЕ-МАГ“ – скреки магацин, делили смо запосленима месечно следовање хране и оне чувене „Р“ кар-

те. А за текстил и обућу сваки радник је добијао и тачкице, које су ишли уз новац. Иако је село производило храну, оно је тада више гладовало него народ у граду. Узимало се сељацима и давало овима у граду, чак и нерадницима, такав је био пропис одозго.

— Било је у тој муци и беди и смешних ситуација. Знам када смо једном делили на сваку „Р“ карту по једну кокош, па дошао код мене неки Лакићевић, геометар, и тражи да му дам више него осталима јер је његова карта „јача“ – „Р-1 б“. Да га се отарасим, наредим да му ухвате највећег петла. Не прође пола сата, ето ти га, врати се, јадикује: цркао му петао! „Теби је липсао, а не мени“, одбијем ја „рекламацију“.

— Није било ништа лакше одборницима него осталима. Одборник је исто морао да преда обавезу и још приде да се замери комшији. Било је у тој муци још смешних ситуација.

На пример, приликом разрезивања колико која кућа да преда млека, дошло је у селу Благај до препирке између одборника Алил Мустафе и Милоша Вучинића. И Алил и Милош су били подједнако „богати“ – обојица су имали по једну краву, а по шесторо чељади у кући. Буни се Милош да од оне кравице нема доста млека ни за његове укућане а камоли за државу, а грешни Алил хоће да му каже да је и он у истој ситуацији па вели:

„Милош шес' деца, ја шес' деца, ти крава, ја крава, ти музи мене, музи тебе, све исто“.

— Смејали смо се и Величку Марјановићу који је као писар у Захаћу делио тачкице. Тада није вредело ако имаш паре, а немаш тачкице, јер не можеш да купиш робу. Зато ми наговоримо његову жену Дару да се обуче као Шиптарка, забради лице и да оде у општину код Величка, да се представи као тамо нека Фатима и тражи тачкице. Тако она и уради. Промени глас и бога ми, успе, даде јој Величко. Сутра-

дан Дара тражи од Величка паре да иде у куповину, а он јој каже: „Шта ти вреде паре кад немаш тачкице?!“ Дара завуче руку у недра, извуче тачкице и вели: „Како немам, када си ми ти јуче дао“.

– Онда је било такво време, живело се од тачкица и парола. На пример, у време уништавања коза пишу се пароле: „Смрт козама, непријатељима човека и природе!“

И, стварно, шта би са козама?

– Коза је сиротињска крава, али боље речено, сиротињска мајка. Било је људи који су имали и по 50 коза. Али дође, после ослобођења од окупатора, и „ослобођење“ од коза. Све козе морају да се уништите да не би, кажу, оне уништиле све шуме и природу, а самим тим и човека. Постављен је и рок. И ту је био велики сељачки отпор, можда чак најжешћи. Крили су људи козе по шумама, јаругама, пећинама, јамама чак и на таванима. Причало се да неки сељаци знају неке траве које дају казама да им отапави језик те не могу да мекећу, – не одају скровиште.

– Било је ту доста немилих сцена. Кад је среска комисија из Пећи банула у село Ромуне код Голуба Млађеновића, он је узео секиру и ту пред њима одсекао јарцу главу и бацио пред њих. Срећа да су се повукли, јер ко зна да ли би Голубова секира завршила само на јарчевој глави.

А како је било у Метохији око колективизације, оснивања сељачких радних задруга, прича Вукадин:

– У мом селу Лабљану није оснивана задруга, али у неким околним селима јесте. Људи нису хтели у сељачку радну задругу милом ни они најсиромашнији, а камоли они мало имућнији. Кад је било то убеђивање у селу Љутоглаве, устаје Мико Гашић и каже: „Онамо ће има седам бригадира, а пет радника, ја не идем!“ Онда му активиста каже да то није лепо од њега, да треба да буде веран новој држави и Партији,

а на то ће Мико: „Веран буди сваком, али не веруј ником“! Кад је активиста видео да га Мико аргументовано завитлава, не зна шта ће, па каже: „Ти си, друже, очигледно пијан“ а Мико ће њега и трећом „репликом“: „Не пијем ја што ми се пије, него да ми се замути да не видим шта се ради“.

– Ја сам 1949. био секретар Комисије за село при Среском комитету Пећ. Ишао сам у обилазак сељачких радних задруга. Одем, рецимо, да обиђем како ради задруга у Клинчинама. Тамо, у задружној штали, говеда се савила од глади, око штале пуно сена, свако начето, растурено, а у чобанској соби четири-пет чобана седе, ништа не раде. Ја их питам зашто су свако сено развршили те кисне и трули, а говеда гладна и мршава, а они ћуте и слежу раменима. Видим да им се не мили радити, јер су у задругу натерани силом и велиkim обавезама, а највише лажним обећањима да ће у колективу, малтене, само од себе све да процвета. А како добро да ради задруга кад за њеног председника поставе човека који претходно није имао пред кућом ни козе.

– Највећи притисак за колективизацију села је био првих година од избијања резолуције Информбира. Ваљда је требало доказивати „другу“ Стаљину како нисмо скренули у капитализам. И опет је сељак платио цех. Али није то био једини наш „специјалитет“, имали смо још један када су се задруге растурале. Наиме, исти људи који су сељаке силом напонили у сељачке радне задруге, сада су дошли и наређивали да се расформира. То им је много лакше и брже пошло за руком него када су стваране, јер оне су већ у току свог постојања биле скоро распаднуте. Када је растурена она у Клинчанима, каже један задругар: „Кад смо били приватници, унели смо у задруге 40 запрега – коњских и воловских, спремних и за фронт, ако треба, а сада када излазимо, нема ни амова, ни коња, ни волова, ни кола. Шта ћемо изнети; – неко точак, неко тупац, неко руду... све је пропало и разву-

чено“. У том општем расулу, да не кажем „политике према селу“, у том претумбавању, час овако час онако, људи, а нарочито млади, су само гледали како да побегну у град и нађу било какав посао на „државним јаслама“. И било им је боље, ма шта да су радили у граду, него да су остали у селу. Сада видимо до чега нас је то довело.

— Све се у то време, педесетих година, радило по директиви. На пример, горе у врху су замислили да могу и треба да знају свака 3-4 дана колико је који дан поорано и засејано тога и тога усева. Директиве се спуштају доле па, рецимо, у нашем случају, они из Приштине то траже од среза, срез од месних одбора. ’Ајд ти сад двапут недељно сакупљај и сабирај нетачне податке, води евиденцију и шаљи извештаје. Ја се једном побуним да је то немогуће, кажем да су ти подаци, углавном, нетачни и поврх свега да је то непотребно и некорисно, а Предраг Ајтић, ондашњи организациони секретар Обласног комитета, викну на мене: „Ништа ме не интересује, ја хоћу свака три дана извештај о сетви!“ Онда ми шаљемо лажне извештаје, како коме падне на памет – и сви задовољни.

— Народ је, у целој тој муци, беди и бесмислици, терао и шегу како са властима, тако и са самим собом. Тада се сваки акт, проглас, наредба, акција, па и успутни поздрав почињао и завршавао паролом – „Смрт фашизму“. У време откупна, уништавања коза и акције запрашивања против ванију, сељаци су се међу собом у шали поздрављали: „Смрт фашизму, бувама, мувама, вашкама, козама и кулацима!“

— Све ти је била директиве одозго и све је зависило од времена – додаје Вукадинова супруга Јелица. – На пример, до резолуције Информбириоа на сваком кораку се певало: „Ој, Стаљине, руски сине, ти си вођа омладине. Омладине целог света сем колоне што је пета.“ Па онда, певало се и

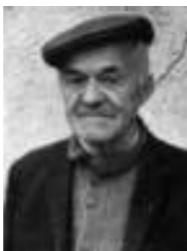
оно: „Ми имамо три народна сина, Енвер Хоџу, Тита и Сталјина.“

– А кад дође она друга резолуција Информбирао, удари-смо у другачију песму: „Гледали смо изнад Фоче како Сталјин с кучком лоче. Ој, Сталјине, стара бако, не вара се Тито лако.“ Ми Црногорци смо још додавали: „Не вара се Тито борац нити Блажо Црногорац!“

– И то ти је певао све исти народ, и оно пре, и оно после. А шта ћемо певати – одлучивало се очигледно горе, шта смо ми доле знали ту вишу политику.

(1990)

СМРТ КОЗАМА И КУЛАЦИМА

Васо Стијовић, 80-годишњак, пензионер и још врло активан пчелар, живи данас у Љигу. Доселио се пре 14 година из Дечана. А у Дечане се доселио, и први пут селио, 1955. из свог маленог села Сутјеске, поред Андријевице у Црној Гори.

Ево Васове приче:

– Ја сам ти из сиротињског краја Црне Горе. Моје родно село Сутјеска је на 15 минута хода од Андријевице. Нема више од 20 кућа, од тога су сада две трећине пусте и празне. Пре рата, за време рата и после рата били смо, што друго, до сиротиња. Сваки по 2-3 хектара посне земље шесте и седме класе, углавном утрине. Орало се ралом, ретко ко да је имао плуг. Кукуруз за исхрану смо, углавном, набављали на пијаци у Пећи. Док одемо и вратимо се преко Чакора, треба ти три дана и три ноћи, а све то због две вреће жита на самару, на малом брдском коњићу. Нико у мом селу није имао запрежна кола, али коње смо морали држати и понеко говече, козу и овцу. „Јачи“ домаћини су држали и волове.

– Италијане као окупаторе преживели смо тако и некако. 1944. дођоше Немци, протераše партизане, запалише село. За њима иду „Волнетари“ – наоружани Муслимани од Пла-

ва и Гусиња, и Шиптари са Косова и Метохије. Пљачкају све од реда.

– Нама су тада, 1944. запалили све, отерали око 20 оваца, петоро говеда и однели све из куће пре пламена. Када смо се вратили из шуме, после је брзо дошло и ослобођење, некако смо набавили и купили 5-6 оваца и две козе. Морали смо да се подижемо из пепела, тако цело село.

– Не прође дugo, те 1946. и 1947., па стиже и наређење да се униште све козе. Срески одбор одређује Месном одбору рок од када у селу не сме бити ниједне козе. Одборници су и сами држали козе, али нису могли да се одупру вишој сили. Људи су крили јадне животиње, али шта вреди кад су чланови Партије ишли у претрес и то ноћу. Где се пронађе, сутрадан Месни одбор издаје решење „да у року од три дана коза мора бити ликвидирана“. Ко после тога рока није извршио наредбу и заклао своју хранитељку, гледао је како му, на његове очи, у његовом дворишту, то ради сеоски курир. Био је то злочин према сеоској сиротињи и велика грешка, али, шта ћеш, сила Бога не моли.

– Пошто уништисмо козе, ударише у обавезан откуп кукуруза. А којег црног кукуруза када нико није имао ни за себе, ретко ко да није доносио из Пећи! Говорили су нам да је народ у Албанији гладан, да мора да их помажемо, да смо сада са њима савезници. Ишли су активисти и одборници од куће до куће у претрес. Где нађу и 15-20 кила брашна, узму бар 5-6 за државу – нашу и албанску, ваљда. А онда је у Црној Гори било велико кило брашна, јер колико само треба муке ићи до Метохије да на самару донесеш товар жита. То је практично било отимања од уста. Тада смо први пут чули за реч „кулак“, како су код нас у Црној Гори називали оне сељаке који су били, као бајаги имућни, имали су, рецимо, коња и десетак оваца...

– Поред уништавања коза и одузимања оно мало јадног жита и брашна, дође и трећа невоља: терају сељаке на „добротворне“ радне акције. Омладину у омладинске, а старије у фронтовске бригаде. Сад смејем да кажем: Из нашег села нико не би отишао милом да није морао силом. Али кад већ мораши да идеши, боље да ти се пише да си ишао милом него силом. Младићи су ишли на изградњу пруга а старији на сечу шума, градњу централа, обично по три месеца. Само су сељаци ишли у те радне бригаде, они запослени у граду нису. А кад се проводила струја из тих централа где су радили, онда су добили градови, а нека села нису ни до данас.

– Четврта сељачка несрећа тих година је била оснивање сељачких радних задруга. И то је ишло, бајаги, милом, а уствари, силом. Убеђивали су и обећавали помоћ од државе и истовремено говорили да је то једина наша шанса да савладамо економску блокаду – прво западну, после источну. Па ти је сад вазда било – и кад је силом, мораши рећи да је милом.

– Кад се све то стрпало на сиротињску сељачку грбачу – уништавање коза, откуп, терање на рад, колективизација, дође и пета несрећа – Информбијро. То је највише погодило Црну Гору, па није заобишло ни црногорско село. Одмах после прве резолуције беше и тако и онако неколико месеци. Причало се да горе Стаљин и Тито не могу да се сложе. Око чега, то сељаци нису могли разумети ту вишу политику. Изјашњавали смо се ко је за Стаљина, а ко за наш Централни комитет. Људи су у црногорским селима били полуписмени, многи су мислили да је то нека кушња па су говорили, ако си против Стаљина онда си и против нашег ЦеКА, а ако си за њега, онда си аутоматски и за Тита, јер до тада њих двојицу ниси смео да раздвајаш.

– Али после 4-5 месеци дође враг – све који су се изјашњавали за Стаљина отераше у затвор. Ухапсе, рецимо,

човека заслужног из рата. Ако ти јавно жалиш што би с њим, а они и тебе отерају. Из оно мало јада, из оних двадесетак кућа из Сутјеске, Бога ми, заглави Голи оток њих 5-6. Неки људи су тада стварали каријеру на туђој несрећи, показивали су друге као непријатеље, потурали другом ногу да се спотакне, а они да се уздигну. Многи сељаци у Црној Гори, онако полуписмени, отишли су на Голи оток, а да нису ни схватили зашто. Тада су се многи људи замрзли међу собом да се то осећа и данас. А како и не би, кад Голи оток није био затвор и робијашница него зверињак!

– У сељачкој радној задрузи је било Богу плакати. Још већа беда и немаштина него када смо били приватници. Свако је више мислио о оно мало окућнице, што му је остављено, него о раду у задрузи. Ја сам се одувек бавио пчелама па, када смо ушли у задругу, морадох да унесем и свих мојих 14 кошница. И сад уместо да ја гледам пчеле, који сам са дугогодишњим искуством, руководиоци задруге одреде једног из другог села који у животу није ни видео како изглеђа кошница. За бригадире су нам постављали људе који никада нису имали ништа. Онда се то сматрало политички подобним – ако немаш нигде ништа. И тек ту, у сељачкој задрузи, пропадосмо дидидуз. Упропастили смо оно мало пољопривредног алата, пропаде и стока, наравно, и моје кошнице.

– Када смо се расформирали, натраг сам добио само две кошнице. Тако је прошао и мој колега, пчелар Никола Масловарић. Мој брат Павић унео је био нешто стоке, а кад је излазио није добио ништа. Док се било у задрузи, узгред се развлачило и пропадало. На крају што рекао народ: ни ћара, ни магарца!

– Али док су другови увидели да су СРЗ глупост и заблуда, упропастише село скроз. Ову пропаст најмање су осети-

ли они који су томе највише допринели. После су се бацили на неке друге експерименте.

– Да бих побегао од немаштине, продам оно мало што сам имао у Црној Гори и 1955. се упутим у Метохију, у Дечане. (Да додам још да смо ја и моја тадашња супруга Вука од 1938. до 1948. изродили шесторо деце). У Дечанима купим 14 ари земље, направим кућу и запослим се на економији као пчелар. Било је добро док не сменише Ранковића, није било неких инцидената између Црногорца и Албанца. Али кад оде Ранковић, почеше смењивања стручњака и кадрова Срба и Црногорца, а доведоше Албанце, иако нису били стручни. Тако је било и у Пољопривредном комбинату „Раставица – Ереч“, где сам радио. Кад решише да најуре Србе и Црногорце, измислише експропријацију – одузимање земље, али само од њих, а не и од Албанца, и то по багателним ценама.

– Сељаку је суђено да све недаће, било које врсте, увек њега прво закаче, често само њега. Ја више нисам могао да издржим, осећао сам шта се спрема, продао сам све то у Дечанима и доселио се овде, у Љиг. Имао би још много да причам и у детаље и са именима и презименима, али не смем, тада су ми још остала деца - запослена.

Слушајући и читајући ове тужне приче, човек мора да се запита; да ли је онда, рецимо у Црној Гори било поштеног и паметног человека, по рангу изнад ових јадних људи, да јасно и гласно каже да је то што се ради чиста пропаст села и сељака? Имало је таквих људи, на срећу, али у то време и на сопствену несрећу.

Љубо Микић, Црногорац, носилац партизанске споменице '41., родом из малог кршевитог села Сировац код Шавника, каже:

– Као пуковник ЈНА у Скопљу дођем у лето 1949. на одсуство да обиђем своје у Сировцу. Они су већ тада били сви силом натерани у Сељачку радну задругу. Пошто је то сточарски крај, то им је и задруга била сточарског смера, сву стоку из неколико села су им концентрисали на једном месту, на планини. Много стоке беше угинуло од небриге и глади. Свакодневно су из сваке куће ишли по 4-5 километара за чинију млека. Сколили ме људи, жале се, веле: зар смо се за ово борили?

– Кад сам се вратио у Скопље, пожалим се колегама официрима. Већ после два-три дана зове ме заменик комесара Пете армије, пуковник Фрањо Кнебле, на „разговор“. Пита зашто сам против СРЗ. Ја кажем да у начелу нисам против колектива, али нисам за овакав облик задруга, где се очигледно иде у пропаст. Мало, по мало, ја на „разговор“ од генерала до генерала, па дођох и до КОС-а. Прогласише ме информбировцем и осудише на Голи оток. Осудили ме да сам за Стаљина, а ја био против стаљинистичког односа према селу и сељаку.

ДИКТАТОР ИЗ КОВИЉА

Сакупљајући тужна сведочанства сељака страдалника из времена принудног откупа и још принуднијег утеривања у сељачке радне задруге, препоручише се и мештани села Ковиља, недалеко од Новог Сада, у бившем срезу Жабалњ.

Браћа Репићи – 80-годишњи Лаза и 73-годишњи Сава су у то зло време били у заједници са покојним родитељима, оцем Тошом и мајком Катицом. Оба старца, Лаза и Сава, сећају се свега и заједнички, наизменично, причају своје муке.

– Наша кућа је после „оног“ рата – сећа се Лаза – била једна од сиромашнијих у Ковиљу. Отац Тоша је некако купио два коња и корду, кола што се њима превлачи земља или песак, само се откаче па се сама истоварују, „кипују“. Њима је радио на насипу, који се градио поред Дунава. Кад је зарадио нешто новца, купио је још један пар коња и још једну „корду“ и тако све док није имао 6-7 запрега и своје раднике. После је куповао земљу, правио куће, једну за другом. Радили смо и нас двојица, Сава и ја. Памтимо кад нисмо имали ништа и кад смо се после обогатили. Имали смо и први приватни аутобус, још 1925., који је саобраћао између Ковиља и Новог Сада. Касније смо отворили месару и две кафане.

– Кад је дошао овај рат, и ми се нашли под окупацијом Мађара, узели су нам пола земље – преко 20 јутара и разделили мађарској сиротињи које је овде било – прича Сава. Затворили су нам и једну кафанду. Отац Тоша је био први талац у Ковиљу – био је осуђен од мађарских власти да мора сваки дан тачно у 10 сати, ни минут пре ни минут после, да се јавља полицији у селу. Били смо обавезни да предајемо и нешто жита и кукуруза окупаторима, али је доволјно остајало и за нас, и за стоку. Срећом, овде је за време рата било мирно, а и отац се никада није бавио политиком, па из рата изађосмо читавих глава.

– Првих дана после ослобођења имали смо седам или осам коња, од тога два парса радних, близу двадесеторо говеда, 50-60 свиња, пуне амбаре жита, котобање кукуруза и свега што има добар радник – домаћин.

– Али, чим дођоше партизани, успостави се и нова власт у Ковиљу – наставља причу Лаза. – Главни су били Панта Кикош, Ђока Басара, Васа Танасин, Рада Вуков... Не прође дуго времена, заведоше терор у селу какав ни окупатор радије није спроводио. Све мало богатије домаћине прогласише за „кулаке“ и противнике данашњице јер, веле, „неће да се баве политиком, само раде и богате се“.

– До 1947. беше и црно и бело, али после, у следећих пет година, беше све црње и црње. Панта Кикош се понашао као прави диктатор. Да ли је дан, ноћ, киша, ветар или снег, нема везе ето га, наређује, мораш да га возиш некуд фијакером, најчешће у срез, у Жабаљ.

– Почеше велики нарези жита, кукуруза, меса... У почетку је нешто и остајало и нама, али убрзо почеше да узимају све више и више, па нема ни за нас нити за њих колико траже. Овршемо 150 метара жита, они попишу све и до задњег зрна, морамо да предамо у државни магацин. Треба нешто и јести, а они траже још, иако знају добро да више не-

ма. Сећам се, купили смо од Славка Јовановог 15 метара пшенице, платили смо по три хиљаде, а нама је држава за то платила десет пута мање – по триста динара. Славко је тада за те паре купио два коња, амове и нова кола, и остало му више од пола паре.

– Тада није било важно да се узме где има вишака, него само од добрих домаћина, па имало, немало. Док су нас сиромашили упропашћавали, појединци су се богатили. Такви су били Милан Паунић, Сава Субић, Васа Вареника, Ђока Брестовачки, Рада Субић, Миша Паунић... На пример, Кикошева сестра Вука је била удата за Саву Субића. Иако му је зет био имућан, Кикош га је сачувао од обавеза, па су се Сава и остали слични њему тада обогатили продајући нама жито и кукуруз на црној берзи. Тада Сава Субић је био и срески одборник па тамо, у срезу, надао дреку и на то мало што је био обавезан да преда, па му ови и то смакну. А имао је доста и жита, и кукуруза, марве, оваца... Ниси тада смео ни да купиш више него што њима треба да предаш јер, ето их ноћу у претрес, па ако нађу, однесу и још те оптуже да си саботер и непријатељ. Једном су нам нарезали да предамо десеторо говеда, више нисмо ни имали, све смо предали.

– Главне муке су настале када се почело говорити о оснивању сељачких радних задруга – допуњује Лаза сећање свог брата. – Нерадници се уписаше први, поче још већи притисак, долазе и они из среза: Миле Крстић – био је ваљда председник Среског одбора, па Стева Поповић и Стева Штрбац из Уdbe. Почеше ноћни претреси – готово сваку ноћ ето их на капију. Таман погасимо светла и положемо, ето активиста и милиције, лупају. Оца Тошку су безмало свако вече, боље речено сваку ноћ, одводили овде у општину на саслушање. Кикош је имао обичај да каже: „Бог, Тито, па ја! Дај

руку – упиши се у задругу и нема више обавезе! Ако нећеш, има да те отерам на робију четири године и да ти конфискујем све – и оно најмилије!“

– Имали су тада и сеоску милицију која је ноћу одводила људе да би их они тамо – одборници и активисти, кињили и мучили – наставља Лаза Репић. – Оца Тошу нису тукли, али неке друге људе јесу. Највише су тукли Мику Паунчића, који је тада имао близу 70 година. Чупали су му бркове, газили ногама, а кад Мика ни тада није могао да обећа да ће изнети жито које нема а није хтео да „пружи руку“ и упише се у задругу, Кикош му је полупао мошнице. Тако изубијаног избацио га је напоље.

– Јадни Мика се некако довукао до куће и испричao шта су му тамо у Месном одбору радили. Микин син, Сава, није то могао да отрпи па је сутрадан, у сред дана, насрнуо ножем на Панту Кикоша. Овај није имао времена да извади пиштолј већ је улетео у капију Реке Урбана и преко баште ударио у њиве, а Сава за њим. Пуцао је Кикош из пиштолја на Саву, промашио је, али је то било доволно да се спасе ножа.

– После су одмах Саву Микиног отерали у затвор и две године на робију, а Кикош је са својим другарима ударио још већи терор на нас „кулаке“. У селу је завладао страх. Људи су једноставно бежали са улице кад нађе неко од тих активиста, јер се никад није знало да ли ће му пасти на памет да те отера у општину на малтретирање и понижавање.

Сава потврђује:

– Није им било дosta што су оца Тошу малтретирали, него су почели и нас двојицу – Лазу и мене. Једне ноћи дођоше три милиционера и одведоше мене у општину. Угу-

раше ме у канцеларију а тамо за столом лежи или спава Миле Крстић из Шајкаша, био је тада неки буџа у срезу. Дигао главу и пита: „Ко си ти?“ Ја кажем чији сам, а он вели: „Чекај мало, да видимо!“ и опет клоне главом на сто, пијан вальда. Ја стојим и чекам, он спава, тако до неко доба ноћи. Отворим врата и одем кући, и ником ништа, вальда ту ноћ нису били расположени и одморни да неког малтретирају.

– Другу једну ноћ су ме покупили, такође из кревета, мештули на једна запрежна кола и потерали у суседно село Шајкаш. Водио ме удбаш из Жабља Стева Штрбаца. Требало је у Шајкашу да узму још неког, али тамошиње власти нису биле никог привеле па Штрбац туц тамо, туц овамо реши да и мене пусти, није му се, вальда, исплатило да тера мене самог у Удбу, у Жабаль. Каже ми: „Иди у Ковиљ, право у Месни одбор и тамо њима обећај да ћете да испуните обавезу!“ Ја му велим да не смем да обећам кад знам да немамо, а он ће: „Ко те за то пита! Важно је да се ноћас спасеш и извучеш, а сутра гледај шта ћеш!“ – Ја се вратим сам по ноћи, страхујем уз пут да ме не сачекају у заседи и убију, плашим се свог корака.

– Дођем у Месни одбор, у ту нашу сеоску општину и кажем све како је било. Кикош и остали његови вику и на мене и на Штрпца како је смео да ме пусти, да ме не ухапси. Ко зна, можда је то све био неки њихов договор да ме страше, као и ове моје у кући што су остали. Ту се некако извучем да ме не затворе. Имали су два затвора – један овде, код општине – а други у Доњем Ковиљу. Обадва су била, у ствари, подруми. Ретко да неку ноћ обадва нису била пуна. Једне пуштају, друге доводе, бију, прете, обећавају да ће да отпишу обавезу само да се „добровољно“ упишем у сељачку радну задругу.

– Цео тај притисак је био само да се уђе у задругу – милом или силом. А људи, прави домаћини нису хтели тамо да бу-

ду слуге оних нерадника који су били бригадири. Чика Тоша Милић је, рецимо, морао ући, али је после пар дана пао у кревет и убрзо умро. Сви смо знали да је човек цркао од муке. Почели су сваку ноћ да нас наизменично терају у Месни одбор, у затвор. Оца Тошу најчешће, а и нас двојицу, Саву и мене. Више нисмо имали ни паре, ни неког капитала да бисмо могли куповати и испуњавати обавезу. Не смеш даљу на улицу, а ноћу дрхћеш само чекаш кад ће да залупају на капију, да ли пред поноћ, или пред зору. Сви су у селу знали; кад у сељачку радну задругу уђе наш отац Тоша Репић, онда ће морати и остали. Најгоре је било што су то знали и они – активисти.

– Тада је некако била и она чувена летња „свињска рација“ у целој држави, у исти дан. Ковиль има велики рит па смо ми, као и још доста домаћина, доле држали нешто свиња, за које смо сматрали да не знају ови из Одбора. Али тада ударише и у рит, све покупише до задњег прасета. У том једном летњем дану отели су били више од хиљаду свиња и све их затворили у двориште млина. Онако сабијене, на великој врућини јеле су једна другу и доста је и поцркало. Нешто су и они активисти појели преко ноћи, прослављали успех акције. Куд су отерали свиње, нико сигурно није сазнао, али се причало да је много још поцркало и побацано у Дунав. Њиховим пуленима нису дијали свиње, а нама „кулацима“ су отерали све, чак и супрасне крмаче. Страхиња Катански није имао више од једне свиње па је молио Кикоша да му бар то остави, а овај ће њему: „Шта ће теби свиња, то треба Алији Сиротановићу, чувеном ударнику!“ На то му је Страхиња узвратио: „Ако ћемо право, не треба ни Алији, јер је муслиман!“

– Нису само отимали за државу, него се у ту пљачку укључила и наша сељачка радна задруга „Илија Нешин“ у

Ковиљу – наставља Сава. – Ми смо имали детелину на два и по јутра и чим смо је осушили и саденули, задругари су дошли у по бела дана и све отерали да хране своју стоку. Ни смо смели да писнемо.

– Али ни тако није потрајало дugo. Дође онај Информби-ро, па завлада још већи страх и гори терор. Сад су се активисти још више испизмили на нас имућније сељаке и гањали нас све више да би се доказали. Дођоше опет једну ноћ. На сваки ћошак куће по један наоружани милиционар, као да је унутра разбојник а не миран и уморан домаћин. Дигоше оца Тошу и отераše у општину, у сеоски затвор. Очево хапшење су тако испланирали да заплаше цело село.

– Сутрадан су одредили Мику Темеринског да са коњском запрегом – кочијама дође пред Месни одбор. Тату су ставили на кола а четири милиционара су бициклима опколили кола са четири стране – напред, позади и са стране као да воде највећег хајдука. Тако су „парадно“ кренули кроз село, пут среза у Жабаљ. То је било тужно и страшно. Нико ништа не сме да каже, нити да приђе, а сви знају да човек цабе иде у апс. Људи беже са сокака, затварају капије, тако да су прошли празним улицама.

Лаза прекиде брата и продужи:

– Сутрадан одем у Жабаљ, у Срески одбор код Мила Крстића и кажем: „Пустите ми оца из затвора, ући ћemo у задругу!“ Гледа ме Миле, па ће цинично: „Касно је, већ је пола дванаест. Него, иди у Ковиљ и кажи свима да ће овако проћи ако се не упишу у задругу!“ Ја се мало осмелим па вељим њему да у Ковиљу има чланова Партије који се нису још уписали, а Миле ће на то: „Они су сиротиња, они нама и не требају за задругу, за њих ћemo ми да отворимо руднике и фабрике, а ви јаки сељаци има да будете ваљак сеоског социјализма!“

– Вратим се у село, људи ме кришом питају шта је било, ја причам. Неколико домаћина се одмах уписало из страха да се и њима не деси као нашем оцу Тоши. Тада су одмах ушли у задругу Никола Матић, Тоша Милић, Сава Маринковић... Кикош им је јавно говорио: „Да нисте ушли у задругу, прошли бисте као Тоша Репић.“ Он је био бела врана, послужио је другима за страх. Причало се тада да се хвалио по срезу како је успела његова замисао – кад оде у затвор Тоша, други ће „пружити руку добровољно“ – за задругу.

– Суђење оцу је било заказано други дан после хапшења. Одемо нас двојица, Сава и ја, код адвоката у Жабаљ, а он прво пита када је отац ухапшен. Чим кажем „Пре два дана“, он само одмахне руком и каже: „Ту нема спаса“. Један од њих нам је отворено рекао да не би смео да се на суду појави као бранилац, у таквом случају, јер би, свакако, и он одмах заглавио у затвор што брани „народне непријатеље“. Био је то у неку руку брзи или преки суд. Не добијеш ни оптужници, нити можеш да спремиш неку одбрану.

– На суђењу два милиционара, тужилац, Миле Крстић као председник Среског одбора, судија Сава Исаков и поротници. Дошао је и главни сведок из Ковиља – Миленко Лудошки, који је радио око администрације откупа. Приступљујемо и нас двојица, Тошини синови. Оптужују оца да није на време испоручио толико и толико жита и да је краву за месо предао са закашњењем. Отац каже да је све обавезе испунио, наводи да жита није имао довољно, да је докупљивао, а судија се обраћа сведоку. Устаје Миленко и каже: „Тоша Репић је све обавезе испунио на време, у року.“ Лаза хтеде нешто да каже, а судија Исаков, љут као жеравица, казни га на лицу места са две хиљаде и истера га у ходник. Онда се окрене тужиоцу и Крстићу и каже: „Како овај сведок сведочи, ја овог человека морам одмах да пустим из затвора!“

– Онда ова двојица траже од судије да отац остане у затвору до сутра, док не донесу нове доказе. Оца врате у затвор, нас двојица одемо кући у село па сутрадан поново на суђење. Опет сведок Миленко Лудошки. На питање судије Исакова да ли је Тоша Репић испунио обавезу о року, Лудошки сада одговара да јесте испунио, али са закашњењем, како жита тако и краву. Реда ради, пита га судија, како то сад тако говори, а јуче другачије. Лудошки каже: „Ноћас сам детаљно прегледавао спискове и установио да сам јуче погрешио“. Тужилац се појави сада са допуном оптужнице, наводно да је отац вређао Тита и Ранковића. У чему је та увреда? Опет сведочи исти сведок – Миленко Лудошки: „Овај Тоша Репић је пред својим братом Лазаром Репићем говорио како су друг Тито и друг Ранковић лудаци зато што оснивају сељачке радне задруге.“ Пита га Исаков како он сведок то зна, а Лудошки одговара: „Тошин брат Лазар је мени таст па ми је он причао то у поверењу.“ Зашто нису Лазара звали да сведочи, то на суду нико није смео да пита, а знало се да је све намештено.

– Касније смо дознали да су Миле Крстић и судија Сава Исаков звали телефоном ове у Месном одбору у Ковиљу, Кикоша и остале и рекли им да среде Лудошког. Тако је и било. Ту ноћ, између два суђења, Миленко Лудошки је провео у затвору, у истом оном подруму у коме су били отац и остали „кулаци“. Шта су му ту ноћ радили, није се сазнalo, али се по сутрашњем сведочењу могло претпоставити, јер је морао да сведочи онако како му је наређено. Суђење је трајало веома кратко. У име народа судија је донео пресуду да је наш отац Тоша Репић непријатељ и саботер и да се осуђује за три кривична дела: за вређање Тита и Ранковића годину дана робије, за неизвршење обавезе у житу на време – две године и због непредате краве у року још годину дана. Укупно – на четири године и конфискацију имовине.

– Питају оца Тошу да ли је задовољан пресудом а он каже: „Не могу бити задовољан, јер знам да сам невин, да нисам крив. Ако је све ово тачно зашто сам оптужен и осуђен, ја за себе тражим смртну казну“. Било је то у пролеће 1949. године.

– Е, сад се припрема попис све наше покретне и непокретне имовине за конфискацију – наставља Лаза Репић. – Ми нашли познатог новосадског адвоката Жижу, направио нам жалбу Окружном суду. Треба земљу сејати, а питање је да ли ће усев бити наш или њихов. Добијемо решење у коме стоји да ћемо, ако не посејемо бити кажњени, а ако земља припадне њима, да ће нам све платити – семе и рад. Касније су узели земљу, а за нашу муку – орање, дрљање, сејање, семе, копање – нису нам платили ни динара, а сав род су, у јесен, они обрали – задругари из сељачке радне задруге. Оца су отерили у Пожаревац на издржавање казне. Издржао је готово две и по године, дошао је кући јула 1951.

– Брзо су нам све покупили. Дођоше ови из сељачке радне задруге па уз присуство милиције отераше све; двоја кола, чезе, плугове, дрљаче, бране, сејалице и сав остали инвентар, ситни и крупни. Сећам се, баш, да је фијакер отерао Неца Павлов право у задругу. Одвели су и преостала два коња, стоку нису, јер су је раније одузели. А и шта ће нам коњи кад су нам сву земљу узели, као и сено, и кукуруз, чиме бисмо их хранили! Живели смо касније од четири јутра мираза наше мајке Катице.

Овом тужном сведочењу придружује се и Савина супруга Живка:

– Пописивали су нам кућне ствари за конфискацију, у две наше куће пуних осам дана, два пописивача и два милиционара као да смемо да се супростављамо. Сећам се како су се деца ујутру плашила кад они

долазе, плачу и кажу да бежимо. И ми смо били у страху, али пред децом то нисмо смели да покажемо. Пописивали су све одреда, полако, да нас што више муче: намештај, постељину, одећу, обућу, посуђе, тепихе, чилиме, фиранге, крпаре, јастуке, метле, столове, клупе, столице, све до крпа за прање судова. Сећам се, ја и јетрва Ружа потопиле веш за прање у корито, а они онако мокар ваде, један по један, и броје. Пописали су и све породичне фотографије, чак и икону наше славе, Светог Ђорђа. Ми питамо, „зар и славу да узмете“, а они кажу да је тако наредио Панта Кикош. Списак је водио Никола Илин. Свако вече кад заврше, читају шта су пописали и траже да ми потпишемо. Касније умало због тога да награбусимо, јер Никола је нама читao једно, а уписивао друго.

– Да би од нас направили што веће народне непријатеље, хтели су да испадне да смо шпекуланти и шверцери, па су у спискове уносили неких ствари много више него што је нормалном домаћинству било потребно. На пример, написали су да имамо 82 чакшире, 50 пари ципела, 40 јоргана... Нормално да нисмо имали ни близу тога, нити нам је требало, али тако је хтео Кикош. Шта боље од њега да се надаш кад и светог Ђорђа хоће да нам узме.

– Касније, Николу је, ваљда, гризла савест због тога, па је све избегавао да се видимо. Кад се сртне са неким од нас, сагне главу. А и ми њих, да кажем право, нисмо могли радо гледати. Покојни свекар кад седи пред кућом а наиђе неко од њих, он уђе унутра, да их не види.

Живка Репић је желела да овим тужним причама дода, у неколико речи, нешто и о свом брату који је такође имао несрећу да у зло време буде добар домаћин:

– Мог брата Милоша Ђићовица су исто тако упропастили. Није вредело ни што се у болници у Новом Саду нашао ради операције слепог црева. Лично је у болницу дошао

председник Среза Миле Крстић и пред лекарима рекао: „Ја ћу тебе да оперишем, а не ови лекари!“ Дигли су га из болничког кревета и одмах отерали у затвор, у Жабаљ. Срећом, слепо црево се смирило, али су јадног брата Милоша отерили на робију две године у Костолац код Пожаревца.

Шта је даље било са Репићима, прича Сава:

– Поред земље и инвентара, конфисковали су нам велику кућу у центру села поред цркве, са кафаном и месаром. Нијакада нам није враћена ни стопа земље, ни та кућа, нити остало, нити је један једини динар исплаћен као нека одштета или слично. Од наше куће сељачка радна задруга је направила себи управу, а кафану испреграђивала за станове службеника и управника. Касније, кад су растурили ту сељачку радну задругу, наше имање и кућу су уступили пољопривредној организацији Ковиљ.

Лаза само одмахује руком:

– Када сам 1955. отворио приватну месару у својој бившој кући, морао сам пуних 27 година да плаћам кирију пољопривредној организацији. Сад је у тој просторији један ТВ механичар отворио сервис.

Завршавајући ову тужну причу из Ковиља, о браћи Репић – Лази и Сави, нека остане забележено и ово: обојица су данас веома добростојећи домаћини, имају све, боље речено, спадају међу најбогатије и најугледније људе у Ковиљу, бачком селу поред Дунава.

А главни „усрећитељ“ Ковиља и Репића, Панта Кикош касније је завршио као алкохоличар – умро је на новосадској пијаци, под тезгом.

Емилија Попов, домаћица из Ковиља, прича како је у „срђна“ времена – откупа и сељачких радних задруга, прошла кућа њеног оца Бранка Летића из Ченеја:

– У Ченеју су срески и сеоски активисти и одборници, појединим домаћинима покупили све до задњег зрна. Онда опет иду у претрес, па ако смо случајно нешто негде купили, узму и то а за казну траже још, као то смо били сакрили. Сећам се свега, тада сам била код оца, девојка за удају. Отац се сналазио на разне начине, само да испуни обавезу, да не мора на силу у сељачку радну задругу, и да би отхранио себе, жену и нас троје деце – имала сам два млађа брата.

– У почетку је давао по овцу и јагње за мање од 50 килограма кукуруза. Млели смо тај кукуруз, мешали са кромпиром и од тога правили хлеб. Једемо, а више лижемо јер се лепи за прсте. Тако је отерао два првокласна коња и кола у Степановићево и дао тамо неком колонисти за десет метара кукуруза, које смо све отерили право у магацин и предали. Овце, свиње, говеда, што нисмо продали за жито и кукуруз, морали смо предати за обавезу у месу.

– На крају смо остали са два коња и једном кравом. Пре тога су једну ноћ пописали све свиње и ујутру отерили, сем једне супрасне крмаче. Да ли од страха, од самоће или од неисхрањености тек и та нам је крмача угинула на прашењу.

– Кад смо тако дошли у ситуацију да останемо без имало капитала, ови из Месног одбора отворено кажу мом оцу Бранку да бира – или у сељачку радну задругу, или у затвор. Једно вече дође код нас деда Гавра Обрадовић, отац, моје мајке Васиљке. Био је веома стар и боловао је од астме, пла-

че и прича: „Јадан ти сам, шта сам дочекао, да ме овако ста-
рог и болесног воде од куће као лопова, да ме тамо, у Ме-
сном одбору, неки балавци вређају, називају лажом, да ме
пљују и чупају бркове“. (Деда се одмах после тога још више
разболео и убрзо умро.)

– Види отац да ће да га отерају на робију, а земљу да кон-
фискују, па тешка срца реши те се уписа у задругу, на три го-
дине, као и остали. Остало нам је само пола хектара окућни-
це, што нам је касније било прави спас. У задрузи је било та-
ко да су сви још пре истека рока од три године најавили да
ће да изађу. Пошто су власти на сваки начин хтели да то
спрече, реше да их заплаше. Коцка падне на ноге тату Бран-
ка. Сећам се добро, баш на Бадње вече, таман понео сламу у
кућу, упаде милиција, Кажу му да га воде у Месни одбор на
саслушање. Цело вече и целу ноћ смо га чекали да се врати
за предбожићну трпезу, али њега нема до јутра.

– Оде мајка рано на Божић у Одбор, а тамо јој кажу да је
отеран у Темерин. Мама се врати, а ја се спремим па право у
Срез. Тамо отац лежи затворен у хладном подруму. На пи-
тање зашто је затворен, у Удби су рекли: „За пример други-
ма, који такође хоће да се испишу из сељачке радне за-
друге!“

– Одмах је осуђен и отеран у Сремску Митровицу. После
пар месеци дошла је она уредба по којој су сви могли да се из
задруге испишу ако желе, па су то сви ови из Ченеја и учини-
ли. Без обзира на све то, нога Бранка нису пустили кући
док му није истекло шест месеци осуде.

ЂАВОЛОВА ПЕТОРКА

Оно што се за време принудног откупа дешавало у банатском селу Козјаку превазилази машту режисера филмова страве и ужаса: терор групе „активиста“ неки нису могли да преживе...

Козјак је питомо јужнобанатско село са око 400 домаца, већ стотинама година настањено Србима. У мају 1946. скинути су са кућа и последњи црни барјаци за изгинулим на пољима Срема и Славоније. Сељаци вредни, дању на њиви, увече на састанцима. Неки у Партији, други у СКОЈ-у, жене у АФЖ-у, скоро сви у Народном фронту. Кући се враћају демобилисани борци и прихватају се плуга, мотике, неки и нове власти. У СКОЈ и Партију улазе и богатији сељаци. Све је пуно полета и слоге. На састанцима и зборовима се, углавном, говорило о братском Совјетском Савезу, о њиховим колхозима, које треба и они у Козјаку да оснују. Како, то тада још није нико знао, а и сељаци се нису баш много распитивали...

Али 1947. у село, на зборове, почеше да долазе активисти из Алибунара са циљем да у Козјаку оснују сељачку радну задругу. Није ишло, поготову код оних сељака са више ланаца земље. Поче се село делити. Већина неће у задругу, а мањина хоће, али не може без ових првих. Година беше неродна, а власти потпомогнуте пропагандом, да народ у гра-

довима и радници у фабрикама гладују, поче од бољестојећих сељака одузимати пшеницу, кукуруз, стоку, масти... Звали су то „плански откуп“ или „принудни“, како је више одговарало домаћинима. Кад почеше од сељака тражити да из салаша, амбара и тавана изнесу више него што имају, крену још већа деоба.

Наста расцеп међу сеоским одборницима, скојевцима, члановима Партије. Добар део њих се осетио изневереним, па су се пасивизирали. Али онај мањи део, спреман је да директиву алибунарског среза о оснивању радних задруга спроведе одмах и по сваку цену. Главна „петорка“, коју су у полулаши звали сеоским „политбиром“, била је: Ђура Ђаков, звани Ђаво, Радислав Лалић-Штрк, Зоран Џаран-Тишман, Слободан Грозданић и Васа Бекман. Главни до краја, док и сами нису долијали, био је Ђура. Били су све и свја у Козјаку. Једино су полагали рачуна среској активисткињи Ђурђици Црвенковић, њеном мужу Пери Црвенковићу – секретару Комитета и удбашу Този. Зла чуда су правили од својих комшија, а Ђурђица је тражила још већа. И дан-данас, преко 40 година од тада, приче тих стравичних дана и година преносе се са колена на колено.

Сава Лалић прича:

– Предам 40 метара жита, колико смо и оврли. Не прође дуго, усред ноћи прескочише капију и траже да изнесем још жита. Наружани, прете. Отац Богдан пристаде да се „снађе“, те одоше. Купили смо у Белој Цркви 500 кила и предали.

– После месец дана, таман дошли уморни са брања кукуруза и полегали, кад они лупају на прозор: „Богдане, ти си ухапшен!“ У Месном одбору га тукао Радислав Штрк. У Удби, у Алибунару, добијао је батине пуне две недеље. Петнаести дан је добио пет година робије, издржао

је две у Пожаревцу. Чим је отац отишао да робија, дођоше Радислав, Зоран и Слободан и конфисковаше скоро све: 32 ланца земље, два коња, кола, жетелицу, сејачицу, плугове, сав полопривредни алат. Узеше и сав кукуруз – близу два вагона. Свиње и маст су отерали још раније. Отерили су нам чак и шапуревину (комильке), да зими немамо чиме да се грејемо.

– Тукли су још више стрица Живу и то у затвору, у суседном селу Иланци. Ја сам се тада тамо десио на саслушању, а он јадник се беше, од великих батина, онередио, па сам са себе скинуо чисте гаће и дао му.

Браћа Жива и Богдан нису више живи. Живин син, 61-годишњи Ива се сећа:

– Кад су дошли код нас – Ђура, Зоран и компанија, попели су се на таван и доле бацали кукуруз. Деда Лаза – солунски добровољац, пође горе, они гурнуше лотру те он паде и сав се изубија. Сећам се, да је Ђура Ђаво пуцао из пиштола, горе поред деде и пробио цреп.

– Отерили су нам сав кукуруз, две кобиле, амове, свиње – осам комада. Деда Лазу, оца Живу и мене су држали по пар дана у затвору на смену. Чим једног ујутру пуште, знај да следеће ноћи долазе по другог. Једном тако, било нас је око петнаестак ту у затвору, у Месном одбору. Држали су нас три дана у хладном подруму, босе и голе до појаса. Да би било влажније и хладније, под су стално поливали водом. Кад они улазе, ми морамо да станемо около уза зид. Иду од једног до другог, хватају за косу и главом о зид. Траже да изнесеш жито и кукуруз, а знају да не маш. Кажу: „Снаји се или уђи у задругу!“ Отац је био осуђен на три године робије, а мајка Јованка шест месеци, условно. И нама су узели 32 ланца земље.

Ништа боље није прошла ни кућа ста-
рог деда Томе Лалића. Ангелина, супруга
Томиног унука Пере, каже да ће се тих
страхота сећати довека:

– Дању су држали зборове, убеђивали а
још више претили. Ако нећеш у радну задру-
гу, онда мораши да изнесеш и предаш и оно
што немаш. Ако немаш, затварају и бију.

– Ноћу хајке. Дошла једном из Алибу-
нара та проклете Ђурђица, села на таљиге па ноћу сокаком
кроз село. Купи брашно, маст, вуну... Где не нађе, купи жене
и бабе и трпа на таљиге. Тако покупише и свекrvу Велинку.
Ја плачем, кукам, вичем, а деда Тома скочи из кревета па,
онако у гађама, трк да их стигне. Ухватио снаху Велинку да
је скине са кола, знао је шта је чека у Месном одбору.

– Ђурђица заустави кола и каже: „Ти, кучко, силази, а ти
се матори пењи!“ Изигравала је после оне бабе, жене и де-
ду... Затварали су сву тројицу – деда Тому, свекра Драгоми-
ра, мужа ми Перу. Једном је дошао тај Ђура Ђаво са још не-
колицином и све нам покупио. Однесоше и два кревета,
шест јастука, све ћилимове, постельину. Таљиге, фијакер и
саонице везаше једно за друго и људи, одређени под кулук,
одвукоше. Све, веле, за будућу радну задругу. Отерали су
нам тада једину краву и теле.

– После су краву вратили, а теле појели. Нисмо имали ни
’леба ни с ’лебом да једемо, а мојој кћерки Мици било тек
седам месеци. Немам шта да јој дам да једе, нити ја гладна
имам млека да је подојим. Ту ноћ, кад су нам покупили све, и
те кревете, Ђура је све претражио и најпосле подигао малу
Мицу из кревеца и испод детета пронашао и однео по-
следњу торбицу брашна коју сам била сакрила.

– Није ни чудо што Ђура није могао лако да умре, све је, кажу, помињао неке јастуке, перје...

У Новом Козјаку живи 64-годишњи Миливоје Маленов, син Живе и Софије Маленов. Носи на срцу горко сећање на године принудног откупа и насиљног утеривања у сељачку радну задругу.

– То су биле тешке године које се никако не могу заборавити. И не треба заборављати, не због неке освете, него чисто зато да би млађи знали какви смо ми били и какви они не смеју бити – ни најгорем непријатељу. Ја мислим, да док се ови наши доживљаји преносе с колена на колено, да се тако нешто не може више дододити.

– Нама су већ 1947. покупили све: пшеницу, кукуруз, зоб – до последњег зрна. Коње скоро да нисмо имали чиме да хранимо, па смо свако јутро нас неколико морали да их подигнемо да би некако могли да устану, ходају и ору. Цркнутих коња је тада било много.

– Свиње смо били дали Јани и Ђурки Берењи да их хране напола. Није вредело јер су их главни из сеоске Партије натерали да нам их врате. Да не би поцркале од глади, поклали смо их онако мршаве, нешто појели, а остало они покупили. Следеће године овршем 60 метара пшенице, они траже тачно 120. Не можемо да се „снађемо“, а они воде оца Живу на саслушање и само вичу: „Изнеси!“

– Једне ноћи ето их чезом пред нашу капију. Оцу нису дали да се обуче, отерали су га онако у гађама, право у Алибунар, у затвор. Причао је после шта су им тамо радили. Неки Ђура шантави (био је ћопав и носио штаке) ишао је испред

постројених затвореника – „кулака“ и сваког боксовао у стомак. Прво су их држали гладне два дана, а онда им дали јечмени хлеб од непросејаног брашна те су им оне јечмене ошље подерале језик и грло. Сутрадан су их терали да пију воду, помешану са осоком из стајског ћубрива...

– За то време, док је отац терорисан у алибунарском затвору, ови из месног одбора, опет ноћу, отерају брата Љубу. Сеоски подрум је тада био пун као дубак, па је брат од загушљивости пао у несвест. Ови други што су били с њим дизали су га увис да се освести.

– Сутрадан пусте Љубу а отерају мене. Те дане и ноћи не могу заборавити. Били су дошли неки активисти из других места, а ова наша „петорка“ отишла тамо. Били су и неки милиционари из Алибунара. Мене је Марко милиционер све хватао за косу и тукао главом о зид. Стављали су ме везаног преко клупе а њих тројица седну ми на ноге. Тукли су ме песницом у главу, мени скачу варнице пред очима па се онесвестим.

Кад сам се освестио, они ме ухвате за рамена трзају и даље седе на ногама и вичу: „Вуци, кидај му кичму!“ После ме изведу у двориште, командир ме постави уз неку таблу и каже: „Сад ћеш млад да умреш!“ Они други ваде пиштолje а он их постројава према мени и командује: „Готовс!“ Чекам пуцањ, хоћу да паднем, траје то дugo као вечност, а командир командује: „Остав! Дај лопату да му после покупимо мозак!“ Доносе лопату, опет пиштолje „на готовс“, опет „остав“ – неколико пута тако.

– Онако везаног лупише ме неколико пута о ону таблу и потераше у општински воћњак. Одрешише ме, бацише ашов преда ме и наређују да копам сам себи раку. Сав претрнуо од страха кажем да не умем, да не знам колико треба. Командир обележи, ја копам, колена klecaju. Скоче на мене и почну ме онде газити псујући ми мајку кулачку. Кад су,

ваљда, видели да још мало па не могу да стојим на ногама, кажу: „Губи се кући и ако неком кажеш шта смо ти радили, оде ти глава!“

– Тих дана у селу збор и сви морамо да идемо. Дошла из Алибунара Ђурђица Црвенковић, на глави јој титовка, о појасу пиштолј. Попела се на бину и држи говор. Не убеђује, него прети: „...У Русији су убијали да би ушли у колхоз! А шта ви, другови, чланови партије у Козјаку, чекате?... Нема бољег и срећнијег новог живота док не сатремо кулаке, све до једнога... Они су наши највећи унутрашњи непријатељи... Нема срећнијег живота док сви не уђете у сељачку радну задругу! Ако нећете у задругу и ми ћемо почети да убијамо, будите сигурни...“

– Увече, чим се смркне, ми мушкарци бежимо од куће и спавамо по сламама и пољима. Оне ноћи кад је убијен Драга Перинац нисам смео на капију него скачем преко зида. Ја одавде, а отуд наш зет Живко Лазаров из Добрице, бежи од сличног терора. Обојица побегнемо у поље. Кад неку ноћ останемо код куће, спавам у оделу, спреман да скочим и побегнем. Дању нас нису дирали.

Десетине старијих људи који нису могли да „изнесу“ и предају држави више жита него што им је родило, толико су били злостављани и ударани да се после таквих „убеђивања“ више нису ни дизали са кревета. Отимачи жита су им отимали и душу – помогли су им умрети. Међу њима су Чеда Станков, Бранко Ковачев, Миливоје Цинџар, Вељко Жарков...

Вељков син Жива каже: – Оца Вељка су толико мучили и тукли да је после тога живео само месец дана не устајући из

кревета. Пљувао је крв, а лекар ми је отворено рекао да му је крај близу. Тако је и било, прича је да га је тукла позната „петорка“, а највише Ђура Ђаво. Последње речи које је изговорио пре него што је испустио душу, биле су: „Јој, Ђуро, што ме уби!“

Иван Ковачев – син покојног Бранка прича:

– Мој отац Бранко је био крупан и дебео човек, имао је преко 130 кила. На њему су се страшно изживљавали сеоски активисти. Посебно су уживали да га боксују у stomак вичући: „Немаш да испуниш обавезу, а пунти је stomак!“ Затим су га обарали на под, скакали на трбух смејући се: „Оде ти обавеза!“ Плакао је, кад је дошао кући и говорио да га је срамота да прича, нама својима, шта су му све тамо радили. Једном рођаку је испричао да су му неколико пута жилетом повређивали полни орган и претили да одсеку.

– Нећу да кажем криво – наставља Иван – отац је причао да га је у тим мучењима донекле спасавао један од те чувене „петорке“ – Васа Бекман. Али зато кад није било Васе, остало четворица – Ђура, Радислав, Зоран и Слободан били су прави зулумћари.

Бора, унук покојног деда Чеде Станковића, говори:

– Наша кућа није била баш богата. Нас у кући дванаесторо, а само 16 ланаца земље. Радили смо код других и наполицу. На нас су се били испизмили зато што нисмо хтели да им се придржимо у терору против оних поштених домаћина, код ко-

јих смо радили наполицу. Деда Чеди је тада било 60 година и страшно су га мучили. Везали су му руке и ноге и њега одозго за клупу, па му скакали на стомак. Нису му давали ни да кука, трпали су му крпе у уста.

– Највише се на деди иживљавао најгори међу њима – Ђура Ђаво. С опроштењем за мошнице су му везивали и о њих вешали циглу. Деда је после причао да је бивало најгоре кад стигне Тоза удбаш из Алибунара. Бије Тоза, а и ови овдашњи се пред њим утркују ко ће да туче више и горе. Једанпут су му длаке на прсима палили бензином.

– Тако изубијаног и онесвешћеног нашли смо га једне вечери пред капијом. Ратинка Лалић је гледала кад су деда Чеду довукли из Месног одбора на таљигама и избацили испред капије. Није могао да преболи, вукао се јадник неко време и од тога умро – пре времена.

Колико је козјачка петорка била без милости говори и догађај који се забио ујутру, на сам дан сахране Чеде Станкова.

– Тај дан када је требало да сахранимо деда Чеду – наставља Бора даље причу – дедин син – мој отац, Драгомир оде ујутру колима по мртвачки сандук. Кад се враћао поред Месног одбора, излете Ђаво, Зоран и Радослав, сваку оца са кола и уведу унутра. Убију бога у њему... После му нареде да кад заједно изађу напоље, мора са њима да се рукује, ако неко гледа, као да ништа није било.

Сељаци су се опирали и плаћали данак. Неке је „појео мрак“. Један од њих је и Светислав Главаш који је завршио у Забели код Пожаревца. Његов син Никола, звани „Ђета“, се добро сећа тих времена.

– Отац Светислав је био солунски добровољац, а ја добровољац Фрушкогорског одреда. Демобилисан сам у јесен 1946. Тада је у селу секретар партије био Ђура „Ђаво“. Кад су видели да нико од виђенијих домаћина неће у сељачку радну задругу, почели су да купе све редом: жито, кукуруз, брашно, свиње, масти... Кад све тако покупе, онда више не претресају куће, стаје и амбаре, већ траже да се изнесе још. Пошто нема, домаћине, а често и остале укућане, чак и жење, воде у затвор – у Месни одбор или у Алибунар. Знам да смо ми 1947. дали волове и нове таљиге у Дебељачи за 500 килограма жита.

– Чим смо то предали, није прошло ни седам-осам дана, узеше нам све што је остало. Не сећам се свега, али знам да су покупили сву масти, отерали пет крмача, краву, остали нам само коњи. Оца Светислава затворе у Месни одбор и по мене дођу. Отац у подруму, а мене држе у једној шупи. У тој ноћи ме уведу у канцеларију а тамо оца везали преко оборене столице, двојица му седе на грудима два на ногама. Бију га – „Ђаво“ и остали. Ја плачем. Пусте оца а мене изударају и оставе.

– Сутрадан празник (Цвети), народ иде из цркве а они мене ставе на кочије сеоског „форшпана“ Љубе Путника па на збор. Стојим везан на колима, около народ, а они држе збор – убеђују, прете са мном као примером.

– После су мене и оца терали у апс, у Алибунар. И мене је тамо тукао Ђура „Шантави“. Био је ћопав па ме је тукао штаком. Отац Светислав је био везан у самици, бос на поквашеном бетону, а ја сам био у једној великој сали – нас преко осамдесет. Осуде оца на шест месеци и отерају у Сремску Митровицу. Ја сам своје одлежао у Новом Саду. Дошли смо обојица кући за славу – Светог Николу. И даље су нас, скоро сваку ноћ, водили у Месни одбор и малтретирали.

– Почетком 1948. Никола Писаров, Пера Лалић и ја побегнемо у Београд. Њих двојица се врате у село у августу, а мене ухвате у Земуну, где сам се био запослио, и спроведу у Алибунар. Ту се ме „сређивали“ 14 дана па пустили кући.

– Једно вече лупа на прозор мој друг и имењак Никола Писаров и зове ме на весеље – оженио се тада Златинком Диклић. Тамо на весеље бануше у неко доба ови из „петорке“ – Слободан, Зоран и „Штрк“ и испитују ме где сам наводно био те ноћи јер је, веле, „малочас убијен Драга Перинац“. Касније се испоставило да су га они убили, али су, изгледа, имали намеру да тај злочин мени наместе и потуре. Колико се зна нико тада није никога испитивао – саслушавао око тог убиства. Мене је спасила имењакова свадба.

– У пролеће 1949. осуде оца Светислава на три године робије зато што није могао да изнесе да преда жита више него што је родило. Спроведу га у Забелу код Пожаревца, где је тада било скупље прасе или коњ од человека. За две године само су ми једном дозволили да видим оца и то са растојања од пет метара – између нас стражар. Тада ми је рекао: „Продај све што имаш, само ме одавде извуци!“

– Кад сам отишао други пут, хладно нам саопштише да више не долазимо, да наши више нису живи. Настаде плач и кукњава, а они вичу на нас што „правимо узбуну“. Донесоше ми и очево одело, сво искрвављено. Шта су хтели са тим што су ми дали одело које оптужује, не знам, али знам да тадашњи а и каснији захтеви и молбе да дознам како ми је отац скончао, нису успели. И дан-данас не знам где је сахрањен.

Када се од 1947. до 1949. сеоска власт у Новом Козјаку потпуно одметнула од народа, неколико чланова партије, скојеваца одборника осетило се изневереним, па се и они

„одметну“ – али од такве политike. Неки су остали у организацијама, али пасивно, неки су се ишчлањивали, неке је „петорка“ најурила, неки су се отворено супростављали прогону невиних сељака. Нека неки од њих буду и поменути: Жива Батин, Жива Гајгер, Бога Сукалин, Сава Лалић, Љуба Писаров, „Чонка“ Николић, Никола Живков... Међу њима је био и Михаило – Миша Тома солунски добровољац – отац Мила Томе, чувеног бомбаша са сремског фронта. Миши је тада било преко 50 година и био је одборник. У једној акцији „изношења“ жита, када се ишло колоном таљига од капије до капије, Миши западне трећи сокак. Кад је видео да „активисти“ отимају и задње зрно, одбио је да у томе учествује. „Активисти“ зауставе акцију у трећем сокаку па право пред Мишину кућу. „Почисте“ амбар, таван, сандуке са брашном, узму четири свиње (оставе само једну), 25 овaca, једну краву, два коња и двоја кола.

Деда Миша није жив, али се тих злих дана добро сећају његови – син Живко и снаха Живанка: – Ишли смо чак у Белу Цркву, куповали жито да се прехранимо, – каже Живко, а Живанка додаје: – У почетку смо се надали да ће донекле да нас спаси моја јетрва Зора, којој је Ђаво био ујак. Молила је и још више клела свог ујака. „Успела“ је само утолико што свекра Мишу нису више затварали овде у Козјаку, него су га водили у Иланџу и Алибунар.

Живков и Живанкин син Миодраг, сада инжењер у Панчеву, живо се сећа дединих мука:

– Имао сам тада осам година и добро ми је све урезано у памћење. Заједно сам са бабом Мацом ишао у Иланџу, но сили смо деди јело. Видели смо се само на минут-два, и сећам се када је казао: „Не дају нам никакво јело, само неку слану смрђљиву воду.“ (Можда је то била вода помешана са осоком из стајског ђубрета о чему су други затвореници причали!) Једном је плакао од муке и беса и викао: „Не могу

више да трпим, идем да убијем Ђурђицу Црвенковић! Она њена банда ме тукла и мучила, а она мени чупала бркове! Зар сам се ја зато борио као добровољац, солунац, за Југославију... И наш Мила на сремском фронту за ову нову државу?!” Баба Маца се обавила око њега и моли га да се смири и вели: „Видиш ли да имаш децу, и нас ће после све побити!“ Плачем и ја, помажем баби, молим деду, он се отима од нас и сећам се баба му поцепа кошуљу. Деда Миша се мало стиша и смири, али смо после сви у кући горко плакали.

Живко Тома додаје: – Зла је била та Ђурђица а и њен муж Пера, ваљда је тада био секретар партије у срезу. Знао је и он да удари человека. Покојни Жива Богосављев је причао како се Пера над њим иживљавао: „Пита ме: знаш ли ти шта ми стварамо, а ја му одговорим – комунизам. – Е, није комунизам, него социјализам – па шљас шамаром. То је, ваљда, исто, кажем ја, а Пера ће: „Е, није исто. Па опет – шамар.“

– Ђурђице, Пере, Тозе, Ђуре и компаније, а и сигурне робије оца Мише, ослободили смо се тек онда када смо ушли у другу „окупацију“, у сељачку радну задругу „Нови живот“. Иако је управник задруге био баш „Ђаво“, нису нас више малтретирали нити терали да изнесемо оно што немамо, али је сељачка радна задруга била сељачка пропаст друге врсте. Ми смо скоро све дали у задругу: 36 ланаца земље, четири коња, двоја кола, плугове, дрљаче... Дању радимо свако са својим коњима, а увеће туђи коњи у мојој штали, а мояј код Живе Богосављевог. Веле, ако не би било тако, свако би боље хранио своје коње. А чиме да их хранимо кад је пре тога све било одузето – и жито и кукуруз и зоб! Коње смо ујутру дизали рукама да би могли да устану. Сваки дан су

сеоски „стрвинари“ Тривун и Бранко на коњском гробљу затрпавали по два до три коња. Наша СРЗ „Нови живот“ је куповала тулузину из Падина од приватника, те смо њом хранили коње. Идуће године смо направили велику задружну шталу, али смо још више довлачили тулузине. Мислим да је те године много поцркало коња. И много младих побегло из села у град да се више никад не врате.

Живанка је такође радила у СРЗ „Нови живот“ и борила се да заради „трудодане“.

– Радили смо по бригадама. Бригадири су нам били, углавном, највећи нерадници у селу. Ми жене окопавамо кукуруз, немамо вољу за рад, па се само гуркамо и вичемо: „Вуци црно на зелено!“ што значи – не сеци траву него је земљом затрпавај, да не види бригадир. У јесен кад беремо кукурузе, па кад увече поћемо кући, све крадемо покоји клип те понесемо. Била нам је мирна савест јер смо углавном „краке“ са „нашег“.

– Тада је био главни циљ да цело село уђе у радне задруге. У Новом Козјаку су биле две радне задруге – „Нови живот“ и „Борац“. При kraју је основана и трећа где су коначно ушли и сви остали сељаци. То је била нека задруга трећег типа – ниси морао све да уносиш. И то је била пропаст, али ко те пита, важно је да су „активисти“ испунили план сто посто. Тада је престао терор над селом, али смо остали без свиња, коња, жита, алата... Кад су се сељачке радне задруге расформирале, ја сам назад добио мање од половине оног што сам унео – каже Живко.

Причу наставља Миодраг Тома:

– Није у Козјаку нестајао само иметак, нестајали су и људи. Рецимо, три-четири године се није знало где је деда Пера Лалић. Касније се открило да га је убила „петорка“ и тајно сахранила на „коњском гробљу“. Испоставило се по-

сле да су они убили и Драгу Перинца. И дан-данас се не зна шта је са гробарима „коњског гробља“ – Тривуном и његовим сином Бранком, који су изгледа више знали него што су смели. У селу је тада нестао и четврти човек – млади партијац Илија Николић.

– Негде, ваљда, 1952. малко закаснела правда стигла је и козјачку „петорку“. Ђура „Ђаво“ је осуђен на 15 година робије. Умро је пре две године, а да му нико није био на сахрани. Зоран Царан, осуђен 12 година, умро у Панчеву напуштен од свих, сахранила га општина. Слободан Грозданић осуђен осам година, касније полудео и обесио се у Вршцу. Радислав Лалић – Штрк осуђен седам године, није више међу живима. Васа Бекман, за кога многи овде тврде да је ипак био најбољи од најгорих, осуђен је на седам година и једини је од њих жив.

Поштујући жељу једног од оних изневерених чланова партије, који су се већ 1947. супротстављали стаљинистичким методама терора над сељацима у Козјаку, човека који је разоткрио убице, сакрићемо му право име и дати друго – „Бата“. Елем, због тога човека је „петорка“ једном исценирала кафанску тучу и пуцњаву, у којој је „Бату“ требало да погоди „случајно залутали“ метак. Обазриви „Бата“ је пре „грешке“ искочио из кафане, клонећи се убудуће самоће и мрачних места. После оних тајанствених нестанака и село је стрепело за „Бату“. Он данас живи подаље од Баната и прича:

– Ђурђица ми је лично 1950. одузела пиштоль. Вели, сумњив си, слабо се уклапаш у борбу против кулака... твоје држање везујемо за Информбиро. Као нормалан човек морао сам да се дистанцирам од поступака тих „наших“ нељуди из Козјака а и уdbаша Тозе, Пере и Ђурђице Црвен-

ковић из Алибунара. Њихове нељудске поступке народ неће лако заборавити.

– Студирао сам у Београду и понекад долазио у Козјак, али се клонио ових петоро. Али једне ноћи бану ми изненада поднапит Зоран Царан. Видим нешто се ломи у њему и каже: „Знаш ли да смо ми убили Перу Лалића и Драгу Перинца! Ја сам убио Перу, а Драгу је убио Слободан. Учествовали су Бекман и Штрк. Ђура је све организовао заједно са овима из Алибунара... Ја не могу више да кријем, хоћу да полудим. Слободан је почeo ноћу да халуцинира... Ови моји другари осетили – боје се да се не одам па ме прате, хоће и мене да убију... Гарантујем да је сада „Штрк“ ту негде у мраку прате мене, а и тебе...“ И, заиста, Радислав „Штрк“ је тада био иза дуда, са пиштолjem.

– До јутра се некако ослободим Зорана и одмах одем у Алибунар – у комитет код Пере Црвенковића, и све испричам. Он само пребледе и каже: „Пази шта говориш!“ То је био цео разговор. Почеко сам још више да се чувам да не налетим на замку, али су се и они малко примирili. Осетило се већ да ће све радне задруге да крахирају, али, ипак, најпрече им је било да се не сазна за злочине.

– Прође неко време и ја обавестим о свему Покрајински комитет у Новом Саду. Не знам да ли због моје пријаве, али после неког времена покрајински органи су ухапсили сву петорицу – завршава „Бата“ своју причу.

На суђењу у Панчеву, сем Ђуре „Ђавола“, остала четворица су доказивала да су организатори убиства били Ђурђица и Тоза. Суд и тужилац нису нашли да Тозу позову ни као сведока. Без обзира што су сва четворица категорички тврдила да су план за убиство Драге Перинца лично направили Тоза и „Ђаво“ и да су њих двојица за време убиства остала код Ђурине куће.

Перинац је живео сам, а њих четворица су се распоредила на прозоре и врата па кад га викну, где се појави тај пуца. Појавио се јадник на вратима где је био Слободан Грозданић. Кад је заустио да пита што га зову, Слободан му је пучао директно у уста. У Козјаку кажу да је Драга изгубио живот само за то што је гласно критиковао „активисте“ и њихове методе.

Перу Лалића – „кулака“ сачекали су у кукурузу када се враћао из села Добрице и убили. По једној верзији нису хтели да га убију, али су му, тукући га, избили око, па су решили да га Зоран Царан докрајчи. Тајно су га „сахранили“ на „коњском гробљу“.

То, међутим, није могло тачно да се утврди, јер је „коњско гробље“ поливено бензином и запаљено. Тужилац и суд нису узимали у обзир што су после тог злочина и „кремирања“ за увек нестали гробари „коњског гробља“ Тривун и његов син Бранко. Стекао се утисак да су поверовали „сведоку“ Ђурђици да она о свим овим злочинима „нема појма“, да је познавала само Ђуру, а ову четворицу „тек из виђења“.

Једини живи члан „петорке“ – Васа Бекман до сада није хтео да прича о својим „активностима“. Сада је проговорио, али углавном криви друге. За себе каже да није крив или бар да је крив најмање.

– Ја сам спасаво кога сам год могао. И дан-данас тврдим да су главни кривци, за све што се тих година дододило у Козјаку, Тоза, Ђурђица, њен тадашњи муж Пера и Ђура Ђаво. Тоза и Ђура су нам после убиства Драге Перинца претили, да ако се само посумња да смо то ми урадили, да ћемо и ми бити ликвидирани. За убиство Пере Лалића нисам знао ништа, а „Ђаво“ ме је убеђивао да је Пера побегао у иностранство.

Тако прича Васа Бекман. У истом стилу прича причу о нестанку „стрвинара“ Тривуна и Бранка.

– Није тачно да се Тривуну и Бранку нешто десило. Када сам 1950. ишао из Локве у Јаношик да издајем личне карте, наиђем у пољу на Тривуна са троје деце. Рекао ми је да иде према граници, хоће да побегне у Румунију. Преклињао је да га не одам. (Зашто је Тривун рекао куда иде Васа није умео да објасни) – Дао сам Тривуну хлеба и сланине и он је отишао. Касније је преко границе побегао и Бранко. Виђали су људи касније обојицу у Румунији. Тривун је умро а Бранко је још жив. (Који су то људи „виђали“ Тривуна и Бранка у Румунији, зашто су „побегли“ и откуд зна да је Тривун умро, Васа није могао да каже).

Наставља даље:

– Лаж је да су њих двојица (Тривун и Бранко) знали за леш Пере Лалића у „коњском гробљу“! Али, ко зна, можда и јесу! То што се прича да смо ми дали задатак Илији Николићу да убије браћу Лалић а да им је он рекао да се склоне, је лаж. Тадође, да смо ми после наредили „Прцуљу“ (Драги Константинову) да убије Илију и да су се они наводно договорили да одглуме стрељање, и да је због тога Илија побегао ван земље, исто је чиста тадашња реакционарска пропаганда.

– Признајем да смо тада били у великој заблуди. Стално су нам пунили главу да је Русија процветала од када су им сељаци сатерани у колхозе, да између нас, Румуније, Бугарске, Албаније и Совјетског Савеза неће бити граница – биће, веле, све једна држава – федерација... Био сам некад сиромах, ја и мој отац... Све што смо радили, то око откупа и оснивања радних задруга, било је корисно за државу – ја се не кајем.

После нестанка Пере Лалића – када се још није знал да је мучки убијен, тајанственог нестанка Тривуна и Бранка, убиства Драге Перинца, негде пред крај 1948. у Новом Којзјаку нови шок – нестаје млади члан партије Илија Николић. Илији је, кад је нестао, било 23 године, а требало је да прође још толико – до 1971. па да се о њему чује глас и то случајно. У једној берберници, у Вршцу, неки Банаћанин, дугогодишњи емигрант у Румунији, причао је да у околини Букурешта живи извесни Илија Николић. У берберници се десио и Братушка Диклић из Козјака и одмах је од овога узео адресу и повезао га са Илијиним сестрама. Већ после неколико дана у потрагу у Румунију се упутило петоро најближе Илијине родбине. Нашли су га. И данас 1989. не желе да се зна његова тачна адреса.

Илијина млађа сестра Маца, кроз плач прича:

– Нашле смо нашег Илију. Оженио се Румунком Емилијом и изродио троје деце и дао им наша имена: Сима, Жива, а кћери је дао име наше мајке, Лепосава. Унучад му имају румунска имена. Једва смо се споразумевали јер је Илија скоро заборавио наш језик. Страшно је пропатио, а, мислим, да и дан-данас пати због свега што му се дододило.

Испричао је Илија сестрама цео догађај те 1948. а било је овако:

На ужем партијском састанку у Козјаку одлучено је да треба убити бившег трговца Мишу Лалића и његовог брата Филипа, бившег бележника. Одредили су да то изврши Илија (који је својевремено радио код Мише), али у тајности. Илија је знао шта га чека ако ово не изврши, па се одлу-

чио да ствара услове да то не може да учини. Обавештио је и Мишу и Филипа, па су се ови склањали самоће и мрака.

Кад је „петорка“ најзад схватила да је Илија одао тајну браћи Лалић, одлуче да њега убију. Тај задатак је добио Драга Константиновић, звани „Прцуљ“. Овог пута задатак је био прецизан: неће бити мучки убиство него стрељање у „Бикарници“ – сеоској штали, где су се накад гајили расни бикови, и то непосредно после једног партијског састанка. Чак је био одређен и Милијан Николић, који ће убијеног да превезе до скровитог места за „сахрану“. Све је било као у режираном трилеру, јер сада „Прцуљ“ и Милијан одају тајну Илији. Пошто су претпоставили да ће „петорка“ из мрака надгледати извршење, договоре се те Илија на Драгин пуцањ падне. После „мртвог“ Илију завију у ћебе, натоваре на кола и Милијан га отера у мрак.

„Прцуљ“ му је поклонио живот, а Милијан нови сако и шешир. Илија је њима зауврат дао заклетву да ће побећи, да га нико никада не нађе. Тако је и било. Исту ноћ је отишао код једног свог саборца у Стари Лец, кој му је дао балон бензина те је Илија сипао иза себе да га граничарски пси не би осујетили. Румуни га нису вратили, јер смо тада са њима били у свађи због Информбиروа. О времену до добијања азила и запослења у једној фабрици близу Букурешта, Илија није желео да говори.

ДЕСЕТ РЕЧИ – ПЕТ ГОДИНА РОБИЈЕ

Прича о невољама сељака из Избишта, недалеко од Вршаца, за време принудног откупна польопривредних производа нека почне од једног живог учесника. Тодор Тоша Илић имао је, када се вратио из заробљеништва 1945. – 37 година. За разлику од других, Тошу и његове укућане, муке око откупа су „само окрзнуле“. О томе времену сада деда Тоша прича:

– Избиште за банатске прилике није велико село – око 450 дома, све Срби староседеоци и тада и данас. Пре рата су Избиште називали „мала Москва“, јер је било под великим утицајем Комунистичке партије Југославије. Имало је, рецимо, 1941. тачно 41 члана партије. Овде се родио, и учитељ био, Жарко Зрењанин који је имао велики утицај. Затим Иса Јовановић и његова сестра Анђа (Ранковић). Све троје су народни хероји. Пре рата већина мештана је била за демократе, наша кућа такође. Нову власт смо дочекали са одушевљењем. Тако је било све до 1947. када је отпочео тај проклети откуп жита и меса од сељака, кад почеше да деле људе на „пролетере“ и „кулаке“.

– Однекуд је дошао у село неки Александар Васић, звани Чапајев, са екипом да организује тај откуп и придржило му се још доста ових наших одавде. Сећам се, Радојица Павлов

родом одавде је за себе говорио: „Бог је – Бог на небу, а ја сам Бог на земљи!“

– И ја сам два дана и две ноћи провео у Уљми, у затвору, са још двадесетак људи. Пита ме тај Чапајев: „Шта причају сељаци?“, а ја му велим: „Ово нису сељаци него простаци, не причају о политици, већ колико је који намузирао млека и тако...“ Покупе ти све из амбара и траже још. Ако не изнесеш – прете, бију, затварају. Ако се снађеш па позајмиш или купиш те намириш то што траже више него што имаш, опет не ваља, кажу: „Ето, видиш да имаш, био си сакрио, ти си саботер и непријатељ!“ Ноћу зађу по селу и лупају на капију и прозоре.

– Једном тако лупају, деру се, ја устанем и кажем да немам више ни зрна жита, а један од њих вели: „Васа Чапајев је рекао да изнесеш или да идеши одмах код њега у Месни одбор!“ Спремам се ја да идеши кад ти се један од тих активиста – Тиса Бељин, поврати па мени каже: „Немој да идеши код Васе, има да те бију ноћас. И, молим те, да не кажеш да сам ти то рекао.“ Спасе ме Тиса те не одох, јер су ту ноћ многе људе тукли.

– Из страха да не одем на робију и да ми не конфискују целокупно имање, одмах сам се уписао у Сељачку радну задругу. Мислим да је три четвртине Избиштана прошло кроз СРЗ и то, углавном, из страха и на силу. У задрузи се већ од првих дана није знало ни ко пије, ни ко плаћа. Бригадири су нам били синови свињара и овчара и још неки нерадници и пропалице. Кад сам ушао у радну задругу, унео сам, поред земље, два коња, кола, плуг... сав пољопривредни алат. А кад сам изашао, дали су ми само плуг и једно кљусе, које још није могло ни да вуче, нити да се јаше... Била су то пропала времена. Још тада су окренута леђа селу и пољопривреди и последице се осећају и данас.

Једна од најбогатијих и најугледнијих кућа у Избишту пре рата и све до 1947. била је кућа Илије Ђурића. Као и већина Избиштанца и Ђурићи су гласавали за демократе. За време откупа (и због тога) Илија је прерано отишао у смрт. Данас после 40 године његови синови: 84-годишњи Славко и осам година млађи Мита, се сећају тих тешких дана. Славко прича:

– Отац Илија је два пута био на робији. Први пут јер је имао језик, други пут јер није имао жито. То због језика је било 1946. Одржавао се збор пред Месним народним одбором, а неки активиста из среза ударио у приче како ће комунисти да узму земљу свима, држава ће дати машине па ће сви боље живети. Оцу није дао ђаво мира па каже: „Није те срамота, обећаваш сељацима машине а нема соли, мора дувар да лижемо!“ Онај активиста пита бележника Сретена Белодедића, иначе нашег рођака, „ко је овај“ а наш ти рођак, да би се додворио и показао, каже: „То је Илија Ђурић, наш најгори непријатељ – број један.“

– Од тог дана почиње седмогодишње страдање наше куће. Отерају оца у Вршац, у Удбу и одмах осуде на пет година робије, за сваку реч по пола године. Издржao је једну годину у Пожаревцу, па га пусте. Таман он решио да ћuti и ради кад навалише обавезе. Овршемо пшенице три вагона, а власт тражи да се преда толико и још 3.000 килограма зоби. А зоб нисмо ни сејали. Исти дан смо предали држави 270 метара пшенице, све до последњег зрна, јер она разлика од десет одсто је отишла вршалици за ујам. Није вредело говорити да нема више, то потврђује и поверионик – пописивач уз вршалицу којег је власт одредила. Ови наши активисти:

Обрад Сремац, Јован Русовац, као и Александар Васић-Чапајев дали су рок од три дана да се жито измири.

— Купили смо тих три хиљаде килограма зоби и предали. Али, њима није био циљ само жито и зоб. Оптуже оца да је сакрио тих 30 метара и исто вече отерају у вршачки затвор. После два дана Срески народни суд га осуди, као саботера, на три и по године принудног рада и 105.000 динара новчано. Брже-боље су га отерили на издржавање казне чак на Косово, у Дечане. Издржао је две године.

— Док је отац Илија робијао, ми смо овде преживљавали страшне дане. Не дају ти мира ни један дан, ни једну ноћ. Дању радиш на њиви, увече те тераяу у Месни одбор где убеђују, прете, бију. Ноћу таман заспиш, ево их, скојевци лупају на капију и прозоре и вичу: „Изнеси обавезу или да те терамо у затвор!“ А све је био циљ да једне отерају у затвор, а друге да заплаше и силом натерају у сељачке радне задруге. Кад смо исплатили ону новчану велику казну, нисмо више имали паре да докупљујемо жито да би предали, а требало је нешто и јести. Остало нас је деветоро у кући. Почекли смо кришом позајмљивати од оних који су боље прошли.

— Један дан ево их, ови наши суседи, наоружани упадоше, купе свиње. Ја им покажем признаницу да сам измирио обавезу у месу, а они кажу: „То не важи, јер имаш више од 40 ланаца земље!“ Ја пођем у другу кућу да се договорим са братом Митом шта да радимо, а они ме сколесаше под оптужбом да сам пошао да узмем пушку да пуцам на њих. Одмах су ме ухапсили и одвели у Вршац. Код куће покупе десет свиња све што смо тада имали.

— Исти дан осуде ме на два месеца затвора. Имао сам спретну да управник затвора буде Славко Сера из Загајице, наш даљњи рођак, па ми намести да ноћу лежим у затвору, а дању да будем кочијаш при Среском комитету. Био сам задужен са пет коња и два фијакера. Помоћник ми је био за-

твореник Жива Јованов из Уљме. Највише сам возио председника Срског одбора Бранка Јеремића и секретара комитета, мислим да се звао Раде.

– Тада сам се нагледао триста чуда и јада. Ја их возим а они људима врше попис и конфискују имовину. Сећам се, да неком Панчевану из Куштиља све пописаше и отераše, за дан су испразнили кућу. Отерили су му сву стоку, све пољопривредне машине, алатке, испразнили амбаре, све ствари из куће до последње кашике. Гледам како за један дан оде цео труд који су људи стицали деценијама. Све укућане су отерили у затвор. Остао је само један старац кукајући по празном дворишту. Председник Јеремић ми каже: „Ето, Ђурићу, шта ми радимо ономе ко неће са нама и како ми хоћемо. Больје да уђеш у Сељачку радну задругу чим те пустимо из затвора, да не прођеш као овај. Ти си мета у селу, а ми смо поставили артиљерију па ћemo да пуцамо док све не разрушимо, да служиш за пример као и овај данас.“

– Обично би после таквих дневних „успешних експедиција“, увече, ишли на теревенку. Возио сам их фијакером најчешће у Сочицу – село на румунској граници где је живео један Немац са супругом. Имао је 22 ланца винограда и подрум пун вина. Он је за ове драматоре из среза, комитета и Уdbe спремао печене прасиће, јагањце, вино, ракију... Зато њега нису дирали и отерили као остале Немце, требао им је за забаву, вечеринке и пијанке... Остали виногради – бивше власништво протораних Немаца су зарасли у коров. Ја то једном кажем секретару комитета, а он вели: „Ђути бре, Ђурићу, нек иде куд је пошло, важно је да ће теби у СРЗ бити лепо.“

– Чим сам се вратио из затвора кући, ушли смо брат и ја у Сељачку радну задругу под уговором на три године. Унели смо сав иметак – земљу, стоку, машине... Ја сам чак био и у управи задруге, моја група је неколико пута похваљивана за успешан рад. Отац је још био на робији, али они хоће и мене

и Миту у затвор иако смо ушли у СРЗ. Оптуже ме да сам у својој групи говорио следеће: „Другови и другарице, да би ова задруга пропала што бржим темпом, то ми треба да вршимо привредну саботажу.“

– Отерају мене и брата Миту у Вршац и одмах подигну оптужницу. У њој су навели да смо нас два брата Ђурића народни непријатељи, саботери, да смо против данашњице, да клевећемо народну власт, да чекамо нешто треће, да стално гледамо у небо када ће да надлете енглески и амерички авиони... За мене је у оптужници још стајало да сам за цело време окупације, овде у селу, сарађивао са окупатором. Наш адвокат не сме ни да писне, а ја кажем да нисам могао да сарађујем са окупатором јер сам све четири ратне године провео у заробљеништву... Види судија, неки Попадић па каже, „како то да је човек оптужен... а није ни био у земљи у то време!“ Устаје јавни тужилац Живко Дорошки, и каже: „Молим народни суд да оваквог бандита не узима у заштиту, да га осуди на две године и да му се све конфискује!“ Значи и оно што смо унели у СРЗ и оно што је остало код куће – ствари, покућство, намештај... Судија, такво је онда време било, осуди мене и брата Миту на по две године робије и конфискацију целокупне имовине. Једино што је тада могао да учини судија Попадић, то је да нам да право жалбе за 15 дана и што је било врло битно да, жалба задржава извршење. Иначе да није било тога, по обичају би нам већ исто вече, када смо осуђени, све из куће било отерано.

– Жалили смо се Окружном суду у Зрењанину, а преко наших код куће, јавили смо целу ствар народном хероју Иси Јовановићу иначе, мом школском другу. Мислим да је тада Иса учинио онолико колико је могао а да себи не нашкоди. Посаветовао је моју супругу Пијаду и Митину Драгицу да, кад он дође у Избиште, изађу пред њега и плачу а да то виде и они из Месног одбора. Ваљда, да би пред активистима имао разлога да утиче на нашу судбину. Чак нас је посетио и

у затвору и рекао: „Добро је да сте се жалили.“ Убеђени смо да нас је Иса спасао код Окружног суда у Зрењанину, јер смо после три месеца проведена у затвору пуштени кући.

Из затвора опет на рад у задругу. Наставља причу Мита:

– У нашој Сељачкој радној задрузи било нас је 74. И сви смо, кад је истекло три године, поднели молбе да из ње изађемо. Ови из села јаве у Удбу и све нас отерају у Вршац, у затвор. Нас двојицу – Славка и мене посебно оптуже да смо покретачи. Терали су нас да повучемо молбе. Славко ми предложи да ја повучем молбу да ме пусте кући, а да он иде на робију. Тада нам мајор Уdbe, који је дошао из Београда, каже да идемо кући да тамо поцепамо молбе. Пристанемо и пусте нас. Остали смо у задрузи док се она није расформирала.

– Истина је – наставља Мита Ђурић – да сам пре тога причао да ће се задруга сигурно расформирати, а то ми напакују неке другарице, исто из села, и отерају ме у Удбу у Вршац. Тамо су ме ислеђивали и малтретирали месец дана.

А Славко, куд ће шта ће, опет се обрати Иси Јовановићу.

– Одем ја код Исе у Београд и причам нашу муку, а он ме стави у кола па право код Ранковића. Сећам се, вели Иса: „Друже Леко, тамо неке попишуље у Избишту оптужиле његовог брата без везе – цабе.“ Објасним ја све како је а Ранковић каже: „У реду је, још ти нећеш стићи кући, он ће бити пуштен.“ Тако је и било.

Браћу Ђуриће су спасавали Иса Јовановић и Александар Ранковић, а једном и председник владе НР Србије Благоје Нешковић.

– Исто је било због неке обавезе – прича Мита. – Отерају ме у затвор у Уљму. Знам да сам се целу ноћ смрзавао у не-

кој шупи а да су врата била подупрта ашовом. Сутрадан ујутру стражар, љут, вальда, што је морао и он да се смрзава, узео онај ашов, гура ми га у уста и псује све по списку. После ме отерају у Вршац.

Ту ноћ су месне власти у Избишту, по који пут, позвале и Славка.

— Дошао Бранко Јеремић, председник среза Вршац, сећа се Славко, и овај што је стално био овде — Чапајев, па ми наређују да до ујутру, до осам сати, изнесем толико и толико жита. Ја кажем да немам, а Чапајев ће мени: „Видиш ли ову бандеру, овде ћеш да висиш, да служиш осталим Избиштанима за пример.“ Ја у себи велим: „Нећеш ти мене више видети“, уместо кући упутим се на воз за Уљму. Нисам смео путем, да ме не виде и ухапсе, него преко њива, по блату. Из Уљме возом право у Београд код Благоја Нешковића.

— У ходнику кабинета беше пуно мученика горих од мене. Агент, наоружан, не да ми приступ, каже да председник не може да ме прими, тера ме напоље. Ја почнем да се дерем из све снаге, направи се гужва и Бога ми то упали. Појави се на вратима председник лично и пита шта је. Ја одмах као из топа: „Друже председниче, ја сам побегао код вас да ме ови у селу не обесе!“ Позва ме он унутра, објасним све, покажем потврду да сам све обавезе измирио и Нешковић ми каже да изађем и сачекам. После пола сата ме позове и да ми три писма да их лично разделим: Прво властима у Панчеву, друго у Вршац, а треће у Месни одбор. Предам исти дан по подне она прва два, а увече стигнем кући. Пошто је тада сваки ћошак био под присмотром, ево ти одмах сеоског курира са позивом да се јавим хитно у Месни одбор.

— Одем ја тамо а оно, као и увек, пуно људи чека на ред на саслушање и малтретирање. Уђем преко реда. Почек дрека на мене. Пружим Чапајеву писмо, он отвара и прети ми. Али кад виде од кога је и шта пише, загрцину се и каже тихо:

„Немој да чују ови напольу, иди кући и брата ћемо ти одмах пустити из затвора.“ Тако и ураде.

Мита наставља:

– Брат Славко и ја смо по три пута били у затвору а отац Илија два пута на робији. Њему, грешнику, није било суђено да и трећи пут оде у затвор, него у гроб.

– Шта је све преживео код куће и на две робије мора да му је срце већ било попустило. Кућа прошла кроз Сељачку радну задругу, опустошена, а они нашли да му траже једну парцелу од 11 ланаца, звану „Циглана“. У замену дају неке њиве пошег квалитета. Отац им је казао: „Ја ту њиву не могу да дам, јер кад сам куповао ја сам гледао где ми одговара а и задужио сам се био до гуше.“ Под хитно су га позвали у Вршац, у Удбу. До Уљме је пошао пешке. Није стигао, пао је на путу и умро у 65. години живота. Одмах после тога су нам узели ту парцелу, без икакве надокнаде.

– За Чапајева Славко данас каже да живи у Новом Саду а што се тиче Бранка Јеремића, тадашњег председника Среског одбора у Вршцу, вели:

– Бранка је још из раније од пре рата знао цео овај крај, родом је из Банатске Суботице. Пре рата је био зидар а пре-ко лета је радио на дрешу – на вршалици. У Избишту смо га знали као пијанца и да је био неписмен. А ето, догурао је био до председника среза. Касније је ухапшен као информбировац. Када се вратио са Голог отока, радио је у једној трафици, у Вршцу. Виђали смо се често и знао је да каже: „Ал’ сам био блесав, мени подметнули ногу а они остали да шефују“. Умро је пре две-три године.

Један од најмлађих „кулака“ из Избишта, који је робијао, је Богдан Овчаров рођен 1927. године. Мати Даринка му је умрла а да је није ни запамтио, а 1943. му је умро и отац Ми-

лан. Богдан и брат Војислав, три године старији од њега, и стара баба Стана тешко су се пробијали кроз живот. Кад се завршио рат, њих два поодрасли мисили су да више неће бити муке и невоље. Међутим, сећа се Богдан:

— Служио сам војску 32 месеца – од фебруара 1945. до октобра 1947. Политички комесари су нам цело време причали како неће бити више неправде, да ће све бити као у Русији. (А и волели смо брате, Русе. Сећам се кад су 1944. банули у Избиште, како смо их дочекали цвећем, храном, пићем.)

— Кад сам дошо из војске, видим да нема више у селу оног полета и радости како је било кад сам одлазио. Људи са страхом причају о неком активисти – комунисти Александру Васићу-Чапајеву, о Бранку Јеремићу, председнику Среског одбора, о нашима из села – Обраду Сремцу, Јовану Русовцу, Каји Будимиров... Ја навалио да радим имање, мислим биће како је говорио комесар, да ће онај ко ради поштено и добро, бити признат и биће му лепо у новој држави. Али, почеше све већи нарези жита и меса.

— У 1948. некако се и провукосмо, али наредне године постаде заиста тешко. Од две краве одузеше једну, од 15 овација мени је остало пет. Отераше и шест свиња. Вршемо жито, а њихов пописивач уписује у књигу свако зрно. Али сеоским „боговима“ је та књига служила само зато да се не преваре, да не траже мање, него увек више од овршеног. Ја се гласно буним, онако још наиван помињем оно што је политички комесар причао у војсци, а они... Ноћу лупају на прозор и наређују да дођем хитно у Месни народни одбор. Тамо је већ било дотерано око 60 домаћина. Људи избезумљени, уплашени, протестују, плачу. А они прозивају, пуштају, враћају поново.

– У неко доба зачу се прозвика: „Герасим Јованов, Милан Петров и Богдан Овчаров!“ Уведоше нас у канцеларију, а Бранко Јеремић ставио пиштољ на сто, прети... Ја покажем цедуљу колико је овршено, да сам све предао, да немам више, а он се окрене Сремцу и Русовцу и каже: „Водите га у затвор!“ Од једне собе старе општине направили затвор и тамо нас стрпаше. Било је неколико стarih и болесних људи у оној тескоби. Унутра кибла, не пуштају нас напоље. Доводе, одводе, пуштају. Нас тројицу – Герасима, Петрова и мене су држали четири дана.

– Сећам се добро 10. септембра 1949. после подне нас тројицу повезали – руке позади, терају кроз село. Гледа народ, не може да дође себи, као за време окупације. Преноћимо у Уљми у неком подруму и сутрадан опет везани, возом у Вршац, у Удбу. Стрпали су нас у одвојене ћелије. О томе сам до тада само слушао приче, а тада сам осетио и сам како изгледа ћелија. Тесна не можеш да легнеш, већ само да чушиш, доле хладан бетон, голи зидови, таваница у недохвату, а светла ниодкуда.

– Сутрадан, око 10 сати, одвели су ме код истражника. До душе мене нису тукли, осим што ме је спроводник мало шамарао, наводно зато што имам дужу косу. Али сам својим очима гледао како у ходнику ударају једног старог деду у стомак. Он се јадник савија од бола, а они бију одозго у потиљак.

– Код истражника сам рекао да сам све предао што сам овро и да немам више, „пише у књизи“. По подне је већ било суђење. Судији Јовану Попадићу сам рекао исто што и истражнику, а он ми каже, ту, пред поротницима и спроводничима, да имам лоше карактеристике написане и достављене од месних власти из Избишта. Да ми тамо стоји да сам привредни саботер, народни непријатељ, да нисам за данашњицу.

– Суђење је трајало највише 15-20 минута, а затим „у име народа... три године принудног рада и конфискација целокупне имовине.“ То је било око три сата по подне а већ пред поноћ сеоски активисти су мобилисали неколико за-прежних кола и отишли мојој кући и покупили све од реда: два коња, кола, краву, свиње, овце, јагањце. Касније се до-знало да су осам мојих јагањаца заклали и појели ти исти који су ми и спаковали робију. Снаја Милена (супруга брата Војислава) ми је касније причала да су ови наши из села по-ноћи јурили и хватали кокошке и ћурке, ниједну нису оста-вили. Отерали су сено, шаровину, сламу, покупили сир, масти, јаја... Однели су све покућство до последње кашике и виљушке. Ујутру је осванила потпуно празна кућа, стаја, обор, живинарник. Срећом имали смо зидани шпорет па њега нису могли однети, а рецимо код Герасима су однели и шпорет па чак месо које се пекло у њему. Кад су нам покупи-ли сав намештај и постельину, натерали су бабу и снаху да по-кажу које је моје одело те су и њега однели. (Герасим је иначе осуђен четири године, а Милан Петров на годину и по).

– После 10 дана спровели су нас око 40, везане, возом, у Пожаревац. Построје нас тамо, ја најмлађи (22 године) при-бијам се уз Герасима и Милана, да би били бар заједно. Ко-мандир неће да верује да сам „тако млад па кулак – житар“ па ме убаци у други павиљон, међу јатаке и лопове. Тамо сам доживео да ујутру командир, неки Бечић, виче: „Изла-зите лопови!“ Собни старешина нам је био Циганин из Беле Цркве, осуђен због крађе коња. Ми се гурамо око пумпе да се умијемо, а он натакао неку конзерву на штап па нас бије одозго по главама и псује мајку лоповску. Дају нам чај а не-мамо порцију, пребирамо по ћубришту, налазимо неке кон-зерве па у онако прљаве сипамо чај, ко те пита – глад је јача од свега. У подне, ко не ради, 200 грама проје. Ко нешто ра-ди, њему малко више и дају мало гушћи кромпир. По па-суљу плива жижак.

– Успео сам некако да се дочепам групе која ради на затворској циглани. Ту је било мало боље, имао сам право на два пакета месечно. Баба и брат су доносили, кад су имали. Секао сам кришке нашег банатског хлеба, сушио их на сунцу и затим данима крунио у mrве и сипао у чај. Али нису ни ови моји од куће имали увек да ми донесу. Како је то тешко било да гледаш кроз жице како долази посета, а мени нема никога, срце да ти пукне – каже Богдан и плаче, затим наставља:

– Брат Војислав је правио молбу и пустили су ме после 19 месеци. Када ми је стигло помиловање, био сам на једном имању код Сремске Митровице. Одело нисам чекао од куће, јер су и њега однели, те сам у Избиште дошао у оном робијашком.

– Стигао сам баш на Духове, на дан сеоске славе. Идем кроз село, стид ме, не знам како да се понашам, народ ме за-гледа и углавном ћути.

Бришући сузе, Богдан Овчаров наставља причу:

– Наша кућа је била у великој беди тада. Ја сам у почетку морао да позајмљујем панталоне. Узели су нам свих 27 ланаца земље, брат је ишао у надницу, а помагала нас је и тетка Ленка из Уљме. Навалимо на рад, скоро све из почетка. Узимао само 15 година земљу у закуп од Станка Русовца. Ма-ло-помало, запатим и стоку, купим кола, почнемо и земљу куповати. Оженим се 1952. са овом мојом Зором, поделим се са братом, па опет навалим на рад. Сад, хвала богу, имамо све: сина, снаху, унучицу. Ку-

ћа модерно сређена, ту су и два трактора, две приколице, бе-рач – све сем комбајна. А муке су биле велике док се све ово изнова створило. Ето, видиш, ја се од рада опекао као уга-рак, а моја Зора се погурила од терета. Али, нека, само да се оно никад не поврати – завршава своју тужну причу Богдан Овчаров из Избишта.

Мита Попов из Избишта имао је те 1947. равно 40 година а његов отац – покојни Душан – 70. Како се Душан провео за време откупа прича Мита, сада и сам деда од преко 80 година.

– Имали смо 24 ланца земље, нисмо били неки богаташи или „кулаци“ како су тада називали добре домаћине са мало већим иметком. Били смо предратни и ратни симпатизери комунистичког покрета. Ја сам, рецимо, ризиковао и дао пушку партизанима. Али кад је дошла нова власт па зајахали нерадници, осветници и нека незрела омладина, потпомогнута онима са стране као што су Чапајев, Бранко Јеремић и други, онда је све заборављено. Ако ниси хтео како они хоће, зло си се провео. А они хоће да предаш више жита него што имаш или да уђеш у СРЗ. Млади скојевци и чланови партије су имали задатак да ноћу лупају на капије и прозоре, да плаше и узнемиравају. Нама је једне ноћи разбила прозор Каја Будимиров, која је била вођа једне женске групе.

– Кад су једном узели све из амбара, дошли су и наредили да се мора предати и брашно не сећам се колико. Отац Душан је све покупио није остала ниједна кашика колико за запршку, натоварио на ручна колица и отерао у Месни одбор. Сећам се кад је мати Маца плакала и каже: „Зар све односе, шта ће деца да нам једу!“ А било је троје малолетне деце у кући. Њима ни то није било доста, па су оца једно вече малтретирали и тукли у Месном одбору.

– Дошао је кући, плаче, сав изубијан, са лица му тече крв. Погледамо, а оно ишчупан један брк а из ране лије крв. Причао је да су га оборили, газили ногама, увијали уши. Брк му је ишчупао Бранко Јеремић, председник Среског на-

родног одбора Вршац, а Чапајев га је ухватио после за уво и хитну онако старог са степеништа у двориште.

— Једва смо се некако одбрањили и отхранили. Брашно су нам у зајам давали Тоша и Нида Живанов — каже Мита Попов.

Настављајући причу о принудном откупу жита, меса и осталог у банатском селу Избишту, који су, почев од 1947. спроводиле месне и среске власти (из Вршца), дођосмо и до Миленка Јованчића. Миленко је 1945. као осамнаестогодишњак отишао у војску. У војсци је био велики весељак и познат по песми у кругу касарне и у строју. Жељно је ишчекивао да прође војни рок од три године, да се врати у своје Избиште, да кући кућу. Веровао је политичком комесару који је уверљиво и искрено причао како ћемо, најзад, сви добро и праведно живети. Од куће су му редовно стизала писма у којима је стајало оно најобичније — „Сви смо живи и здрави што и теби од срца желимо!“

Али, у јесен 1947. године добио је писмо у коме, уместо уобичајене реченице, јавише тужну вест да је отац Петар трагично изгубио живот. Колико га је погодила очева смрт, толико су га шокирали опис и разлог трагедије. Стегао је срце и нагло заћутао. Кад је и старешинама запало за око да се више у строју не ори Миленков глас, морао је да објасни разлог туге. Миленково објашњење је тада било кратко као и сада:

— Мој отац Петар Јованчић био је веома угледан човек у Избишту, још пре рата. Биран је и за председника сеоске општине. Када су после ослобођења почели они обавезни откупи, на њега су се ови наши активисти, из села, посебно били испизмили. Најтеже му је, причао је ближима око себе, што га киње и малтретирају вршићи и вршићакиње њего-

вог сина, односно моји школски другови и другарице. Као и остале, и њега су углавном будили усред ноћи, одводили у Месни одбор, тамо тукли, злостављали, вређали, понижавали... и, разуме се, тражили да преда обавезу већу него што је могао да оврше или убере на својој њиви.

– Продао је коња те докупио жито и предао онолико колико су тражили. Тада су му рекли: „Ето, видиш да имаш још, био си сакрио!“ Није вредело причати да је то купљено, да је морао да прода коња. Говорили су „где је било ово, има још“, па му натоваре да преда опет неки товар поврх свега. Схватио је да нема сврхе више ни куповати јер испада још горе – окривљују га да је сакрио, да је саботер и народни непријатељ.

– Кад су га отерали у Вршац, у Удбу, није могао да издржи, потписао је да ће да испуни обавезу иако је знао да код куће нема више ни зрна жита. Пустили су га. Свестан је био да нема да преда, да не вреди ни докупљивати, а знао је шта га поново чека ако не испуни што су му наметнули. У том растројству извршио је самоубиство – скочио је у бунар. А било му је тек 54 године.

Каја Будимиров живи данас у Избишту као пензионер, сама. Како су нам испричали Избиштани, Каја је била главна у оној женској групи скојевки које су ноћу лупале на „кулачке“ прозоре и капије, застрашивале и нагониле људе да изнесу обавезу или, у супротном, да дођу у Месни народни одбор пред Александра Васића-Чапајева, Бранка Јеремића, председника Среског одбора Вршац, и њихове сараднике.

Каја каже да је члан СКОЈ-а од 1943. када су јој Немци стрељали оца Марка, и члан партије од 1946. У њиховој се кући, вели, крио и командант Јужнобанатског партизанског одреда Жива Јованов Андра. О својој активности по-

сле ослобођења Каја нерадо прича, а и оно што каже, је веома кратко и штуро. Рецимо на „мекано“ питање да ли су активисти убеђивали људе да уђу у Сељачку радну задругу, одговара тврдо:

– Не, не. ту нико никог није убеђивао, то је било на добровољној бази. О неком притиску да се уђе у задругу нема ни говора. И ми смо ушле у СРЗ – мајка и ja. Мајка је тамо радила, ja нисам, имала сам друга задужења.

А како је било око откупу?

Каја се смеје и каже: – Учествовала сам у тим акцијама као омладинка. Ми никог нисмо приморавали. Лепо би замолили, ко је имао износио је, ко није имао, није ни износио и тако...

А да ли је Каја Будимиров била главна у женској групи активиста?

– Не баш, скоро да нисам. Било је ту и старијих дугарица. На пример, тетка Љубица – сестра Исе Јовановића, па Митра Кнежевић, Смиља Попов, Грозда Илић, Јованка Ба-сараба, Олгица Петров, Невенка Радукић – Сеја... Ово је била чисто женска група – нису ни постојале мешовите. Активиста је било близу две стотине, свака група је имала свој рејон и своје задатке.

Ко је задавао задатке?

– Ми смо све задатке добијали од Александра Васића Чапајева, он је био поверилик за откуп. Дошао је овде из Беле Цркве носио је униформу, поручник по чину – тако нешто... Становао је ту у Месном народном одбору. Он нама, једносставно, нареди и подели задатке и ми кренемо у село код људи. Ко нас је лепо примио и ми смо према њему лепо, ко није... тако. Мало смо се и криле, кад год је могло и требало.

Да ли је било претеривања у позивима сељацима да изнесу обавезу?

– Не, ни случајно! Једино је мало претеривао неки Сава Стојанов, звани Мућак, па су се људи жалили на њега Иси Јовановићу. Иначе, ми активисти смо први изнели своју обавезу.

А обавеза која је била већа од овршеног жита?

– То је чиста лаж. Сваком је остављено колико му следује по члану домаћинства, а остатак је био обавезан да изнесе.

А шта Каја Будимиров каже о чињеници да је на десетине људи из Избишта ишло на вишегодишњу робију због неиспуштања обавезе?

– Не знам! И тога је, свакако било. Ја сам у то време била много млада и много сам заборавила.

Пратећи приповедања избиштанских „кулака“, и њихових фамилија, о својим страдањима, пожели се свакако прича неких учесника принудног откупна и са оне друге стране – још живих „активиста“. Међутим, они, углавном, не желе да говоре о том периоду свог живота. Један од често спомињаних активиста био је вољан да прихвати сваки разговор о својој биографији, али при помену откупна у Избишту и о свом учешћу у томе, био је жестоко категоричан: „О томе нећу рећи ни речи!“ Најговорљивији су, пак, они који су били и у једној и у другој кожи – прво „активисти“ а после „кулаци“, што бисмо ми данас рекли – „дисиденти“. На препоруку неколико Избиштана вреди чути и причу једног таквог „отпадника“ –

Драгу Матанова. Нека буде испричана и његова прича, без обзира што је било и резервисаних гласова, као на пример: „Кад Драга Матанов каже добар дан, треба стварно погледати да ли је дан или ноћ!“

Драга је члан СКОЈ-а од 1934. године, а две године касније примљен је у Комунистичку партију Југославије. На његово опредељење за комунистичку идеологију, каже, утицао је Жарко Зрењанин рођени Избиштанин – предратни учитељ и поштен човек. По сопственом казивању, Драга Матанов се после рата није баш најбоље разумео са друговима у вези обавезног и принудног откупа пољопривредних производа од сељака, тада названих „кулаци“. Због таквог поступања, вели, осетио је и на својој кожи нешто од онога што је за „кулаке“ била нормална ствар. Прича Драга:

– Као предратни комуниста и сарадник НОП-а за време окупације, одмах после ослобођења, укључио сам се као активиста у све акције, које је спроводила нова народна власт. Био сам 1946. кандидат за републичког посланика, али нијам добио на изборима. Те године сам, скоро добровољно, значи веома успешно, спровео у селу прву аграрну реформу – оно када се узета земља давала сиромашним сељацима, тада званим „аграрним интересентима“. Био сам у Избишту секретар партије када је почeo откуп 1947. Онда је Срески комитет организовао овде у Избишту милицију – било их је око дводесетак у униформама са командиром и једним капетаном. Као активисти са стране дошли су двојица из Пландишта – Данило Кнежевић и неки Блануша, затим из Беле Цркве Александар Васић-Чапајев и Сава „Мућак“ из Парте. Они су уз помоћ овдашњих активиста организовали откуп. Тај откуп је посејао велику mrжњу међу људима. И дан-данас село од тога болује, јер се радило неправо и напако. На пример, позову у Месни одбор Пају Јованчића, старог човека од 75 година, и Сава „Мућак“ га ошамари и удари у мошнице. Деда Паја их је молио и говорио: „Децо, немојте ме тући, ја немам више ни кромпира, а камоли 'леба.“ Љубу Живојиновог, исто старог човека терали су оно: „лези – диг' се!“ Ни то им није било доволно, па су га терали да брковима чисти под канцеларије одбора.

– Та чуда су, ето, правили све младићи, људима који би очеви и дедови могли да им буду. Нема везе ко си и шта си, и шта си био. Ако нећеш са њима и како они кажу, прогласе те да си против и иживљавају се како им кад падне на памет. На пример, председник Среског одбора Вршца Бранко Јеремић је лично, овде у Месном народном одбору, у Избишту, ишчупао брк старом Душану Поповом, иако је рецимо Душанов син Мита ризиковао главу и дао партизанима оружје. Мита Ђурић је за време окупације помагао партизане – илегалце на атару Избиште – Уљма, а њега су после рата, као и брата му и оца, затварали више пута. У том „раскулачиванју“ једва се спасао и 80-годишњи Светозар Радукић, иако му је син Вељко као партизан, погинуо у борби. Има овде и улица која носи Вељково име.

– Ипак, мислим да је најгоре прошао Герасим Јованов. Он је у почетку, кад је почињало то изношење жита, био председник Народног одбора у селу. Герасим је мислио право – ако човек нема жито, не може га прогласити непријатељем и тражити да преда. Тада је у Избиште дошла нека женска из Новог Сада и на њих у канцеларији вадила пиштоль и претила. Герасим се није дао уплашити – избацио је из канцеларије. Касније су му се грдно осветили – све му покупили, конфисковали целокупну имовину а њега осудили на 4 године робије, наводно крије своје жито – привредни саботер и непријатељ народа.

– Ја сам се на нашим састанцима побунио против таквог метода – да се од људи тражи да предају држави више него што сами имају, а треба и да једу, вальда, нешто. Посебно сам био против тога да се због тога иде на робију. Онда ти они мене смене са места секретара партије и још ме искључе из чланства. На моје место дође неки Раде Прчуль. Али они су то крили од Исе Јовановића, тадашњег секретара Покрајинског комитета у Новом Саду, а који је родом одавде – из

Избишта. Мене сменили, а кад шаљу извештај у Нови Сад мене потписују, као да сам ја још секретар. Да би оправдали целу ствар, нарежу ми да држави предам вагон пшенице. Дали су ми и рок извршења предаје – два сата. Свему томе су највише допринели Чапајев, Сава Мућак и она двојица из Пландишта. Одем одмах директно у Београд да се жалим Благоју Нешковићу, а он ме упути Иси Јовановићу у Нови Сад. На моју жалбу, тада су сви „житари“ пуштени из затвора. (?)

– Био сам једно време главни срески инструктор за оснивање сељачких радних задруга. Овде, у Избишту, је било више од пола села у СРЗ, али се после неку годину расформираше. Још ми жао сељачких радних задруга. И даље тврдим да су у то време непријатељи харангирали против радних задруга, као што и данас не мирују. Да тада није било непријатеља – бивших четника који нису трпели авнојску Југославију, сељачке радне задруге би дан-данас биле успешне и право решење за наше село и земљу у целини.

О принудном откупу пољопривредних производа из тог времена Драга Матанов жeli да каже и ово:

– Ја се јесам сукобио овде, у селу, са овима, око метода застрашивања и малтретирања, али, признајем, да ни њима није било лако. Рецимо тај Јеремић, председник среза Вршац, је по селима чуда правио, био страх и трепет, лако је потезао пиштолј на људе, али поуздано знам да је и сам доживљавао да то њему раде јачи и главнији од њега. Притисак је ишао све од врха. Покојни Иса Јовановић ми је лично причао да је баш због откупа на њега Кардељ вадио пиштолј.

Драга Матанов је био активиста и службеник у селу и срезу по разним питањима и задацима од ослобођења па све закључно до 24. новембра 1953. године. (Тај дан је био председник изборне комисије за одборнике.) Два дана касније

лишен је слободе као информбираџ. У Вршцу је ислеђиван 25 дана. На суђењу у Београду добио је две године робије.

– Докусурили ме Голим отоком – каже Драга и наставља:

– На Голом отоку нисам доживљавао тортуре јер после смрти Сталјина тамо је долазио Александар Ранковић и након те посете престао је тај, по злу чувени „бојкот“ батинање и сл. На самом Голом отоку сам провео осам месеци, па ме после пребаце на острво Гргур – примио сам економију винограда у женском логору. Са робије сам пуштен на Дан Републике – 29. новембра 1955. године. Иако сам толике године био симпатизер и помагач покрета, радио на разним дужностима, данас немам никакву пензију док други... тако... зна се већ.

Тако завршава причу Драга Матанов, за кога неки његови Избиштани веле да је силом прилика био и у једној, и у другој кожи (можда и у трећој), а други опет кажу да је и он сам често „окретао ћурак“ – час овако, час онако.

У Избишту живи деда Славко Илић – Лала и његова супруга баба Смиља. Имају преко осамдесет година. На десет ланаца банатске земље живе сами – млађи отишли у град. Како је деда Лала доживео и преживео плански, принудни (обавезни) откуп?

– Откуп сам доживео и преживео боље од већине које су прогонили, али много горе него што сам могао и да помислим да ће нова народна власт да ради. Моја наклоност комунистима траје још од пре рата – од 1936. године. Дружио сам се тада са Жарком Зрењанином и он ми је тада причао како ће, кад комунисти

и радничка класа узму власт, да буде све као у рају. Био сам опседнут тим Жарковим причама, које је он тако уверљиво признао, а, тврдим, да је као поштен човек и веровао у то што говори. Помагао сам пре рата и Ису Јовановића када су га ондашње власти претерале из Јагодине. Дошао је овде код сестре Љубе, али су били сиромашни па смо му ја и Бранко Басараба давали 'леба да једе.

– Све сам пре рата ишао на те зборове које су организовали комунисти иако нисам био сиромах. Због тога сам имао сукоба и са оцем Николом. Говорио ми је: „Дођи ће они теби главе!“

– За време окупације био сам у заробљеништву у Линцу, у Аустрији. Никако ми ни данас није јасно зашто су нове власти после ослобођења попреко гледале на све нас који смо били у заробљеништву. Ја, када сам дошао из заробљеништва, радостан што је победио социјализам, навалио да радим као мрав, јер Жарко је говорио: „Ко ради, имаће“.

– Али видим ја, власт у Избишту преузели нерадници и пропалице, бацили мотике, узели пароле узвикују „живео овај“, „доле онај“, само држе говоре, прете „народним не-пријатељима, саботерима, сељацима – кулацима“. Ништа не раде – само командују... И почнем се ја мало држати по страни од свега тога. И доживим на једном збору да нико други него Иса Јовановић, мислећи на мене, узвикне: „Дошао нам један друг из заробљеништва, неће са нама, чека краља!“ А нисам чекао краља, шта ће ми краљ кад га нисам волео ни пре рата. Али не могу ни са њима када видим да ради наопако, ништа од оног што је говорио Жарко Зрењанин.

– Када су коначно видели да ја нећу са њима, таквима, уврсте ме у „кулаке“ и одмах нарежу да предам шест хиљада килограма жита. Изнесем све што имам, а оно нема дosta, а мора се нешто и јести.

– Ноћу не дају спавати. Лупају на капију, на прозор. Деру се и вичу да изнесеш жито, иако знају да га немам. Прете и псују. Једну ноћ ме отерају у Месни одбор и затворе ноћ и дан. Ту сам се свашта нагледао. Бију старе људе као што нељуди бију стоку. Чини ми се да су посебно били кивни на те старије људе. Кад сам ја пре рата био симпатизер, и у неку руку у комунистичком покрету, извесни Бранко Јеремић зидар, преко лета је надничио на вршалицама и пијанчио по селима. Ја затворен у Месном одбору, а Бранко дошао, ни мање ни више него као председник среза Вршац, да нас кињи и бије. Лично је ишчупао брк Душану Попову, који је по годинама могао отац да му буде. Не знаш да ли је горе кад ноћу одводе на саслушавање или кад нас држе у оној тескоби и смраду. Нису нам давали ни киبلе, ни било шта слично, него су људи затворени ту и нужду вршили. Нема довољно ваздуха па се понеко и онесвести. Лупамо на врата, отворе те га изнесемо да се освести а и нама узгред уђе мало свежине. Кад су видели да не могу да ме сломе, пусте ме из тог сеоског затвора, а затворе и ову моју бабу Смиљу, те се и она нагледала разних чуда за један дан и једну ноћ.

– Није вредело њима говорити да немаш жита. Ја им кажем: „Људи, био је ваш пописивач на вршалици, записао је у књигу колико је овршено, нисам могао да поједем са сламом“, а они као да су глуви, само вичу: „Копај где знаш, предати мораш!“ Ко зна шта би данас било са мном, да ли би уопште био жив да тада нисам ушао у Сељачку радну заједницу. Знао сам да ни од те работе нема ништа јер су њоме руководили, углавном, нерадници, али шта се могло тада другачије, спасавао се живот и здравље. Када ти одбију бу-

бреге, шта ти вреди имање. И у задрузи се једва састављао крај са крајем. Ја сам се сналазио на разне начине. Рецимо, у јесен сејем пшеницу, па увече задружну сејалицу дотерам у своје двориште ноћу кришом ишчепркам свако зрно што је остало на дну, морало се нешто јести.

– Да ли се мењају људи или околности. Никад се не зна какав је ко док му не дође његових пет минута. Често размишљам, рецимо, о Мити Бранковом – Балоњи. Он је чуда правио са богатијим домаћинима за време откупна, јавно се борио против „богаташа“, а он је сад скоро најбогатији човек у селу – има земље више од максимума. Па Божа Бељин; кад се расформираvala Сељачка радна задруга, он ми није дао моју машину натраг, вели, да се поново не богатим, а он сад ужива пензију, има кућу на два спрата.

– А у њихово време нису имали милости ни према коме ко није хтео са њима и како они хоће да се ради. Рецимо Бранка Басарабу су убили Немци као комунисту, а ови после рата су његовом сину Радославу хтели да конфискују целу имовину. Радослављева сестра Јованка, Бранкова кћер, чак је била неки активиста, морала је лично да иде код Исе Јовановића те је он спасио да имање не оде. Ето, такви су били лудаци.

ДОЛОВАЧКА ТРАГЕДИЈА

У време принудног откупа пољопривредних производа у Југославији, између 1946. и 1952. године, било је безброј неспоразума, мука, трагедија... Из тих тешких дана остало је упамћено да је у Долову, јужнобанатском селу крај Панчева, дошло до праве сељачке побуне против сеоске власти – „активиста“, који су од домаћина одузимали краве, овце, коње и, најчешће, последње зрно жита, кукуруза, зоби... Скривено жито су активисти лако проналазили, јер су и сами, у скривању били већи махери од „кулака“. И кад је „неформална“ екипа сељака почела проналазити скривено, или потурено жито код чланова партије, дошло је до експлозије гнева. И данас, већина Доловаца тврди да до трагедије не би дошло да су бар среске власти прихватиле чињеницу да њихови сеоски „активисти“ крију жито, а другима чисте до последњег зрна.

Тог кобног дана – 27. фебруара 1947. када су у село умарширале јединице КНОЈ-а, на попришту су већ била два убијена „контрареволуционара“: Арун Остојин и Стева Влајић; демолиран је био Месни одбор и Месни комитет, а неколико људи је било у бекству.

Главни актери, који су још живи, добро знају како се све одиграло, али неки од њих не желе ни да сада, после 42 године, о томе говоре. Скоро пола века сукобљене стране се

држе на одстојању једна од друге, кад год могу гледају да се не сртну.

„Не би данас тако било да је тада победила истина“, каже један „несврстани“ Доловац и, не жељећи да се представи, додаје: – „Кога су змије уједале, тај се и гуштера плаши!...“

Ако из наредних прича једне, друге па и „треће“ стране не сазнамо баш све детаље доловачке трагедије, сигурно ћемо схватити зашто се све то десило и зашто данас неки тврде да је на тај случај само формално стављена тачка.

Миленко Попов, звани „Гоља“, имао је тада 25 година, био је повереник за откуп у Долову и активни је учесник сукоба, могло би се рећи – прави човек за причу. Овај 77-годишњи говорљиви пензионер мисли да би било добро да прво, укратко, исприча своју биографију – можда ће се тако лакше схватити и његово понашање пре, тада, после, па и сада:

– Били смо сиромаси још од деде обућарског помоћника. Кад се деда „удао“ у богату кућу па се докопао фијакера и добрих коња и возикао кроз шорове, људи су са завишћу говорили: „Види гоље, докопао се мираза!“ И тако нам је још од деде остао шпиц намет – „Гоља“. Године 1928., када је мени било шест, брату Мићи 4, сестри Дивни 2 године, а сестра Милосава још била у мајчином stomaku, отац је продао једина два ланца материне земље и отишао у Аргентину, трбухом за крухом. Од бродске карте преостало је било само 280 динара и то нам је једино остало. Живели смо код ујака у Баваништу. Отац нам је из Буенос Ajреса слao паре смо некако живели.

– У партизане сам отишао са још 400 Доловаца седмог септембра 1944, и ратовао у Шестој војвођанској бригади по Славонији и Барањи.

– Демобилисан сам, као скојевац, у јесен 1946. Тада смо добили шест ланаца земље, одузете од богаташа. Чим сам дошао у Долово, постао сам члан Партије, секретар СКОЈ-а и председник омладинске организације у селу. Биле су четири ћелије са око 80 чланова Партије. Био сам члан Месног комитета и задужен за трећи рејон око формирања сељачких радних задруга. Две године – све до 1949., био сам поверилишник планског обавезног откупу у Долову. Тада ме, по линији Партије, пребаце за председника Сељачке радне задруге „Мита Вукосављев“ да је вадим из блата – била је на рубу пропasti. Иако нисам био пољопривредник него обућар, није марило, веле – „мораш ти као комуниста“.

– Главни у селу је био секретар Месног комитета Партије друг Радослав Ракићић. Председник Месног народног одбора био је Жива Траилов. Кад сам ја био поверилишник, то је био најкрвавији откуп. Тад се све одузимало, почев од сламе и шапуревине (кукурузовине) до коња. Све што се могло наћи у амбару, у штали, што год је могло да роди у њиви, или да се миче, изузев кучића и мачака, све смо одузимали. Нама су активисти из Панчева – из среза, говорили да народ око Зајечара умире од глади, давали су нам и неке филмове како се народ злопати на Козари и да ми морамо и насиљно одузимати људима вишкове жита да бисмо отхранили тај народ.

– Ми нисмо знали да је тада Југославија давала жито Албанији и Румунији. А и да смо знали, ми бисмо то исто тако радили као што смо радили, јер је то било животно питање за Југославију. Радило се – о бити или не бити. Говорили су нам, такође, да ако не успемо у планском откупу, да ћемо изгубити независност, да ћемо морати да се приклонимо „јал царству са качетом, јал царству са шеширом“.

– Није ни нама активистима било лако, а камоли онима којима смо одузимали „обавезу“. Ја сам имао своја четири

диспечара, обавезно су били чланови Партије – за сваки рејон по један. Ја сам одговарао Месном комитету и срезу, а као повериеник за пољопривреду, одређивао сам колико ће ко чега да засеје. После, кад роди, стављали смо онај квадрат од летава на усев и бројали класје и зрневље – одређивали род.

– Ко год је имао три коња, трећег смо одузимали и давали за пасивне крајеве. Није било лако, јер у селу је било доста саботера и народних непријатеља, противника комунизма, „кулака“, који су скривали жито и шпекулисали њим. Вредело је жито тада као суво злато. Рецимо, за метар жита могло је да се од газда добије ланац земље, наравно, на црној берзи.

– Свако друго-треће вече држали смо састанке по рејонима и убеђивали људе. Да нисмо тако радили, политички, ко зна како би било. Долово је било најревносније село по питању обавезног откупа, ми смо били поносни на то. А радили смо право. Сваком смо узимали, без изузетка, само оно што претиче преко одређене потребе за исхрану чланова свог домаћинства. Реакционари су тада, па и дан-данас, ширили лажи да смо људима узимали све до последњег зрна. А нисмо, сем тамо где смо знали да је сакрио.

– Морам рећи и то да су и ови из среза, из Панчева, много наваљивали на нас, а ми на сељаке. Једно време била је тамо нека женска, која је била толико строга и опасна да је, чини ми се, хтела да нас бије преко телефона. Кад нису долазили ови из Панчева и када нисмо одржавали политичке састанке по сеоским рејонима, ја и две службенице Месног одбора и Месног комитета, Лелица Кудрин и Ђурђевка Стојков, по целу ноћ смо правили спискове обавеза.

– У сељачким радним задругама су, углавном, били сиромаси, а неки од оних богатијих били су непријатељи, намерно су ушли само да би правили штету. Имали смо у селу

пет сељачких радних задруга. У једној од њих, звала се „Благоје Нешковић“, ти саботери су тровали коње, давали су им рицинус. Кад сам ја био председник задруге, спавао сам у бразди те хватао лопове и народне непријатеље и слао их у затвор.

– Ја, као комуниста, морао сам да дајем пример како треба право да се ради. На пример, ја сам на пет ланаца лоше земље, добијене од аграра, посејао жито. Родило ми је само пет твара, колико сам имао и обавезу према држави да предам. Све сам поштено предао до последњег зрна. Мајка ми после није давала да једем, вели: „Нема ’леба, однели твоји комунисти“. Јели смо кромпир и куље (качамак са вишњама). После смо се одмах уписали у радну задругу.

– Југославији је тада претио неки Андрес на западним границама, а овде је било много народних непријатеља и саботера. Конкретно овде, у Долову, нама активистима је претила највећа опасност од заосталог четника Васе Попова, команданта Јужнобанатског четничког одреда.

– Неколико активиста и одборника у овом крају изгубило је тада главу од руке четника Васе. Њему је овде у Долову била главна база, а сарадници су му били Богдан Вукосављев и Илија Албуљ. Они су по селу држали састанке и убеђивали људе да не предају жито, да нам се супростављају.

– Тада је главна непријатељска парола и пропаганда била како ћемо побити све кулаке, наводно као што су бољшевици побили своје у Русији, да ћемо сав народ сатерати у сељачке радне задруге, које ће бити исто као колхози у Совјетском Савезу, да ћемо порцију и кашику на дупе, па сви на заједнички казан.

– Сви кулаци у селу су били под њиховом – четничком контролом и утицајем, ми смо то знали. У јеку највеће акци-

је откупа и изношења жита, два кулака – два народна непријатеља – Пера Бишић и Душа Остојин и још неки, изврше притисак и убеде секретара Месног комитета партије, Радослава Ракићића, да без нашег знања дозволи да се у селу оснује њихова дивља кулачка екипа контролора која ће да прегледа амбаре нама активистима. Тако оду прво код њега – Радослава и пронађу један скривен бокањ (дрвени суд за воду од око 150 литара) пун жита. А то је све био непријатељски план. Радослав је стално бивао по састанцима и акцијама, код куће су му остали стари отац и мати који нису ни приметили да су му они (кулаци) потурили то жито. Ишли су они у претрес још код неких комуниста, али нису ништа нашли. Код председника АФЖ-а, Маре Живанов, су прекопали амбар, али нису нашли ништа.

– То све тврди Миленко Попов „Голь“¹, бивши повереник планског откупа у Долову, и наставља:

– Ми смо Радослава због тога критиковали и он се на то све самокритички осврнуо, а заједнички смо констатовали да је то непријатељско – четничко масло и да се у Долову спрема устанак и контрареволуција. Позовемо на састанак оне из Панчева.

– Дођу, секретар Среског комитета, Душко Новаковић и Бата Соколовић, члан Покрајинског комитета задужен за срез Панчево. Било је то 26. фебруара 1949. године, увече. (Вальда 1947. - прим. Д. Б.) Реферишемо ми њима шта се у селу спрема, а Душко и Бата се смеју и зафркавају нас како смо се за малу ствар уплашили од кулака. Колико су неизбиљно схватили контрареволуцију нека потврди чињеница да су за време нашег реферисања њих двојица цртали неке карикатуре и добаџивали један другом преко стола.

Према причању Миленка „Голь“ овако је почeo и завршио „оружани устанак и контрареволуција“ у Долову:

– Било је зимско време, снег, а већ од ране зоре 27. фебруара маса људи почела је да се скупља пред зградом месне власти. Ми горе, на спрату, заседамо, неки чланови Партије су били испред врата да одржавају ред. Морало је тако, јер кад је мало одмакло јутро, било је доле сигурно преко хиљаду и по људи. Деведесет посто тих људи, ако не и више, дошло је, не да протестује и напада, него да види шта ће се десити. Главне коловође су били Пера Бишић и Душа Остојин. Њих двојица су се први попели горе степеницама и оне што одржавају ред нападну дрвеним палицама. То су оне чобанске крже – тојаге, што имају буџу на крају. Ја излетим из канцеларије, отмемо им оне мотке и стерамо их низ степенице, да се доле објаснимо. Е, тај Душа Остојин је изазвао трагедију, јер излети напоље и викне: „Људи, шта чекате, нападајте, јер мене су горе тукли!“ (А нисмо га ни пипнули). Тада се она гомила људи заталаса и баш тада бану шеф Удбе из Панчева, Јова Кнез. Подиже га она маса на неки сто да им држи говор, да им, као, све ово што се дешава, објасни.

– Међутим, руља навали, скидоше га са стола и почеше тући. Маши се Јова за пиштолј, али врага у оној гужви није ни приметио кад су га разоружали. Било је тада у маси бар још два-три пиштолја. Шеф Удбе се некако искobelја из оне гужве и отрчи право у кућу Маре Живанов, председнице АФЖ-а, код које је био претходно свратио и оставио митраљету – руску стројницу, јер је мислио да је не доноси и не изазива масу.

– За то време маса навали горе уз степенице, на спрат.

Опет на челу Пера Бишић. Са њим Жива Дражилов, Ненад Јарковачки и Мита Меза. Улетеше у канцеларију и Мита мене удари кржом и на тренутак онесвести. Онда ме Пера и Ненад, крупне људине, ухвате преко паса да ме баце кроз прозор доле, међу ону разјарену масу да ме растргну. Ја сам

тада мерио 92 кила, па их ухватим на трик; олабавим се па се онда нагло праћакнем те их оборим.

— Изгурамо се у ходник, настане гушање. Да сам имао пиштолј, све бих побио. На степеницама лом. Навалили ови одоздо, бију оне активисте што одржавају ред. На врата друге канцеларије навале Стева Влајић и Арун Остојин, рођени брат оног Душе што је викао маси да смо га тукли. — Тада се на вратима појави Радослав Ракићић, секретар Партије у Долову. Ја викнем: „Радославе, ово је напад, пуцај, не чекај!“ Арун ухвати Радослава за косу, овај извади пиштолј и опали му право у срце. Паде Арун мртав на месту. Пошто су канцеларије повезане, на другим вратима се појави Душко Новаков, секретар Среског комитета. На њега са пиштолjem у руци навали Стева Влајић, али Душко опали овом у стомак. Смртно рањен пуцао је и Стева, али је Душко био бржи.

— Настала је таква пометња и пуцњава одоздо и одозго, да је право чудо да више нико није погинуо. Уствари, ко зна шта би даље било да шеф Удбе Јова Кнез није стигао са митраљезом и пуцао преко оне масе људи. Тада се руља разбежала, а одступили су и они главни са ходника и степеница. Остало је поломљена ограда од степеница, а било је и пуно изгубљених шубара, опанака, ципела... Срећа њихова, јер да нису одступили Јова би их све покосио следећим рафалом.

— И ја да сам тада имао при себи пиштолј, не би се то само завршило са два мртва. И мене и рањеног Стеву Влајића су однели код лекара. Мене у једну, њега у другу собу. Била су ми повређена или поломљена два-три ребра. Стева је умро за 15 минута.

— Сви главни актери напада су се разбежали. Неки су се сакрили, а неки одмах преко снега сами отишли у Панчево и предали се милицији. Знали су, ако их ми похватамо у селу

да им нема суда, да ћемо их све побити. Шеф Уdbe је толико био бесан што су га разоружали да би их, да их је одмах похватао, пострељао на лицу места, као зечеве.

– За непун сат у Долово је стигла и јединица КНОЈ-а и блокирала село. Уведене су страже и патроле. Много Доловаца је већ исти дан отерано у затвор у Панчево. Невини су пуштени кућама, а коловође су остале: Пера Бишић, Ненад Јарковачки, Душа Остојин, Жива Дражилов, Мита Меза...

– После неколико дана ухваћен је и четнички командант Васа Попов. Ја сам на суду био главни сведок. Доказали смо да је то била испланирана контрареволуција и оружана побуна са циљем обарања народне власти и преузимања исте. Све то од стране четничких елемената. Четник Васа и његов јатак Богдан Вукосављев су осуђени на смрт и стрељани, а ови други од пет до десет година робије.

– Пера Бишић и Ненад Јарковачки су осуђени највише – по десет година и издржали су све до краја. Пера је и после робије био непријатељ и дugo је имао „реп“, па је стално био под контролом.

– Сви су они добили оно што су и заслужили. Једино мислим да је Арун Остојин непотребно изгубио главу. Он је био у рејонском одбору Народног фронта задужен за агитацију. Али био је Душин рођени брат, а и зет Пере Бишића – ожењен његовом сестром Иванком. Њега су завели Душа и Пера те је невин изгубио главу, а није био лош човек.

А како су прошли секретари Среског и Месног комитета партије, шеф Уdbe...?

Миленко каже:

– Добили су партијске опомене зато што су били благи, што нису предупредили ситуацију. Јова Кнез је критикован што није одмах пуцао него дозволио да му отму пиштолј. Мислим, да је био премештен на неку функцију у Ковачицу.

Радослав Ракић је касније брзо напредовао, умро је недавно као пензионисани генерални директор Југословенског речног бродарства. Секретар Среског комитета, Душко Новаков, је као информбировац 1950. пребегао у Румунију и одатле преко Радио-Темишвара нападао Тита и Југославију. Касније је дошао у земљу одробијао своје ИБ опредељење и умро. Ја сам и даље био поверилик откупа, руководио сељачким радним задругама, после их расформирао. Од њих пет основали смо пољопривредно добро „Ливада“, где сам био шеф машинског парка и пољопривредни техничар без школе. Од 1977. сам у пензији.

Шта данас, после скоро пола века, о свему овоме мисли Миленко:

– Сто посто смо били у праву, спасавали смо Југославију.

Село Долово је ушорено, често се среће и са бившим „контрареволуционарима“, па о томе Миленко каже:

– Па, рецимо, са Пером Бишићем проговорим баш кад морам, онако званично, кад се баш нема куд, али и он и ја, кад год можемо, и дан-данас се мимоилазимо.

А какво ли је Перино мишљење о свему што се десило? И ту је Миленко категоричан:

– Перу Бишића, Ненада Јарковачког и све који су још живи а били су на тој непријатељској страни, не треба ни питати ништа, нити са њима о томе разговарати. Они имају своју причу која је лажна. Ово је једина истина коју сам ја испричао, јер је то онда званично потврђено. Жалбе су одбијене.

То је све што је испричао Миленко Попов-“Голь“ о доловачкој трагедији од пре 42 године. Испуњавамо дато обећање да ћемо написати баш онако како он каже да је било.

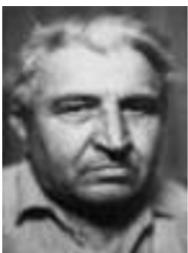
Судећи по причи и ставу Миленка „Голь“, који је задржао и до дан-данас, тада „активисти“ нису бранили само

свој живот, него и Југославију. И сада је Миленков став да је све било баш тако и баш зато, да „је та истина тада и званично потврђена, другу страну не треба ништа питати, нити слушати“.

Неки од те „друге стране“ – „контрареволуционари“ Пера Бишић и Ненад Јарковачки, су и данас живи и сећају се како је то било и зашто се догодило. Међутим, баш тај „главни“ бивши „кулак“, Пера Бишић, не жели ни реч да проговори о свему томе.

– Било је што је било и никад да се не понови ником. Невин сам пропатио много, и тада, и још дуго после тога. Држе ме стално на црној листи. Кад је била Прва конференција несврстаних у Београду 1961., мене ставе под присмотру и у „изолацију“. Таман помислим да сам скинут са црне листе, а лане, дан уочи оног митинга солидарности са Србима и Црногорцима на Косову, одржаног у Панчеву, долазе ми органи и наређују да: „Сутра не смеш мрднути из свог дворишта!“ И сад ја треба да причам шта је било и како 1947. када још има глава које мисле исто као што су неке мислиле пре 40 година. Нећу да причам о томе. Желим да ме оставе с миром. Волео бих да све заборавим, али не могу јер било је много тешко.

Други „контрареволуционар“ Ненад Јарковачки разуме Перу и његово ћутање, али за себе каже да се не плаши шта ће да прича. (Дао је и један поштен предлог: „Треба чути и трећу страну нарочито. Да она каже како је било и зашто.“)

Укратко, ево Ненадове приче:

– У јесен 1944. отишао сам добровољно у Народноослободилачку војску – у рат. Док су трајале борбе а и после, до демобилизације 1946., политички комесари су нам

говорили како нова власт ради право и поштено. Прво, веле, полазе од себе. А ја, чим сам дошао кући, видим да нова власт у Долову прво и једино мисли на себе, а нама намеће терор. То што Миленко „Гоља“ прича како су они – „активисти“ прво држави предали своје обавезе у житу и стоци па после тражили од нас, јесте најчишија лаж. Знало је тада цело Долово да они крију жито, а нама обришу свако зрно. Друго, што говори да је доловачка „побуна“ инспирисана четничком пропагандом и њоме вођена, јесте само зато да би оправдали себе. Јер, да је било правде, колико једно зрно, тада би на робију требало да иду, ваљда, они који су убијали људе, а не ми који смо били са убијенима и срећом остали живи.

– Није тачно да се народ искупио ненадано а организовано. Народ се постепено почeo окupљати, још два-три дана раније. Два дана пред трагичне догађаје дошло је пред Месни одбор близу пет стотина људи. А морали су да се буне, јер су активисти тих дана, рецимо у Првој улици, ишли од куће до куће и чистили амбаре до дна. Своје су прескакали. Људи су протестовали и тврдили да одборници и сви остали „активисти“ своје жито држе скривено. Ови ни чути, веле, то је „непријатељска пропаганда“.

– Онда народ тражи да се образује неутрална комисија да изврши претрес код њих, активиста, као што то они раде код нас. Они као прихватају, али предлажу неке своје људе. Сећам се, покојни Васа Јованов каже Радославу: „Узми озбиљне људе, а не балавце!“ Радослав ѥут пружи прст на мог оца Душу и каже: „Може он“. Мој отац не сме да се прихвати, а Радослав ће: „Ако нећеш ти, ево ови твоји двојица – Ненад и Стева, нека они буду у комисији, мајку вам кулачку!“

– Одемо одмах, из оних стопа, код Маре Живанов, председнице АФЖ-а и Лазе Тамировог и нађемо скривено жито.

Код њега – Радослава пронађено је, такође, на тавану стаје, у сену, пун чобањ жита – око 150 килограма.

– Тада је у тој комисији био и Славко Пешић. Други дан још већи претрес и поново се пронађе скривено жито баш код оних који су били на власти и нама одузимали. Сад су људи тражили да се призна грешка, да се изабере други Месни одбор. И ту су они видели да се народ неће умирити, па јаве да дођу они из Панчева из Комитета и Удбе. Ту им напуне главу како су им то пронађено жито наводно потурили народни непријатељи, наговорени од четника Васе. Ови „наши“ су увече предлагали онима из Панчева да се ту ноћ похапсе они најгласнији, али предлог није прихваћен.

– Тог 27. фебруара 1947. стигло је пред Месни одбор Долово више од хиљаду незадовољних људи. Било је ту и жена и омладине. Они горе, на спрату, конферишу, а на врата и степенице поставили обезбеђење, не дају да неки од нас приђе и каже истину. Да би некако умирио масу, шеф Удбе, Јова Бебић-Кнез се попео на сто, држи говор, прича о народним непријатељима, убеђује људе. Маса се све више узбунила, виче: „Доле они који крију жито!“ Кнез опет о непријатељској пропаганди, а револтирана маса навали и свуче га са оног стола. Маши се он за пиштолј, а Стева Влајић га предухитри те му оте.

– Искобеља се шеф Удбе некако из оне гужве а нас неколико навалимо и пробијемо се на спрат. Вичемо да изађу из канцеларија, тражимо да се установи грешка и да кривци одговарају. Али они нису дали власт. Пуцали су и убили Аруна Остојина и Стеву Влајића. Ја и даље мислим да је Радослав убио обојицу. Арун је, ама, баш цабе, изгубио главу. Био је миран човек и умешао се само зато да би из гужве извукao брата Душу. Признајем, да смо ја, Пера Бишић, тај Душа Остојин и Стева Влајић били најгрлатији и најдрчнији.

– После погибије ове двојице народ се разбежао кућама, а они којима је претила опасност да буду на лицу места по-бијени, отишли су одмах у Панчево, у милицију, да траже спас. Ја сам се крио до 2. марта и усред ноћи сам се пријавио тужилаштву.

– На суду су били главни и једини сведоци они чланови партије који су говорили да није тачно да смо пронашли код њих скривено жито. Није тачна Гольина тврђња да је на суду доказано да је та цела ствар имала везе са четницима. Кад је касније ухваћен тај Васа четник, показало се на суочењу да се не познаје ни са једним од нас, окривљених за побуну. Ипак су, помоћу њихових сведока, успели да „докажу“ како је то била оружана побуна, малтене устанак, и покушај свргавања народне власти. То што смо били изабрали комисију да прегледа ко је скривао жито, на суду ништа није вредело, чак нас је и теретило. Тужилац је тврдио и суд изгледа прихватио да смо ми Радослава приморали да пристане на комисију и дâ истој написмено да може вршити претрес у свакој кући.

– Адвокати нису смели баш много да нас бране. Мом браниоцу су одузели право на рад. Суђење је било 24. марта 1947. и исти дан је изречена и пресуда: Првооптужени Пера Бишић осуђен је на десет година робије, од којих је издржао три. Ја, такође, на 10 (издржао 7), Жива Дражилов 8 (издржао 7), Душа Остојин 8 (7), Мита Меза 6 (3), мој отац Душа 5 (3,5). Мој отац је осуђен јер је, наводно, био један од организатора „устанка“, а Мита Меза, мислим, само зато, јер је први почeo да виче „Доле они који крију жито!“

– Ја се нисам жалио на пресуду. Ови други јесу, али уз-луд – жалбе су им одбијене. Ја сам једва чекао да ми пресуда постане извршна, да ме воде на робију, јер смо се плашили да нас ноћу не изведу и побију па објаве да смо провалили затвор и покушали бекство.

Док смо ја и мој отац робијали, кућу су нам начисто опељешили, а брата Стеву су скоро сваку ноћ затварали и тукли, ту у затвору Месног одбора – у подруму доктора Вукашиновог. Брат се од тога разболео и умро, пре него што смо нас двојица одробили своје.

Иванка Остојин је већ 42 године удовица убијеног „контрареволуционара“ Аруна. Ова вредна домаћица, чије краве и бања могу да служе за пример и понос, прича са тугом:

– Мој Арун је отишао да извуче брата Душу из оне гужве, а Радослав Ракицић га је убио без речи. А дотле су били добри пријатељи – чак му је Радослав давао неке политичке књиге да чита. Мужа су ми убили, девера отерали на робију, а нас у кући опљачкали јавно и по „закону“. Конфисковали су нам 60 ланаца земље, пет крава, преко две стотине оваца, 16 свиња. Не само да су покупили сав крупнији пољопривредни алат, кола, таљиге, него и све ситнице: рецимо виле и лопате. Одузели су нам шест фуруна печене цигле (60.000 комада), које смо сами испекли за кућу. Да би прехранила себе и децу, моја јетрва Мила и ја ишле смо у надницу...

Душан Пешић из Долова је рођен 1938. или се веома живо сећа какви су то били тешки дани од 1947. па надаље:

– Како се не би сећао. Деду Николу и оца Славка су отерали на робију, а мајка Анђа је остала са нас троје мале деце. Ја сам имао 10, једна сестрица 6, а друга 4 године.

Деди Николи је зафалило 200 килограма жита да изнесе за обавезу, а отац Славко се био замерио Радославу кад је био у комисији која је пронашла скривено жито код њега, код Лазе Татомировог, Миливоја Павловог... А сви су били чланови партије који су другима купили све до задњег зрна. Сећам се нама су хтели да сруше зид од амбара. Као ту смо скрили, а знали су да више нема, да смо предали све што је родило и још нешто докупили.

— Сећам се тог зимског дана кад су деда Николу, као и још доста доловчана „кулака“, убацивали у камионе. Везивали су им руке жицом као да су злочинци.

— Све их је Месни одбор оптужио да су „привредни саботери“ јер, наводно, крију жито. (А довољно је било да нарежу да предаш више него што имаш, а што ти је родило, па да ти ту разлику рачунају као да си скрио.) Пре него што је кренуо камион са несрећним „житарима“, мој отац Славко – дедин син, стигао је да му у камион убаци бундаш, јер се деда није био добро обукао а било је хладно. То је „казненој експедицији“ било довљно да и оца вежу и убаце у камион.

— У затвору, у Панчеву, су их тукли и терали да признају да су били четници, иако су знали да то ови нису били. Док су њих двојица робијали нама су у кући све покупили: краву, јуницу, 20 оваца, све свиње... То су све радили наши људи, одавде из Долова. Рецимо, браћа Предраг и Ненад Радосављев и Илија Дугајлов, били су рођаци моје мајке, а дошли су и целу кућу нам испреметали. Сећам се добро, како су превртали кревете. На крају су пронашли и однели још 3-4 килограма кромпира, ситног као трешиће, и једно 2-3 килограма „сатрице“ – неке врсте ситног пасуља. Однели су нам тако и то што је имало задње да се поједе у кући. Да није било мајчиног оца и три ујака, поскапали би од глади.

Бора Пешић, познатији у Долову по најдимку – Бора Бува, био је од 1945. до маја 1947. милиционар у Панчеву, приводио је окривљене на суђење и добро се сећа свега шта се и како дешавало тих дана:

– Био је покушај Удбе да се похапшени доловачки домаћини прикажу као активни сарадници четника Васе Попова. Та ствар, међутим, на суду, ама, баш ничим није могла да се докаже. Они и нису осуђени због извршења наводног четничког покушаја свргавања народне власти, али јесу због покушаја промене сеоске власти која се однародила од људи. Четнику Васи и његовим јатацима је било обашка суђење. То што Миленко „Голь“ прича нема никакве везе са истином.

– И мог деду Живу Пешића су прогањали због обавезе. Дао је 1950. ланац и по земље Лази Пруњи за 150 килограма жита, које је овај предао држави на наше име а да ми нисмо ни видели пшеницу.

– Тадашње сеоске, па и среске власти, су се служиле разним средствима да остваре што су наумиле. Било је много нечасних средстава. На пример, неколико дана пошто сам изашао из милиције, приметим међу доловачким активистима извесног Мирка Поп Антића како малтретира људе горе од ових наших. А само два месеца пре тога, био сам присутан када га је суд у Панчеву осудио за неко дело на четири године робије. Може се само замислiti како се он понашао према „кулацима“ када му је пружена шанса да може да се откупи од осуде или да добије бар неку привилегију. Чим смо се препознали, пребацили су га на други терен.

– Иначе „кулаци“ су у панчевачком затвору имали гори третман од криминалаца и лопова, чак и убица... Били су за-

тварани у затворски подрум за угаль, а разбојници су били у собама, на спрату.

Поред две жртве – два „контрареволуционара“ које су убили „активисти“ и још неких који су умрли у затвору или нешто касније од последица батинања, у Долову је још један „кулак“ изгубио живот. То је Драгомир – Драга Вујићић, за кога се и данас сумња да је сам скочио у бунар. Те јесени – 1947. Драги је било 47 а његовом сину Ненаду 22 године.

Прича Ненад:

– Оца Драгу су затварали скоро свако друго вече. Обично дођу тако пошто сви полежемо. Ујутру би га пуштали да дође кући. Било му је тешко да прича, а ми смо знали и на њему видели да су га мучили. Често је морао по целу ноћ да преноси цакове у магацину. Знали смо да га је највише тукao Радослав Ракићић. Кад би у ноћи почели да лупају врата, отац закука: „Јој, децо моја!“ Како је то било страшно! Тешко и нама, а камоли тек њему – знао је шта га тамо чека.

– После једног таквог одвођења, ујутру се није вратио. Одем у Месни одбор да питам шта је с њим, а они мени: „Мора да ти је отац побегао, одметнуо се. Ако га не пронађете до подне, тебе ћемо да затворимо.“ Отац Драга, на жалост, није побегао, брзо је пронађен. Неки Сава Туле му је први угледао опанке поред школског бунара – близу магацина за жито, где су их обично злостављали. Дошла је, ко бајаги нека комисија из Панчева, поставила два-три питања, тек реда ради, и констатовала да је мој отац извршио самоубиство скакањем у бунар. Чак и да је тачно да је сам скочио, то пада на њихову душу.

– Није им било доста што су нас у црно завили, него су нам после десетак дана покупили све из куће, амбара и штапле. Од 90 оваца оставили су нам само две и то ћопаве. Отерили су нам дебеле свиње и све житарице, до последњег зрна. Чак су нам отерили и шапуревину (кукурузовину), коју смо били спремили за циглану.

Те 1947. деда Миши Губаревцу је било 61, његовом сину Бранку 40, а унуку Гаври 15 година.

Гавра је својом вредноћом поново лепо скућио, образован је и речит човек:

– О нашој муци би и филм могао да се сними. Не чудим се ако неко млађи не може да поверије да је све било како је било када ми то сада причамо, јер и ја, да нисам то лично доживео, тешко би могао да појмим и скхватим шта су људи радили са људима. Тада Радослав Ракић је, заиста, био најгори мучитељ у селу. Деда Мишу су убеђивали да уђе у Сељачку радну задругу. Кад су видели да неће, почели су га скоро сваку ноћ одводити на „убеђивање“.

– Од напуштене швапске куће направили су милицијску станицу а од дубоког подрума затвор. Силазило се дрвеним степеницама. Понекад би намерно склонили степенице а њих у мраку гурали да падају доле и изубијају се. Како му је јаднику било када дању ради на њиви а ноћу га муче и батинају. Један од батинаша је био и Дејан Михаилов. Он је деди ишчупао цео један брк, дошао је кући сав искрвављен.

– Једне зимске ноћи упадну Радослав и његови пајташи, везаше деду жицом и одведоше га, онако у гађама. Прво су га држали необученог у хладном подруму па онако пром-

рзлог изведу га право ка јарузи, иза нашег имања, дубокој десетак метара. Радослав му каже: „Ајде, матори, мајку ти јебем бандитску, стани ту на ивицу јаруге да те ликвидирам.“ Неколико пута је шкљоцао пиштолјем и псовао што му је влажна муниција. Ујутру га пусте свог промрзлог и модрог од хладноће и батина. Деда је тада отишао, склонио се код сестрића Драге у Мраморак да се опорави месец дана. Уместо њега, после су ноћу одводили оца Бранка, тукли га и мучили.

Бранкова супруга – Гаврина мајка, Дивна, се присећа како је и сама једне такве ноћи учествовала у „инциденту“:

– Прво припуцаше пред капијом, избудише и ћац и цео комшилук. Ништа необично, били смо већ навикли на све врсте тортуре. Било је њих неколико чланова партије из села, а тада их је предводио Ненад Радосављев који је као човек био одмах иза Радослава.

– Ударише у претрес. Били су нам одредили нарез од вагон и по жита, а предали смо вагон колико смо и имали. Ја идем напред, носим у руци упаљену лампу на петролеј, иза мене тај Ненад, па мој Бранко, па после њега они злотвори, деру се и пуцају у вис. У једном моменту Ненад се окрене па мог мужа удари пиштолјем у главу те он паде као покошен. Мени се смрче пред очима, па Ненаду ону лампу о главу. Пуче лампа, букну пламен али спаси га качкет те му не ухвати косу. Умало ме тада не убише.

Гавра наставља причу:

– Држали су овде, у Месном одбору Долова, сваку ноћ најмање по 20-30 људи. Долазили су и ови из Панчева да овим нашим помогну у саслушавању и мучењу. Отац је причао како се неки уdbаш, неки шмокљан, био испизмио без

разлога на једног од најкрупнијих домаћина, на Румуна Јелесију Козака. Нарочито је уживао да га туче пред целим стројем затвореника. Бије га и зеза: „Мајку ти јебем кулачку, знам шта мислиш у ту твоју велику главу, да можеш заклао би ме зубима!“ После у подруму Јелесије каже мом оцу: „Сестру му шмокљаву, тачно зна шта мислим!“

– Били смо у то време више гладни него сити. Отац је ишао са неким људима одавде чак у Барању, код Белог Манастира, те отуда догонили – куповали жито да би се некако пре хранили и испунили обавезу.

– Најгоре је што ти покупе све жито и стоку па у пролеће нити имаш са чиме да узореш, нити семена да посејеш. А они већ нарезују и планирају колико у јесен да предаш. После заиђу по селу па уместо жита терају људе везане један за другог, као таоце.

Дивна додаје:

– Свекра Мишу су једном приликом намерно пртерали у колима поред куће да га видимо. Махао нам је јадник, онако везаних руку. У затвору, у Панчеву, су их, такође, малтретирали и свекар је ту добио воду у плућима. Осудили га били на две и по године као привредног саботера и шпекуланта и држали га још ту док пресуда не постане извршна.

– Одемо ја и Гавра да га посетимо у затвору, понесемо мало меда и јаја уместо лека кад он тамо се већ био сав на дуо. Гледао нас је тако тужно, предосећао је да се више нећемо видети. Кад смо други пут отишли, они кажу да је одведен у болницу. Ми тамо, он мртав.

– Пошто је деда умро у затвору – наставља причу Гавра – одмах отерају оца Бранка. Држали су их исто у подруму за угаль, толико пуно њих да нису могли ни да седну, ни да легну. Намерно их нису изводили у клозет, нити им давали кибле, а по неколико дана им нису давали да се чисти. Хтели су

да их угуше сопственим смрадом. Мајка је молила Влајка Рајића, предратног комунисту одавде из Долова, чију смо сиротињску кућу помагали пре рата. Влајко је био поштен па је у добру вратио. Средио је некако да оца Бранка и ујка Саву Стојанова пусте из затвора. Нас двоје – мајка и ја – отишли смо у Панчево по њих. Када су их пустили, то нећемо никада заборавити – били су скроз умазани изметом као свиње.

– Одвели смо их у двориште кафане „Код Недељка“ те их прали на пумпи – присећа се Дивна. – Нису их у Долову оставили на миру више од 3-4 дана, опет су их почели ноћу одводити и злостављати у подруму – затвору Месног одбора. Циљ им је био да нас прогласе за народне непријатеље и саботере и конфискују нам имање. И успели су – конфисковали су нам и имање и кућу.

– Опет замолим Влајка за помоћ. Влајко напише писмо лично Моши Пијаде и замоли га да ме прими. Моша је послушао свог старог предратног друга, примио ме, саслушао све моје муке и кратко рекао: „Иди кући, све ће бити у реду“. А једино што је било „у реду“, то је да је привремено обустављено исељење из куће док се не пресудимо са државом, са којом смо тада повели спор због конфискације.

А спор је трајао, веровали или не, 40 година. О томе Гавра каже:

– Нешто земље смо успели да повратимо а кућу смо, коначно, судски добили у марта 1988. године. Отац Бранко је умро лане у августу – успео је да последњих пет месеци живота проживи у својој кући. Међутим, није дочекао да се пресуди још за 80 ари плаца, око кога се још споримо. У међувремену су умрла два адвоката која су се бавила овим спором. Првих дана је то био Мита Тополовачки, који је због великог залагања за нас и сам одлежао затвор од шест месеци. Пошто је умро, предмет је преузео Милан Ђурчин. По-

што је и он умро, предмет је преузео нови бранилац – његов син Боривоје.

И још понешто што је запамтио Гавра Губеревац из Долова:

– Ишао сам у гимназију, у Панчеву, и присуствовао суђењу „контрареволуционарима“ који су, наводно као четнички елементи, хтели да дижу оружани устанак у циљу промене народне власти у Долову. Сећам се, да се тад говорило да нико није смео да сведочи нешто што би ишло у прилог окривљенима. Суд није могао то да веже за четнике, али није хтео да прихвати очигледну чињеницу да је све то био резултат гнева људи што су активисти своје жито скривали а другима практично отимали до последњег зрна. Један човек је, ишао тада у затвор и на робију само зато што им је рекао: „Ви кажете да ми кријемо жито за Енглезе и Американце, а за кога га ви кријете!“

– Ја тврдим да је тада сељак у селу више гладовао, него радник у фабрици. Када сам отишао у Београд, у школу „Петар Драпшин“, ухватио сам некако везу да се храним у мензи Дома синдиката, који је тада био у Немањиној улици. Било је хлеба колико хоћеш и ја сам свакодневно кришом трпао у цепове и свака два-три дана доносио кући, мојима у Долово.

У неким банатским селима 1946., и касније, постојале су при Месним народним одборима и Комисије за шверц и шпекулацију. А шверц или шпекулација је тада био ако сељак приватном лицу прода своју свињу тежу од 25 килограма. А да су комисије радиле и овако и онако, говоре и документи који се чувају у Историјском архиву у Панчеву, међу кривичним предметима.

Записник

Вођен на дан 13. XII. 1946. приликом саслушања Јарковачки Лазе који је без позива дошао и изјавио следеће: Пре 8 – 10 дана као члан комисије за шверц имао сам задатак да заједно са Маринков Лазом и Павковић Вељом мотрим на кућу Губаревац Мише и Бранка јер је било пријављено да ће тог јутра да изнесу дебеле свиње и да пронаду на црној берзи. Ја сам са друговима и био у заседи све до 3 сата изјутра а тада сам отишao на друм за Панчево. На друму сам остao и мотрио на шверцере ако који буде напшао. Зауставио сам тога дана Стојанов Перу а Губаревце Мишу и Бранка у њихове нисам видeo.

Када сам се вратио кући сазнао сам да су Губаревци утак однели 3 комада дебелих свиња на јутару Грој. Они су прошли калдрмом и тог поред Лазе Маринкова он треба да је видео на њним колима дебеле свиње али их је намерно пропустио не учинивши ништа. Сведоци овога су Владић Иванка и Стојан Живана.

Тада сам ја пријавио ствар секретару М.Н.О. и затражио дозволу да са Главонић Предрагом одем на јутару Грој и да тада истишамо случај, секретар је одобрио и ми смо следећег јутра и отишли, на јутари смо истишали раднике да ли је неко из Долова долазио са дебелим свињама и где се те свиње сада налазе, радници су нам одговорили да на јутару више јута свраћају људи са свињама и да ове свиње прими комесар јутаре и лиферује их даље. Тако је било и овога јутра са свињама Губареваца из Долова, они су донели 3 комада свиња од којих је једно било мало а два су била већа. Ови два комада већих пријећили су онога малога тако да су тога свињче заклали а они других два комада су Губаревци заједно са комесаром однели у Панчево а радници незнају где.

Пошто се из свега види да је овде у ствари један шверц како од стране Губаревца таако исто и од стране комесара

ра њусићаре Грој, а друг Лаза Маринков је тајкоће њојрешио што је видевши свиње на колима и тај пройуставио Губаревце да их однесу, што молим М.Н.О. Долово да њој овом случају доведе истрађу и за кривце предложи казну.

Више немам шта да кажем и записник ми је прочиштан, пропуштен и ја га признајем као свој исказ.

Долово 13. XII. 1946. С.Ф.С.Н. Јарковачки Лаза
(њојнијис)

Записник

вођен дана 14. XII. 1946. приликом саслушања Маринков Лазе, сир. земљорадника из Долова а њој првијави Јарковачки Лазе је пре 10-12 дана вршећи дужност члана комисије за шверц пройуставио са свињама дебелима Губаревац Мишу и Бранка да отидну за Панчево.

Утишан да ли је пройуставио Губаревце и зашто је то учинио даје следећи исказ:

Поменутој дана заиста сам био на друму када су нашли Губаревци од шуме, зауставио сам их и њошто сам се уверио да на колима имају 6 комада мршавих свиња и да на ове свиње имају и пасош ја сам их тада пройуставио, јер није забрањено носити мршаве свиње на продају.

Све ово догодило се изјутра око 7 сати и то на друму где је много свећа пролазило па међу осеталима и Фука Мирослав, Влајић Иванка и Стјокић Живана али и други који су сви могли да виде и Губаревце и мене. Сматрам да је јасно сваком ко нешто разуме да се шверц не пройушта пре штолико сведока као што је овде био случај, и мислим да за ово не бих могао да будем узет на одговорност.

Друго немам шта да кажем, записник ми је прочиштан, пропуштен и ја га признајем за свој исказ.

Долово 14. XII 1946. С.Ф.С.Н. Маринков Лаза
(њојнијис)

А да су Миша и Бранко Губаревци из Долова заиста „опасни шверцери и шпекуланти“ нека послужи и следећи цитирани извештај, настао неком ранијом приликом, преписан од речи до речи са свим граматичким бисерима:

МИЛИНЦИСКА СТАНИЦА

број, 1511,

Долово,

месно народном одбору,

ДОЛОВО,

достављамо вам, зајљенуће свиње 2, комада од, 6 месеци миши бубуревца, и 5, комада бранко бубаревца, од 7 месеци, све свињетоžноје миша бубуревац ишто без пасуша и лагајући милицију на сваки начин даја јусташе, иситођа милиција није јусташла већ мује свиње одузела и то надан 6,147, и уједно достављамоđа на даљи јостављак само једно давам скренемо јажњу исити бубраци сујасни шверцери ишто још од раније,

СМРТ ФАШИЗМУ СЛОБОДА НАРОДУ,

командир милиције

(ПОТПИС НЕЧИТАК)

Листајући кривичне пресуде Среског и Окружног суда у Панчеву из 1947. види се да су се ова два правосудна органа највише бавила „шверцерима“, „шпекулантима“, – „привредним саботерима“... односно сељацима оптуженим за неиспоруку житарица, које су им нарезале месне власти.

Прегледајући подебели досије окривљеног Душана Симке из Долова, може се пронаћи „Уверење“ које Месни народни одбор Долово шаље суду: Симка Душан из Долова, уверење моралног владања и имовног стања. Да Симка Душан стар 66 година из Долова судски наводно није кажњаван, иначе је шпекулант и склон шверцу. Именован је доста имућан, поседује сад један максимум од 35 ланаца земље и две куће.“

„Уверење“ је писано 9. марта 1947., под бројем 1518. У потпису „секретар Радослав Ракићић.“ Захваљујући, вероватно, томе као и још неким актима „Комисије за недопуштену шпекулацију и привредну саботажу“ Срески суд у Панчеву је 17. 3. 1947. „због непредавања вишкова житарица и недопуштене шпекулације“ осудио Симка Душана „на две године лишења слободе са принудним радом и новчано 30.000 динара“. Занимљиво је да у пресуди стоји да се „у случају ненаплативости“ казна од 30.000 динара замењује са 600 дана затвора.

Решавајући по жалби, Окружни суд у Панчеву је преиначио пресуду тако што је Душану додао још пола године робије и дуплирао новчану казну – уместо 30–60 хиљада динара, што је у случају „ненаплативости“ 1.200 дана затвора т. ј. три године и четири месеца – приде уз оне „чисте“ две и по.

Душан Симка, који је лишен слободе још пре суђења, шаље молбу за помиловање Президијуму Народне скупштине ФНРЈ. Уз бројне списе прилаже лекарско уверење да су му оболели: срце, плућа, јетра... Затим прилаже изјаву првоборца Драгутина Вукашиновића да је он (Душан) сарађивао са народноослободилачким покретом, и гле чуда! Нови документ М.Н.О. Долова, од 6. јуна 1947. под бројем 3743: „Уверење да је Симка Душан рођен 1882. године у Долову доброг моралног и политичког владања, судски до сада није кажњаван, за време окупације живео је у Долову, са окупатором није сарађивао, нити му је помагао.“ Потпис: „За секретара Павлов Миливој“.

Тако је Симка Душан после 89 дана, по мишљењу истога М.Н.О. Долова (али другог секретара), морално политички подобан.

Помиловање и отпуст са робије стиже 19. јула 1947. У међувремену новчана казна од 60.000 динара је исплаћена у целости. Претпостављамо да наплата није извршена судски,

јер би му за ту суму требало близу 100 грла ждребади од по пола године старости. (До ове рачунице смо дошли прегледајући списе „шпекуланта – ратара Васе Попова из Долова“, коме је Срески суд због ненаплативости, „између осталог, одузeo и продао двојe ждребади рачунајући по 650 динара комад“. Колико је то било „по правој цени“ најбоље говори комисијска процена из сличних списка из тих дана где је: „1 креветски покривач био 900 дин.“ „1 јорган жут са белом навлаком полован 1.500, „два креветска чаршава бела половинна 2.000 динара" итд.

ЖИГОСАНИ КАО ГОВЕДА

У Јужном Банату, између Алибунара и Пландишта, налази се село Локве. У близу 900 домаова живе скоро искључиво припадници румунске народности. Мештани веома радени, имућни, па и село чувено по богатству. Има их досада на привременом раду у иностранству. Неки од њих не граде више овде у Локвама приземне куће ограђене и полузаклоњене зидом, већ уз сам тротоар подижу праве дворце. Овде се земља веома цени, а отуда свака удавача доноси у нову кућу по неколико ланаца њива у мираз.

Баш у том селу, где људи земљу воле као и жену, нова власт је 1947. хтела да оснује сељачку радну задругу. Али, у задругу нису хтели сељаци, ни они богатији, ни они сиромашнији. Ови задњи и да су хтели не би вредело без ових са више земље. До маћини су радије ишли на робију, него у колектив.

„Тешка мука заборава нема“, каже један Локванац и предлаже да прича почне од оних који су прошли „онако осредње“.

У фамилији Гетејанац их је на окупу четворо: Стари Филип рођен 1910., његова супруга (и вршајакиња) Јулијана, син 62-годишњи Јон и снаха Соломија. У тешким годинама 1946. и 1950. Јону и Соломији су рођене кћери; Ана и Марија – сада већ обадве удате. Њих две, на срећу, не памте шта су ово четворо преживљавали за време обавезног откупа по-

љопривредних производа и притисака да се по сваку цену у селу образује сељачка радна задруга. Стари Филип слабо говори српски, а још слабије чује, али уз помоћ супруге, сина и снахе испричао је једну тужну, за неповрат, причу:

– Онако како смо ми прошли, збило се и са већином Локванаца. Ми нисмо прошли ни најбоље, али ни најгоре. Они који су прошли горе од нас, а њих није мало, испричаће своју муку, а они који су тада прошли добро, њих је најмање, тешко да ће било шта рећи, јер они су ти који су нас мучили и упропастили.

Млађи Гетејанац – Јон наставља причу:

– Кад кажем да смо прошли осредње, то значи да је само један члан из куће био на робији, а разговор је био – шамари, песнице, ћушкања и слично. Мој имењак, покојни Јон Царан, на пример, прошао је пуно горе од оца – њему су врелом шипком пржили врат овде у Месном народном одбору. То је било 1947. када су се они још надали да ће сељаци ући у сељачку радну задругу.

– Затварали су људе овде у Локвама у подрум Месног одбора због неиспуњења обавеза, најчешће кукуруза. Пошто су пре тога покупили све, мислили су, тражећи још и мучећи људе, да ћemo сами да се приклонимо и оснујемо задругу. Али, радије се ишло у затвор и на муке, него у задругу. Можете мислiti како је било у том подруму кад их тамо затворе њих рецимо 40 до 50. Било је толико тескобно да нису могли да седе, него су стојали, збијени као зрна кукуруза на клипу.

– Отац је тада причао да им нису давали да честито дишу. Гледали су на сваки начин да им ускрате ваздух, па су заптивали и кључаонице да не прође кроз ону малу рупу. Људи су се онесвешћивали без кисеоника. Онда су их изводили напоље – малтретирали и тукли, претили, па опет натраг у по-

друм. Међу онима који су их мучили било је и оних са стране. Сећам се неког Здравка, не знам одакле је, а био је и неки Рада, кажу из Уdbe из Алибунара. Али најгори су били ови наши суседи, одавде из Локви. Покојни Петру-Пекулар, звани „Пала“, је чуда правио. Његова претња је најчешће била: „Ставићу ти ја главу међу ноге!“ А то је и радио.

– Нисмо чули да су негде малтретирали и мучили жене као у Локвама. Најгоре је прошла јадна баба Александра. Била је, грешница, тешка преко 120 килограма, па су се они на тај рачун иживљвали. Терали су је да хода четвороношке – на ногама и рукама, а они би се смејали и говорили јој свашта. Једном су је положили на земљу, а поред ње, на гомилу, ставили три најмање затворенице и кроз смејање викали: „Види, колика је! Она сама као ове три! Није ни чудо што нема да преда обавезу – колика је толико и поједе.“

Онда Соломија додаје:

– Ти активисти су ноћу ишли кроз село и свима утеривали страх. Сећам се једне ноћи, мала Ана плаче, било јој, вальда, око пола године, а ја усталла да је подојим, те упалила лампу. Само што сам креснула шибицу, кад неко лупа на прозор и виче: „Гаси светло“!

– Малтретирања сељака су трајала све до јесени 1950. Они покупе жито и кукуруз, ми што успемо да сакријемо, то и поједемо. Али 1950. дође још горе – плански откуп. Нарежу ти да предаш толико и толико, па се сналази како знаш. Није их се тицало да ли је толико родило. Нама је била обавеза вагон и по кукуруза, а те године је родило 80 метара – пола од нарезаног. А где тада и за који новац да наћеш толико, па да измириш обавезу. Тако је било и са свињама и овцима – да предаш више него што су крмаче опрасиле и овце ојагњиле.

– План им је био да конфискују земљу, да створе грунт. Рачунали су да ће се тада, бар они сиромашнији полакоми-

ти, па ући у СРЗ. Међутим, како да ти узму земљу ако си исправан. Е, зато нарежу да предаш више што имаш, и можеш да купиш, а кад не испуниш, идеш у затвор као привредни саботер. – прича Јон даље:

– Оца Филипа су ноћу одвели у подрум, а сутрадан у Алибунар. Осуде га на три године робије као саботера и конфискацију имовине. Узели су нам 15 ланаца земље, углавном, засејане пшеницом.

– Нама су оставили само пет и по ланаца и то нека трскара – баруштина, где се ништа није могло посејати. Они су пожњели оно наше жито, што смо били засејали на касније одузетој земљи.

– Узели су нам једног вола, а једног оставили. Одузели су нам затим: кола, плугове, дрљачу, сав пољопривредни алат. Предлог за конфискацију су потписали: Ђорђе Гизешан и Петру Свера.

Сећајући се како је било Соломија додаје:

– Када су нам пописивали ствари – ови наши одавде – мислили су да ће нам све бити одузето што они убележе, па су у список уписивали, поред имовине, сваку ситницу у кући, чак и кухињске крпе. Моја срећа што нисам имала неки већи мираз у земљи, иначе би и мене отерали у затвор, деца би мала остала без мајке.

Филип Гетејанац је робијао у Костолцу – копао угаль. Супруга Јулијана, син Јон и снаха Соломија су га посөћивали повремено.

– Кад смо имали, ми смо му и пакет носили – каже баба Јулијана. – Али, најчешће, нисмо имали ни ми одакле да једемо. Кад су нам узели сву земљу која нешто вреди, морали смо бити слуге код неких који су боље прошли од нас. Ишли смо и у друга села у надницу, само да прехранимо себе и де-

цу. Ето, Соломија је радила често уз туђу вршалицу, носила у поњави плеву од дреша до камаре.

Деда Филип је одробијао половину осуде – 18 месеци. Дошао је у опустошену кућу и одмах и он кренуо са укућанима на туђу њиву – у надницу.

– Земљу нам никада нису вратили, – каже Јон. – Мучили смо се, радили и стекли да може колико-толико да се живи. Добро је да знамо шта имамо, да је то наше и да нам то не може тек тако да узме.

– И да можемо ноћу мирно да спавамо – завршава причу Соломија Гетејанац.

У Локвама, на самом kraју једне улице, живи Панта Мунђан, (70) звани „Лупу“ – што је на румунском „Вук“. Можда би овде могло да се дода – „Вук самотњак“, јер Панта већ од пре девет година живи сам. Супруга му је умрла 1980. Брат и снаха, са двоје деце, живе у Америци. А почетком 1947. било их је скупа десеторо – пуна кућа. Он и његова супруга Марија, отац Петар и мати Марија, брат Јон, снаха Флорика и њихово двоје деце, и још су били живи деда и баба.

Усамљени Панта прича:

– Нама су још у јесен 1944. нове власти узеле за потребе Народноослободилачке војске кола и два коња. Оставили су нам тада бар волове. Добро, онда је то, вероватно, морало тако – рат је био. Кад су почеле оне тешке обавезе – 1947., све имање се водило на оца, иако је снахе Флорике мираз био пет ланаца, колико је имала и моја супруга. Мираз од матере је био ланац и по. Били смо богата кућа – 42 ланца земље.

– Покупили су нам све немилице из амбара и тражили још. Као нису веровали да нема више, па су по оца долазили усред ноћи и одводили га везаног у подрум Месног одбора, где је било пуно затворених људи. Њега су обично тамо држали 3 – 4 дана, па га пусте. Не прође ни цела недеља дана опет исто – у току ноћи га одведу. Причао је да их тамо туку и малтретирају на разне начине. Најгори је, каже, био овај из нашег села – „Пала“.

– Мог оца Петра је упропастио и у гроб отерао неки активиста из Селеуша, не знам му име, само знам да је отац причао да је био фрнар – сарач. Оца је натерао да везан лежне на леђа, а он му је са стола скакао на stomak. Кад је отац почeo да мокри крв, пустили су га кући да умре. Тих дана, у октобру 1947., умро је деда, а одмах, већ у децембру, умро је и отац.

– Сад сам ја остао да се на мене води кућа и да мене затварају и муче. Брат Јон је отишао у војску. Сећам се, 1948. сам све обавезе испунио тако што сам нешто докупио. У јулу су дошли и отерили сву стоку, сем једне крмаче. А нас у кући седморо.

– Били смо у великој муци и тузи, баба и мати нису могле дugo тако – умрле су, боље рећи пресвисле од туге, обадве 1949. Тада је брат Јон дошао из војске.

– За 1950. годину одреде нам обавезу пет вагона кукуруза, а родило нам нешто више од два, није могло да се нађе више. Сећам се, 26. октобра 1950. одведу ме, по ко зна који пут, у Месни одбор Локве, а већ сутрадан спроведу у Алибунар. У јануару 1951. осуде ме на четири године робије за „привредну саботажу“ – као намерно неиспуњење обавезе кукуруза. Пошто нису могли да ми конфискују сву земљу, јер су по пет ланаца били мирази моје супруге и снахе, то оптуже и њих две за „привредну саботажу“. Њих такође осуде на принудни рад, на по годину дана. Наравно, конфискују

нам сву имовину, покретну и непокретну. Оставе само зграде и двориште – десетак ари. И тако наша кућа спадне на три члана – брат Јон и његово двоје деце.

– Жена Марија се у затвору разболела, па су је после 2-3 месеца пустили кући. Снаха Флорика је издржала девет месеци принудног рада у Книћанину на Тиси. Ја сам робијао у чувеном Осмом павиљону пожаревачког затвора. Три месеца сам истоваривао шлепове на Дунаву, код Београда. Због тешког рада, слабе исхране и лошег смештаја разболим се па ме, уместо у болницу, врате у Пожаревац у робијашницу. У јулу ме пусте кући. У јесен је са принудног рада дошла и снаха Флорика.

– Пошто нисмо имали више земље, нису нас бар више мучили и тражили обавезу. Али смо се мучили да се пре хранимо. Сви смо радили у надницу овде, а више у другим селима. Касније је мој брат правио молбу и вратили су нам 12 ланаца земље, а оних 30 су и дан-данас њихови – државни. Тако је то, од богате и пуне куће остао сам само ја, сам баш као вук – завршава тужну причу Панта Мунћан.

Коста Лоренц из Локви је те 1950, када су били највећи прогони сељака, имао 18 година и тек се био оженио. Коста и супруга му Ана се живо сећају свих мука кроз које је пролазила њихова кућа – нарочито главе дома: деда Ђорђе, ба-ба Ана и отац Петар.

Коста каже:

– Нашу кућу су почели упропашћивати још одмах по ослобођењу. Али била је то јака кућа са имовином – скоро 40 ланаца, па се некако у почетку и излазило на крај. Продавало се и најдраже, само да се испуни обавеза – купи жито, кукуруз... А наваљивали су на све фамилије, које су биле ра-

деније и богатије. Затварања у подрум Месног одбора су почела већ 1947. Деду су обично терали ноћу. Долазио је кућни сав сломљен. Причао је, истина нерадо, запамтио сам, тамо у Месном одбору били су неки активисти из других села и из Алибунара, али и ови наши, одавде. Били су лоши и једни и други, а ови наши одавде најгори. Неки „Пала“ је био наопак. Уосталом, зар би ови са стране и знали кога „треба“ да киње и бију да није наших да у томе предњаче.

– Било је ту страшних сцена, као у филмовима о концентрационим логорима. На пример, групу од преко 20 људи повежу једног за другог и тако, као стоку, терају улицом у Месни народни одбор. Оглашавали су их за „привредне саботере“, а само зато што нису предали држави оно што нису имали. Главни циљ је тада био да богатији сељаци дигну руку од своје земље и да се почну уписивати у сељачку радну задругу. Али како наш човек воли земљу, то се није ниједном догодило да је неко поклекнуо под терором. То их је, истина, скупо коштало, нарочито оне који су поред овдашњег подрума Месног одбора терани и затварани у срезу – у Алибунару.

– Активисти су посебно били кивни на крупне и дебеле људе, вальда су им они били симбол капитализма. Неки Петар Свера је био крупан и дебео, па се из затвора у Алибунару није ни вратио жив. Од малтретирања и батина је умро, а да нико није за то одговарао. После тога у селу је завладао још већи страх.

– И, тако, док смо имали шта да продајемо – док смо имали паре, ми смо некако набављали „обавезу“ и некако умиравали те наше мучитеље. Али, кад је понестало капитала, дошао је крај. Дошли су нам у кућу да траже, наводно, скривено жито. Кад ништа нису нашли, јер није га ни било, попели су се на таван и срушили димњак, наводно, тражећи у њему скривени бункер за жито. Онда су поново сишли у

подрум, отворили буре са вином, пили и оргијали. Чак су се онако пијани и потукли међу собом. Било је међу њима и ових наших и са стране, само су наши били најгори. Не могу да им наводим имена, има их ту још живих, близу нас. Нека су мирни од нас, као што ми нисмо били од њих. Знају они сами који су. Ми им нећемо ништа, а са њиховом савешћу нека виде шта ће и како ће.

– И деда Ђорђе је био међу онима који су имали несрећу да их затварају и муче како овде, тако и у Алибунару. Једном, кад је дошао из Алибунара, из затвора, деда је показивао ожилјке на врату, које су му направили усијаним гвожђем. Кад и после тога није хтео у радну задругу, почетком јануара га осуде на три године робије, као „привредног саботера“. Одробијао је половину од тога, у Пожаревцу. Истих дана осудили су и његову супругу – баба Ану, на годину дана само зато јер је имала мираз. Другачије нису могли да јој узму, него да и њу прогласе за саботера.

То им није било доста, па одмах у Срески суд у Алибунар позову и оца Петра и осуде такође годину дана. Баба Ана и њезин син Петар – мој отац – издржали су по девет месеци у Книћанину. Отац је радио на неком имању, а баба Ана је чувала „државне“ гуске, са још једном женом одавде.

– Чим су њих троје отерани на робију, спровели су конфискацију 35 ланаца земље, нама оставили само два и по. Одузели су нам сва четири коња, обе краве, све свиње. Узели су нам кукурузовину, сламу, чак и плеву. (А што би нам и њу оставили кад нисмо имали више стоке). Одузели су нам и сав пољопривредни алат. После смо ишли у надницу код неких људи у Влајковац, морали смо некако да преживимо.

Ана, супруга Косте Лоренца која се за њега удала у тим најгорим временима, додаје:

– Сада после 40 година, све изгледа као један веома ружан сан. Само, на жалост, неизбрисив сан.

Треба напоменути да су Лоренцови касније поново доста стекли, а нарочито од када су наши саговорници Коста и Ана отишли на привремени рад у Швајцарску. Отуда су се вратили после 16 година, али тамо и даље одлазе једном годишње као сезонци. „Што је сигурно – сигурно“, веле разборито.

Скоро истоветну судбину доживела је и друга кућа Лоренcovих. И из њиховог дома су на робији били троје: стари Јон, његов син (са истим именом) и снаха Сара. Сва зла која су чинили деда Ђорђу, чинили су и његовом брату, старом Јону. И њему су срушили димњак тражећи жито. Такође су му конфисковали земљу, стоку, пољопривредни алат...

Јон и Флорика Скупмија из села Локве, супружници, имали су по 34 године те 1951. када су заједно робијали као „привредни саботери“. Јоновом оцу Ђорђу биле су тада 52 године и истовремено је робијао у Пожаревцу. У кући су остали; болесна и веома стара Јонова баба и мађеха и два сина од 12 и 16 година.

Прича Јон:

– Чим су нас троје отерали на робију, дошли су и спровели конфискацију. Од 30 ланаца земље оставили су нам само један и по ланац Флорикиног мираза. Узели су, по обичају, и сав пољопривредни алат и јединог преосталог коња, пошто су раније отерали остало.

– Моја маћеха није могла да све то издржи, умрла је пре него што смо нас троје дошли са робије. У тој жалости и у празној кући остала је само моја стара и болесна баба са два малолетна праунука, мојим синовима.

А почело је све слично као и код других:

– Још 1947. оца Ђорђа су терали у Удбу, у Алибунар. Био је месец дана. Мене су држали овде у подруму Месног одбора девет дана. Оца су тукли тамо, а мене овде. Отац се жалио да га је тукао неки Рада, а овде мене и остale неки милиционери, а и ови наши одавде из села, били су најгори. Они су овима са стране говорили кога треба мучити и како. Сећам се, тражили су нам да предамо вагон кукуруза, а имали смо пуно мање, не сећам се колико. Искрено да кажемо, морали смо нешто и да сакријемо, јер бисмо иначе померли од глади.

– До децембра 1950. све су нам већ били покупили: једину краву, све свиње и овце, кобилу и ждребе. Оставили су нам само једног коња, кога су после узели уз конфискацију.

– Отац је већ био у затвору кад, ево ти, добисмо позиве Флорика и ја, судили су нам свима троје заједно. Оца осуде две године, а нас двоје по годину са принудним радом. На суду пита судија представника Месног одбора Локве, Трајана Мунћана, колико треба да нам се остави земље, а он каже: „Највише 4 ланца.“ Судија вели: „Да није мало?“ а Трајан ће ледено: „Могу они од толико да живе.“ Како је он рекао, тако је судија и пресудио.

– Оца Ђорђа су одмах отерали у Пожаревац, а ми смо се вратили кући. Нисмо се жалили, јер смо из туђег искуства знали да не вреди, бојали смо се да нам казну не повисе, а и нисмо имали пара за адвокате и судске таксе.

То је било у децембру 1950., а већ 6. јануара Флорику су позвали на издржавање казне.

– Издржавала сам казну, ту, у Алибунару – чистила сам канцеларије и просторије милиције. Тако 4 месеца, па ме после пребаце у Книћанин – каже Флорика.

Јона су позвали на издржавање казне 18. јануара и одмах упутили у Книћанин, на принудни рад.

– Биле су неке бараке где смо спавали, мислим да је ту било око 500 мушких затвореника, углавном „житара“ или „привредних саботера“, како су нас називали у пресудама. Радили смо польске радове на неком имању. Следовање хлеба је било пола килограма на дан. Флорика је била одвојена од мене и добијала је мање.

Због чега мање, прича Флорика:

– Нас жена је тамо било око 80. Неке од нас су распоредили на лакше послове. Мене и Ану Лоренц, исто је она одавде, одредили су да чувамо једно јато државних гусака од преко 100 комада. Није био тежак посао, па су нам зато давали пола следовања – само четврт килограма хлеба на дан. Једном Ана и ја умало да награбусимо. Гускама дошао неки враг па све запливаше и пређоше на другу страну Тисе – у Бачку. Нас две нити умемо да пливамо, нити смемо да се вратимо без гусака. Срећом, пред мрак гуске се саме вратише.

И Јону и Флорики је скраћен затвор. Заједно су их пустили кући 12. августа 1951. Касније су пустили и Ђорђа.

А зашто су, уствари, и били у затвору Јон каже:

– Први циљ им је био да нас утерају у сељачке радне за друге. Кад су видели да ми нећемо, решили су да нам узму земљу. А могли су да нам је узму само ако нас прогласе за привредне саботере, шпекуланте и народне непријатеље. А „саботер“ си ако не испуниш обавезу, а њу ти одреде већу

нега што можеш да испуниш. Они, на пример, нису могли да узму мираз моје супруге Флорике – имала је седам и по ланаца који су се водили на њу, док и њу нису прогласили за привредног саботера.

– Међутим, нису успели да у Локвама оснују радну задругу. Није хтела ни сиротиња. Једино што су успели, то је да нас мало богатије – упропасте. Мучили смо се, после, година. Ишли у надницу и на пољопривредна добра, радили код њих, на нашој земљи. Али, бар су нас после оставили на миру. Касније смо купили нешто мање од пет ланаца земље, а добили смо нешто и од ујака и сада имамо максимум.

– А ја сам мислила да никад нећемо имати ништа, да ћемо целог века чувати туђе свиње – каже Флорика, а Јон додаје још и ово:

– Што је било, било је, да се не понови. Ја онима који су нас упропастили и злостављали никада не бих узвратио, јер знам како је нама било. Рецимо тог Трајана Мунћана, који је рекао судији да је нама доста четири ланца земље, никада нисам ни попреко погледао. Чини ми се да је њих, касније, почела да гризе савест. Гледали су да се приближе – нама које су малтретирали и држали за „саботере“ и „народне непријатеље“.

– Тада је касније отишао код сина у Америку, тамо је и умро. Време свашта чини; ето, нас силом утеривао у некакав чудни социјализам, а он завршио у капитализму – добровољно.

ЈАДИ ГОСПОДИНА УЧЕНОГ СЕЉАКА

Ове 1990. године Стевану Рацкову је 87 година. Живи као пензионер у Београду са супругом Шаром. Пре него што господин Рацков опише своју голготу из времена принудног откупа и сељачких радних задруга, да „протрчимо“ малко кроз његову биографију:

Рођен је 1903. у селу Парабућ (данас Ратково код Оџака у Бачкој), у веома богатој породици. У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца завршио је Економски факултет у Загребу и високе школе социјалних наука на Сорбони. Био је високи банкарски чиновник Краљевине Југославије и владе Милана Недића, у време окупације. На дан ослобођења Београда, 20. октобра 1944., партизани, и неки банкарски службеници, су му одузели кључеве трезора Хипотекарне банке и, без икаквих реверса или записника, однели пуна два цака накита, злата, драгоцености, хартија од вредности и докумената берзанских послова. Само после 11 дана на огласној табли банке, међу 137 отпуштених Рацков је нашао и своје име. Да би прехранио себе, супругу и двоје мале деце, од 4 и 5 година, морао је кришом на Каленића пијаци да препродаје старе сатове, одећу, штофове и сл.

Почетком јануара 1945. у стан му проваљује, и на силу се усељава, неки удбаш са женом, те Стеван Рацков „бежи“. У Новом Саду, као образовани кадар, налази посао и добија двособан стан.

– Али у пролеће 1945. стамбена „реприза“: Долази официр Југословенске армије и уз помоћ 12 војника породица Рацков се поново нашла на улици, а друг са еполетама се силом усељава у његов стан. Разочаран, Стеван се опрашта од градског живота и посла и враћа се у Парабућ – Ратково, на имање своје мајке Тезе и брата Вујице.

Сви скупа имали су 65 јутара земље. Брат је имао и доста стоке; 15 крава, волове, 4 коња, велики салаш...

Као добар организатор послана, опредељен само за ред и рад, без обзира на режим, Стеван помаже сељацима да у Раткову оснују кудељару, где и он ради као хонорарни службеник.

У напуштене куће бивших и избеглих Шваба усељавају се колонисти из Јужне Србије и Босне који коначно до 1947. преузимају и власт у селу, као и шире у Бачкој. Одмах се видело да „братство и јединство“ неће бити лако успоставити између мештана (староседелца) и досељеника. Ови први, навикли на рад, устају пре зоре, не одвајају се по цео дан од плуга и мотике, а увече се враћају кући тек пошто изгреју звезде. Код колониста је у то време било обрнуто. Почели су оснивати сељачке радне задруге у селу: једну, другу, трећу.... шесту. („Само да би било што више руководећих места“). Задругари су на посао полазили кад сунце одскочи високо, пред полазак се постројавали, певали, избацивали пароле; после на њиви мало, мало па одмор и козарако коло, по подне кући певајући.

Према Стевановом причању колонисти су се према ста-роседеоцима тих дана понашали као према непријатељу;

вређали су их, (зашто неће са њима у задругу) рушили им надгробне споменике, чупали и кршили крстаче на гробљима, на цркви ломили стакла... Онда је дошао злогласни принудни откуп, о коме Стеван – Стева Рацков прича:

– Принудни откуп, или „плански“ како су га званично звали, био је „најбољи“ начин да се скрши отпор имућнијих сељака и да се на силу утерају у сељачке радне задруге. Уз неколико изузетака, правило је било да су колонисти „активисти“ и да они прогањају „кулаке“ староседеоце. У Раткову су највећи прогонитељи били: Јован Андријашевић, председник Месног народног одбора, Максим Јакшић, председник Сељачке радне задруге „Радан“, Тика Марковић и Миодраг Поповић-Бица, секретар партије у селу, сва четворица досељеници из околине Прокупља.

– Моји проблеми са њима кулминирали су 1948. године. Успео сам био некако да за администрацију кудељаре купим једну стару писаћу машину и уведем је у ред и инвентар. Не прође пар дана, „Бица“ зове телефоном и тражи да одмах имам предати ту писаћу машину сеоској партији. Ја кажем: „Немој се, Бицо, шалити, шта ће партији писаћа машина, то треба нама; а на крају ми смо је и купили, уписали као основно средство, то је сада својина кудељаре“. Почеке он дРЕКУ, а ја залупим слушалицу.

– Не прође пар минута ето ти га Бица на бициклу, улеће код мене у канцеларију са извађеним пиштолjem: „Дај машину или...!“ Нисам сачекао да каже нешто после оног „или“, већ скочим, ударим га по руци те испусти револвер. „Ако ти треба машина, ти купи!“, кажем, и избацим га напоље. (Овде не бих желео да причам детаље ко је био Бица, како је рањен као четник, ипак да нагласим да је он много година касније као правник био актер оне чувене нишке афере око продаје индекса и диплома али је ипак отишao у пензију као председник суда у Прокупљу.)

– На освету нисам дugo чекао. У августу, у време откупа кудеље, био сам у управи до 11 сати увече и стигао кући да легнем тек око поноћи. Беше врућина, па оставих отворена врата.

– Још нисам био заспао кад двојица прескочише капију па на отворена врата право пред мој кревет. Један уперио пушку, а други онај велики пиштолј – „Наган“. Нису ми дозволили да се јавим укућанима, већ цеви под ребра па у Месни одбор.

– У једној повећој просторији приређен ми је „дочек“, како и доликује оном ко се усудио да дирне у народну власт. Све је већ било спремно и аранжирано: Њих близу 50, све младићи између 18 и 25 година, партијаша и скојевци, направили круг од столица а у средини, тик под сијалицом, једна столица за мене. „Аранжери“ су, свакако, били она четворица који су били и најближи у кругу: „Биџа“, Максим, Тихомир и Андријашевић. Посадише ме на столицу, стеснише још више круг око мене а они најближи дигоше ноге на леђа моје столице и поче пир. Запалише сви цигарете, а димове све мени у уста и лице. Ја кашљем и гушим се, они се кикоћу. Свашта су ми говорили, што рекао народ, „ни пси с маслом не би појели“. Најчешћа псовка и претња је била: „Јебемо ти мајку мештанску, научићемо ми тебе памети!“ Тако до јутра су ме мрцварили и понижавали, па ме пустише кући. Код куће проблем, супруга Шара мисли ја био, да простиш на курвању.

– А знате ли шта су ми после и даље радили? Упадну ноћу у кућу, мораши да отвориш, лупају кундаком у врата. Ми упалимо светло, а они не проговарају ниједну реч, него као да су сами у својој кући, или у канцеларији, шеткају по просторијама. Тако сваку ноћ по пола сата, корачају и само чујеш; Хм!Хм! и тако. Следећу ноћ не можеш да заспиши, само очекујеш кундак на врата и психичко мучење. Преко дана,

рецимо, на можеш да прођеш улицом, а да ти она балавурдија од омладине нешто не добаци. Био би им, по годинама, отац, а они мени пред светом, довикују: „Матори, можеш ли још да ј....!“ и све тако неке гадости, које се у нашем селу радије нису могле чути деценијама.

— Преварим се па за пет дана закасним да платим квартал пореза од 15.000 па у сред дана упадоше њих шесторица у двориште да пописују и плене имовину. Злогласна четворка и још двојица са оружјем. Ја кажем: „Ако ми покажете спискове да су сви ваши колонисти платили порез на време, немам ништа против, пописујте и терајте шта желите!“ Они ни опепелити, прете и крећу ка кући. Видим, нема другог спаса скочим до чардака, имао сам већ спремљену једну багремову буџу, и са њом полетим на њих. Рачунао сам да не смеју да пуцају. И нисам се преварио. Сви стадоше, председник Месног одбора, Андријашевић, стругну низ улицу. Ја за њим, њему спадоше ципеле. Јурио сам га све до „Сремага“ (Српског магацина), али утче зликовац у чарапама.

— Вратим се кући, сртнем ову петорицу, збунили се, извињавају се као „Андријашевић нас наговори...“. Кажем, да им је ово последњи пут да ме провоцирају и да тако нешто нећу више трпети па нек иде и глава. И, стварно, од тада сам у сваком ћошку дворишта, чак и у кући, држао по једну багремову буџу, нек се нађе.

— Е, сад они промене метод: Иако се земља водила на брата и мајку, они су, углавном, вршили притисак на мене. О нарезима меса и жита да не говорим. Те 1948-ме од стоке нешто и остаде, али од жита и кукуруза скоро ни килограм. Жалим се што нам не оставе, како је прописано, за исхрану чељади и за семе а ресто да узму као вишак, а они као папагаји: „Уђите у сељачку радну задругу па нећете имати проблема!“ Из осталих пет задруга нас и нису тако прогањали

али председник „Радана“, Максим Јакшић, је све чинио да нас, Рацкове, „усрећи“ у његовом „колхозу“.

– Онда крену са Удбом из Оџака. До лета 1949. неколико пута су ме одводили и тамо држали по 24 сата са једним те истим питањем: „Зашто не убедиш мајку и брата да уђу у задругу?!“ И ја сам био „принцијелан“, па све исти одговор: „Ми староседеоци, мештани, овде живимо више од три стотине година (доселили смо се из Црне Горе и Метохије пре Арсенија Чарнојевића) и најбоље знамо како се обрађује земља. Ако би ми ушли у сељачку радну задругу, ми би радили како смо навикли, па самим тим не би могли да прихватимо у бригаду ниједног радника колонисту!“ Можда сам тада наивно веровао да ће то „упалити“.

Кад браћу Рацков, Стевана и Вујицу, и њихову мајку Тезу, нису ни тако могли да „привуку“ у СРЗ, одлучи се „чेतвркка“ на задњу испробану варијанту; од жетве 1949. наређу да браћа Рацков предају држави по три и по вагона пшенице. Прича Стеван:

– Гумно за вршај нам је било заједничко. Сваки дан смо очекивали вршалицу. Али задругари су врли цело село, а нас пролазили и обилазили. Зовемо, бунимо се, не вреди, кажу да чекамо. Видимо да то раде намерно.

– Дођоше последњи дани сезоне. Тачно 2. септембра 1949. године ми сазвали пуно радника, треба оврћи седам вагона жита. Али шта вреди кад машинисти ударише у саботажу. Прво намерно не учврсте дреш, па он поче да се тресе и искаче из равнотеже. Онда га затегоше, али поставише укосо у односу на трактор, па сваки час спада погонски кaiш. Кад то исправише, поче трактор да „кашље“. Касније смо дознали да су били убацили воду у нафту. Куља дим, гаси се машина, а они мени кажу да фали неки део, као бајаги, па ме шаљу бициклом чак у Оџаке да донесем из сервисне станице.

– Вратим се, они променили гориво и вршу ли вршу. Намерно су правили и велике одморе и некако, на једвите јаде, вршај буде готов до 10 сати увече. Док су радници вечерали и жито спаковано, дошла и поноћ, па легнем да спавам.

– Брат Вујица још није био ни легао, баш је прао ноге у лавору, кад упадну два сеоска милиционера. Подбију брату пушчане цеви у леђа и онако босог отерају у Месни одбор.

– Скочим, кад тамо мрак; нема никог. Вичем, а брат се одазива из бивше аустријске апсане. Каже да су га затворили зато што није предао три и по вагона жита. Видим колико је „сати“ па трк кроз село, код комшија и пријатеља. Скупим око 40 запрежних кола, натоварим седам вагона пшенице, мој и братов нарез и већ у пет сати стигнем са целим караваном пред кантар.

– Кантарција, наравно, колониста. Помера се ред, иде све како треба, али кад стигоше моја прва кола, кантарција, мртав хладан, каже: „Ти Рацкову идеш на другу вагу!“ Шта ћемо, окренемо, али тамо ред од сто кола. Било је то 3. септембра и ја успем да дођем на ред тек у девет сати увече.

– Док смо ми чекали у реду да предамо жито, брата Вујицу, у сред дана, вежу позади за цип, и по прашњавом путу је морао да претрчи до Оџака, као псето за циганском чергом. Истог дана је изведен пред „народни“ суд и као „привредни саботер“ осуђен на две године лишења слободе са принудним радом.

– Кад смо увече, у девет сати, ми дошли на ред да меримо жито, стигоше удбаси из Оџака, њих петорица. Узимају ону пшеницу у руке, трљају и као не знају него питају Рајка Зонића Босанца, физичког радника у магацину, чија је пшеница примљена последња. Веле, не ваља, проклијала од влаге. Спаси ме тада Рајко, рече: „Није само Стеванова пшеница овде, и други су сипали!“

– Пошто је сеоска „народна“ власт знала преко пописивача да нам је остало свега стотинак килограма пшенице, преко оних седам вагона, они сутрадан послаше акт да се хитно, као допунски нарез, преда још 2.500 килограма. Одем у Месни одбор, да се објасним, кад тамо чека уdbaš. Ја кажем да сам обавезу испунио, да нема више ни за пилиће а камоли за чељад и семе, а он, ни пет ни девет, него упери пиштол ћу, обећам да ћу предати, те ме пусти.

– Не вреди ићи кући, нема тамо ни жита, ни паре, него право код директора кудељаре. Беше то Дане Сарач, првоборац из Лике. Каже ми: „Видим ја, Стево, да су они решили да те отерају у задругу или на робију, па да ја, у сваком случају, останем без помоћника! Ево ти зајам из касе кудељаре, па купуј, предај, а кад можеш ти ћеш зајам вратити!“

– Нема нико од староседелаца жита за продају па ја право код једног колонисте. Била је тада цена жита 330 динара метар, а он тражи 500.

– Вратим се код директора Сарача, а он вели да и то платим. Ја поново код колонисте а он повисио на 700.

– Хтео је Дане и ту цену да платимо, али ја схватим да нема сврхе, све је већ испланирано, па, одустанем од куповине. На партијским састанцима Сарач ме бранио и неко време оставе ме на миру.

– Брата Вујицу отерају у Буљкес на неко Удбино имање да робија. Остало му супруга Гордана и две кћеркице од 5 и 7 година. Позајмим новац од директора кудељаре, купим семе па засејем мојих и братових 14 јутара. Радио сам и по месечини, све до првих снегова. Морао сам јер су за идућу годину већ дали план сетве, предвидели принос и одредили нарез.

И кад је таман Стева Рацков помислио да ће бити мира, бар до следеће жетве, мислио је да су одустали од оних не-

постојећих 25 метарских центи пшенице, кад оно баш на Светог Јована, 20. јануара 1950., у сред ноћи дођу удбashi и отерају га у Оџаке. Без разлога, без решења о притвору. Се-ћа се Рацков:

– Убацише ме у неки магацин пун неког крша од дрва и пацова. Нисам смео ни да седнем а камоли да легнем, како због мраза тако и због пацова. Сутрадан, на саслушавању, кажу да су ме ухапсили због оних 25 метара жита. Већ у осам сати ме изведу пред суд. Судија беше неки мој стари позна-ник из времена док смо били чланови Земљорадничке странке Драгољуба Јовановића. Осуди ме на три године робије са принудним радом. После пола сата, ваљда га пекла савест, зовне ме судија опет и предложи да потпишем молбу за помиловање председнику Врховног суда Војводине, Бељанском, коју је он већ био саставио.

– Истог дана курир је однео молбу у Нови Сад и вратио се са негативним одговором.

Сутрадан, 23. јануара 1950. године, из Оџака је кренула железничка композиција у којој су била и два фургона са 80 „житара“ илити „привредних саботера“, како су називани у пресудама. Међу њима и тројица из Раткова: Стеван Ра-цков, Славко Грујић и Гак Босанац. За тог Гака Босанца Стеван каже:

– Гак је био сиромах човек и колониста, али није хтео у сељачку радну задругу па су ови злотори из Раткова њиме хтели да докажу како није тачна тврђња да на робију због неизмирених обавеза иду само староседеоци. Над њим су се још тамо у затвору месног одбора иживљавали, тукли га, чупали му бркове и још триста чуда.

– Гладне и промрзле су нас отерали у Пожаревац. Истога дана, када и ми, стизале су читаве групе и колоне осуђеника из разних крајева Србије, највише из Војводине. Поделише

нас по групама. У мојој групи близу две стотине. Погледам, шеф кључара неки предратни жандарм из Парабућа, коме су после рата дали да буде руководилац неколико продавница. Али кад нису могли да вршљају како су хтели, они му наместе ступицу. Изрежирају мањак у неколико продавница и закажу контролни попис. Случајно сам сазнао за тајни план, па га обавестим, те у току ноћи позајми новац и положи, а комисија остане кратких рукава. Тада се спасио, али је знао шта га даље чека па је напустио село и ето, видим, наша место у Забели.

– Примети он мене, али се прави „Тоша“. Ђутим и ја, размишљам да ли ће добро добрим бити враћено. Тако и буде: Распореди он мене, ни мање ни више, него одмах за шефа Седмог павиљона, где су били неки политички осуђеници. Добио сам просторију са централним грејањем, велику као и оне у којима је било по 15 „политички“.

– Решим да опробам и овде моје организаторске способности. Заведем мало бољи кућни ред, побољшам хигијену, успем да се изборим и за нешто бољу храну, кренемо чак и приредбе да правимо.

– Тих дана је долазио у Забелу Слободан Пенезић – Крцуун, обилазио робијашнице па и наш павиљон. Свидело му се како сам увео ред и чистоћу. Онда као није могао да схвати како то да неко може бити осуђен за жито које нема, али кад на његово питање „житари“ почеше говорити да је то био начин да се на силу утерају у сељачке радне задруге, он се обрати целој маси „кулака“ са питањем: „А зашто се не ушишете у задругу па да вас све одмах пустим?“ Нико се није „пријавио“ а један стари је чак рекао ако је то услов, нека му одмах пише још пет година робије.

– После те посете нису вределе жалбе неких милиционера на моју „власт“, још су добили премештај од управника. Узгред сам ставио свима на знање да Крцуна познајем од

пре рата. То је била истина, јер он је долазио код Ивана Милутиновића када је тај био код мене приправник. Умало да заборавим; користећи то познанство и какву такву слободу, рекао сам Крцуњу да нема смисла да се са Србима у затвору поступа најгоре. „Ето, кажем, муслимани чак и у затвору имају храну без свињске масти, а Србе који овде умиру, закопавају голе, противно православном, хришћанској обичају“. Верујте, од тада су сви сахрањивани у каквим-таквим сандуцима.

После шест месеци, као слободњак, Стеван Рацков је као образован и способан затвореник често узиман да сређује разне материјале – папире у затворској управи. Ту је дошао до запаљујућих података:

– Нашао сам записано, да је до тада – до средине 1951. кроз Казнено – поправни дом у Забели прошло 86.000 сељака осуђених због неиспорука жита и меса, и то искључиво са територије Србије и Војводине. Већина их је само прошла и регистрована у Пожаревцу а после распоређена да ради на разним градилиштима и рудницима по Србији, а неки су отерани и у Славонију да граде аутопут „Братство и јединство“.

Док је Стеван Рацков робијао своје прве дане у Забели, његова снаха Гордана се присетила да има брата који ради у Удби те он среди да њеног мужа, Стевановог брата Вујицу, пусте са робије. Цена је била висока: да одмах уђе у сељачку радну задругу и у партију. Прихватио је „погодбу“ и чим је дошао у Ратково, постао је узоран задругар и члан партије. Изгледа да су комунисти у Раткову рачунали: чим сломију Рацкове за остале ће лако, јер одмах иза тога су решили да докусуре и Стеванову кућу. О томе прича Стеванова супруга Шара:

– Свекви Тези дају решење о „арондацији“ 15 јутара најбоље земље, која је била у једном комаду близу куће, а њој у

замену дају неке окрајке који не вреде ничему, нити могу да се обрађују. Свекрва нормално не прихвати, али шта то вреди кад они – СРЗ „Радан“ и њен директор Максим Јакшић, уђоше у наш посед као у свој.

– Ни то није било све. Дошло је тада и оно најгоре. Зимско доба а они једног дана упадоше у двориште и нас терају да се иселимо из куће, све без икаквог решења и налога. Ми се опирено, не можемо да дођемо к себи, а они кретоше прво од обора. Товаре оно мало свиња што нам је било остало од ранијег одузимања и што смо били купили, па онда навалише на све што се нашло у дворишту. Видим да ће да уђу и у кућу, да ће да нам покупе и све покућство, па са двоје малолетне деце, од 10 и 11 година, изађем. Стара свекрва, Теза, није хтела, остала је у једној соби. Одем са децом код девера Вузице, али он тек постао задругар и члан партије па не сме да нас прими у кућу, јер му је тако, ваљда, било наређено. Дадне нам, ипак, једну летњу кујну у којој смо се деца и ја практично смрзавали. Исто вече у нашу кућу и двориште, Месни народни одбор и Сељачка радна задруга „Радан“, тачније њихови руководиоци, уселише 27-оро Цигана са Косова, радника кудељаре.

– Нисам могла да издржим зиму у деверовој „летњој“ кујни па кренем да тражим спас. Прими ме једна комшиница, досељеница са Косова. Уступи ми једну собу за мене и двоје деце. Али од чега сад живети? Они који би ме помогли и са-ми немају, а они који имају или не смеју од домаћих силника да помажу „народне непријатеље“ и „привредне саботере“, или су против нас па гледају да скапаш од глади и зиме. И тада, када нисам стварно знала шта ћу и како ћу, појави се учитељ, директор школе у Раткову, Власта Бугариновић, и предложи ми да пређем у школу као професор. Кад је видео у каквој сам ситуацији, чак је имао смелости да ми тада дадне и неку аконтацију од плате.

– Предавала сам деци али и одраслима, у вечерњој школи, међу којима је било највише оних „активиста“ који су нам донели несрећу. Радила сам, ћутала, трпела, само да се преживи.

У лето 1951. Народна република Србија, т.ј. њено Министарство унутрашњих послова – Казнено поправни дом Пожаревац, Стевана Рацкова условно отпушта са робије; „... пошто је исти својим владањем и залагањем на раду за време издржавања казне доказао да је казна на њега поправно деловала и да се поправио у толикој мери да се може очекивати да неће даље вршити кривична дела.“

Кад је Стеван дошао у Ратково, имао је шта и да види:

– Цигани су ми све упропастили. Верујте, све што је у дворишту било дрвено, од ограде до кошева, а могло да гори, „станари“ су развалили и погорели; није остала ни једна љуска. О куку, где се качио лустер, вешали су вериге и ба-краче, и ту на сред собе, на патосу, ложили ватру. Дошло ми било да полудим од беса, па одем у месни одбор, најем сву ону четворицу; Андријашевића, Максима, Тихомира, и Биџу и кажем кратко и одлучно: „Селите Цигане из моје куће, јер, на дај боже да вам вратим дуг, само ћу вам децу оставити!“ Нисам сачекао одговор, излетим напоље.

– Схватили су „поруку“ и убрзо иселили Цигане, не знам куда. Ја сам после данима и ноћима покушавао да кућу доведем у ред. Такође поведем спор да ми се врати „арондирана“, односно, отета земља. Али и суд на њиховој страни, па се спор отеже.

Нису Стевана Рацкова ни даље остављали на миру. Терали су га да се јавља Удби једном недељно у одређено време. Одлазио је а они су му, углавном, претили, зато што, најважније, прича по селу како је тешко на робији и посебно му наглашавали што потенцира да су у Забели само „житари“

из Србије и Војводине. Кад је Рацкову дозлогрдило да се јавља Удби у Оџаке и да стално слуша једно те исто, одлучи се на „бојкот“; више неће ићи, па шта буде. Онда га, како се и очекивало, позове (са милицијом наравно) лично шеф Удбе, друг Зец, (који, по Стевановом казивању, сада живи у Сремској Митровици и продаје лозове).

Прича Стева:

– Ставише ме под јак рефлектор, а они стоје око у мраку. Тишина, ћуте, минути као вечност. Видим играју игру нерава. Решим да парирам па шта испадне. Приликом хапшења у дворишту куће држао сам грожђе у руци и машинално сам га био ставио у цеп, извадим онај грозд и почнем пољако да једем, пуце по пуце. И сад удбаши изгубе живце, угасе рефлектор и без речи ме стрпају у затвор.

– Није дugo трајалo, стигао јe и неки главни из Уdbe за Србијu, из Бeоградa, и изведу мe пред његa. Седи он за столом, седим јa с другe стране а око ови из Оџакa. Е, тaj из Бeоградa мi јe дозволио да свe без прекидањa испричам од a до ш. Извезем јa мојu животну причu, хоћu рећi, муку a кад заврших, он поћутa, окрете сe па očačkим удбашимa кратко и јасно речe: „Ja колико видим, ви Стеву зајебавате, a и он вас!“ Не зна сe ко јe био више шокиран да ли јa или ло-кални удбашi. Не смеју да писну, a ja ћутим и чекам. Онда сe човек окрете мени и кажe да у најкраћem року седнем и напишем свe ово и ако имa још нешто да ставим на хартијu и да лично пошаљем њему у Бeоград. Затим нареди да мe његов шофер одвезе до кућe у Раткову. У ципу су била и двојица удбашa из Оџакa.

– Стигнем кућi, ubерем неки грозд и пружим шоферу a он вели, да дам мало и оној двојици. Будем „принципијелан“ и ситно-пакостан и кажем: „Они ћe својe добити од твог шефа из бeоградске уdbe!“ И не даднем им грожђe, па сe она двојица, да видиш, и малко постидеше. Иначе, и дан

данас, видео си, чувам копију писма, коју сам послао у Београд, у Удбу за Србију, и у њему је, углавном, много тога што и теби причам.

Кад више нису знали шта ће, Стеву Рацкова су малтретирали разним „ситницама“. На пример: дотера жито да преда, а кантарција га натера да се врати да „малко просуши“, онда други пут да „малко провеје од плеве“ и сл. Све је то Стеван издржао и чак „преузео иницијативу“. Успео, истина тек у Врховном суду Југославије, да поврати отету земљу.

У међувремену се и Стевин брат Вујица покајао и напустио сељачку радну задругу и партију. Није прошло дugo па се чланство почело осипати а на крају, једна по једна, пропадоше, свих шест радних задруга у Раткову.

Ипак, то није све о репресијама према Стевану Рацкову. Променила су се била времена, али и методи „борбе против народних непријатеља“, које је проводила Удба и партија. Месецима су га пратили и прикупљали „доказе“ да би га напокон и ухапсили на дан 4. новембра 1953. године и спровели у истражни затвор у Сомбор, под оптужбом да је почнио кривично дело „непријатељске пропаганде из члана 118, став 1 КЗ“. Почела су дуготрајна ислеђивања и доказивања, изнуђивања признања као на пример: да је ту и ту говорио да арондација у селу није извршена како треба, да избори нису били слободни, да су сељачке радне задруге велики промашај, да му се не свиђа комунистичка демократија, да ће Драгољуб Јовановић бити пуштен из затвора и поново повести земљорадничку странку, да се морају спровести слободни и вишестраначки избори, да је ово што комунисти зову демократија, уствари, диктатура...

Веровали или не, Стеван Рацков је у Сомборском затвору остао равно 159 дана – до 12. априла 1954.

Читајући пресуду Окружног суда Сомбор, не можемо избећи утисак да су органи безбедности утрошили много нерава, труда, а и новца наравно, да помоћу двадесетак сведока „докажу“ да је Стеван Рацков, из села Ратково, општина Оџаци, народни непријатељ, и да га као таквог поново треба одстранити из тог дела Бачке и послати у неку од робијашница. Али на суђењу су сви сведоци до једног порекли „своје“ исказе дате у претходном поступку пред органима Уdbe, са најчешћим образложењем: да тако нешто нису рекли да су им истледници читали један записник, а очигледно потурали други на потпис.

И шта би друго него да Окружни суд Сомбор донесе пресуду да Стеван Рацков из Раткова није крив и да се ослобађа од даљег задржавања у истражном затвору, у коме је провео више од пет месеци као потпуно невин човек.

На kraју Стева Рацков каже:

— Ето, тако се завршио десетогодишњи рат између комуниста-титоиста и мене. Види се да су они били „агресори“ и да ми ни до дан данас нису платили „ратну одштету“. Ко је победио, нека пресуде читаоци.

А могло је „рата“ и да не буде, само да су Стевана Рацкова, високо образованог стручњака за финансије, оставили октобра 1944. да ради где је и дотле радио. Али, онда би и трезор Хипотекарне банке морао да остане недодирљив.

НЕПРИЈАТЕЉ У ПРЕДРАТНИМ ЦОКУЛАМА

У јеку највећих прогона „кулака“ у јесен и зиму 1949/50. године у Барајеву је, због „привредне саботаже“ (обавезног откупа), осуђено на двогодишњу робију са конфискацијом целокупне имовине пет сеоских домаћина: Александар Стевановић, Велизар Михаиловић, Богольуб Бркић, Драга Урошевић и Миливоје Костић. Ове, 1990. године, када истражујемо црвену репресију према сељацима, жив је још само бивши „кулак“ Александар – Аца Стефановић. Од најјачег барајевског пољопривредног домаћинства Аца данас „ужива“ један и по хектар зиратне земље и непун хектар шуме. Све остало, до 19 хектара, колико је имао 1949, одузела је Федеративна Народна Република Југославија а сада се налази у тзв. друштвенном сектору. Аца и супруга му Милица су сами, јер, („немајући где ни да се окрену“,) њихово троје деце и шесторо унучади живе у Београду и Паризу.

За време окупације Аца је, као и већина житеља барајевског засеока Равни Гај, помагао космајске партизане, па је због тога провео осам месеци у затвору специјалне полиције у Београду, а од четника је добио 25 батина. Прича Аца:

– Остао сам без оца још 1921. године када ми је било 18 месеци па сам у свим стра-

дањима у време окупације, а и после, био најмлађи прогна-
ник. Бојећи се четничког ножа и вешала, ја сам са очухом
Миливојем Дамњановићем, супругом Милицом и четворо-
годишњим Животом био у бежанији, у Београду. Али цео
тај мој „педигре“ касније, у новој комунистичкој Југослави-
ји није вредео ни пет пара онима који су за време окупације
били неутрални, а после се прихватили парола и власти. Ист-
тина, није ми то вредело ни код Живојина Ташића, предсе-
дника Народног одбора општине Барајево, мог комшије
одавде, који је заједно био са мном у логору на Бањици. Тај
Живојин, па онда, исто одавде, Војислав Дамњановић и
Милорад Ивановић, ухватили су били власт, па су у време
принудног откупа и сељачких радних задруга жарили и па-
лили како су хтели.

– Нас 4-5 бОльих домаћина су почели гањати још од 1947.
Од њих, и тадашње државне политике, ниси могао да имаш
парче 'леба нити у штали да запатиш свињче и говече. Кад
сам дошао из војске 1946., затекао сам у штали два коња и
једну краву, даље се није могло ни макац; отели се крава а
они не чекају да теле порасте него нарежу да предаш меса
као да је бик. Докупљивао сам и предавао месо и жито. Тада
је још и могло да са нађе. Кришом сам од шумара продајао
своју букову шуму, рабацијао са коњима па некако излазио
на крај. Али пошто 1948. основаше сељачку радну задругу, у
коју уђоше само неки сиромаси и нерадници, острвише се на
нас јаче домаћине као најгори душмани. Замислите да мени,
у пролеће 1949., Месни народни одбор Барајево уручи ре-
шење да у току године предам по државним ценама три го-
вечета са укупно 1.031 килограма меса и пет дебелих свиња
– 600 кила. А откуд ми говеда? Откуд дебеле свиње кад жита
и леба нисмо имали ни за нас?

– По пријави МНО Барајево Комисија за прекршаје сре-
за Београдског 31. августа 1949. ме казни два месеца по-

правног рада. Лежиш у затвору а нарез и даље остаје. Таман да прође кад добих позив да се 8. октобра јавим Среској удби, у Булевару револуције 77. Иследнику, који је стално претио, што наводно саботира�, није вредело говорити да нема више ни жита, ни меса... На питања где сам био за време окупације поменух Бањицу и бекство од четника те се он мало умири, иначе ми батине нису гинуле. Наређује ми да потпишем да ћу за 48 сати да измишим обавезу. Нисам потписао, јер сам знао да не могу да нађем толико жито па и да имам новца.

– Затворише ме у подрум где је већ било двадесетак људи ухапшених за разне ствари, али највише је било сељака због обавезе. Кроз тај затвор су прошла и она четворица из Равног Гаја.

– Прво суђење било је 26. октобра 1949. Тако у оптужници јавног тужиоца Ставроса Протића видим терете ме за неиспоруку 1.150 кг. кукуруза за 1948. год. (мислили ваљда да сам погубио потврде о предаји) и пшенице за текућу 1949. целих 7.117 кила. Онда; 4 дебеле свиње, па говеђег меса 698 килограма и 2.000 кг. сена. Даље стоји у оптужници да сам ја могао да испуним обавезе, али „нисам хтео учинити а све у циљу ометања и оштећивања интереса народне привреде.“ Мој адвокат, Павле Павловић, и ја успехмо да одложимо доношење пресуде јер сам код куће имао потврде из којих ће се видети да сам за већину тражених производа био раздужен, сем нешто меса и две хиљаде килограма пшенице. Тражио сам да дође Живојин Ташић и посведочи своју пријаву, и МНО, јер, мени је на вршају био срески пописивач и уписао све до задњег кила и да је после одбијања ујма за вршалицу, нађено свега нешто преко 50 метарских центи. Разлику од око две хиљаде килограма нисам могао да докупим јер би ми за ту количину требало да продам у то време, најмање пет пари волова.

– На поновном суђењу, после пар дана, судија констатује да је председник Ташић долазио у суд, али да није могао да сачека претрес јер „жури на седници Среског одбора“. Мислим да је пресуда већ била написана, јер после 10-15 минута дође оно „У име народа...“ две године лишења слободе са принудним радом, као главна казна, и конфискацијом целокупне имовине, као споредна казна. Све по Закону о сузбијању недопуштене трговине, недопуштене шпекулације и привредне саботаже, члан 5. тачка 1.

– Жалим се на пресуду. Нисам дugo чекао одговор. „Окружни суд области Београдске, састављен од судија Владимира Паштровића, Драгољуба Стојимировића и Мила Ђукића...“ у својој нејавној седници од 11. новембра 1949, а по оцени предлога референта јавног тужиоца Милорада Бошњаковића донео је следећу пресуду:

Жалба оптуженог Александра Стевановића се одбија као неоснована... а побијана пресуда је правилна и на закону основана... Јасно произилази намера оптуженог да не предајом обавезних вишкова омета план откупа и тиме угрози државну привредну политику... Навод жалбе да оптужени није био у могућности да изврши испоруку вишкова неоснован је стога што је о тој могућности водио рачуна народни одбор при разрезивању вишкова..."

Крајем хладног и кишовитог новембра Аца Стефановић се нашао у сабирном „павиљону“ пожаревачког затвора. Сећа се: – Повећа просторија, али тиска се нас око две стотине. Го патос, а ко са ћебетом, ко без ћебета. Неких 4 – 5 дана нема доручка, за ручак 200 грама тврде и буђаве проје и тањир неке бедне чорбице или црвљиве гершле. Нема ни већере. Једино смо вашки имали на претек.

– Тада је у Забели било око 20 хиљада тзв. „житара“ мањом Банаћана. Био сам један од најмлађих затворених „кулака“ (29 г.) па западнем за око једном робијашу, фолксдој-

черу, те ме узе у стolarску радионицу. Правили смо доста мртвачких сандука јер било је међу затвореницима и стараца преко 80 година. Умирали су ту на робији. Те зиме се реновирао и затворски круг па су несрећни „кулаци“ по цео дан седели на мокрој и хладној земљи и, шибани ветром, кишом и суснежицом, ручно туцали камен. Они „срећнији“, њих 30 су, упрегнути у два конопца, вукли предњи део неког расходованог валька и по васцели дан ваљали затворско двориште, као робови у старом веку.

– У мартау 1950. узмуvаше се затворске власти због неке међународне комисије. Добијемо коначно чаршафе и затворска одела, а што је најважније попарише нас од вашки. Нешто касније, у једној одбаченој молби за помиловање, угледам потпис секретара Президијума Народне скупштине Србије, Др. Милорада Влајковића, родом из Баћевца. Знали смо се добро.

– Приликом посете кажем очуху Миливоју те он оде код Влајковића и лично у руке му преда моју молбу за помиловање. Хвала му, скидоше ми 14 месеци и ја после 300 дана робијања, 7. августа 1950., добих објаву за кући. Остали, који нису ишли преко Др. Влајковића, издржали су целу осуду. (Пре тога очух је ишао и у Дражевац код Ранковићевог стрица Милорада, али ништа није помогло, и ако су заједно били у затвору на Бањици).

Када је Аца дошао кући у Равни Гај, затекао је своје у највећој беди. Живели су у једном ниском подруму под кошевима, њих седморо: баба Николија, мајка Перуника, очух Миливоје, супруга Милица и њихова деца; 10-годишњи Живота, 6-годишњи Радиша и трогодишња Љиља. Са Ацом их је у том ћумез-подруму било осморо, голих, босих и гладних. А како је текла конфискација прича Ацина супруга Милица:

– Пре него што је дошао судија да конфискује имовину, ови из сељачке радне задруге Барајево су скоро све покупили – ствари и алат. После, кад је дошао судија па каже да то и то треба нама да остане, председник Живојин Тashiћ само пружа прст и каже: „Ово треба нама у задрузи!“ У решењу пише да нам се конфискује само кућа, а они узеше кућу, шталу, кош, магазу, амбар, качару... Бабу Николију су на силу избацили, те у одузету кућу уселише управу сељачке радне задруге. Тада су нам узели коње, а оставили краву, али мало после вратише коње и отераше једину краву.

– Добро сам жива – наставља тужно Милица. – Троје мале деце, стара баба а ми нигденичега. Мој стари венчани капут, од пре рата, сам попарала и оној двојичици – Животи и Радиши – направила панталонице да би могли да оду школи на пелцовање. Сећам се како ми је мали Радиша имао болове у устима од ошље у јечменом хлебу. Страшно, нас осморо, без куће и стоке, са хектар и по земље.

– Сва наша надања да ће нам вратити нешто од имовине распршила су се – наставља Аца – онда кад су чланови сељачке радне задруге, скоро све моје комшије одавде из Равног Гаја, скучили мобу и растурили нашу кућу. Ни то им није било доста, па су довели музiku и истакли пароле и засставе. И дан-данас су моји прозори на кући једног од Обрадовића. А шта сам био коме скривио?!

– Једно вече пођем из Барајева па свратим у кафаницу да видим има ли кога од наших да идемо заједно кући. Кад тамо мало загрејан, комшија Љубивоје Тashiћ, активиста. Ја му велим: „Оћеш кући? Ајмо скуча!“ а он ће цинично: „Аџо, зар с тобом да идем, зар не видиш какав си, напольу мраз ати у апостолкама! А сећаш ли се, пре рата кад се у снегу ви-

ди траг од цокула, људи су говорили: То мора да је прошао жандар или Аца Стевановић.“

– Да би се некако пре хранили и после три године изашли из оног подрума, морао сам ићи да коњима вучем камен по банатским путевима. Али „усрећитељи“ кад више нису знали шта ће, они ме 1951. мобилишу као на војну вежбу, а отерају три месеца на рад у Лучане.

– Кад ми је старији син Живота, негде 1955/56., завршио осмогодишњу школу, хтео је у војну школу. Прошао је кроз све прегледе, али му је надлежни официр отворено рекао да више ништа слично не покушава јер има лоше карактеристике и да неће никада успети да се упише. Стално нам „вуку реп“. Кад сам 1964. покушао да решим питање посебног радног стажа, (да ми се призна активно помагање НОП-а) председник те борачке комисије Народног одбора општине Барајево, Љубисав Ивковић, је потписао решење у коме између осталог пише: да ми се не може признати борачки стаж „јер именованни није ни мислио за НОБ, а камоли да га је помагао...“ А кад је у јесен 1944. године дошла Шеста личка, и мобилисала највеће 10-12 младића, и повела на ослобађање Београда, тај исти Љубисав је још исто вече дезертирао из Липовачке шуме. Али шта ћеш, у кога је власт, у њега је и мотка! Али неће ни то, вальда, моћи до века.

ДОШЛО ЈЕ, КУМЕ, МОЈЕ ВРЕМЕ

Истражујући послератне репресије према селу и сељацима дођосмо и у Велики Борак, богато село на валовитим теренима између Барајева и Лазаревца, на 40-ак километара од Београда. У време планског, односно, принудног откупа пољопривредних производа, Велики Борак је био крцат „кулацима“ и „активистима“. После 40 година, ове 1990., свако ће вам овде рећи да је најтеже прошао наводни кулак Ненад Стоићевић.

У јесен 1944. године („Кад' су дошли партизани.“) био је жив и Ненадов отац, деда Велимир Стоићевић, предратни радикал а једно време и председник сеоске општине. Најбогатија кућа у Великом Борку, око 50 хектара земље, пуни обори стоке, двориште пуно зграда, где се посебно истичала двоспратна кућа грађена 1938., и у њој прво и једино купатило у селу. У кући их је било осморо: деда Велимир, баба Станија, син Ненад са својом супругом Даринком и троје деце, и још један Велимиров син – Живорад, који је био неожењен.

У деда Велимировој мањој кући, за све време окупације радила је сеоска основна школа пуна ђака, јер је ону праву запалила немачка казнена експедиција још 1941., пошто су у

њој били партизани. Чим се ујесен 1944. г. успоставила „народна власт“, Стоићевићима су за народно-ослободилачку војску извршили нарез у житу, брашну, месу, масти... Није било проблема јер, „имало се а и требало је ослободиоцима“, каже Ненад, кога сви у Борку зову Неша:

– Отац Велимир се није много бунио што су партизани отерали фијакер и нове амове, али му није било право када је касније дознао да су „присвојени“ негде код Уба од стране оних који су већ кренули наплаћивати симпатизерство према комунистима. Јер, када су нарезивали и узимали, говорили су: „Ово је за наше партизане, за албанске партизане“, те касније за неке грчке.

– У току 1945. године у Великом Борку је, баш као и другим селима, било све више чланова партије, скојеваца и организоване омладине. Требала им је просторија за „рад“ и окупљање, па месне власти пребаце школу у кућу Миливоја Настасића а на нашој, где је била школа, нацрташе велику петокраку и прогласише је за „Омладински дом“. Ми смо се били навикли на дечју грају у нашем дворишту, али нови корисници нису били нимало нежни. Гледали су нас попреко као да смо се ми на силу уселили њима у кућу, а не они нама, у нашу кућу и авлију. За то време, од 1945. до 1948., колико је у нашој кући био сеоски „Омладински дом“, нагледали смо се и наслушају свашта: до неко доба ноћи заседају, конферишу, читају, рецитују, певају, избацују пароле, почесто испаљују и пуцње у ваздух. У току ноћи, нарочито када имају неке тајне састанка, поставе 4 наоружана стражара на 4 ћошка. Тада су нас најчешће провоцирали тако што би нам у глуво доба ноћи пуцали под прозором и пред вратима.

– Стрепели смо и правили се да ништа не видимо шта се ради, а радили су сто чуда. У тој првој години, мало коју ноћ да не дотерају неког, често и везаног, и над њим се иживљавају. Већину од тих људи, које су злостављали, ни-

смо ни познавали нити смо имали појма шта се даље десило са њима. Док су их малтретирали унутра, могли смо чути дреку, претње, псовке, кикотање, али и јауке. Међутим, до-гађало се да те „народне непријатеље“ изведу у двориште, превију преко две столице и батинају. Тада обично групно галаме да се не чује кукњава несрћника.

— Ми, велико имање, а не смеш да користиш туђу радну снагу, дању се поломисмо радећи, а ноћу од њихових чуда и провокација не можемо да имамо миран сан.

— Али дођоше и гори дани. Наредне 1946-те извршише аграрну реформу и нама одузеше шест хектара и доделише неким сиромасима, али и нерадницима. (Можда је и боље тако, јер су је они убрзо јефтино продали па је земља опет дошла у руке правих домаћина. И ја сам купио хектар и 30 ари своје земље.) Пошто је у домаћинству живео и мој млађи брат Живорад, то су нам обојици оставили по 20 хектара. Доста и превише, велим, нека их носи ђаво. Али када 1947-ме и 48-ме ударише велике нарезе жита и меса, масти и пасульја, сена и сламе, видимо ми да нам се црно пише. Отац и мајка стари, брат болестан на плућима, моје троје деце мале – од 8 до 12 година, само жена и ја способни за рад. А не смеш да користиш туђу радну снагу, веле, то је „експлоатација радничке класе“. Срећа да нису тада забрањивали наполицу. Ударише контролоре на вршалице, попишу свако кило, па после месни народни одбор, у коме су били све њихови људи – чланови партије, одрезују колико ће ко да преда држави. Нећу да кажем криво, те 1947. године остајало нам је жита бар за нас ако не и за стоку, које је такође бивало све мање јер пуном паром је радио и плански откуп меса. Једино смо тада имали велики проблем са пасуљом. Омлатили смо једва око 50 килограма, а нарезали нам били десет пута више – пет товара. Ишао сам чак у качерски крај – у Брајковац, Калањевце и Шутце код Белановице, те од неких Марковића и Јефтића куповао и догонио пасуљ. А плаћао

сам га неколико пута више него што је мени држава плаћала по такозваним „везаним ценама“.

– Нема жита за семе па идуће 1948-ме имадосмо мање хектара под пшеницом, а нарези још већи. Ударише и велики порез – 120.000 динара. Видимо спрема се пропаст па отац позајми од једног пријатеља из Рипња, исплати порез и тако за неко време одложи несрећу, коју су нам спремали. Али не задуго јер, каквом добру смо се могли надати, ми богатији сељаци, кад су тада ударили и на остали приватни сектор: занатлије, трговце, па било да су и мученици који раде за кору хлеба.

– Овде, у Великом Борку, живео је у то тужно време Драгољуб Крстић звани „Прца“. Он и још два брата имали су само један хектар земље – сиромаси као сирће. Драгољуб је био постарији човек, ратник са Солунског фронта, миран и као хлеб добар. Да би прехранио жену и дете, узео је под кирију једно мало оделењце у туђој кући и после ослобођења ту се почeo бавити, као бајаги, неком трговином; набави мало ексера, неку штранку, мало фарбе, ималин за обуђу и сл. – мука жива и сиротиња. Ех, те 1947-ме, или 1948-ме, наши ти скојевци, „свесна омладина“ и комунисти-активисти, прогласише мучног „Прцу“ за црноберзијанца који, кажу, својом работом угрожава социјализам. Није им било доста што су му покупили сву ону муку и сиротињу, него су га водили кроз Борак и Лесковац до Степојевца и показивали као чудо вичући: „Ово је црноберзијанац и народни непријатељ!“ А правили су чудо од њега. Намажу му лице и руке ималином, направе позади реп, утрапе му у руке неки поцепани кишобран и терају кроз село те плаше народ: – „Сви црноберзијанци ће проћи овако! Доле!“

– Злостављали су га као што нељуди злостављају стоку. Водили су га као бајаги на стрељање – вежу му очи, пуцају преко њега, а онда се смеју. Везаног су га обарали на земљу,

тукли га и пишали у уста. Драгољуба „Прцу“ је највише му-чио Милан Цветић – Ера, који је овде, пре доласка партизана, служио код Богдановића. Тај Цветић је овде у Великом Борку таква чуда правио, да касније никад није смео да дође у село; негде се одселио, можда у његов ерски крај. Нису биле много боље ни остале „здраве младе снаге“ из Борка: Милосав Владисављевић, Радиша Лукић, Живорад Марковић, Живанка Пламенић, па Добринка Живомирова, Гина Цуцина...

– Ипак, главни зулум на виђеније сељаке у Великом Борку наметали су „зрелији“ активисти: Миливоје Радојичић, (био председник Месног народног одбора), Живомир Јовићић, (секретар), па онда Златомир Петровић („Златомирешка“, како каже Нешина супруга Даринка), Живомир Марковић-Буца (касније га његова супруга убила секиром), Будимир Богдановић, Радисав Јелић. Тај Јелић је био толико осион, да је одмах иза рата убио човека из пиштолја само зато што га је овај опоменуо да скине капу када поред њега пролази сеоска литија (крстоноште). Прошао је без осуде и робије.

– Још црњи дани домаћинима дошли су када су 1948. у селу основали сељачку радну задругу. На нашу кућу су опет ударили свом снагом, што се каже, из близа – прса у прса. „Омладински дом“, који је три године „радио“ у нашој кући и нашој авлији, престао је са радом да би се ту уселила радна задруга. Одмах су нам, без икаквог решења, узели још: цео приземни спрат велике куће, велику шталу, кош – дугачак 20 метара, пресекли на два дела и узели пола, целу магазу, качњак, пивницу. Наравно, и све што се затекло унутра у тим зградама. Било је само великих каца шест комада, бачве, и поврх свега казан за печенje ракије.

– У тој „пивници“ смо држали пиће – ракију а бурад су била поређана, што се каже, све „једно другом до увета“ –

милина једна. Е, то су навалили да нам узму, хтели у први мах да праве од тога задружни ресторан. У бившу кујну наше велике нове куће убацили су, између осталог, и један одузети круњач за кукуруз, направили лом и крш као на отпаду. Осећали смо да је старом оцу Велимиру било најтеже, гледа пропаст својим очима, а не сме да писне, пати у себи. Видели смо да неће моћи дugo издржати, почeo је да копни из дана у дан. Сећам се, секу задругари наше грмове у паšњацима, чује се овде кући кад дрво падне, а весели отац само поскочи и каже: „Нешо, ено их опет!“ А како је он то чувао и неговао, то дрвеће! Кад је 1938. године правио кућу, он није хтео своје да сече, него је куповао грађу. Тако је, каже, радио раније и његов отац. (Ја сам касније пребројао пањеве, и све оне на касније конфискованој земљи и пронашао да су нам одсекли укупно 1.170 дрвета од 30 до 130 сантиметара преко пања.)

— Уђосмо у зиму 1949. године осиромашени у стоци и житу. Наше „комшије“ (задругари) купе наш кукуруз, узимају наше сено и сламу за своју стоку, узимају и наша говеда и свиње, све преко редовног нареза. Не снемо да се бунимо, а камоли да се жалимо. А како и да се жалиш кад не дају никакво решење. Оде сва стока сем два вола. Остадосмо голи као црквени мишеви. Најгоре је било што смо, као на длани, под присмотром задругара који су ту у нашем дворишту, па и када се некако снађемо те негде купимо или добијемо неко кило брашна, тешко донесемо и поједемо од њихових злих очију.

— Разболи се отац и умре у мају те 1949-те. Нико од наших „комшија“ (задругара) да дође да нам изјави саучешће, били су тај дан, док је отац лежао на мртвачком одру, још бахатији, просто су се веселили као да им је на онај свет отишао највећи непријатељ. Како је то било време најбоље сведочи чињеница да већина људи из села није смела да дође

нашој кући на испраћај оца Велимира, већ су се касније усput придрживали. Али када смо се са погребном поворком приближили центру села, већина „кулака“ је напуштала пратњу и заобилазила околним путевима, да би се касније опет прикључили и дошли до гробља да оцу упале свећу.

– После пар дана пошто ми је умро отац Велимир, стиже нам „Обавест“ о новом нарезу меса. Поред осталог, 1.000 килограма чисте говедине. Шта ћу, ја волове из јарма па на државну вагу. Остаде празна штала и сув јарам. Онда се само свињско месо задуживало као жива мера, од измереног говечета су одбијали: ноге, реп, главу, утробу – више од попла. Било је то време страха и глади. Ми гладујемо, а они, – чланови сељачке радне задруге, одборници месног народног одбора и активисти, хватају оно још које преостало свињче у воћњаку и колју. У нашој бившој кујни реде, пеку и једу ћевапчиће и чварке. Кад нестаде наше стоке, догоне од других домаћина. То је било све преко плана и решења, где нађу ту и отму. Њиховим људима нису узимали, па су они имали и да продаду за скупе паре, често и нама „кулацима“, да измиримо обавезу.

– Било је то време када су се и кумови замеравали један другоме – наставља даље причу Неша Стоићевић из Великог Борка. – Мој отац је венчао Миливоја Богдановића, па пошто га је отац једном благо резирио зато што је секao наше кукурузе за своју стоку, он се испизми на нас па када год дође да се нешто преда преко реда и решења, а он се деси као дежурни одборник, ето га право на нашу кућу. Отац опет куму благ резил, а кум Миливоје ни пет-ни шест него: „Нема, куме, више твоје, сад је дошло моје време!“ Све то и триста других чуда утицали су на оца и није ни чудо што није могао да преживи „зло пролеће“ 1949. године.

– Можда би те јесени некако успео да докупим и набавим и тих 1.110 килограма пшенице, колико ми је још било запе-

ло за обавезу, али се опечем и преварим на њихову пропаганду: Дошао у Борак посланик Света Нешић, из Сремчице, па овде у селу држи говор и каже: „Ко је овро мање жита него што му се тражи да преда држави, а да је све издао до последњег зрна, треба да направи молбу Среском народном одбору, преко Месног народног одбора, и нарез ће му бити смањен за онолико колико му фали!“ Преварим се те направим молбу. Али пре него што добијем одговор, дође ми кришом један човек одавде, био је у њиховим редовима, и вели: „Нешо, синоћ је долазио Срески јавни тужилац и овде одржао састанак и договарано је о начину како да те отерају на робију и да вам конфискују сву имовину!“

– И стварно, друго јутро Месни народни одбор ми утрапи акт и нареди да се хитно јавим среској удби у Београду. Са мном је био још Маринко Николић, стар човек одавде, није могао да испуни обавезу. Њега саслушаше и пустише. Мене једна женска у удби терети за тих 1.110 килограма не-предате пшенице и још пуно меса. Ја кажем да код куће поседујем све потврде о предаји меса, сем тог жита које нисам имао, позовем се на говор посланика Нешића, а она притисну звонце. Уђе милиционар, мене под мишку па право у подрум.

– Било је то 30. септембра 1949. године. Ја први пут у апсу. Ништа не видим у оном удбином подруму кад' ме неко ухвати за руку и каже: „Нешо, одавно ми тебе овде чекамо!“ Био је то Момчило Нешић из Лисовића, затворен са још пуно „шпекуланата“, „привредних саботера“ и „народних непријатеља“. Међу њима неки Тришић, или Ташић, доктор из Младеновца, затворен зато што је приликом неке уличне манифестације, кад су манифестанти носили заставе и платнене пароле, рекао у шали: „Боље од тог платна да су сиромашној деци направили гађе!“

– Кроз две недеље Срески јавни тужилац, Ставрос Протић, је поднео оптужницу против мене и мог брата Живорада Стојићевића из Великог Борка, „због тога што су намерним неизвршењем својих привредних обавеза према држави ометали правилан плански откуп пољопривредних производа, на тај начин што нису засејали површину од 7 хектара и 60 ари пшенице...“ А чиме да засејем седам и по хектара пшенице кад сам претходне године дао држави све до задњег зрна, још докупљивао за предају? Откуд ми за храну и семе? Да је тада комунизма било, заиста, до планског откупа и што већег рода, да се прехрани народ, они не би остављали људе без семена. Него, на против, био им је циљ да не можеш да засејеш, како би те идуће године начисто дотукли.

На суђењу 25. октобра 1949. године стали су пред судију Војислава Вулићевића и поротнике Божидара Марића и Живана Михаиловића (обојица из Вранића) оптужени браћа Стојићевић – Ненад и Живорад. „У име народа...“ обојици по годину дана лишења слободе са принудним радом и конфискацијом целокупне имовине „а све због свесног ометања... на штету народне привреде...“

Касније је Окружни суд преиначио пресуду па је Живораду казну условио, јер где би на робију могао да иде туберкулозан човек. У погледу конфискације осуђеним Стојићевићима је враћен само један „астал на расклапање и шест столица“.

Колико је, и како, комисија за конфискацију процењивала имовину осуђене браће Стојићевић, најбоље сведоче два-три упоређења из решења. На пример, њива „Врбица“ од 34 ара процењена је на 6.000 динара колико и једна супрасна крмача. Или; 80 ари шуме зв. „Сарановац“ вреди 8.000 дин. тачно колико и два вепра, њива од 22 ара („Прекаја“) као један вепар итд.

Све је то било тако у формалном смислу. У стварности све оно што, наводно, није обухваћено конфискацијом, и што је требало да остане породици Стоићевић, Месни народни одбор и сељачка радна задруга из Великог Борка су по-

купили и однели већ раније, без решења и закона. Из приче Нешине супруге Даринке може се закључити да је конфискација, уствари, била права пљачка. О томе говори и овај детаљ из приче:

– Знате како је тих година тешко било доћи до соли. Имали смо у кући две крупице, једно десетак кила, од које смо штедишице обијали мање него што нам треба. Кад су дошли у конфискацију и кад су нам почели све купити и носити (пољопривредни алат, разну грађу, намештај, постељину, шаренице, поњаве, штранке, посуђе) све, све (леба није било), отели су и со. Председник Месног народног одбора, Миливоје Радојичић, понео она два грумена соли, а покојна свекрва, Станија, се, онако јадна и стара, ухватила за оно грумење, плаче и моли да нам бар то остане, вуку се по авлији. Не пушта Миливоје и само виче: „Ово је за народ!“ Као да ми нисмо били народ! И оте злотвор обадве крупице соли. Можете замислити какви су били нељуди кад су нам похватали и све питоме зечеве. Мој мали син Бранко, десет му било година, плаче и моли да бар једног оставе, али не вреди отеше и зечеве. Од животиња оставили су нам само шест кошака, све остало, што је писало да остане,узели су већ били пре решења.

Не зна се коме је те зиме 1949/50-те било теже – Ненаду на робији или његовим у Великом Борку. У кући, ожалошћеној за старим Велимиром, чељад углавном неспособна за рад: Баба Станија, син јој Живорад, плућни болесник, троје њене малолетне унучади; Радослава – 14, Љубиша – 12 и Бранко – 10 година. Само снаха Даринка способна да потури леђа.

Опустошена кућа, без и где ичега; празни торови, стаје и обори, једино што је двориште и даље било пуно „пријатељски“ настројених задругара – чланова СРЗ, који су се сада, када је глава куће отишла на робију, још више осилили и Стојићевиће кињили и малтретирали.

А како је било Неши када су га спровели у Забелу?
Прича:

– Прву ноћ су нас набили у једну тесну просторију, да ни-
смо могли ни да седнемо ни да дишемо; стојимо дупке и гу-
шимо се од смрада, тескобе и врућине. Сутрадан ујутру пус-
тише нас одатле напоље, на мраз, али један веома стар човек
из Кожуара, код Уба, остале унутра мртав. Он се још у току
ноћи био скљокоа доле, нико није ни могао да се сагне, ни
да примети да ли је он доле сео или је цркао.

– После 15-ак дана наћ, једну групу осуђеника, потрпаше
у воз у Пожаревцу и, веле, идемо на градилиште Нови Бео-
град. Нама мило. Али јес' врага, прође воз и Нови Београд и
Инђију и даље, нико неће да нам каже где ће нас. Гладне, му-
чне, вашљиве и промрзле истоварише нас у Славонском
Броду, да градимо аутопут „Братство и јединство“. Потера-
ше нас у село Сибин.

– Било је вече, децембар месец, хладно. Бараке у којима
смо требали бити смештени још нису биле готове, пос-
тављене само биле бочне дрвене стране, без пода, плафона и
крова. Ту нас је преузела нека друга милиција, угони нас
унутра и псује: „Јебем вам круж српски!“ Доле хладна и
блатњава земља, горе ведро зимско небо, а ми, као стока, у
неком непокривеном великом сандуку. Са собом сам имао
један ћилим па пола прострем на ону хладну земљу а са дру-
гом половином се покријем. Ујутру се пробудим а на мени
одозго лежи, згрчио се, Богольуб Бркић из Равног Гаја код
Барајева.

– Могу рећи да цео јануар и фебруар 1950. године ништа нисмо радили, сем што смо покривали и патосали оне бара-ке. Живели смо на 200 грама проје на дан и мало чорбице, коју ни свиње не би јеле. Били смо као авети. Поврх свега „народне животиње“ (вашке) бар по једна у свакој рупи од цемпера. Кад имамо времена, требимо се и бацамо вашке у снег и гледамо како се коче на мразу.

Кад је Неши Стоићевићу у Славонском Броду дошла у посету супруга Даринка и донела теглу меда, он то није појео већ дао као поклон једном доктору осуђенику из Лепоглаве. У мартау је тај лекар издејствовао да Нешу као „богатију“, врате у Пожаревац и Забелу.

Дана 26. априла 1950. Президијум Народне скупштине НР Србије је био „великодушан“ – Ненаду Стоићевићу „кулаку“ из Великог Борка је „опроштено даље издржавање казне“. Објаву за Велики Борак добио је 22. маја 1950. године. Исти дан је стигао својој кући, после осам месеци робијања као „привредни саботер“. Шта је затекао код куће?

– Кад сам дошао кући, ја „богатији“ него икад; мој воћњак пун свиња, али не мојих него задружних, моја штала пуна њихових говеда. Моји укућани голи к'о мишеви.

– До пропasti сељачких радних задруга – 1953. године нисам истина имао проблема са „планским откупом“ јер, шта узети од сиромаха без игде ичега. Све скупа, сељачка радна задруга нам је узела 46 хектара земље, а нама, све са кућевним плацем и шумом, оставили само 4. Борио сам се, што се каже, на „два фронта“: да се прехрани седморо чељади и да нам месни одбор и радна задруга не узму и горњи спрат куће. Ту је суд стао на нашу страну, иако су ови наводили да им је неопходна цела кућа са купатилом да у њој отворе обданиште за децу чланова СРЗ. Од свих ствари, које су нам узели преко решења о конфискацији, једва смо успели да вратимо астал и шест столица, јер их је био узео и

однео својој кући Милош, отац активисте Златомира Петровића.

— Ето такви су били. Они бивши „активисти“, који су још живи, углавном уживају пензије, а ми, бивши „кулаци“, неоправдано и даље носимо терет на души и гледамо како наша одузета земља и зграде пропадају, посне и празне, у такозваном друштвеном сектору.

ДВА БЕЗ ДУШЕ ТРЕЋИ БЕЗ ГЛАВЕ

Новица Радивојчић рођен је 1909. године. Као правник, пре рата и прве две године окупације, радио је као државни службеник да би се после вратио на своје узорно имање у село Липље код Љига. Хапшен је од стране Гестапа због сумњи да се у село вратио због сарадње са четницима и комунистима. Извукао се јер је, заиста, доказано да је једино био наклоњен својој кући, земљи и супругзи Јованки, да га политика није интересовала. Мислио је Новица да ће тако моћи и после рата код комуниста, али се преварио. Нови органи власти вршили су притисак на њега да се окане земљорадње те да пређе у њихове редове, а када није хтео, они су напокон урадили следеће:

„У ИМЕ НАРОДА

Срески суд у Љигу... у већу састављеном од судија Саве Јаћимовића, као председника већа, и судија поротника Радивојевића Славише и Недић Јеле..... по оптужници јавног тужиоца Среза Љишког Првослава Симића од 13. октобра 1949..... против Новице Радивојчића... због кривичног дела привредне саботаже.... донео је... ПРЕСУДУ: Оптужени... брани се из истражног затвора УБД-е у Љигу, у коме се налази од 28. септембра 1949. КРИВ ЈЕ: Што је у току ового-

дишње сезоне вршаја избегавао да на време исти обави, да му је то било саопштено на време и више пута зашта је имао могућности dakле ишао на свесно неизвршавање обавеза предвиђених планом без оправданих разлога – чиме је извршио кривично дело чл. 5. тач. 8. Зак. о сузбијању нед. трг. нед. шпек. и привредне саботаже.... ОСУЂУЈЕ на казну лишења слободе са поправним радом у трајању од годину дана и на потпуну конфискацију целокупне имовине... **ОБРАЗЛОЖЕЊЕ;** Испитујући савесно и брижљиво доказе... по свом слободном уверењу.... суд је се уверио из његовог делимичног признања и исказа сведока.... Приликом избора врсте и одмеравања казне суд је имао у виду... да оптуженик до данас није одговарао нити је осуђиван... да је у потпуности до данас извршавао све своје обавезе према држави. Да обрадом свог имања служи за пример осталима... као и да је већи део тужениковог имања закачио град ради чега је ишло теже са жетвом и припремом за вршај... Да је на свом имању инокосан и да сем жене у кућанству нема никог другога... да је туженикова жена по извршеном вршају предала држави обавезан вишак житарица... Поред казне лишавања слободе изречена је и потпуна конфискација имовине јер суд налази да у његовој радњи привредне саботаже стоји тежи случај... СРЕСКИ СУД У ЉИГУ, дана 20. октобра 1949 год."

А у шта „је се суд уверио“ дознаћемо прелиставајући пожутеле судске списе К бр. 381/49 као и из разговора са: Новицом, истедником Уdbe и једним сведоком – после 40 година од суђења. Новица је тада суду предочио да вршај жита није намерно избегавао јер одређеног дана, – предвече, када му је Сељачка радна задруга Липље (власник вршалице) предложила да оврше гумно, још није био превукао преостала двоја кола снопова зоби удаљених око 4 километра од куће. Да је у време саопштавања био већ отишао по зоб,

да је његова супруга Јованка рекла представнику задруге, Ивку Милојевићу, да ће зоб у току ноћи бити превучена и да може да се врше сутрадан ујутру, нашта је Ивко рекао: „Е, сад је доцкан!“

Сведок Душан Вукашиновић: „Кад сам питао Миломира Матијевића (председника СРЗ), како иде са вршајем, да треба да врше и оптужени или да још није стигао да спреми жито. Није ми познато да је неко специјално упозоравао оптуженог за вршај. Наглашавам да оптужени није био спреман са житом пошто није стигао да уради, тукао је и град, закачио њиву оптуженог, теже је жети и сређивати... Ја сам референт откупа у МНО Липље...“ Сведок Миломир Матијевић, председник СРЗ Липље, оповргава наводе оптужбе да је директно Новици говорио који дан мора да врше, нити да му је познато да је оптужени наговарао друге сељаке да не вршу жито. Исказ сведока Милорада Јефтића је истоветан са прва два.

Упркос свему суд у пресуди наглашава и позива се на сведоке шта су рекли на суду и наводно „делимично признање“ оптуженог, а уствари пресудио је према захтеву јавног тужиоца који у сроченој оптужници каже између осталог: „... Да се прибави за оптуженог уверење о владању.“ Даље, како је наводно Миломир Матијевић саопштио на седам дана раније датум вршаја, да оптужени намерно није пожуривао са жетвом и припремом за вршај а све у циљу планског ометања народне привреде и додаје: „Колико је он (Новица) друштвено опасан, да је на сваком кораку ту власт роварио, он као дипломирани правник umестo да одмах приђе народној власти и исту помогне... он је отишao на село и тамо радио посао који би му по његовом мишљењу доносио већу корист и како би задржао земљу за себе.“

Као доказ да је Новица крив што хоће да буде сељак а не, рецимо судија, тужилац вероватно види у томе што је баш

на том претресу председник судског већа био Сава Јаћимовић бивши сељак из Драгоља, образован са четири разреда основне школе. (?) Двоје поротника су били: домаћица Јела Недић и пољопривредник из Славковице Славиша Радивојевић који се и данас сећа тог, како каже, „најмучнијег“, сушћења у свом поротниковању: „Јела и ја смо видели сто посто да Новица није крив, да је то све намештено, али не вреди, Сава само једно те исто; Новица мора бити осуђен и квит! Добро, ако мора, предлажемо Јела и ја, онда, реда ради, нек иде на поправни рад месец – два. Не, вели Сава, он мора бити осуђен од годину дана па навише, да би могла да му се одузме земља. Тако је тада било судовање, морало је бити онако како је Сави речено.“ Сад се отвара, нормално, питање; Откуд тужиоцу елементи за оптужницу? Па “нормално” добио их је од Уdbe среза льишког. Тамо су претходно саслушани и сведоци и оптужени, и то је у виду записника достављено суду. За разлику од сведочења на суду она иста три сведока су две–три седмице раније у Уdbe рекли, између осталог, за Новицу све црње од горег.

На пример, Душан Вукашиновић пред истражником Светиславом Николићем каже: „Поред тога што је Новица био упознат да треба да спреми жито за вршај, он то није учињио, нити је се постарао, већ је пропустио вршалицу да прође његово гумно.“ На питање истражника, „да ли је Новица утицао још на неке сељаке да не вршу у првом реду“, Душан каза и ово: „Познато ми је да је Мица, жена Тихомира Обрадовића говорила; “нећемо ни ми да вршемо, ако неће Новица.“ У ствари кад су видели да није овр’о Новица, није овро ни Тихомир а они су у добрим односима.“

Истражник: „Имаш ли јоште нешто да кажеш у вези са предњим?“ **ДУШАН:** Имам да кажем, да је Новица могао да оврше кад и сви остали његове комшије, да је хтео и да није изврдавао.“ Други сведок Миломир Матијевић скоро у реч

каже у Удби исто што и Душан с тим што на питање истражника да ли оптужени недозвољено користи туђу радну снагу рече; како је извесни Божа Симић из Моравца као мајстор „нешто“ радио на „некој“ Новициној кући, „а да за тако нешто Новица никога од власти није питао“. На питање истражника, „шта још“, Миломир каза: „Новица се не одазива народним властима, свађа се са председником месног одбора и сада се налази у кругу непријатељски настројени људи против народне власти“. Трећи сведок Милорад Јефтић оцрњује Новицу као и претходна два сведока скоро од речи до речи, с тим што на последње питање истражника Николића, „шта још“, рече: „Имам да кажем да Новица Радивојчић води разбијачку пропаганду против сељачке радне задруге у Липљу и да омета омасовљење исте. Налази се у кругу реакционарно настројених људи и са истима се редовно састаје и преноси им разне вести, именовани сада располаже са радио апаратом, око којег окупља људе који су сумњиви и по разним вестима дају своје коментаре“.

Данас, бивши истражник, Светислав Николић каже, „како су сведоци говорили, тако ту и пише“, а бивши сведок Душан Вукашиновић (друга двојица су умрли) не може да објасни откуд његов потпис на изјави коју није дао, („могли су онда да пишу шта хоће“.)

Душан после 50 година још додаје: „Ја тада нисам био ни у партији, ни у сељачкој радној задрузи, али знам да је тада партија донела одлуку да Новици мора да се узме земља, да му се претходно намести кривица, ради освете што неће са њима а првенствено да његову земљу дадну задрузи, у којој су сем двојице, углавном, били сиромашни сељаци.“

У жалби окружном суду Београдске области тада, и у разговору сада, Новица објашњава: „Нико мени није лично говорио, а камоли наређивао када ће на моје гумно да стигне вршалица. Зна се, од када је века и света, да вршалица

иде редом и да се домаћини сами договарају када ће који да врше. Када су једног дана дознали да ћу у току следеће ноћи завршити са превозом жита, они су на брзину пребацили вршалицу до гумна моје стрине Персе, чије се жито налазило поред моје куће. Да је све било намештено говори и то што је вршај за то поподне био договорен код Петра Матијевића, који је сазвао раднике и спремио ручак. Али они су од Петра прескочили 15-ак гумна и дошли уз моју кућу, да би од стрине поново отишли натраг 2 километра. Више их није вредело звати, нису хтели док не овршу цело село и по-ла Калањеваца“.

Али какав би у то време био и окружни суд кад не би имао и свој „бисер“. Тако у образложењу одбијања жалбе осуђеног Новице, наводи да су сведоци „на суду“ потврдили оптужницу, али не наводи оно што су рекли на суђењу него оно речено у Удби (!?) И даље окруж. суд каже: „Овакав облик привредне саботаже је дошао отуда што је окривљени интелигентан, па је сматрао да ће на овај начин изиграти одлуке органа народне власти у погледу откупа житарица... Самим тим што је окривљени интелектуалац који се није запослио у државној служби, мада су данас стручњаци, односно људи са квалификованом спремом потребни на сваком кораку – изабрао је овај начин саботаже и што је утицао и на своју средину, какав је случај са Тихомиром Обрадовићем.. Пред. већа судија Влад. Петровић“.

После девет месеци проведених на принудном раду у Пожаревцу и у Остружници Новица је добио помиловање и дошао конфискованој кући. „Одузели су ми и уступили сељачкој радној задрузи, 12 хектара и 89 ари земље, а мени и Јованки оставили 2 хектара и 80 ари. Од цигле, коју смо спремили за градњу куће, отерали су за изградњу Комитета у Љигу 12.000 комада. Колико су они тада ценили туђе имање, види се и по томе што су рецимо мој одузети воћњак

од пола хектара проценили да вреди колико и седам хиљада цигле.“

Новици остаје утеша што се сви људи у Липљу и широј околини слажу у једном: Новица Радивојчић је био и остао један честит човек, примеран пољопривредник, који није хтео да приђе комунистичкој власти јер је увидео да би и он као судија морао да шаље друге сељаке у затвор на правди бога. Неспорно је да је Љишка партија, која је међу првим сељачким радним задругама, основала баш ову у Липљу, хтела од једног метка – два зеца: да уништи најугледнијег међу Липљанима и да свом „чеду“ – радној задрузи, убрзга „ињекцију“ јаку 13 хектара туђе земље.

Спорно је и, на изглед недокучиво, да ли су сведоци Вукашиновић, Матијевић и Јефтић, заиста, онако мислили и говорили о Новици како стоји да су рекли у Удби? Да ли су на то били присиљени, да ли им је то можда подметнуто да потпишу? Можемо поверовати у било коју од ове три верзије, и верујемо нећемо огрешити душу, јер, како је онда било време, све је било могуће – да бело буде црно, а ређе обратно.

УКЛЕТА ЦРЕПАНА БАБЕ ЛЕПОСАВЕ

Лепосава Михаиловић, рођена у Шушепоцима код Ваљева, удала се 1922. у Попадиће – Горњу Топлицу, где живи и данас године 1990. Бака Лепосава је у својих 89 година веома држећа, бистра, интелигентна, пуно чита, памти старе и прати нове догађаје. Са покојним мужем Ацом Михаиловићем (умро 1953.) родила је два сина и три кћери. Петоро деце завршило пет факултета и то све од 1946. до 1958., када је Михаиловићима било најтеже. Из рата изашли попаљени од Немаца, после рата конфисковани и затварани од „партизана“, Аца био дugo болестан. Бака Лепосава и сама не верује да је она то све издржала. Прича:

– Ево и сад кажем: нека је свима онима који су допринели нашој муци и несрећи, просто и од Бога и од мене. Када би ми сада вратили тих 60-70 хектара земље не би узела, рекла би, цаба вам било али немојте више ником и никад. Нек се само једном овај народ умири, окрене раду и љубави. Мој покојни свекар, Светолик Михаиловић, био је пре рата трговац шљивама све до 1934. када је умро. Свекрва Павлија је умрла раније – 1926. године. Ја сам за десет година, од 1923. до 1933. родила петоро деце: Момчила, Душицу, Михаила, Мицу и Ружу. Били смо богата кућа, имали смо пуно земље.

– Наша страдања су почела у време окупације. Једног дана, у септембру 1941., општина Горња Топлица распореди да код нас преноћи 11-оро избеглица из Словеније. Сутрадан оду доле код општине на распоред и даљи пут. Пошто су се мало дуже задржали, мој син Момчило позове њих троје да се врате код нас на ручак и понесу осталима нешто за јело. Али неко нас је оптужио код Немаца у Мионици да су то код нас били комунисти. Сутрадан ето је казнена експедиција, довели и тумача. Ми кажемо ко је био, они преко тумача не верују, траже летке. Пођоше у претрес, али срећом не нађоше плакате, које су пре неколико дана делили комунисти, али нађоше пола шлема меткова.

– Немачки командант каже Аци: „Заслужили сте смртну казну на лицу места!“ Одмах га поведоше да га стрељају, ту више куће. Деца ударила у вриску, попадала Немцима на ноге, моле за милост, ја се крстим: „Боже господе, помози ми сад, спаси ме беде која ме је снашла.“ Командант стаде и пита тумача шта је то „беде“, а ја јадна објашњавај да је меткове пронашао мој млађи син Михаило кад је одступала стара Југословенска војска. Узело дете и сакрило да се игра. То нас је спасило да Ацу не стрељају, али нас поређаше да гледамо како нам гори наша велика кућа од пет одељења и све што је било у њој, остало је само голи зидови. Ацу су пустили из затвора у Мионици тек после три дана, када је преко стотину људи ишло тамо да потпишу и гарантују за њега. Али од тада, па све до 1953., када је умро, то више није био онај Аца, добио је шећерну болест. Имање се водило на њега, али сам ја, углавном, све послове водила.

Причам то о запаљеној кући, јер нам је она надаље само доносила несрећу. Тачније од оних цигли и камена што нису могли изгорети направимо црепану и почнемо пећи и продавати ситни цреп. Касније ћете чути зашто су нам, та црепана и тај цреп, само доносили невољу. Син Момчило је

гимназију завршио 1942. Једва се извлачио да га не узму четници у њихову активну службу, био је само два пута отеран по 15 дана. У партизанску војску је мобилисан у јесен 1944-те, када је у овај крај дошла нова војска. Али поред мобилизације почеше и њему да праве друге проблеме.

– Био сам у војсци у Краљеву 1945. – казује Момчило – кад добијем писмо од сестре Душице. Пише ми, како ми је Ваљевска гимназија поништила диплому матуре. Образложение је било како сам ја наводно био активан члан организације Драже Михаиловића, па сам као такав био у могућности да утичем на матурску комисију. Да би оправдали такву глупост и неправду, написали су како сам, иначе, био лош ћак, што није било тачно јер сам стално био врло добар. Чим сам демобилисан 1946-те, упутим представку надлежном Министарству – одсек Средње школе. Задњи дан, пред почетак наставе на факултету, добијем решење, врате ми поништену диплому, те стигнем да упишем медицину.

Шта је било са толиком земљом Михаиловића прича даље бака Лепосава:

– Аграрна реформа 1946. нам одузе овде 37 хектара, онда оних 40 у Грабу под Сувобором и шест хектара шуме у Берковцима. Кад је требало да се узима земља, сазван је збор у Горњој Топлици, позвали су Ацу и мене. Вуле Матијевић из Гуњице извадио неке папире и каже да се нама одузима сва земља сем три хектара јер, наводно, ми се не бавимо пољопривредом него трговином, да ни за време окупације, ни касније, нисмо, ми, радили земљу, него искључиво давали у наполису, на „трећу вређу“ и слично. Настале мук, док ти се за реч не јави Станимир Михаиловић: „Чекајте људи, ја колико знам и познајем закон Аци не треба да се узме земља!“ Вуле извади пиштол и подвикну: „Има да говори само онај кога нешто ја питам!“ После устаје Ратко Радовановић из Ракара, окрете се људима и вели: „Ајде другови, говорите ...

говорите како вам је Аца давао земљу у наполицу, његову земљу смо радили ми сиротиња... а не он, не живе они од земље, они тргују црепом!“ Мој Аца упаде у реч: „А добро, ко је онда садио оне воћњаке?“ А Ратко као из рукава: „Ниси ти, Ацо, садио, ти си само формирао редове а ја и други копали јамиће и садили.“ После устаде Драгослав Јанковић: „Говорите људи, зашто ћутите, узимајте Ацино имање, нећете вальда моје.“

– Тако, богами, почеше један по један да се јављају за реч. Њих 5-6 који су радили код нас „на пола“, на „трећу вредну“ неки чак и на пети део. (А било је и тога, да не кажем криво; ми рецимо узоремо, засејемо, обезбедимо семе, а он само обере, па нормално је што добије само пети део.) Ништа није вредело што смо имали волове, пољопривредне машине, што сви знају да нам је земља главни извор прихода и живота, да треба да нам оставе 20 хектара, колико је онда било по закону. Имало је, међутим, људи који нису били лакоми на туђе. На пример Радован Радовановић је највише радио код нас у наполицу а није хтео ни стопе наше земље да узме.

– Одузеше нашу земљу, воћњаке и шуме те све разделише. Узеше они сиромашнији, нерадници и пропалице: Ратко Радовановић, Живорад Стевић, Петроније Михаиловић, Мица Бошковић, Богољуб Павловић, Радовин Петровић, Драгиша Срећковић, Светислав Обрадовић, Драган Божковић, Живко Радојичић, Милан Рафаиловић, Михаило Пауновић, Милојко Михаиловић, Ацика Новаковић, Милош Остојић, Дамњан, Драгиша и Михаило Јовановић, Петко Ивановић, Рајко Игњатовић, Милован Радовановић... Од свих њих једино су тројица задржали што су тада добили, остали су све то касније испарцелисали и испродајвали као плацеве за викендице, којих овде у бањи Врујцима има као чичака. Ево, овде преко пута, око један и по хектар

од наше земље узео је Богольуб Павловић. После пар година разделио је то синовима и синовцу, које су они такође распродали за викендице. Само на том делу има 14 или 15 викенд-кућа. Што овде, што тамо на ракарској страни, само на нашој бившој земљи има око 60 викендица. А нама је остало само три хектара, и ја сам могла да продам свега шест плацева, кад сам децу школовала. И то сам дала јефтино, јер неће нико да плати праву цену кад има ових што продају туђе, они колико год да узму доста им је, није њихово ни било.

— Ако ћемо право, било је ту још поштених људи. На пример и Јосип Чарапић из Ракара, био је велики сиромах, шесторо деце, али је на понуду наше земље рекао да ће радије умрети него узети туђе. Други, су се опет, јагмили око нашег имања као да је њихово. Милојко Мијаиловић и Рајко Игњатовић су се чак посвађали и судили око међа примљене земље као да је њихова дедовина. Што је најгоре неке наше њиве смо били засејали пшеницом, па уместо да нови „власници“ сачекају да ми скинемо род, оно узеше они. Једна њива нам тако била у наполици код Драгослава Радивојевића из Попадића, али припаде новом газди – комшији Богольубу. Драгослав мисли да треба жито да дели са нама, али нови „власник“ Богольуб ће њему: „Не долази у обзир, има да делиш са мном, боље Ацина деца да цркну гладна, него моја.“ А имао је своје земље близу десет хектара, али је био њихов човек, зинула ала на берићет. Догодило се, рецимо и то, да нам Милован Радовановић дотера да прода пуна кола букових дрва насечених у нашој бившој шуми.

— Жалимо се ми на аграрну реформу и пукне глас да мора да нам врате земље до 20 хектара, нарочито шуме и воћњаке. Имали смо првокласан јабучар, шљиваре и орахе... Онда се месне власти организују па наговоре нове власнике зване „аграрни интересенти“ те ови посеку и искрче све воће. То је био грех и гледати а камоли радити. Исекли

су и оних шест хектара шуме у Берковцима, све до задњег пања, направили као њиве, само да нас предухитре. Ми смо у жалби навели да не стоји да смо ми трговачка кућа, јер се тиме не бавимо од 1941, да смо кућа сељачка, да нам припада 20 хектара. Али Живорад Матовић из Ракара, био онда главна власт овде, даде изјаву на суду да ми, ако нисмо трговачка кућа, имамо црепану и да само од ње живимо. И уважи се његова.

– Али и то није крај, та црепана нам је и даље доносила беду. Али да завршим причу о „агарним интересентима“. И ако су нашу земљу узели забадава, били су према нама немилосрдни. Овде више куће ја била ископала бару, требала ми за воду и блато кад се меси цреп. Тај део земљишта припадне Драгану Бошковићу и он хоће да бару затрпа и узме. „Немој, Драгане, за име Бога, није ти вальда запело за један ар земље и ово си добио цабе...“ Није хтео ни да чује, терао ме у материну, узе и земљу и бару. Или други пример: дошла јесен, ми од толиких наших вођњака немамо шљива ни за пекmez. Наилази поред куће наш рођак Петроније Михаиловић, који је од нашег шљивара, тамо код гробља, узео 40 ари, тера пуна кола корпи са шљивама. Изашла ја на пут и замолим га да ми даде 10-15 килограма, деци да скувам пекmez-а, а он ти се бога ми, наљути, узе целу једну корпу, али не даде него ту испред мене изручи у канал и још каже: „Ево ти, ало, заалисе!“

Зашто је црепана уклета, прича баба Лепосава:

– У то време, вальда 1948. године цена црепа је била три динара комад. Али држава максимира на динар и по. Од власти долазе са налогом и мораши им дати по тој цени, иако немаш рачуна. А зна се ко добија налог – њихови људи. Кришом сам понешто продавала онима који нису могли добити налог, плаћали су ми три динара. Све су то били наши стари пријатељи и муштерије, Једне ноћи, по договору, до-

шли Урошевићи из Брежђа са петорим колима и воловима да одвуку три хиљаде црепова по три динара. Знала сам у које ће доба стићи па изађем малко пре, обиђем око авлије. Приметим у мраку милиционера, чим ме угледа леже у канал. Ја се направим као да га нисам видела, одем иза куће.

– Чим су рабације стигле близу, ја изађем пред њих и кажем о чему се ради. О враћању није могло бити ни говора јер би нас таман ухватили у „покушају шверца“. Шта ћемо, него они лепо испрегну волове, положе сено, а они полежу около. Одем и ја спавати, а онај милиционер, нека га нека вреба из мокрог канала. Ујутру, шта ћемо, не смемо да товаримо нов цреп, а не смем да их вратим, него скидај са наше штале и шупе, то нико није могао да ми забрани. После три дана смо морали све покривати новим црепом, па тако и вуци сити и овце на броју.

– Знали смо да је питање само дана када ће нас ухватити у „грешци“. И наиђе баксуз, неки Милован Нинковић, био комуниста. Погодимо се по максимираној цени; ја њему три хиљаде црепова а он мени три стотине килограма пшенице. Тада је и црепу и пшеници била максимална цена од стране државе. Али у међувремену се укине пропис о максимираној цени пшенице, те јој цена скочи на дупло. Хоће сада Милован да му дам три хиљаде црепова, али за 150 кила пшенице, а ја не дам; хоћу како је речено. Доведе милицију, оптужи ме да сам га преварила.

– Слага човек да сам му тражила три динара по комаду. Значи, коначно нас упецаше. Срески суд у Љигу ми одузе 12.000 црепова. Иако се црепана водила на мог мужа, Ацу, знали су да њега болесног не могу да отерају у затвор, па за „шверц“ оптуже и осуде мене. Добијем шест месеци присилног рада, са напоменом да не могу платити, нити да неко за мене принудно ради.

– Била је то врста робијања о свом трошку. Нису ме отерили да ноћу лежим у затвору, него да идем на присилни рад у камени мајдан Кадина Лука а да ноћивам и храним се код своје куће. Почела сам сутрадан по Светом Сави – 28. јануара, мислим 1949. Зима, снег, међава, мраз, киша, ветар, а ја, још нигде белог дана, по ноћи, од три сата, пешке преко три села; Гуњице, Велишеваца и Кадине Луке, све док не стигнем на мајдан звани „Чардак“. Сваку зору тамо, увече опет по мраку натраг кући у Попадић – Горњу Топлицу. Нерачунајући овде реку Топлицу и брдо „Чардак“, требало је сваки дан, тачније сваку ноћ, прећи шест потока и шест брда.

– У мајдану се радило од шест до шест – пуних 12 сати. Још шест сати ми је требало за пут у оба правца. У каменолому тежак рад, преносимо камење и товаримо коцку у вагончиће. Било је још пуно Војвођана, осуђених за непредато жито. У кући нисмо имали довољно хлеба, ни са хлебом, обућа и одећа никаква, а ја свакодневно по злом времену пешачим по 20 километара и још цео дан носим камен. Осећала сам се све слабије, идем путем и плачем. Кад ме неко непознат сртне и пита, ја лажем, кажем да ми је неко умро.

– У другој половини марта падне снег преко метар. Затекнем се на „Чардаку“. Да сам то вече пошла кући сигурно не би стигла, онако уморну, гладну и измучену, затрпао би ме снег. Срећом неки тамо човек, Милан Петровић из Кадине Луке, кућа му близу мајдана, сажали се и прими ме међу своје укућане, да не пропаднем у снегу. Никад им то нећу заборавити.

– Издржим, Бога ми, некако целу зиму на присилном раду на „Чардаку“, пуна три месеца. Али не може се више, осећам да ћу да умрем негде на путу. Одем у Љиг у срез и кажем: „Ето мене, ето вас, радите шта хоћете, али ја више на „Чардак“ не могу.“ Они ми кажу да онда морам у затвор, а је

велим: „Ако, све једно је мрети, боље у затвору него негде, ноћу, у потоку да ме поједу свиње или пси.“ Донесу одлуку да оних преосталих три месеца казне радим у Велишевцима у „Ћуђину“. Ту је био срески воћни расадник и неке баште на конфискованој земљи Матића. Према „Чардаку“ је „Ћуђин“ био рај – дупло ближе кући, а и дан се беше одужио, нема снега и зиме. Ту је на принудном раду било неколико старијих људи, солунаца, осуђених најчешће због жита, нису имали да предаду држави. Била сам једина осуђеница, радила међу циганима са Милавца, који су ту копали за паре. Ја сам њиховим циганкама пре и за време рата, када су ишли у прошњу, давала хлеба, сира, брашна а тада у „Ћуђину“ је било обрнуто, они су мене хранили, јер од куће нисам имала ништа понети, морала су прво деца јести.

– Имали смо ту у „Ћуђину“ и два стручњака – пословође: Драгована Богдановића и неког Момчила, не знам му презиме, само знам да је негде од Рудника. Драгован је био много добар човек, код њега си могао и да се одмориш, да чујеш лепу реч и савет. Кад год завара контролу из Удбе и комите-та, пуштао би ме раније кући. Знао је целу моју муку и невољу и помагао ми колико је могао. Хвала Драговану, али нека је просто и Момчилу иако је био закерало, цепидлака, терао нас као Бог ћавола. Што рекао народ, не мож’ му прићи „ни са вилама“. Замисли, кад није хтео да пусти, да оде мало раније са посла, једног осуђеника коме је тај дан сачрањивана жена.

– Одробијам ја и „Чардак“ и „Ћуђин“, малко се коварнем. У Ракарима, у ствари у Горњој Топлици, беше основана сељачка радна задруга. Ушло мало њих милом, двојица–тројица силом, јер нису могли да испуне обавезу. Мучимо се ми, али видимо муче се и они у задрузи. Неред, неслога, расуло, нико неће да им се приклучи а било их је свега 15-16. Хоће већина да изађе из задруге, да се растуре, али

власт из среза не дозвољава. Главног међу њима, који је за време рата чувао и хранио комунисте, Чеду Гавриловића прогласише за непријатеља и осудише на три године робије, само да остале заплаше и остану у СРЗ. Ја се мало „осилила“ а и ђаво ми не да мира, па доле у Топлици, на једном збору кажем: „Зашто не направите такав закон по коме можете свима да одузмете земљу, па тако све „милом“ отерате у сељачку радну задругу!“ После ме одмах звали у милицију да дам изјаву зашто сам то рекла. Признала сам искрено: „То што сам рекла, на поричем, казала сам из чисте злобе!“ Нису ме казнили, али су ми наредили: „Сад ти оправштамо, али да идеши кроз село и агитујеш за задругу!“ Очигледно су терали спрдњу са мном, али, изгледа, и са самим собом и са задругом. Увидела је, вальда, и милиција да све што је рађено – рађено је наопако, глупо и неправо.

– Са црпаном сам и после имала кубуре преко главе. У Мионици је био неки, и нечег, начелник, Миливоје Стевановић из Вртиглаве. Он мени пошаље налог за 4.000 црпова, вальда за њега. Знала сам да њему морам дати по максимираној цени, дупло нижој од стварне, али, као за инат, тренутно црпа није било, још се није био охладио у фурунама. Одговорим да црпа нема за неки дан. Али где смеш начелнику рећи да нема. Оптужи ме он, и, бога ми, што казне, што судских трошкова, оде мени у оно време 17.000 динара, што је било преко 10.000 црпова. Оде и те године цела мука и зарада.

– Живота Ковачевић, био је секретар општине, добио налог за три хиљаде црпова, такође по максимираној цени. Дошао лично и све одваја једну по једну црпљику, бира само оне најцрвеније. Ја му кажем да узима редом, ко и сав свет што ради, а он ме зафркава и тера по свом. Није доживео да покрије што је наумио, после 5-6 дана пао са камиона и погинуо. Можда му је била судбина да га убије моја мука, ко зна.

– Са одузетем земље се никако нисмо мирили, водили смо спор и после 10 година, 1956. дође да се поново испита

цела ствар. Имали смо адвоката, прикупили разна уверења; да смо живели, углавном, од пољопривреде, да нам је црепана привремено и нужно зло. О томе је била и једна велика петиција људи и сеоске власти из Попадића, приложена у документацији, Закаже се јавна расправа у Горњој Топлици. Скоро цео збор је био за то да нам се одузета земља врати до земљишног максимума, (10 ха) сем оних људи који су је узели. Сећам се устаде онај што ми је отео бару – Драган Бошковић, заплака се пред целим збором као нека стрина и лупи без везе: „Ви Михаиловићима враћате земљу, а шта ћете са мном, мени син у војсци.“ Председавајући пита ко ће да се потпише да се земља врати, кад оно нико не сме, а пре тога, који минут, сви су дигли руке – за. Једино беше храбар и принципијелан Милош Ускоковић, потписа, иако је у то време био секретар општине.

– Вероватно би тада кренули и други да потписују, али се диже један други Ускоковић – Света, који је тада, био, чини ми се, председник среза у Љигу и предложи да се то скине са дневног реда, да остане за други пут, да срески одбор то још једном размотри. Али на седници среског одбора није било главног документа – потврде и петиције из Попадића, којом је коначно аргументовано доказано да смо ми првенствено пољопривредно домаћинство. Касније смо дознали да је тај исти Света успео код одговорног „друга“ да се тај документ извуче и склони да не дође пред одборнике.

– По причању Николе Вићентијевића, одборника из Дучића, Света Ускоковић је пред целим среским одбором потезао партијску књижицу, и претио да ће да је врати, јер, како је тада рекао: „Лепосава Михаиловић је једном већ раскулачена а и децу је ишколовала, може као удовица да иде сада куд хоће, ћеф јој у бању, ћеф јој на море.“ (?) Не знам зашто је имао такав пик на нашу кућу, а били смо комшије овде у Топлици.

МЕТРОВКА НА ТАМНАВСКИ НАЧИН

У тамнавском селу Врело, код Уба, ове 1990. године и бивши „кулаци“, и некадашњи „активисти“ се слажу у једном: принудни откуп је упропастио село и завадио људе више него у време рата.

Милош Радовановић, звани „Влашац“, је био „активиста“ и радо даје своје виђење времена откупа. Члан партије од 1945., он већ у априлу 1947. године постаје секретар партијске организације у Врелу. Само месец дана касније ступа на дужност секретара Месног народног одбора. Истовремено је био и председник народног фронта и руководилац сеоског културно-уметничког друштва. Живео је са оцем на пет хектара земље. („Били смо друга категорија, која је давала мизерне обавезе према држави!“) Уз Драгомира Рајковића, председника месног одбора, и Свету Ивановића – „Калаџију“, био је у време „планског“ откупа „Бог и батина“ у Врелу. Како су „откупљивали“ прича сам Милош:

– Принудни откуп и утеривање у сељачке радне задруге је једна тадашња велика заблуда. Били смо убеђени да треба сви да будемо уједначени. А пошто ови „тањи“ нису могли да стигну ове богатије, шта је остало друго него да се добри

домаћини скрещу. Како је „одозго“, са врха, вршен притисак на ове из среза, не знам, али врло добро знам како је среска власт притискивала нас „доле у бази“ – у селу. Потошто Врело има цркву, то је већ самим тим сматрано као репакционарско село, па је то већ био један „аргумент“ више да се на Врело притисне свом снагом. А тих среских „притискивача“ из Уба је било доста: Боца Танасијевић, председник среског народног одбора, касније и Миле Мандић, онда Милан Марковић, секретар комитета и неки Фрања из Удбене. Шта тек да кажем за Гроздана Радојичића и брачни пар Чанић – Јову и Мицу. Било ко од поменутих да ти дође у село, бери кожу на шилљак.

– Да би лакше спроводили политику „поткресивања“ болестојећих сељака, у Врелу смо у Месни народни одбор, углавном убацили наше људе, или бар да буду неки слабијег имовног стања. У другим селима где су у власти били заскупљени и они мало богатији, откуп је био безболнији.

– Најтежи вид откупа је настао када и прва резолуција Информбира – 1948. Држави се предавало све: пшеница, јечам, раж, зоб, кукуруз, сено, кромпир, пасуљ, црни и бели лук, месо говеђе, свињско, овчије, вуна, маст... На мене, као „активисту“, најмучнији утисак је остављао срески референт за откуп, Гроздан Радојичић, родом из Бањана. Он, репцимо, бане увече и тера нас да на брзину зовемо састанак сеоских активиста. Сећам се, једном дође и каже: „Дај под хитно да се из села изабере 6-7 најбољих домаћина и да им се у току ноћи однесу позиви да сутра тачно у седам сати дођу у Месни одбор!“ Председник Драгомир Рајковић, ја и још неки, шта ћемо, одаберемо жртве и скојевци однеше позиве.

– Ујутру људи чекају, а ми уводимо једног по једног у одбор. Е, сад, Радојичић неће да се сам „активира“, него седи, ћути и гледа како ћемо ја и Драгомир да вршимо притисак, да ли довољно чврсто како нам је он наредио. („Да морају

предати и оно што немају!“) Преда мном стоји домаћин, мој комшија, био би ми отац, знам да нема у кући ни проје, а ја се издирим на њега, претим... Тешко ми, црвеним, не од беса него од стида, а „притискам“ ли „притискам“.

– Издржим тако једно двојицу па излетех напоље. Мало је фалило да ме тада смене са свих функција. А претходно смо те људе лажно задуживали да предају жита знатно више него што су оврли. Користили смо совјетски метод „метровке“, па увек налазили „вишкове“ житарица. А „метровка“ ти је, уствари, квадратни метар од 4 летве и то ставиш на неколико места у њиви и бројиш класје, после множиш и одређујеш принос. И сад, кад ми добијемо из среза директиву да треба газде скресати скроз на скроз, ми оне летве стављамо где је најбоља и најбујнија пшеница, па испадне да ће више да „роди“ него што ће да се оврше. Пописивач уз вршалицу нам служи само зато да се не деси да смо оманули па „метровком“ нашли мањи принос. А грешили смо и зато што нисмо узимали у обзир број чланова домаћинства, него само гледали велики посед. На пример, Ђорђе и Александар Киселчић су били најбогатији са земљом, али у кући 28-оро народа. Нису имали доста за обавезу, па је Лека ишао на робију. Мислим да је из Врела робијало најмање 15 људи потпуно невиних. Али, шта ћеш, кад ови из среза са Уба кажу: „Ви комунисти морате служити за пример! Ви сте ти који треба лично својом руком да газдама почистите магазе!“

– Није било милости ни према коме. Ето, на пример, ми смо Слободану Буковчићу једне године нарезали пола вагона пшенице, а знали смо да није оврво више од три хиљаде килограма. А, где је ујам, шта ће да једу, па семе за идућу сејтву. А тај Слободан је 1941. чак био и у партизанима а рођени му брат, Мита, погинуо на Сремском фронту. Знао је, истина, да понекад опсује власт, па ови из Уdbe нареде да му се „почисти“ магаза. Света Ивановић му је побрисао задња три цака брашна. Као приде, Слободан је касније отеран на

Уб, осуђен и упућен на робију као „народни непријатељ“ и „привредни саботер“.

– А и ти, колеге „активисти“, нису баш сви били свесни и јединствени. Дешавало се, кад су ти хитни и допунски наре-зи и разрези, да се ми у Месном народном одбору затвори-мо и по 48 сати, и режемо колико ко да преда. Онда неки од-борници, као уморни, извуку се на спавање, а, уствари, јаве својим људима да се спрема акција па они, ако имају скрију неко кило. Већина тих одборника је касније гледала да све те кривице и тортуре пребаци на друге, најчешће на мене, те ме људи и дан данас гледају попреко.

Нема села у Србији, где се поведе разговор о принудном откупу, а да се не помене масовна „рација“ на свиње у лето 1948. године. Била је то „брожљиво“ припремана акција, боље рећи препад, када је за један дан „откупљено“ преко 120.000 свиња, тежине изнад 25 килограма. То је требало да буде „стартни свињски основ“ за новоформиране сељачке радне задруге. Али био је то још један промашај власти. Ме-ђутим кад је у питању сама акција, промашаја није било – тајна операција је успела, почев од одлуке владе ФНРЈ, па до кантарција на откупним местима. У „свињској операцији“ у селу Врело учествовао је и Милош „Влашац“:

– Више од месец дана, пре тог препада на свиње, партија и СКОЈ су добили тајни задатак: да се свим сељацима, који су били од четврте категорије па навише (изнад десет хектара), тајно евидентирају свиње. О овоме није смео да зна ни месни одбор, сем чланова партије и СКОЈ-а

– Направили смо списак домаћина и свако је добио свој реон. Гледали смо, на пример, да ти у реон уђе неки рођак или комшија, да не испадне сумњиво ако му се преко дана промуваши кроз вођњак. Где није могло тако, бројали смо ноћу и по неколико пута. Уписано је све, свака свиња имала је свој „картон“: да ли је, вепар или крмача, нераст

или назимица, тежина и старост (од ока), дебело или мршаво, а посебно се тражило да се прецизно упише боја длаке; црно, бело, жуто, сиво, шарено, пругасто... У тој акцији је учествовала, врло активно, и Мица Чанић, супруга Јове из Удбе. Терала нас је као Бог ћавола. Акција „евидентирања“ је завршена за десетак дана у највећој тајности а бројно стање, и остало, однето у срез.

– Ми сеоски активисти тада нисмо имали појма зашто се то ради, нити смо смели да питамо, јер је строго наређено да се о томе ћути. И једне ноћи, било је то у сред лета 1948., можда крај јула или почетком августа, у време највећих врућина и жега, наредише хитан састанак чланова партије и скоја. Донели празна решења и ту на лицу места попуњавамо име и презиме домаћина и број свиња за предају. Ко није имао прасад испод 25 килограма, тешко да му је тада и једна већа свиња остала у обору. Радисмо целу ноћ.

– Другу ноћ смо послали сеоску милицију са позивима да сви позвани домаћини морају доћи пред месни одбор у седам сати. Нити је милиција, нити људи, знала о чему се ради. Прозивамо на лицу места и уручујемо решења, у којима је још стајало: „Откупно место Бањани – рок испоруке: ОДМАХ!!!“ По један милиционар и један одборник, или активиста, на одређен број домаћина. Начин саопштавања, озбиљност и строгост, уз присуство удбаша са пиштолима за појасом, деловало је на сељаке тако да нико није смео ни да писне. Ако се и десило случајно да је неко од тих сељака покушао да нас превари, тако што би од комшије узео мање свињче да преда а остављао веће, није успевао, јер ми смо имали „личну карту“ обора. Такве смо враћали са упозорењем: „Ево боје длаке, трк кући дотерај такво и такво свињче!“

– Само из Врела отерано је тог дана преко хиљаду комада свиња. У Бањане су догонили из три села, па није могло

да се постигне мерење на једној ваги, него наћемо две. То је била глупост и пропаст јер ту су, на оној врућини свиње почеле да се разболевају и цркавају. Видело се одмах да нико, уствари, не зна шта ће са тим свињама, а хране није било обезбеђено ни за пети део, што треба. Очигледно, да тада ни сељачке радне задруге нису биле спремне да их прихвате. Изгледа, као да је циљ био да се свиње узму од „кулака“, а за даље нема веза, нек поцркају. Тако је и било: нит је држава искористила, а, изгледа, ни сељачке радне задруге, а сељаци су остали без запата за наредну годину, која је била још гора по питању принудног откупа пољопривредних производа и стоке.

Неспорно је да су срески властодрши вршили притисак на сеоске активисте како би ови спровели „раскулачивање“ најраднијих и најугледнијих домаћина. Али, ако су сеоски моћници били толико „свесни“ да схватају да је то што се од њих тражи да раде, неправедно, нехумано и наопако, зашто се нису побунили, супростили наредбодавцима, једносставно, одбили да извршавају такве налоге и наређења?

– Лако је то сад рећи! – каже Милош Радовановић. – Али, ја сам тада био члан Комунистичке партије Југославије, имао сам функције у сеоској власти и органима, био сам и у среском одбору, поротник у суду, на челу многих акција... Да сам отказао послушност и налоге од стране среза, комитета или Удбе, мене би ишчланили из партије, сменили са власти и положаја, деградирали до краја... Овако, ја сам у јануару 1950. године на изборима добио највише гласова и изабран сам за председника Месног народног одбора у Врелу, а Света Ивановић – „Калајџија“ за заменика!

Тако заврши своју причу о „планском“ откупу Милош Радовановић, звани Влашац, из села Врело код Уба. Човек овде може да остане без речи и без питања, али већина мештана, који памте те „дивне“ дане, каже: „А зашто “Вла-

шац" не рече ко га је то све гласао, или још боље, ко му је тада бројао гласове!" То, заиста, није причао.

У Врелу, богатом селу код Уба, комунисти нису успели да оснују сељачку радну задругу. Зато су, вальда, „кулаци“ дебело платили цех: свима имућнијима су за време „планског“ откупна, 1948 – 1951. „чистили“ кошеве, магазе, амбаре, штале и оборе. Продавали су људи тада и што никада не би само да би докупили жито или стоку и испунили обавезу према држави. Тада је хектар земље поред Тамнаве могао да се купи за мање од једне тоне жита. Али комунисти су оборили цену земље још 1946., када су извршили аграрну реформу. Двадесеторици сељака у Врелу је одузето све преко 20 хектара и подељено тзв. „аграрним интересентима“. Од њих 50-60, који су ту земљу примили као поклон, ретко који да је и даље поседује, углавном, су је продали првом приликом и то јефтино – баш као туђе.

– Славко Јаковљевић био је у то време млад, није био ни „активиста“ нити прави „кулачки син“, али памти то зло време:

– Мој отац, Михаило Јаковљевић, је прошао без робије. Можда му је „помогао“ један од тих „активиста“, неки Света Ивановић-Калајџија. Ја се сећам кад је отац рекао: „Купио сам Калајџију за 100 кила брашна. Уствари Света је добио задужење да нам „почисти“ амбар и магазу, али он је био „фер“, оставио нам је 6-7 метара жита, односно, за толико нас раздужио. Од тога је било и нама и њему; отац му је кришом отерао два цака брашна и, вероватно, га због тога и даље „држао у шаци.“

– А мора се признати, истини за вольу, да се тада није било лако одупрети среским властима и њиховим наредбама. Ко је смео да се супростави, рецимо, Јови Чанићу (из Уdbe

на Убу) кад он није хтео да разуме и спаси Радоја Јаковљевића од зулума откупа и тако врати „заям“ из времена четничке владавине; кад је био комплетан претрес три села, партизан Чанић је то све безбрежно гледао са Радојевог тавана, јер у Радоја четници нису сумњали, нити претресали.

– Људи су се овде у Врелу мучили, трпећи терор откупа, али и тешили да има и горе. Знам, тада се причало, да кад у суседно село Љубинић, које је припадало Посавском срезу, дође Петар Муњас, секретар Среског комитета из Обреновца, да „убеђује“ сељаке да се упишу у сељачку радну задругу, сви домаћини пребегну у Тамнавски срез, у наше село Врело.

– Ја сам лично гледао кад су сељаци догонили свиње у Бањане, у оној чувеној летњој акцији одузимања свиња. Брућина, гори небо и земља, а председник Среског одбора, Боца Танасијевић, шетка у заврнутом мантилу да би му се видео пиштоль за појасом. Колико се саћам, тек шести дан потерали су свиње у Лајковац. Двадесетак гонича гонило је преко 5.000 свиња.

– Одмор су направили у Врелу, код цркве. Полезале јадне свиње по каналима, позевале од жеге. После 2-3 сата одмора кретоше, пуцкају оним бичевима, остале по каналима преко 20 црклих животиња. Тада се причало да је, што у Бањанима што на путу и Лајковцу, угинуло више од пола, од глади су и јеле једна другу.

Кидисале свиње на свиње, кидисали „активисти“ на „кулаке“, и остале који нису хтели са њима. Један од тих, за кога се може рећи да никако није могао бити „кулак“, 76-годишњи Мијаило Лазић, прича:

– Отац Драгомир ме оделио 1947. Дао ми 7 хектара земље, стару кућу „чатмару“ од два оделења, магазицу, једну кравицу „зекуљу“, једног вепра и три кокошке. Од алате само копачица, без кола, вола и јарма. Ето, то је било све моје „кулачко“ богоатство.

– Али, то им није сметало да 48. и 49. ударе на мене велики нарез жита, меса, сена и масти. Купим некако једну овцу, јагње и вочића те измирим 300 кила меса без костију. Краву нисам смео да дам, јер у оној глади да бар деца имају млека. А било их је троје: Даца, 7 година, Душан 4, а Славко се тек родио. Жена Лепосава мора око мале деце, а ја од домаћина до домаћина аргатујем цео дан за два-три кила брашна. Најгоре што су и њима побрисали магазе. Увече не вечеравам, него ми газдарица спреми парче леба, а ја оно донесем деци. Ишао сам чак у Бобову, иза Ваљева, да тресем шљиве код Милана Симића. Он, и Живко Сандић одавде из Врела, су ми са својим запрегама орали и помагали. Срећа био сам здрав као дрен, могао сам да легнем у поноћ, а никад ме зора није затекла у кревету.

– У јулу 1949. овршем 29 метара, а нарез 50. Поред краве од стоке још само туђа крмача – узео од Уроша Лазића да чувам и делим прасад на пола.

– Нису долазили да претресају и траже жито јер су знали да немам, али позива у месни одбор и претњи на претек. А све зато, што нисам хтео са њима да злостављам друге домаћине. Провучем се некако до децембра, али ме пред Нову годину киднаповаše у сред Уба. Био сам изаргатовао два кила масти и понео на Уб да дам једном човеку, за суду, требало жена да кува сапун. Идем ја кроз Уб, носим онај лончић кад милиционер мене за руку: „Друже, мораши са мном!“ Ни-

ти ја познајем њега, нити милиционар познаје мене, сигурно ме неко пратио и само пружио прст, као на страног шпијуна.

– Утераше ме у једну малу собицу среског затвора, у којој је било већ двадесетак људи све због жита. Има и старијих људи, чиче преко 80 година. Го под, у ћошку кофа где, за-клоњени шареницом, обављамо нужду. Кофа се празни једном дневно, па се гушимо од смрада. Нема саслушавања, већ сутрадан одмах пред „народни“ суд, због „привредне са-ботаже“ – неиспорука жита и меса. Ја кажем: „Друже судија, ја би волео да је родило као грожђе „беловар“ па да дам све, мени само да остане један грозд, али није родило, нема, же-на и деца остала без икога, имају само воде у бунару.“ Судија: „Друже, ниси предао!“ Ја: „Немам!“ Само толико. Пресуда већ написана, па оно: „У име народа... 11 месеци принудног рада...“

– Држали су нас ту још десетак дана, у оном смраду и тес-коби. ту смо провели и Божић. Мени Лепосава пошаље по Владиславу Лазићу чинију купуса и парче проје.

– Онда једне ноћи, по мразу, у поквареном камиону без цираде, отерају нас у Забрежје. Тамо смо копали неке наси-пе а сећам се да су нас ноћу терали да дижемо бетонске пло-че на неким стамбеним зградама у Стублинама.

Тако су киднаповали и осудили Мијаила Лазића и отера-ли на присилни рад, под стражом. У празној кући остала су-пруга Лепосава, са троје мале деце (једно у колевци). Лепо-сава прича мирно, али са тугом.

– Били су прави душмани. Мужа ми киднаповали као највећег разбојника, а да ме нико није обавестио шта је с њим. Ја сам ту целу ноћ прекукала. Није прошло ни два-три дана, ето ти усред ноћи долази сеоски курир – пандур Мића Младеновић, са позивом да се одмах јавим у месни одбор.

Како ћу кад је дете у колевци, те не одем, него ујутру пораним.

— Тамо тај Гвозден Радојичић истреса се на мене: „До 10 сати да предаш 20 метара пшенице, или ћеш бити истерана из куће и ходаћеш од туђе куће до куће као псето!“ У мени нека снага и мир, па кажем: „Ако, свак ће ме примити!“ Он опет вику на мене, прети, говори свашта, а ови наши, Драгомир, „Влашац“ и „Калајџија“ ћуте. Окренем се и одем.

— Звали су ме, на исти начин, још 5-6 пута, све усред ноћи, али ја више нисам хтела ићи, па шта буде, дете ми било мало у колевци.

— Било је тешко и за хлеб и са хлебом. Доносили су нам људи кришом. Мој отац Милосав Јовановић из Дрена нам донео нешто брашна, а знам да и сам није имао довољно. После су и њега отерали на робију због неиспоруке обавеза.

Злопатила се Лепосава код куће у Врелу, злопатио се Мијаило на принудном раду у Забрежју и Стублинама целу зиму 1950. године. У пролеће, пред Ускрс, добио је „помиловање“ и дошао у празну кућу. Нарез жита из 1949., због којег је робијао, није му опроштен, водили су му и даље као дуг, и у наредној години. Тада је Мијаило урадио нешто што никада раније као добар радник и заљубљеник у земљу ни у сну не би урадио:

— Стегнем срце и продам њиву поред Тамнаве, звану „Ранковача“. Неком Јовану Циганину, дам пола хектара за 500 килограма жита, а других 50 ари дам Бранку Јефтићу за два мала јунчића, да би наредне године и ја имао нешто да хватам у јарам. Поново сам радио са својих десет прстију, дан и ноћ. Опет срећа, послужи ме здравље. Попусти малко и тај терор око откупа, те се извукосмо, а било је дошло до грла.

– Хвала Богу, мало по мало, стекосмо све ово: нова кућа, нова штала, помоћне зграде, расне краве. Рад све побеђује, само сељака не треба дирати, нека ради, па ће бити и за њега и за државу. Ја сам на kraју kraјева ipак задовољан, ту су деца и унучад. Једино је, ipак, остала нека туга у срцу kad се присетим шта су нам све radiли oви neљуди. A, да су бар то bили ne знам одакле, него наши, одавде из Врела.

ГРЕСИ ПОБОЖНОГ ДРАГИВОЈА

У време присилног откупа и утеривања у сељачке радне задруге тј. „раскулачивања“, у посавском селу Дрен, недалеко од Обреновца је 15-ак „кулака“ отерано на робију због неизмирених обавеза у житу и месу, а некима је и имовина конфискована. „Сељак зна бити тврдоглав, али ипак не толико да би ишао у затвор а да је имао код куће још нешто за предају!“ – каже један мештанин.

Међу „робијашима-кулацима“ био је и Верольуб Живановић, коме је тада – 1949. било 26 година. Сећа се „добро“ и каже:

– Били смо богата кућа, близу 40 хектара земље, пуне стаје стоке. Узимали су реквизицију и Немци, али не толико да ти испразне кошеве, амбаре и штале, или, још горе, да ти не оставе семе за сетву и стоку за даљи приплод.

– Али кад у јесен 1944. дођоше партизани, видим ја да нико не може да те упропасти горе од свог. Узеше нам тада партизани две краве и заклаше за своју војску. Касније, мало по мало, успостави се и „народна“ власт: месни народни одбор, партија, па СКОЈ. Главни су били: Иван Којић, Борисав Младеновић, Никола зв. Вићарин, Милинко Јовановић, Станимир Симић и Милан Којић.

– Аграрном реформом 1946. узе нам држава 18 хектара земље и поклони сиромашнијим сељацима, али и нерадни-

цима, који су је, чим су се стекли законски услови, испрода-вали. У лето 1948., на препад, покупише гро свиња код иму-ћнијих домаћина. Мени такође скоро све.

– Почетком 1949. воде ми дуг 20 метара жита, а био сам раније већ све предао. Није остало било ни кило, а у штали, после претходне предаје, остала само једна крава. У кући нас је било четворо: стара мајка Даринка, сестре Десанка и Драгица, и ја. Морало се нешто и јести.

У јуну 1949. органи Удбе су ухапсили Верољуба. Држали су га у Обреновцу више од три месеца, па га осуде на две године робије због „привредне саботаже“. Одмах су их спровели у Забелу да раде у „Препороду“, како каже, „за 200 грама проје!“ Док је Верољуб робијао, сеоске власти су му у јесен запечатиле чардак тек обраног кукуруза. Касније су довели Цигане и неколико мобилисаних сеоских кола и све отерали у новоформирану сељачку радну задругу у Дрену. Говорили су им: „Шта ће вама кукуруз кад немате стоке!“

– Онда је Никола „Вићарин“ лично дошао и одвео једину краву из штале. Сестра Десанка је плакала и говорила: „Зар једину краву?“ а Никола ће: „Ако вам је тешко, ево вам штранке па се повешајте!“ – прича Верољуб.

– Док сам ја био затворен у Обреновцу, Месни народни одбор је од моје мајке тражио три хектара земље од кућевног плаца за потребе задружне економије. Уствари, све се сводило на то да и нас богатије натерају у радну задругу, а ако не-ћемо, онда да нас пошаљу на робију а имање да конфискују.

– Вршен је и страховити притисак од среских власти из Обреновца. Најгори је био Петар Муњас, секретар Среског комитета. Кад чујемо да он долази у село, ми бежимо као мишеви од ласиће. Знао је да се дере као коњ и да на људе потрже пиштолј...

У јуну 1950., после годину дана робијања, Верољуб Живановић је „помилован“. Дошао је у Дрен и пронашао пра-

зну кућу, опустошене штале и оборе. У тој муци и јаду није ни сањао да им то све није било довољно, па да га и даље прате и праве замку. О томе каже:

– Онда нисам имао радио апарат па сам вести слушао на онај „детектор“, оно са слушалицама на ушима. Пробуде ме у сред ноћи и отерају у Милосављеву ковачницу, коју су наши сеоски комунисти били претворили у затвор. Саслушавали су ме тројица из Обреновачке Удбе: неки Борисав, па онда Филиповић и Жика, звани Бургија. Циче на мене: „Ти си реакционарна банда, непријатељ народа, чекаш краља! Шта си чуо на вестима, кад ће краљ у Београд!?” Почеке прво шамарање па онда шутирање ногама. Псују ми мајку бандитску, а моја јадна стара мајка је тада облетала око ковачнице и на сав глас кукала. Кад ме „поштено“ изгрдише, испљуваше и изудараше, пребацише ме у другу просторију, где је већ пре мене исто тако прошао Мија Спасић, али због жита.

– Сутрадан ујутру изведу ме пред „мој“ Месни одбор који ми утрели акт да се хитно јавим код јавног тужиоца у Обреновац. Прочита тужилац оно „писмо“, клима главом и каже: „Видим, млад си, до јуче си био на робији, а Станимир (Симић) решио да те поново отера. Него послушај ти мене, продај 2-3 хектара земље и купи ових 2.000 килограма меса и 17 метара зоби, што те дуже, па се за овај пут спаси!“

– Тек ту, пред тужиоцем, дознао сам да „дугујем“ још меса и житарица. Затворили ме и тукли због „детектора“, а сад траже месо и зоб.

– Стигнем кући касно увече и одмах, заједно са мајком, кренем у „пазар“ – да продамо „Јелачића њиву“ од два хектара. Младену Петровићу смо продали хектар и 30 ари а оних 70 узе Стева Марић. За тај новац смо таман имали да купимо три јунца, две краве и 17 метара зоби. Предадох све и спасих се поновне робије.

Верољубу Живановићу је месни одбор и сељачка радна задруга у Дрену, без икаквог решења „конфисковала“, отерала и продала шталу у Купиново, а пресечену половину чардака у Ушће. Развалили су и отерали и качару, са укупно два вагона разних буради. На кућном плацу Живановића остале су рушевине.

И таман кад је престао „плански“ откуп, и Верољуб мислио да малко живне, дође 1953. године Закон о земљишном максимуму. Комисија дели и бира: Најбољих 10 хектара уступи сељачкој радној задрузи „Дрен“, а оних лошијих 10 остави Верољубу. Коначно су успели да остваре циљ: узели су му оних целих 4 хектара и 14 ари кућевног плаца за задужну економију.

Један од „раскулачених“ сељака из Дрена, Драгивоје Вићентић није жив, али „шта су им радили“ памти његов син Војислав и снаха Радмила. У кући их је тада било осморо. Све се, углавном, догађало од 1948. – 1950. године када је, он Војислав, био у војсци. Прича Војислав лагано исталожено, али тужно:

– Отац Драгивоје био је врло побожан човек и за то време веома начитан. Имао је пуно књига, нарочито верских. Иако је, „кад су дошли партизани“, био први у селу по сакупљању добровољних прилога за фронт, агитовао је чак и у цркви, његова побожност је касније сеоским „новокомунистима“ сметала. Као и другима, и оцу су 1948. отерали свиње из воћњака. На препад отели 60, оставили само петоро, чија је тежина била испод 25 килограма. У 1949-ој моји су наврли 90 метара пшенице, а откупом је предвиђено да предам 120. Елем, због тог „вишк“ оца Дра-

гивоја су ови из Месног одбора затварали у сеоски „затвор“ то јест подрум Чеде Јовићића. Онда су у нашу кућу дошли ови из села и удбаши из Обреновца, покупили све књиге, верске и остале, и запалили.

На суду у Обреновцу „кулак“ Драгивоје Вићентић осуђен је као „народни непријатељ“ и „привредни саботер“ на пет година робије. (Један дан робије за килограм и 800 грама жита.) Конфискација је спроведена одмах. Узели су и уступили сељачкој радној задрузи седам хектара најбоље земље, а Вићентићима оставили само три и по, најгоре и разбацане у девет парцелица. Одузели су још две кобиле и ждребе, кола, чезе, плуг, дрљачу и сав пољопривредни алат. Остале су тада биле две краве, „Мргуда“ и „Зекуља“. Али не задуго, памти Војислављева супруга Радмила:

— Поранила ја ујутру, музеј баш „Мргуду“, била је боља и млечнија од „Зекуље“, кад, ето ти на врата штале Станимира Симића. Мени се руке одузеше, јер знам кад он и његови дођу, не пише ти се добро. Ни помоз' Бог, ни добро јутро, него строго: „Ајде, устај испод те краве, водим је у радну задругу!“ Заплачам се ја, не знам шта ћу, па молим да сачека да завршим да не остане крава недомужена. Али не вреди, не даде баксуз! Одреши и одведе „Мргуду“, а ја остадох да кукам и плачам; свекар на робији, свекрва стара, заова неспособна у ногу, девери на школама, дете ми у колевци од шест месеци, муж у војсци; тешко да теже не може бити.

Онда су сеоски „активисти“ и чланови сељачке задруге дошли у двориште Вићентића на „радну акцију“ – да разваљују и терају помоћне зграде. Кад је Војислав дошао на одсуство, баш су разваљивали шталу.

– У војсци су ме држали више од годину дана под присмотром, јер су ми ови из Дрена послали лоше карактеристике. Тек касније, кад су старешине увиделе да је све то напаковано, почели су се према мени нормалније понашати. Долазим на одсуство. Отац на робији, све празно, у рушевинама, почели да руше и шталу. Све то раде наши људи из села и моја врста – омладина. Намерно певају, избацују пароле и кикоћу се. Стежем срце и ћутим, шта могу сем да зарадим војни суд. Свашта су нам радили. Сете се, на пример, па нам у ноћи уочи Првог маја набију трње на капију.

– Ишли смо оцу у посету у Забелу код Пожаревца. Разговарамо преко два реда жице, између нас стражар, не смеш ништа да причаш, само се гушимо од плача.

– Оца нису могли да сломију ни у затвору. Он се за нашу славу – Светог Николу и у затвору молио Богу. Иако је био стар и нежног здравља, отерали су га из Забеле да ради у руднику Костолац. Тек кад је тамо ослепео на једно око и почeo и на друго, после две године тамновања, пустили су га кући, где је убрзо потпуно изгубио вид.

Уствари, већ поменути „новокомунисти“ Дрена су испунили обећање: Јер, кад је једном, у јеку „чишћења“ амбара и кошева, стаја и обора, Драгивоје пред црквом рекао „па, људи, го се не скида“, активисти су му поручили: „Ми ћemo теби и кожу скинути!“

ГЛАД И СУЗЕ У ДЕЧЈИМ ОЧИМА

У Бељину, селу бившег посавско-тамнавског среза, у време принудног откупа, свакако је најгоре прошла кућа браће Тошић – Живка и Тихомира... Из рата су изашли као велика породична задруга – двадесеторо чељади у кући. И са земљом су били најјачи – близу 130 хектара. Одмах после рата, првом аграрном реформом, скресани су за половину, тако да су у „сукоб“ са државом око „планског“ откупа ушли са шездесет хектара и поприлично стоке. Живко није имао деце, али је брат Тихомир имао 11-оро. У време робијања и конфискације двојица Тихомирових синова су имали осморо малолетне деце.

Док су Живко и Тихомир робијали, овамо у кући највише су „цех“ платили Тихомиров син Пила и снаха Радмила, која је једина жива и памти све муке:

– Кад сам се ја, одмах иза рата, удала за мог Пилу Тошића, кућа је била пуна као око. Пуно коња, волова, крава, јунади... око 80-оро. Пун воћњак свиња, пашњак оваца, авлија зграда; два чардака по 12 метара, магаза (осам са десет метара), казан, жетелица... Имали смо и четири циглане са сто хиљада цигле. Све је то збрисала наша држава и ови наши из Бељина: Радомир Адамовић, Момчило Тошић,

Драгољуб Топаловић, Војислав Миловановић... Било их је још али, ови су били најгори. Ко би се сад сетио колико су пута били затварани и мучени, свекар Тихомир и чича Живко. И мог веселог Пилу су затварали и тукли све у стомак, овде у Месном одбору, ови наши, и удбаши из Владимираца. Свекар и чика су укупно провели више од по две године на робији.

— Кад су њих два били по затворима, 1950. и 1951., нас су овде оставили без игде ичега: без све стоке, без свих зграда сем куће, без свог алата и покућства као и без земље. Од 60 и нешто хектара оставили су, на нас двадесеторо, по 40 ари на сваког.

— Ово, што стоји у неким сачуваним папирима, је „цвеће“ према ономе шта су нам све радили, без икаквих ’артија. Кад је Војислав Миловановић потерао наше две задње краве, ми га молимо да нам остави једну оноликој деци за млеко, а он каже: „Ево вам га, на!“ и показује лакат. Исто тако Мишко Адамовић и Жоја Миловановић не хтедоше да нам оставе бар једну овцу.

Покушаћемо да од неколико сачуваних „артија“ добијемо слику пропasti Тошића дома у време када се имовина, стицана деценијама, губила преко ноћи. Пођимо од пресуде Среског народног суда у Владимирцима, коју је 21. марта 1946. године донео судија Драгослав А. Чокановић.

„**ОКРИВЉЕНИ** Тошић Живко зем. из Бељина, стар 65 година, Србин, вере православне, неписмен, војску служио, раније осуђиван због привредне саботаже, доброг имовног стања... **КРИВ ЈЕ:** што није извезао у откупни магацин вишак пишенице од 20 метара... чиме је починио кривично дело недопуштене шпекулације и привредне саботаже, па га суд проглашава кривим и кажњава новчаном казном од 15.000 динара у корист исхране сиромашног становништва федералне републике Србије. У случају ненаплативости иста му

се има претворити у казну принудног рада, рачунајући за сваки 50 динара један дан рада.“ При крају образложења пресуде, суд наглашава: „...с обзиром на године старости није га казнио принудним радом.“

Исте јесени, на основу Закона о помиловању, исти суд ослобађа Живка казне, али касно јер је он већ платио. („Пожео вук магарца.“) Како смо видели на почетку приче, Тошићима су после узимали све што стигну углавном, без папира, па тако и нису могли да се жале.

Тако то траје око годину дана да би, цитирамо: „Министарство унутрашњих послова ФНРЈ Опуномоћство управе државне безбедности за срез посавотамнавски... 9.VIII 1947. Владимирци, на основу материјала којим располаже... а у вези антинародне делатности Тошић Живка... донесу РЕШЕЊЕ да се именовани стави у притвор... СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОБОДА НАРОДУ“ (Потпис) (Да напоменемо да су решења среске удбе извлечена на гештетнеру, а имена уписаныа руком, што сведочи да су „непријатељи“ хапшени масовно.)

И таман да човек помисли да је Живко можда нешто бушкао против народа и државе, кад оно већ после четири дана – 13. августа, судија Д. Чокановић доноси пресуду којом се Живко осуђује на три године лишења слободе и новчано 20.000 динара, што је од 4.800 килограма нарезане пшенице извезао само 476 килограма и што није засејао 20 хектара пшенице већ само 10, па му је самим тим остало и семе. (Судији Чокановићу сада није сметало да Живка казни робијом, иако пре годину дана то није учинио због Живкове старости).

Из притвора Живко се жали Окружном суду у Шапцу и између осталог пише: „Ја сам старешина задруге од 21 члана породице. Било је под пшеницом 10 хектара, под кукурузом 15, под сунцокретом 2, под шећерном репом 2, под баштова-

ницом 3, воћњак 10, ливада 11, пашњак, двориште...“ (Наводи и сабирање се слажу у ар). „Уредба о откупу житарица је скорог датума, па ја нисам могао да се у потпуности преоријентише на пшеницу... Ја нисам крив што ове године на мом имању није добро родила пшеница, те немам доволно ни за државу ни за себе. Моја кућа је задужена и кукурузом око 320 метара и ми заиста зебемо од сутрашњице, јер није човечно да чланови моје задруге који су преко целе године неуморно радили, да преко зиме остану без хлеба...“

Већ 1. септембра Окружни суд у Шапцу „У ИМЕ НАРОДА“ одбија жалбу и у образложењу каже: „Жалба је неосновна, јер оптужени је очигледно имао намеру да исту пшеницу прикрије и доцније прода по црноберзијанским ценама... Неосновани су и наводи жалбе да оптужени није ове године овро количину која му је одређена да преда као обавезан вишак, јер МНО у смислу Уредбе о откупу житарица наложио оптуженом да преда вишак према величини поседа, а што оптужени није посејао више пшенице не извињава га и не ослобађа предаје обавезног вишака...“

Живко је упућен у Казнено-поправни дом у Ниш, а власници су као носиоца домаћинства, и свих јада и мука које уз то следују, одредиле Тихомира. Радмила се сећа да су тада продајали шта су стигли те некако докупили нарезану пшеницу, због које је девер Живко отишао на робију. Већ после месец и по дана, 15. октобра 1947. године, Живка су пустили са робије. Наравно, зато што је био болестан и стар и неспособан за рад.

У каквом имовном стању су били Тошићи идуће, 1948. године, говори и једна Тихомирова жалба „СРЕСКОМ НАРОДНОМ ОДБОРУ преко Управе за откуп меса, ВЛАДИМИРЦИ... Ја у својој задрузи (кући) имам нас 20 чланова и то: ја, мој брат Живко, моја четири сина а од којих су два пунолетна и имају својих осморо мале деце неспособне за рад

и привређивање уопште. Од стоке имам свега два вола и две краве музаре од којих нам млеко служи за исхрану мале деце и нас свих.

Затим у жалби наводи да му је за 1948. нарезано да преда 3.261 килограм меса, а да он кад би све предао – говеда, свиње и овце, не би имао ни половину, јер му је Месни одбор раније већ све отерао и покупио.

Срески одбор одбија жалбу.

Да је Тихомир одмах затворен у владимирачку Удбу сведочи и следећи документ: „ПУНОМОЋСТВО; Како се налазим у затвору и лишен сам слободе а да би мој брат Живко могао од мог дела продати 4 хектара земље ради набавке кукуруза и меса и предаје у државни магацин, то овим овлашћујем брата Живка Тошића из Бељина да може пуноважно отуђити 4 хектара земље где он нађе за сходно и купца може осигурати.“

Сада је Тихомир у затвору, а брат Живко продаје земљу и измирује обавезе. Пуна кућа народа, а празна свега другог. Срески и месни народни одбор, решени да Тошиће докрајче, 6. марта 1949. издају решење: „На основу члана 9 Уредбе о обавезному тову свиња код економски јачих домаћинстава... дужан је према горе поменутим Уредбама продати по државним (везаним) ценама следеће: говеда 6 тежине 2.600 килограма, овце 8 – 500 кг. мршаве свиње 6 – 400 дебеле свиње 6 – 828 килограма.“ Све под претњом кривичног поступка. А знали су у месном и среском одбору да Тошићи немају више оваца, ни свиња, а од говеда само две задње краве.

И сад је дошло оно са почетка ове приче. На робију је отеран и Живко, конфискована је имовина, отеране две задње краве, развољене све зграде, сем куће, и отеране по разним сељачким радним задругама. Авлија остала у рушевинама.

– Замислите нас у кући осамнаесторо, а ништа немамо од стоке, у кући ни кашике масти, ни кутлаче брашна – каже Радмила. Ја и Пила смо ишли у Прово, радили код неких људи за парче леба и неко кило брашна да донесемо деци, којих је био цео чопор.

Тошићима никада није ништа од одузетог враћено: ни земља, ни стока, ни покућство, ни зграде. То се код њих и дан данас види и осећа. Полазећи из бивше најбогатије куће у Бељину – браће Тошића, слушамо Радмилу како говори кроз плач:

– Толико су нас упропастили и понизили да је јадна свекрва – баба Перса, под своје старе дане морала да иде у прошињу по посавским селима. Кришом су нас помагали и овдашњи Цигани од оног што и сами испросе по сељачким кућама. Свако зрно кукуруза је било вредно као зрно злата, па ми није падало на памет да мељемо у воденици и дајемо ујам него сам ја све то туцала на ступи. Седим на сред куће, тучем оно зрневље, а гомила мале деце около, из очију им глад и сузе.

Кад утучем шаку-две, одмах квасим и, кобајаги, правим качамак, али без масти и млека. Деца јуришају, хоће ручице да опеку, не могу од глади да чекају. Онако упона спремљено и посно изручим на под, (однели су нам били и све посуђе), а деца се отимају и халапљиво једу. Ја плачем, и ако има још која шака кукуруза, ја тучем поново, а ако нема ја бежим напольje, кријем се од деце. Чекам да се свекрва врати из прошиње, да нам Цигани дотуре штогод или мој Пила донесе из наднице. Тако је било, не повратило се ником.

КУЛАЧЕ, ОПРАСИ СЕ!

У Мишару, историјском селу поред Шапца, срели смо Живорада Танасића, који поводом изношења истине о времену откупу каже: „За нашу кућу рат није завршен 1944. него 1953., када су начисто престале обавезе.“

У време окупације у кући Живорадовог оца Милована и стрица Момчила било је 12-оро чељади. Немачка експедиција је 1943. године ушла у Танасића двориште и направила пустош: запалили су велику шталу, (20 пута 6 метара), све ствари из куће, чардак, гумно сена, отерали сву стоку, чак су, кажу, и гускама пооткидали главе и њих, онако безглаве, однели. Танасићи су тада спасили главе бежећи код пријатеља у Кујавицу и Јаловик.

Кад су 1944. године дошли партизани, у борбу, на Сремски фронт су отишла обадва брата – Милован и Момчило. Тако се може рећи да су у првим данима после рата Танасићи почели, такорећи, од нуле. То ништа није сметало новим властима да главу куће – Милована, отерају да 1946. године шест месеци ради у Борском руднику.

Прича Живорад:

– Били смо голи, боси и сиромашни као сирће, иако смо имали око 20 хектара земље. Тада су на „добровољни“ рад, на пример у Борски рудник, терани, углавном, сељаци и то

они богатији. Кад дође 1948. године, сврсташе нас у осму категорију, што је значило у најтеже „кулаке“, које треба одерати. С једне стране велики нарези жита и меса, а са друге велики притисак да се уђе у сељачку радну задругу.

– Дошао нашој кући Живан Петровић, мислим да је тада био секретар Месног народног одбора, и каже оцу: „Ако не-ћеш у задругу, има да идеш у затвор и на робију а земљу ће да ти конфискујемо, па бирај шта ти је боље!“ Отац није хтео ни да чује, говорио је да не жели да му командују гори од њега и слично. Е, онда они кретоше са ужасним нарезима. Одреде да предамо 75 метара кукуруза у зрну, а ми те године убрали свега четрдесетак у клипу. Овршемо 36 метара пшенице, они траже само за њих 50. Нарежу да носимо 36 килограма вуне, а знају да немамо ниједне овце. Имали смо једну краву са телетом и два ватаћа вола, а нарез меса нам је те године износио 1750 килограма. У обору само крмача и једна назимица, а траже да предамо 800 кила свињског меса. Поврх свега хоће 50 килограма масти, а ми у кући ни кашике за запршку лонца. Чак су нам тражили неколико килограма перја од гусака, а ми тада гуске нисмо ни гајили.

– Није имало ни појма да се испуни обавеза, нити нека шанса да се снађеш. Нисмо дugo чекали, дође из среза Раден-ко Полић. Позову оца у Месни одбор. Одмах, још с врата, пита мог' оца: „Зашто се ти, Танасићу Миловане, не упи-шеш у радну задругу?!“ Кад је отац заустио да му каже како не може да слуша горе од себе, Полић скочи па му набије у уста пиштољ до дршке. Одмах је позвао и милицију, везали су га и отерали у Шабац, у Удбу. Колико се сећам, отац је био први кога су затворили због обавеза и сељачких радних задруга. Тамо, у затвору, су га кињили, бесомучно саслушавали, тукли и иживљавали се на разне начине. У „паузи“, док се одмаралају од батинања, имали су обичај да „кулаке“ чврсто вежу за столицу, а онда о мошнице обесе циглу.

– Кад и тако нису успели да га сломију, даду га на суд и под хитно осуде на годину и по дана робије. Све је издржао у Забели и тамо негде у Санџаку.

– Чим је отац отеран, стиже из Шапца камион „Чепел“, пун затвореника, са милицијом, и поче пљачка наше куће, без икаквог решења или списка. Мајка Обренија кука по дворишту и моли да не терају све, да остане нешто, бар деци, а онај што их предводи, каже: „Не треба тој деци ништа, то су деца бунтовничка!“

– Отерали су нам тада све што смо имали: једину краву и теле, обадва вола, (свиња није ни било), похватали су и ко-кошке, кола, плугове, казан-лампек, све посуђе, осталоše само празни зидови. А било је у кући четворо деце испод 12 година.

– Стриц Момчило обећа да ће да уђе у задругу, па нас власти поделише. Нама конфисковаше 9,5 хектара, оставиши само три све са двориштем. Били смо толики бедници и сиромаси, да ми ни на памет није падало да се женим, а и која би луда пошла за мене, да, ваљда, гладујемо скупа.

– Касније, 1964. године, одем на рад у Швајцарску, музар сам краве код неког Јозефа, после сам био и трговац. После три године зарадим мало паре па од Комбината Шабац откупим два и по хектара наше бивше земље и још других четири и по. Сад живим сам са мајком и размишљам како су ми упропастили најбоље године живота.

– Нека се запише и ово: Из Мишара је кроз затворе, а због откупа, прошло око 30 домаћина. Такву и ту државну политику су тада овде стриктно проводили ови из среза; Раденко Полић, Бата Цветковић и неки Дидан. Одавде из Мишара најгори су били; Станимир Лукић, Живан Петровић, Мија Качаревић, Слободан Мишковић, Загорка Мишковић, онда Стошићи, Рале, Милутин и Момчило.

Тако је прошла кућа Милована Танасића која није хтела у сељачку радну задругу. Слушајући причу Драгана Бугарчића, такође из Мишара, долазимо до закључка да ништа боље нису прошли ни они који су уписом у задругу мислили да се спасу. Драган је син Живорада, а унук Живојина Бугарчића.

– Још пре оснивања сељачких радних задруга, деди Живојину су одузели 70 ари храстове шуме у „Липару“. Кад је деда отишао тамо и видео како су шуму изгалатили, оне пањеве, вратио се кући и одмах легао у кревет. Више се није дизао, убрзо је умро од туге. Тада се шумом и још један пре тога, када су му због неизмирених 13 килограма говеђег меса искошкали вола из јарма у пола бразде, у њиви „Ковачица“, и отерали на кланицу, није могао да пренесе. (А издржao је немачку казнену експедицију када је све остављао и бежао главом без обзира.)

– После смрти деда Живојина стигоше још већи нарези и притисци да се уђе у радну задругу. Отац Живорад је морао да се упише јер је дознао да је секретар комитета из Шапца, Полић, овим његовим активистима у Мишару дао налог: „Стисните Живорада Бугарчића, Живорада Кнежевића, Живојина Живановића и Милована Танасића, па ће после сви остали ући у задругу без проблема. А шта тек чека човека кад мора лично код Полића у канцеларију! Одмах вади пиштол, ставља на астал и каже: „Ово је јеванђеље!"

– Људи су се плашили и да пролазе поред Месног одбора, јер председник Миладин Новаковић-Геџа је имао обичај да стоји на тераси и лови „муштерије“. Тако наиђе мој отац, а Миладин са терасе: „Живораде, шта би са оним свињским месом, море, а?“ Отац, да добије у времену, обећава: „Сачекај Миладине два-три дана, да одем у Коцељеву на пијац, да

купим, предаћу одмах.“ Али Геџа се није дао лако умилостивити: „Не, не долази у обзир, не занима ме никакав пијац, никаква Коцельева! Хоћу да се ноћас опрасиш, да подгајиш прасиће, да их угојиш и сутра у осам сати да си ми лично доноeo потврду да си их предао на откупно место! Ако се ноћас не опрасиш, спремај белу торбу па за Пожаревац!“ Ето, такви су били, па ти сад немој ући у задругу.

– А у сељачкој задрузи је било као кад сипаш воду у празно буре, воду лади, воду вари. Једни само командују, другима се не ради.

– Сећам се, 1949., мени је било 15 година, па ме у радној задрузи поставе за шталара, кобајаги ја и мени слични да гајимо и муземо краве. У почетку док су биле неке мрцине, беше тако и тако, али кад дотераше одједном око стотину крава, шарених, све боља од боље, одузетих тамо негде из Мајура, Оциног села и Врањске, настаде хаос. Не можемо да стигнемо да на време све помуземо, па онако млади и неозбиљни мало муземо, мало се пљускамо и прскамо млеком, после смрди цела штала. Нико се од старијих не интересује да нас подучи и каже да млекуље мора да се добро и до краја измузу, него се грешне краве поразболевале од упале вимена и многе су тада због тога пропале.

– Негде пред крај и пропаст сељачких радних задруга нисмо имали наше паше, па су задружна говеда терана преко Саве у Обрежје, на пашњаке. Тамо је, једноставно, нестало 11 волова а да никада нису ни тражени ни пронађени, па са-мим тим се и не зна који их је руководилац скембао. Осетили су да је распад на видику, па су грабили свак за себе. Зато су обични задругари, например, као ми и слични, из задруге изашли голи као „црквени миши“.

Да је народ у Мишару био и го и гладан каже и Миша Бу гарчић: – Мог оца Вукашина су због обавеза затварали, та-

мо у Шапцу, неколико пута. Причао је да су из Мачве у шабачку Удбу затваране и жене, због непредаје жита и стоке.

— Ja се сећам, кад је отац био на принудном раду, мајка Вукосава умеси проју, али је намерно не испече добро како би је мање појели. Тако је мајчина проја била као нека шарена лажа.

ИМОВИНУ УЗИМАЈУ, ДУШУ ЧУПАЈУ

Покојни Никола Ненадовић из посавског села Крнule, недалеко од Владимираца, за време окупације био је у за-робљеништву. Његова супруга Миросава је илегално помагала партизански покрет и мало је фалило да јој због тога „одлети глава“

Њихов син, 68-годишњи Добросав – „Бели“ живи данас сам и сећа се како је било после рата око откупа:

– Имали смо 1949. године нешто преко 20 хектара земље и вршалицу. Са наше земље оврли смо 6.000 килограма жита, а одборници Месног одбора траже да предамо у државни магацин 7.000, јер толико су они пронашли да треба да роди, са оном њиховом „метровском“ од летви. Пошто нисмо могли да се снађемо и докупимо, то шеф Уdbe из Владимираца, Раде Марић, ухапси оца Николу. Одмах му је рекао: „Бићеш осуђен три године и конфисковаћемо ти целокупну имовину!“ Ту Марићеву претњу је сутрадан и формално потврдио Срески суд и судија Милутин Грујић.

– Био сам убеђен да ће нам, поред свих зграда, одузети, развалити и отерати велику кућу а нама оставити ону малу, па се решим на један велики ризик. У току ноћи, пре него

што су дошли у попис и пљачку, позовем своја два добра и поверљива пријатеља, па уз помоћ машинског винта (дизалица од вршалице) срушимо ону малу кућу. Иначе све су нам конфисковали: земље 20 хектара, вршалицу, сав пољопривредни алат, све зграде, сем велике куће. Касније смо од сељачке радне задруге откупили нашу шталу и пушницу. Мени је било најжалије три хектара воћа: шљиве, јабуке и кајсије. Да не заборавим рећи, 1952., пред распад задруга, тај су воћњак искрчили.

– Нама су оставили само два хектара – на нас три брата. Да би зло било веће, оба моја брата – Драгослава и Борисава, отпуште са послла као неподобне синове кулака и привредног саботера. Ја сам успео да се запослим тек 1961. године.

– Како смо проживели тих десетак и кусур година само ми знамо. Узмемо земљу у наполицу, а Месни одбор нас задужи да предамо 231 килограм кукуруза са образложењем: „Пошто су били у могућности да обраде више него што имају обрадиве земље!“ Значи, није им био само циљ да узму жито и имовину, него и душу да ти чупају.

– Отац Никола је од три године робије издржао трећину, углавном у Кучају, секући дрва. Кад се вратио, надничили смо код других сви скупа, само да се преживи, а гледали како се сељачка радна задруга башкари на нашој имовини, ту уз кућу. Заборавио сам да кажем да су нам приликом конфискације оставили једног вола и једну краву, наравно, ону најгору. Вола смо 1951. продали те купили мало жита да се прехранимо, а краву нам, на крају, одузеше са образложењем: „... није расна, па је као такву треба избацити из приплода.“

– Докле су ишли нека послужи и овај пример: Мојој тадашњој девојци је Гојко из владимирачке Уdbe послао писмо, подвучено црвеном оловком: „Зашто се налазиш у друштву непријатеља наше земље!?“

Добросав Ненадовић сакупља по околним селима владимирачке општине податке о бившим „кулацима“.

— До сада сам у ових неколико села записао да је у то време конфисковано преко 60 домаћина, одузето близу хиљаду хектара земље, три вршалице, један млин, 14 кућа, 30 магаза, 15 чардака, 13 штала, 33 вола, 27 коња... Само ово, што сам до сада пронашао и записао, говори да је у то шашаво време око 300 душа остављено без основних средстава за живот. Колико је ту колевки остало без деце?!

Миливоје Рутонић из Крнула је 1949. године навршио 20 година и позван је у војску 24. октобра. Отац Тихомир га је испратио на станицу у Шапцу и пожурио натраг кући у Крнулу. Поред супруге Мильјане и ћерке Олге, у дворишту га је сачекала тројка милиционара, свезала га и одмах отерала у Удбу. Тек када је после годину дана дошао на одсуство, Миливоје је сазнао шта се забило са оцем и целом кућом. О томе данас прича:

— Ја сам још био код куће кад је отац ишао по ваљевским селима, куповао жито, маст и вуну, ради предаје држави. Знам да смо остали „дужни“ 20 метара жита и због тога су оца отерили и већ после три дана, 27. октобра 1949., осудили на три и по године лишења слободе са принудним радом, као и потпуном конфискацијом имовине. На нас четворо из куће оставили су само хектар и 60 ари. Од зграда нама само мала, стара кућа, од стоке само коњ и крава. Узели су нам нову кућу, на коју смо били тек ставили столарију. Раде Марић из Удбе, Радивоје Лазић, председник Месног одбора, и Исаило Лекић, председник сељачке радне задруге, су донели одлуку да се наша нова кућа поруши и материјал отера.

– Мобилисали су били цело село. Било је, кажу, више од стотину запрега и кола. Али нико није хтео први да се попне на кров и почне разваливање. Најпосле пронађу Милосава-Мишу Петровића, бригадира у задрузи, те се он попне и скине први цреп. Од материјала наше куће направили су једну малу стамбену зграду у Владимирцима, која је данас у бедном стању, оронула, станују у њој социјални случајеви. Мислим да Милосава и дан данас због тога гризе савест.

Кад сам 1964. вадио камен из темеља рушене куће, он пролази путем и каже: „Могу ли шта ја да помогнем, да залечим ране на срцу, ја сам кривац!“ Ја кажем да не треба, не-ка му „ране“ лечи онај ко га „разболео“. Иако није смео да дође, ипак је, кад сам дизао слеме, послао по човеку 20 лита-ра ракије.

Прегледајући похабана и пожутела решења о конфиска-цији Рутоњића, долази се до невероватних података и упо-ређења у процени одузете имовине. На пример: нова кућа је процењена на само 50.000 динара, исто колико и две дрвене каце од по десет казана. Толико је процењена вредност пе-торо назимади „белe длаке“. По процени комисије тих пето-ро назимади („белe длаке“) вредели су колико и пар волова. (Волови 50.000 а једно назиме 10.000). Један конфисковани коњ је процењен на 25.000 динара, колико и две и по нази-мице (!!??).

Шта о свему овоме данас мисли човек Милосав Петровић, који је први скинуо цреп са куће Тихомира Рутоњића:

– Ето, видиш, знао сам ја да ће кад-тад доћи време да се полажу рачуни и изађе де-ло на видело. Ако, не браним, треба тако, кад се човек исприча и исповеди, и души је лакше. Не браним се, мислим да сносим ве-лику кривицу за ондашње неправде и глу-

пости. Ја сам био илегалац од 1942. године, а званично члан партије од 1944. што сам и дан данас. Одмах иза рата био сам одборник за мобилизацију, за унутрашње послове и откуп, после активиста, за сељачке радне задруге.

– Тачно је да сам ја скинуо први цреп са Тихомирове куће, јер нико није хтео, или смео, да то учини пре мене. За сваки случај, Срески комитет из Владимираца, Удба, и њен шеф Марић, су за ту прилику послали и милицију као обезбеђење док сам то радио. Треба рећи и то да је између Тихомирове осуде и раскућавања било четири дана и могао је, да је хтео, да се спаси и робије и свега. Ми смо му слали Џвеју Рутоњића, комунисту, да га убеди да уђе у сељачку радну задругу, па да се избави робије и конфискације. Три пута је Џвеја ишао и три пута је Тихомир одбијао да се покори. Ја, чак, мислим да би он и ушао у задругу, али је слушао таста Гају Топаловића и неког Славољуба Новаковића који су му говорили да то не чини, јер ће, говорили су, „ускоро комунисти бити сви побијени“. Тихомир, заиста, није ништа био крив, да је прихватио наш предлог, казна би му била опроштена. То, вальда, нешто говори како је онда суђено, ко је, уствари, судио, опраштавао итд.

– Мислите да је мени било лако и пријатно да се пењем на Рутоњића кућу, а доле у дворишту Миљана Тихомирова, скрстила руке и куне: „Дабогда ти се у кући гавранови легли!“ Знао сам да то радим из обавезе према партији, па одозго са крова одговарам на клетву: „Дабогда се у твојој кући легли комунисти!“ Што су за мене гавранови, то су за њу комунисти.

– Тад је у Југославији била још Стаљинова политика; или да извршиш задатак, или да изгубиш главу. Ко год тада није хтео са нама, и даље сматрали смо га као непријатеља. Ето, на пример, случај Миросаве Ненадовић. Она је требало да добије одликовање колико је за време рата исхранила

партизана. Али уместо ордена, ми смо јој мужа отерали на робију а имовину узели. Било је ту и осталих мизерлука. Речимо, случај са солунцем Лаџаном Урошевићем. Лаџан је живео сам са женом, сиромах убоги, на свега 62 ара земље. Заглавио је у затвор и ови наши су му почистили последњу кашику брашна из сандука, само зато што је једном негде рекао за одборнике и сеоске комунисте: „Ала чисте и купе, алал им вера!“ На Лаџана се онда био нешто посебно испизмио Радивоје Лазић. И он је био сиромашан, али утицајан на власти па да би се доказао, пружио прст на јадног Лаџана.

– Напиши слободно све што ти кажем: неправди је било и слепо смо извршавали свако наређење, које је долазило одозго, па нек је и наопако. Не смеш у срезу, комитету и удби да кажеш да нешто не може и да нешто нема, ако они кажу да мора, може и има. Директива је била: удри на кулаче без милости. Да сам, рецимо, одбио да се попнем и скинем цреп са Рутоњића куће, ко зна да ли не би заглавио на Голом отоку. Нема везе да ли си за Русе, или ниси.

– Да ти поштено кажем: чијој год сам несрећи допринео волео бих, ако могу, да том човеку сада нешто помогнем, да колико, толико вратим дуг. Увек ми у памети, и сећању, да сам много тога радио против своје савести. Али не смеш уdbашу Марију рећи да нешто не може ако су то он и његови, слични њему, испекли у својим главама.

– И на крају, да ти кажем поштено. Тада Марић не сме да се појави овде, у околини Владимираца. Ако би се појавио, људи би га убили. Ја, као што видиш, живим добро; осам хектара земље са шумом, признали ми борачки стаж од 1943., па све скупа са радом у сељачкој радној задрузи, дугурах до пет и по милијарди пензијице месечно.

– Само то, што смо некад радили, не силази ми са памети, није требало тако, требали смо бити људи.

ЗЛО РАЂЕЊЕ, ГОТОВО СУЂЕЊЕ

Из села Вукошић код Владимираца кроз затворе је, због откупа, прошло близу 50 домаћина, а четворица су потпуно конфисковани. Међу њима је и Јован Кузмановић, чији син Живојин данас прича:

– У нашем селу је било доста такозваних активиста који су спроводили политику откупна и „добровољног“ уписивања у сељачку радну задругу: Живојин Ранисављевић, Милорад Југовић, Никола Матић, Петар Обрадовић, Светислав Стојић, онда неки Милосав, дошао био негде из Јадра. Ипак, најгори је био председник Месног одбора Циганин Живојин Лазић, звани Кубура.

– Кад је било оно време, пред најгоре, или у задругу или на робију, Кубура и Југовић су цео месец, из ноћи у ноћ позивали четворицу „кулака“ да „преспавају“ у једном сопчету поред одбора. Био је то некакав сеоски затвор, на који су изгледа ови имали право. Та четири су били: Јован и Миливоје Косанић, наш стриц Михаило и отац Јован – Кузмановићи. Држе их тако по целу ноћ, као лопове, па их ујутру пусте. Наводно, све зато што нису измирили нарезе у житу и месу. А како да измире кад нису имали више ни кила, куповали су себи за исхрану. Уствари, све се сводило да их сло-

мију, да се „добровољно“ упишу у сељачку радну задругу, па да се онда сеоски „активисти“ дувају у срезу како су успели да приволе и добре домаћине у колектив.

– За оца Јована су и ови из среза имали посебан метод, који су примењивали равно три године. Знало се: сваке године на 27. октобар, на нашу крсну славу – „Петковицу“, долазио би милиционар баш пред ручак и оца одводио на два-три дана у Удбу, у затвор. Тако и треће године, 1949. Дође милиционар, Драга Павлићевић из Скупљена, и каже оцу: „Јово, извини али мораш са мном, наредили опет као и лане!“ Био је добар човек, сачекао је да ручају гости и да отац спреми хлеба за уобичајена два-три дана. Али овог пута прође три дана, нема оца. Одемо ја и брат Мирослав да видимо шта је с њим, кад тамо нам кажу да је заказано суђење због „шпекулације и привредне саботаже“.

– На суђењу „судија“, неки Радивоје Лекић из Крнула, сељак са основном школом и јавни тужилац, ништа болији, Велисав Ковачевић из Мишара. Суђење је трајало кратко, вероватно је већ раније било написано – три године робије. Издржао је две у Пожаревцу, и Новом Београду, где је радио на дробилици за млевење камена.

– Као споредну казну, суд нас казни конфискацијом све имовине. Није прошло ни два-три дана ето ти Циганина Кубуре са среским службеницима и милицијом у попис и отимање свега и свачега. Узеше вршалицу „Хофер“, казан, кола, плуг, волове, 15 музних крава. Нама су оставили само једну краву и једну ћораву кобилу, а било нас је шесторо у кући. Слаба вајда нам је била и од оне јадне кравице кад су нам одузели сву зоб, сено, шашу, сламу, па поред тога што ми немамо шта јести, нема ни стока.

– Ништа боље нису прошли ни остала тројица „кулака“. Јовану Косанчићу су развалили велику кућу и некуд отерали материјал, дали некој радној задрузи. Нама су узели и 18

хектара земље, од чега је дosta било засејано пшеницом. Идуће године они жању нашу пшеницу, а ми трпимо гладни.

– Ништа нам није враћено од одузете земље, па смо ка-сније, мало по мало, ја и брат куповали, најчешће од бивших „агарних интересената“, који су једва дочекали да је прода-ду. Иако су нас били оставили са два хектара, сада ја имам шест а брат Мирослав 12 хектара.

– А тај „Кубура“ је касније продао туђу земљу, па му ни то није било доста па покрао прозоре са задружног дома, за-главио у затвор – додаје млађи брат Кузмановић – Мирослав. – Онда је продао и своју кућу па кад ништа више није имао, дошао код нашег оца Јована и каже: „Јово, брате, не-дјелу дана ми деца немају хлеба!“ Отац, као да ништа раније није било, дао му је тада 20 килограма брашна. „Кубура“ се касније одселио у Срем и дознали смо да је умро на неком пашњаку, чувајући туђе овце.

Јован Деспотовић из Поцерског Причи-новића је 1949. године имао 12 година, али, каже, да памти све „као да је јуче било“, у вези откупа и очевог робијања.

– Знам како је отац Љубинко ишао по селима и доносио по мало жита и брашна како би било за нас и државу. Говорио је да је све теже наћи, људи немају, да се нема ви-ше ни пара, да више не зна шта ће ни како ће да се избори, да не поцркамо гладни. Година 1948. беше неродна за пшени-цу, оврли смо свега 12 метара. А само нарез за државу је био 25 метара. Само сам стрепео кад ће да избије инцидент изме-ђу оца и сеоске власти. И дође тај дан.

— Сећам се добро, у лето 1949. године, пожутела пшеница, а ми, иако још није добро зрела, решили да је покосимо, нисмо смели да чекамо, може град да убије па куд ћемо после. Отац Љубинко коси, а ми скупљамо у снопове, једва смо чекали да дође до руке да овршемо, да малко просушимо и умесимо погачу, која је тада била слађа од меда. Тек смо почели кад ето их, из Месног одбора, њих тројица који су нашу кућу и раније упропашћавали са нарезима: Тихомир Ж. Ивановић, Драгић Глишић и Цила Бошковић. Ништа оцу не говоре, подижу по неки сноп и мере на кантар. Пита их отац шта то раде, а они веле, да тако одређују принос, да би нам установили „вишак“ за државу. Полети отац на њих са оном косом, а они побегоше. Али после сат—два ето ти из Шапца Раденка Полића са милицијом. Везаше оца и отераше у затвор.

— Осуђен је на шест година робије за „разбојништво“ и приде конфискацију седам хектара земље, наводно због „привредне саботаже“, односно, због неиспоруке жита држави. Нама су оставили само три хектара. Отац је робијао у Забели, Кучеву, Костолцу и Новом Београду. У кући нас је било осморо, од тога троје мале деце. Ишли смо у аргаштину и надницу док је отац Љубинко био на робији, после и он са нама.

— Што је најгоре ми стално „вучемо реп“ као „народни непријатељи“, они који су нас, и ово село, упропастили данас, углавном, уживају добре пензије по основу „борачког“ стажа и оног у сељачким радним задругама, а зна се како су нас те задруге „усрећиле“.

Како је било за време откупа и сељачких радних задруга у селу Кујавица близу Владимираца и Шапца прича 68-годишњи Радован Радукић.

— Био сам на Сремском фронту и рањаван сам два пута. И сад имам гелер испод десне плећке. То ништа није сметало некима, који су рат провели у топлим собама, да нас „кулаке“ злостављају. Ми смо, наше село Кујавица, припадали Месном народном одбору Риђане, па су нас тамо и затварали. За наш Месни одбор су биле задужене две женске – Даница и Олга и неки Слободан Антић, из Скупљена. Целу ноћ нас убеђују и малтретирају да предамо жито, које немамо, или да се упишемо у сељачку радну задругу.

– Једно јутро, кад нас пустише, мени Антић даде „упут“ да се јавим Удби у Владимирце код шефа Радета Марића. „Што си дошао“, пита ме Марић, а ја кажем да ме послао Антић, Даница и Олга, а он ће: „Охо, тако значи! Ниси измирио обавезу, а нећеш у задругу! Иди лепо сад кући, па се сналази, докупљуј, иначе зна се шта те чека!“ Тада некако прође без ништа.

— Кад стиже вршај, ја спремио вршалицу да кренем од гумна до гумна, а они мене три месеца на војну вежбу у Ваљево. Кад сам се вратио у октобру, само сам једну ноћ ноћио код куће, дође милиционар Дојчило Грујић и каже: „Понеси ћебе и 'ајде са мном!“ Преноћим у Удби и сутрадан пред земљака, судију Милутину Грујића. Каже Милутин: „Рајо, имаш два пута: у сељачку радну задругу или у конфискацију са две године робије!“ Усудим се па кажем: „Друже судија, прво нека уђе чика Милан Грујић, ваш отац, нека буде председник задруге, а ја ћу, са онима који немају ништа, да будем обичан задругар, одмах уносим сву имовину.“ (А имао је тај његов отац 13-14 хектара земље добrog квалитета, али се извлачио захваљујући сину). Смешка се Милутин па вели: „Рајо, немој да гледаш на маг Милана, он

је стар човек, излапео, него да ти будеш тај који ће повести друге у задругу!“ Решим ја да идем до краја па кажем: „Е, кад неће ваш отац у задругу, нећу ни ја!“

– Више није било дискусије, већ по кратком поступку до-бијем две године лишења слободе са принудним радом. Пот-што је уз робију ишла и потпуна конфискација, то ми од 40 хектара оставе само два и по. Одузели су ми тада и два коња, волове, кола, вршалицу, парњачу, сејалицу са 13 лула („Мађарицу“) и шест зграда. Нису нам били оставили ни ар шуме, па сам по доласку са робије ишао да молим судију Грујића да нам врате бар мало шуме, а он ће ледено: „Да ви-диш, Рајо, како је бити сиромах!“

На крају је Радован Радукић желео да се зна и ово:

– Зло рађење, готово суђење, каже наш народ. Ето, на пример, један од тих из Месног одбора – Милорад Новако-вић се касније као свињар, обесио у Срему. Слободан Антић је пребегао у Бугарску, где и данас живи, а судија Милутин Грујић је после пар година, од своје владавине и суданије, направио неке малверзације, па био осуђен да на путу туца камен.

После 13 година

ИМА ЛИ СРБИЈА ДУШУ (Други део приче: „ПОЈЕЛИ ПА ЗАБОРАВИЛИ“)

Поштовани читаоци, уместо поговора за ово друго издање, пред вама је наставак приче о неправди према сељацима страдалим у време принудног откупа и присилне колективизације.

После доношења Закона о враћању земље (1991), одузете 1953. године, по основу земљишног максимума од 10 хектара, као и оне нешто раније конфисковане због неизмирених обавеза предаје држави „вишкова“ пољопривредних производа, општинске комисије су често тумачиле пропис тако што су на ове друге и даље гледале као на „саботере“ и „шпекуланте“ и тако „оправдавале“ став да се Закон на њих не односи.

Доста преживелих „кулака“, или њихових потомака дигло је руке од спора. Неки су потражили правду на вишим инстанцима, а ретки, упорнији, делимично су и успели. На жалост, велики број опљачканих није, ни после пола века, од своје државе добио извиђење, у виду рехабилитације, а камоли отету имовину.

Једна таква неправда и даље траје према потомцима Чедомира Гавриловића из Ракара. Први део Чедине драме описан је у овој књизи („Појели па заборавили“), као лична

исповест дата аутору ових редака пре 13 година. Чеда није дочекао правду – умро је 1996. године. Међу живима нису ни супруга Роса, као ни ћерка Гордана. Седам година од очеве смрти, Чедомиров син Драгомир прича о даљој узалудној потрази за правдом:

– Мој отац и ја смо 1992. написали представку Скупштини Србије, где смо све лепо образложили, тачније тражили да се отето врати. Нисмо успели. Две године касније, у јесен 1994, поднели смо Јавном тужилаштву Републике Србије захтев да се обнови кривични поступак. Одбijени смо. Написаше да то по важећим законима није могуће! Ја нисам правник, али о целом случају сам разговарао са дос-та адвоката, судија, правника и сви су ми рекли да је „по важећим законима“ обнова поступка могућа, поготово што се из судских списка, које смо приложили, види да је пресуда о робији и конфискацији донета супротно кривичном закону и Закону о кривичном поступку. Ми мислили да је то само тада, 1951, било могуће из политичких и идеолошких разлога, али не и касније. Показало се да смо били наивни – нека врста комунизма је и даље трајала, само у другом облику.

– Остала нам је нада у правду, ако кад-тад тадашњи режим падне и на власт дође опозиција која је, поред разних обећања, дала чврсту реч да ће баш ове и овакве неправде одмах исправљати, што је и нормално: најпре онима који су највише страдали и штетовали.

Дочекали су Чедини потомци октобар 2000. године и почетак следеће године, када је практично све било у рукама нове власти. Синови Чеде Гавриловића – Драгомир и Ратомир – стрпљиво су чекали две године, рачунајући да новој власти треба времена да се снађе – стане на ноге. Пошто од очекиваног закона није било ништа ни у назнакама, браћа су,

јуна 2003. године, „пресавила табак“ те новом јавном тужиоцу Републике Србије упутила нови захтев за обнову поступка, правно срочен, са јасним описом грубих незаконитих радњи Среског суда у Љигу и Окружног суда у Ваљеву, које су починили како у погледу Чедине робије тако и у погледу конфискације. На пример: да је Чеда осуђен на три године строгог затвора по Закону који се искључиво односи на чланове ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА „које подривају рад, ред и организацију исте“, а дотични Чедомир је био у СЕЉАЧКОЈ РАДНОЈ ЗАДРУЗИ која је у односу на земљорадничку као и небо и земља. (Позајмили људи закон.) Друго: Пресудило се по „доказима“ тројице сведока (раније завађених са оптуженим) који су тврдили да је Чедомир неку другу петнаесторицу наводно наговарао да се испишу из Сељачке радне задруге, пошто нису успешне. Предлог одбране да се на суд позову и тих петнаесторица није прихваћен. На следећем претресу Чеду поново из Удбиног подрума до воде пред суд. Овог пута адвокат одбране предаје суду оверене изјаве оних петнаесторице где они изричito тврде да их нико, па чак ни Чеда, никада није наговарао да се испишу из радне задруге нити да су они то негде случајно причали.

По казивању Росе, покојне Чедине супруге, која је тада присуствовала суђењу, судија није имао куд, био је спреман да уважи непобитне чињенице, али се у трену предомислио када је са столице, сав бесан, скочио испедник Уdbe Станко Никић и строго „предложио“ да суд треба да узме у обзир само изјаве ове тројице, које су, како је тада рекао, „једино истините“. И тако тада Чеди Срески суд у Љигу запечати судбину. Касније то оснажи и Окружни у Ваљеву. То што је Брозов режим непуну годину касније признао да сељачке радне задруге не раде добро, да их треба расформирати, није помогло Чеди да га пусте са робије и врате конфисковану земљу. (У лонац иде онај петао који први кукурикне!)

– Јавном тужиоцу Србије смо, поред свих ових чињеница, предочили и то како су нам „праведно“ извршили одузимање имовине – наставља даље причу Драгомир. – Отели су више од 11 хектара најбоље земље уз кућу, скоро до прага, а нама оставили, као минимум, два хектара и 16 ари, удаљених од куће 13 километара. Наш биолошки опстанак дошао је у питање. Мајка Роса, сама са троје малолетне деце: ја, најстарији – 15 година, сестра Гордана – 12, Ратомир – 9.

– Све смо то, лане у јуну, написали Јавном тужилаштву Србије, које је касније тражило, и од Општинског суда у Љигу добило, сву документацију из које се до танчина виде све намештаљке, лажи и незаконитости. Очекивали смо, надали се са разлогом, да се наложи обнова поступка где би се недвосмислено доказало да отац Чеда није био ни саботер, ни народни непријатељ и да му је невином досуђена сугуба робија, отета имовина, да смо и ми, његови потомци, били бездушно обескућени, натерани у живот пун понижења и стрепње...

– И јесенас, осмог септембра 2003. године, стиже одговор од Републичког јавног тужилаштва заведен као КТЗ број 473/03: „*У вези ваше иницијативе за понављање кривичноћ поступка у предмету Општинског суда у Љигу К број 382/51 обавештавамо вас да ћо сада важећим прописима још увек није могуће извршити понављање поступка*“.

(10. април 2004)

После свега неправда и даље тече:

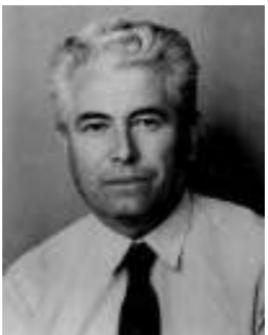
1. јула 2007. умро је Драгомир Гавrilović

9. јула 2007. рехабилитован је Чедомир Гавrilović

31. маја 2012. Драгомирова кћи Гордана поднела је захтев за одштету

10. новембар 2017. Још нема никаквог одговора!

Треба ли да прође још нових (трећих) 13 година, па да стигне одговор од бездушне Србије?

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Драгиша Божић је рођен 1934. године, у селу Моравци, код Љига. У младости се бавио пољопривредом, културно-уметничким радом и писањем хумористичко-сатиричних текстова. Његов таленат није остао незапажен, па је 1968. године позван у Радио Београд на пробни рад, без конкурса. Као новинар у Забавно-хумористичком програму остао је равно двадесет година.

Одласком из Радио Београда мења „жанр“ – посвећује се репортажама и фельтонима; посебно истражује и објављује сведочанства појединачних страдања „малих“ људи, која су доживели у великом несрећама, прохујалих на овим просторима.

Божићева прва књига „Црвени јарам“ настала је од забрањеног фельтона „Како смо упропастили село“. Другу књигу, „Црвени метак“, писао је упоредо са првом и истим начином казивања, а говори о ликвидацијама мирних голоруких цивила, које су комунисти починили одмах по доласку на власт. Књига „Црвени метак“ се појавила тек 2002. године, да би већ наредне изашла у другом допуњеном издању. У трећој књизи „Преживели говоре“ (2015), описују се страдања невиних малолетника, прошлих кроз пакао ОЗНЕ и УДБЕ.

Драгиша Божић данас као пензионер, живи породично у свом селу Моравци.

ПРИЈАТЕЉИ КЊИГЕ

- Бранимир Јанковић, Бранчић, Енглеска
- Душан Божић, Моравци, Лондон
- Милош Божић, Моравци
- Владимир Влада Ивановић, Љиг
- Зоран Милутиновић, вет. техничар, Бранчић
- Слободан и Мира Павловић, Павловића Ћуприја
- Милош М. Миливојевић, Луново Село, Чачак, Марибор
- Драган Сарачевић,protoјереј, Сиднеј, Аустралија
- Драган Гајић, расадник "Лепопоље" Липље, Љиг
- Милун Васић, Богатић
- Драган и Лазар, синови Витомира Бајића, Јабучје
- Гордана, унука Чеде Гавriloviћа, Ракари
- Дејан Павловић, СУТР "315" Липље
- Душан Мирић "Марком" Белановица
- Драган Машић, Моравци
- Иван Нешковић, Лозањ, Горњи Милановац
- Миодраг Лазић, Голубинци
- Живојин Богићевић, Јаловик, Владимирац
- Драган Сајић, ИНТЕРФООД 20, Љиг
- Бранко Адамовић, "Метали Адамовић", Љиг
- Милош Марјановић, СЗР Љиг
- Дејан Недељковић, кафић "Стоп" Љиг
- Предраг Прежа Јанковић, стоматолог Љиг
- Милан Михаиловић Вукота, Љиг
- Рака Данојлић "Рака бошиста" Љиг
- Мирослав Ђурић, Бранчић
- Драгутин Гута Средојевић, "Ауспух сервис" Љиг
- Браћа Кашерићи "Пластик" Љиг
- Зоран Јанковић "Аутогас сервис" Љиг

Вама који сте по раду и рату приц, по признању и одликовању последњим.

Вама који хлебом оне који вас каменом.

Вама, који сте морали служити и хранити војске и суседе, који су Вам и нож у леђа.

Отхранили сте будућу власт која чим је засела, узела је бит и право Вас.

Узели су Вам и последње парче хлеба и тражили јом. Кад нисте имали, "мајку (су) Вам куначашу!" Затварали су Вас у хладне затворе, чујали броје, ломили робра и вратове, жигали прстим гвожђем... Кад нисте хтели своју демократију у колхоз (којег су најви звали сељачком радном заједницом), где би Вам газде биле церквици и никови, осуђивали су Вас на робију као "народне непријатеље".

Имовину коју су Ваши дејаци и очеви мукотрпно стварали деценијама: земљу и стoku, радо и мотику, тепсију и химнику, кућу и огњиште, одузимали су за једну ноћ.

Док сте Ви робијали као "привредни саботери", Ваши су понижени и мучени, глашани.

Ви сте у дравним робијашницама обстанови Задрашће, многи и љости. Вас су и мртве за свалја раздвојили од Ваших најрођенијих. У гробљу Вашег села и Ваших отаца, испод крстача и споменика са Вашим именом нема ништа, ни Вашим kostimima су можда споменици саинчев.

Утроб, искакали, отерани су Вас "ближњи" у чијим душама и срдцима су њихови првени гигантари убили све што је храништско и милосрдано.

Ви који сте остали живи, који испричасте тужне и сурове приче Ваше зле судбине, нисте мржњом и осветом отровани и несмо Вам за то узети душека.

Вы сте сурово постали првни јаран, испричали сте из срца и душе како сте га носили, зато је ово Ваша книга, ја сам само замишљао да се не забиравам.

Славко Јовановић